EKONOMISK BROTTSLIGHET

Kriminalpolitik, brottsutveckling och brotts-bekämpning från 1980-talet till idag

Av Lars Korsell

brå

Brå – kunskapscentrum för rättsväsendet

Myndigheten Brå verkar för att brottsligheten minskar och tryggheten ökar i samhället. Det gör vi genom att ta fram fakta och sprida kunskap om brottslighet, brottsbekämpning och brottsförebyggande arbete, till i första hand regeringen och myndigheter inom rättsväsendet.

Publikationen finns som pdf på www.bra.se. På begäran kan Brå ta fram ett alternativt format. Frågor om alternativa format skickas till tillgangligt@bra.se

Vid citat eller användande av tabeller, figurer och diagram ska källan Brå anges. För att återge bilder, fotografier och illustrationer krävs upphovspersonens tillstånd.

ISBN 978-91-88599-61-2
urn:nbn:se:bra-1130

© Brottsförebyggande rådet 2023
Författare: Lars Korsell, Brå
Produktion: Odelius & CO #23-0316

Omslagsfoto: Gerd Altman via Pixabay

Tryck: Exakta print AB

Utgivare: Brottsförebyggande rådet, Box 1386, 111 93 Stockholm
Telefon 08-527 58 400, e-post info@bra.se, www.bra.se

Denna rapport kan beställas hos bokhandeln eller hos Norstedts Juridik, 106 47 Stockholm.
Telefon 08-598 191 90, e-post kundservice@nj.se, www.nj.se/offentligapublikationer

Ekonomisk brottslighet

Kriminalpolitik, brottsutveckling och brotts-bekämpning från 1980-talet till idag

Innehåll

Förord 5

Sammanfattning 6

Övergripande huvudlinjer 7

Brottsutvecklingen 13

Kriminalpolitik 18

Brottsbekämpningen 20

Utmaningar 23

1. Manschettbrottslighet 25

2. Behovet av översikt, syfte och frågeställningar 31

3. 1980-talet 41

4. 1990-talet 69

5. 2000-talets första årtionde 107

6. 2010-talet 147

7. 2020-talet 197

8. Fyra årtiondens kriminalpolitik:
Några tendenser 222

9. Efter fyra årtionden av ekobrottsutveckling:
Kvarstående problem och vart är vi på väg? 240

10. Framtiden 262

Källförteckning 269

Förord

Ekobrotten har funnits på den kriminalpolitiska agendan sedan 1970-talet och tidvis legat högst upp på samhällets åtgärdslista. Även om organiserad brottslighet under de senaste årtiondena fått större uppmärksamhet än de förment stillsammare ekobrotten, är gränsen mellan ekonomisk och organiserad brottslighet inte enkel att dra, särskilt inte när allt fler gärningspersoner missbrukar aktiebolagsformen i olika kriminella upplägg.

Ekobrottens betydelse och särart i förhållande till traditionell brottslighet illustreras av att det finns en särskild myndighet inom rättsväsendet med denna inriktning: Ekobrottsmyndigheten. Det är ett skäl att ta fram en kunskapsöversikt över detta brottsfenomen och hur brottsutvecklingen sett ut fram till i dag.

Lars Korsell, forsknings- och utredningsråd på Brottsförebyggande rådet, är jurist samt docent i kriminologi. Efter att som rättssakkunnig ha arbetat med företagsbeskattning på Finansdepartementet var han 1996–1997 kommittésekreterare i Branschsaneringsutredningen under ledning av dåvarande landshövdingen Ulf Adelsohn. Sedan dess har Lars Korsell i egenskap av statlig utredare, artikelförfattare och forskningsledare följt ekobrottsfrågorna, i fråga om både brottsutveckling, kriminalpolitik och myndigheternas motåtgärder.

I den här kunskapsöversikten ger han sin bild av ekobrotten över tid, med avstamp i 1970-talet. Till sin hjälp har han samtalat med en rad experter och tagit del av rapporter och litteratur. Kunskapsöversikten har tagits fram i samarbete med Ekobrottsmyndigheten. Följande personer har svarat för manusgranskning och annat stöd: Anna Karin Hansen, chefsåklagare vid Ekobrottsmyndigheten, Stefan Lundberg, brottsförebyggande handläggare vid Nationellt bedrägericentrum, Anna Sjöquist-Högberg, analytiker vid Totalförsvarets forskningsinstitut, Henrik Lundin, strategisk ekorevisor vid Ekobrottsmyndigheten och Madelene Gripenklinga, brottsförebyggande specialist vid Ekobrottsmyndigheten. Rapporten har granskats av professor em. Sven-Åke Lindgren vid Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap vid Göteborgs universitet och av professor em. Per Ole Johansen vid Institutt for kriminologi og rettssosiologi vid Oslo universitet. Författaren står själv för rapportens inriktning och utformning, liksom för de bedömningar och synpunkter som presenteras.

Stockholm i augusti 2023

Mattias Larsson
Generaldirektör, BRÅ

Sammanfattning

I denna översikt följs utvecklingen av den ekonomiska brottsligheten tillsammans med förändringar i kriminalpolitik, brottsutveckling och brottsbekämpning, med avstamp i 1970-talets Sverige.

Foto: Ann-Sofi Andersson / Ekobrottsmyndigheten

Övergripande huvudlinjer

Behov av bolag inom organiserad brottslighet och svårigheten att dra en gräns mellan ekonomisk och organiserad brottslighet

Brott som sker inom ramen för en legalt bedriven näringsverksamhet brukar beskrivas som ekonomisk brottslighet, medan organiserad brottslighet traditionellt sett brukar bedrivas utanför sådana legala strukturer.

Under den tid som skildras har dock denna tydliga distinktion mellan ekonomisk och organiserad brottslighet mött ett allt komplexare samhälle. Det gäller utvecklingen av bidragssystemen, privatiseringen av välfärden, momssystemet, det kontantlösa samhället, den formbundna offentliga upphandlingen, hantering av fakturor och konton, tillstånd att driva verksamhet, formaliserade affärsrelationer med avtal och finans- och kreditmarknadens expansion. Följden har blivit att aktiebolag ofta blivit nödvändiga redskap eller plattformar för att begå brott med direkt eller indirekt vinning. Den fortsatta skildringen av ekonomisk brottslighet präglas därför av dels aktiebolagens betydelse för gärningspersonerna, för att utnyttja de tillfällen till brott som det moderna samhället ger, dels svårigheten att därmed dra en tydlig gräns mellan ekonomisk och organiserad brottslighet.

Under den tid som skildras har dock denna tydliga distinktion mellan ekonomisk och organiserad brottslighet mött ett allt komplexare samhälle. Följden har blivit att aktiebolag ofta blivit nödvändiga redskap eller plattformar för att begå brott med direkt eller indirekt vinning.

När komplexiteten ökar och brottsligheten tränger djupare in i olika system kan gärningspersonerna få ett större behov av rådgivning och annat stöd. Det innebär samtidigt en risk för att myndighetspersoner blir mer intressanta måltavlor för brottsligheten som så kallade insiders.

Snabb anpassningsförmåga

I grunden är mycket sig likt inom den ekonomiska brottsligheten, men aktörerna visar prov på god anpassningsförmåga. De justerar och anpassar befintliga brottsupplägg i takt med tiden. De drar även nytta av nya brottstillfällen, som uppstår genom samhällsförändringar under de senaste decennierna: EU-medlemskapet och momssystemet med dess utbetalningar, höga punktskatter som därmed kunde ge stora brottsvinster, kreditmarknadens utbredning som förutsättningar för kreditbedrägerier, privatiseringen av välfärden som öppnade dörren för olika upplägg och premiepensionssystemet som lockade till sig oseriösa aktörer. Ytterligare förändringar är exempelvis digitaliseringen av kontomiljön, som möjliggjort snabba transaktioner över gränserna samt internet som plattform för marknadsmanipulation och storskaliga bedrägerier.

En vanlig uppfattning är att myndigheterna inte anpassar sig lika snabbt som gärningspersonerna, utan alltid ligger steget efter. Ett annat perspektiv är att förändringar, inte minst lagstiftningsreformer, många gånger skapar tillfällen till brott. Det är en sanning som i hög grad påverkar politik, lagstiftning och annan styrning samt brottsbekämpning.

”Alla” är beroende av börsen

I länder som betonar marknadens funktionssätt brukar finansiella brott, karteller och bedrägerier lyftas fram som centrala ekobrott, men i högskatte- och välfärdsländer såsom Sverige brukar de centrala ekobrotten vara riktade mot det allmänna, framför allt skattebrott.

För några generationer sedan var aktier en fråga för få personer och institutioner, och omsättningen på börsen var måttfull. I dag är situationen den motsatta. Skattesubventionerat aktiefondssparande, premiepensionssystemet och tjänstepensionernas placeringar banade väg för att snart sagt varje svensk direkt eller indirekt har förvandlats till aktieägare och därmed blivit beroende av börsen. Till det kommer allmänhetens intresse för att spara i aktier och fonder. Följden är att de finansiella brotten – insiderbrott och marknadsmanipulation – samt svindleri fått ökad betydelse. Det är en tydlig signal om grundläggande samhällsförändringar, vilket speglar vilken brottslighet som anses vara viktig.

För några generationer sedan var aktier en fråga för få personer och institutioner, och omsättningen på börsen var måttfull. I dag är situationen den motsatta. Skattesubventionerat aktiefondssparande, premiepensionssystemet och tjänstepensionernas placeringar banade väg för att snart sagt varje svensk direkt eller indirekt har förvandlats till aktieägare och därmed blivit beroende av börsen.

”Gå på pengarna” och ”nya” aktörer på banan

Drivkraften för den ekonomiska och organiserade brottsligheten är pengar – och det som kan köpas för pengar – och därmed bör brottsbekämpningen ha samma fokus. Som en följd av denna insikt har perspektivet på ekobrottsligheten vidgats. Det handlar inte enbart om brottsbekämpning utan också att komma över brottsvinsterna. Ekonomiskt inriktade myndigheter såsom Skatteverket, Kronofogden, Försäkringskassan och Finansinspektionen har blivit allt viktigare aktörer på den brottsbekämpande arenan, som inte alltför länge sedan dominerades av polis och åklagare.

© Kowloonese, CC BY-SA 3.0 via Wikimedia Commons

Nasdaq i New York är en av världens största börser.

Inom rättsväsendet (policing) är följande myndigheter centrala i myndighetssamverkan:

Ekobrottsmyndigheten (EBM), Polismyndigheten, Finanspolisen (del av Polismyndigheten) och Åklagarmyndigheten samt Riksenheten mot korruption (ingår i Åklagarmyndigheten).

Utanför rättsväsendet är följande regleringsmyndigheter med tillsyns- och kontrollfunktioner (regulation) centrala: Arbetsförmedlingen, Arbetsmiljöverket, Centrala studiestödsnämnden, Finansinspektionen, Försäkringskassan, Inspektionen för vård och omsorg, Konkurrensverket, Kronofogden, Kustbevakningen, länsstyrelserna, Migrationsverket, Skatteverket, Transportstyrelsen och Tullverket. Även vissa kommunala förvaltningar har betydelse för tillsyn och kontroll.

I samverkan ingår även Kriminalvården och Statens institutionsstyrelse.

Fokus på de ekonomiska aspekterna av brottsligheten har lett till en ökad samverkan mellan brottsbekämpande myndigheter och regleringsmyndigheter för att motverka penningtvätt och komma över brottsvinster (”gå på pengarna”).

Ett steg i denna ekonomiska inriktning var när de brottsbekämpande myndigheterna började anlita ekonomer och finansiella utredare för att göra tillgångsutredningar. Spanare antecknade förekomsten av dyra bilar och hur bostäder disponerades. De brottsbekämpande myndigheterna närmade sig kort sagt regleringsmyndigheternas sätt att arbeta.

Under 1990-talet blev brott en allt viktigare fråga för regleringsmyndigheterna, och delar av kontrollverksamheten riktade in sig mot att upptäcka brott och inte minst att stödja de brottsbekämpande myndigheterna genom olika former av projekt och samarbetsformer. Regleringsmyndigheter började utreda brott, och hamnade därmed på de brottsbekämpande myndigheternas planhalva (Skatteverket).

Brottsbekämpningens logik är att se tillbaka och hantera begångna brott, medan regleringsmyndigheterna ser framåt för att genom stöd och kontroll verka för regelefterlevnad. När de traditionella rollerna på detta sätt luckras upp i kanterna bidrar regleringsmyndigheterna till att bekämpa brott. Däremot bidrar de brottsbekämpande myndigheterna i mindre grad till reglerings-

Ett steg i denna ekonomiska inriktning var när de brottsbekämpande myndigheterna började anlita ekonomer och finansiella utredare för att göra tillgångsutredningar. Spanare antecknade förekomsten av dyra bilar och hur bostäder disponerades.

myndigheternas arbete. De har längre avstånd till de verksamheter i vilka brotten begås jämfört med regleringsmyndigheterna som ägnar sig åt tillsyn och kontroll. Följden har blivit att brottsbekämpningen utvecklats i högre grad än det förebyggande arbetet med inriktning på stöd och framåtblickande kontroll. Det finns därför en risk för att denna utveckling leder till ökad brottslighet även om det på ytan framstår som om samhället tar krafttag mot brottsligheten.

Genom att både brottsbekämpande myndigheter och regleringsmyndigheter använder sina verktygslådor kan det finnas en risk för ”översanktionering”, det vill säga att den sammanlagda reaktionen på brott kan uppfattas som för kraftig.

Genom att både brottsbekämpande myndigheter och regleringsmyndigheter använder sina verktygslådor kan det finnas en risk för ”översanktionering”, det vill säga att den sammanlagda reaktionen på brott kan uppfattas som för kraftig. Det är en fråga som fått lite uppmärksamhet, bortsett från när straff och skattetillägg bedömdes som dubbla sanktioner för samma gärning.

En fråga är om ett ökat fokus på att komma över brottsvinster, även kan medföra att myndigheterna medvetet eller omedvetet börjar prioritera brott där det också finns något att ”ta”.

Lagstiftning drar åt olika håll?

En tidig tanke för att förebygga ekobrott var att enbart låta seriösa personer få driva näringsverksamhet. Tanken var lockande, att det genom registerslagningar, utbildnings- och kompetenskrav samt andra trösklar gick att hålla oseriösa personer utanför (vandelsprövning). Under 1980-talet var Eko-kommissionen inne på sådana tankar för utsatta branscher. Förslaget genomfördes aldrig utan i stället skärptes de befintliga kraven i yrkestrafiklagen och alkohollagen. Sedan 1980-talet har man dock infört eller höjt kraven för att etablera sig i olika näringsverksamheter och yrken. Denna utveckling, med ett vidare nät av krav, tycks ha ägt rum utan någon bestämd plan eller strategi.

För att minska risken för att aktiebolag utnyttjades för oegentligheter höjdes 1973 aktiekapitalet från 5 000 kronor till 50 000 kronor, och 1995 höjdes det igen till 100 000 kronor. Gränsen för lägsta tillåtna aktiekapital har därefter sänkts från 100 000 kronor till först 50 000 kronor och därefter till 25 000 kronor.

För att minska risken för att aktiebolag utnyttjades för oegentligheter höjdes 1973 aktiekapitalet från 5 000 kronor till 50 000 kronor, och 1995 höjdes det igen till 100 000 kronor. Gränsen för lägsta tillåtna aktiekapital har därefter sänkts från 100 000 kronor till först 50 000 kronor och därefter till 25 000 kronor. Sett till penningvärdet rör det sig närmast om en återgång till vad som gällde före 1973. Syftet var att göra aktiebolagsformen mer tillgänglig för företagare och då kom risken för ekobrott i andra hand.

Aktiebolagens revisorer har setts som en viktig kontrollfunktion med ett lagstiftningskrav att anmäla brottsmisstankar. Sedan den 1 november 2010 får mindre aktiebolag välja om de ska ha en revisor eller inte. Syftet var att aktiebolagen så långt som möjligt själva ska avgöra vilka tjänster som de behöver för sin organisa-

Foto: Dmitry Kalinovsky / Shutterstock

När skattebrott kommer på tal handlar det framför allt om svartarbete. Under hela den tid som denna rapport omfattar är det några branscher som ständigt varit i fokus, framför allt bygg och anläggning, både större entreprenader och konsumentsektorn.

tion och förvaltning. För mindre aktiebolag har revisorskravet varit en betydande kostnad. När reformen kom omfattade den 250 000 aktiebolag eller 70 procent av bolagen.

Utifrån dessa exempel är det svårt att se en konsekvent linje i centrala delar av lagstiftningen.

Ändå har det alltid handlat om svartarbete

I svindlerimål påstås att gärningspersonerna har ”snyggat till” och ”blåst upp” siffrorna för att ge sken av att företaget hade en bättre ställning än vad som faktiskt var fallet. Men när det gäller skattebrott – den ekobrottslighet som dominerar i Sverige – vill man snarare undanhålla inkomster från beskattning. I det syftet kan gärningspersonen ”krympa” kostnaderna för att ge en realistisk bild av de (för låga) inkomster som redovisats.

När skattebrott kommer på tal handlar det framför allt om svartarbete. Under hela den tid som denna rapport omfattar är det några branscher som ständigt varit i fokus, framför allt bygg och anläggning, både större entreprenader och konsumentsektorn. Även städbranschen har länge pekats ut, i fråga om både lokaler och privatbostäder, även om RUT-avdraget skapat goda förutsättningar för att göra en svart konsumentsektor vit. Yrkestrafiken har också länge varit belastad, och i fråga om åkerier verkar den branschen ha kommit tillbaka i ekobrottssammanhang i och med inslaget av utländska företag och chaufförer. Även i kontantbranscher såsom restauranger och frisörer har det länge varit vanligt med svartarbete.

Det är en gåta hur det svarta arbetet har kunnat fortgå i branscher där den offentliga sektorn är den stora beställaren. Det gäller särskilt i fråga om bygg och anläggning, städning och färdtjänst. Om större möda lades ner på säkrare upphandlingar borde det få stor betydelse för att minska den ekonomiska brottsligheten.

En stor del av svartarbetet utgör en mindre ”extra” inkomstkälla för ett stort antal människor, men det storskaliga svartarbetet verkar ha tagit sig mer organiserade former och blivit mer komplext genom fakturaskrivande bolag, factoringbolag och oseriösa växlingskontor. Det gäller alltså maskeringsoperationer med syftet att omvandla bankmedel till reda kontanter och därmed ”göra vita pengar svarta” – en sorts omvänd penningtvätt. Uttrycket ”organiserad ekonomisk brottslighet” avsåg markera att skattebrottsligheten tagit sig mer organiserade former.

Enligt Skatteverket har det totala skattefelet länge minskat, det vill säga summan av de skatter som inte redovisas till följd av bland annat brott. Samtidigt verkar utvecklingen gå mot en mer förslagen skattebrottslighet. Hur går det ihop? En tolkning kan vara att man på många sätt fått mer ordning och reda i fråga om inkomster och utgifter genom att kontrolluppgifter på individnivå spelar en allt större roll. Sedan pågår en parallell utveckling som går i motsatt riktning.

Det är en gåta hur det svarta arbetet har kunnat fortgå i branscher där den offentliga sektorn är den stora beställaren. Det gäller särskilt i fråga om bygg och anläggning, städning och färdtjänst.

Brottsutvecklingen

Skalbolagsaffärerna under 1980-talet

1980-talets höga marginalskatter ledde till skalbolagsaffärer, alltså att företag med enbart kassa och obeskattad vinst – ”skalet” – såldes vidare, medan själva rörelsen fortsatte som om inget hade hänt, men formellt i ett nytt aktiebolag. Säljaren drog på det sättet nytta av reavinstreglerna som var fördelaktiga.

Det fanns också en efterfrågan på de skalbolag som blev till salu. De köptes ofta av skatteskäl, och syftet var allt från skatteplanering till skattebrott, men det fanns även andra motiv: De kunde användas för bolagsplundring och kreditbedrägerier. La Reine-härvan under 1980-talet står som symbol för de omfattande affärerna med de hundratals skalbolagen och åtskilliga hundratals miljoner kronor i obeskattade vinster. Först under 1990-talet kom lagstiftning som satte stopp för skalbolagsaffärerna.

La Reine-härvan under 1980-talet står som symbol för de omfattande affärerna med de hundratals skalbolagen och åtskilliga hundratals miljoner kronor i obeskattade vinster.

Bakom bolagstömningar och bedrägerier fanns främst personer med tydligare koppling till organiserad brottslighet än de mer kamerala ekobrottslingarna. Skalbolagsaffärerna illustrerar den tunna linjen mellan å ena sidan ”vanliga” företagare, som ville slippa skatt och sålde sina skalbolag, och å andra sidan köparna av dessa bolag som satte press på skattereglerna, de rådgivare i ekonomi och juridik som låg bakom skalbolagsuppläggen, rena ekobrottslingar och personer inom organiserad brottslighet med våldskapital.

På sin tid sysselsatte skalbolagen stora grupper av skattetjänstemän, konkursförvaltare och polisutredare. Det är möjligt att skalbolagsaffärerna för ”tyngre kriminella” blev inkörsporten till att utnyttja bolag i brottslig verksamhet, något som senare generationer inom organiserad brottslighet har tagit efter, men med nya brottsupplägg.

Sverige – ett land av aktiespekulanter

Börsyran och jakten på aktievinster fick många spekulanter att köpa aktier i läkemedelsföretaget Fermenta (1970-tal). Den karismatiske företagsledaren blev årets svensk och hyllades av börsanalytiker. Sedan avslöjades grava ekonomiska missförhållanden och att företagsägaren ljugit om sin doktorsexamen, vilket ledde till ett kraftigt kursfall; 30 000 aktieägare blev i ett slag fattigare. Företagsledaren dömdes för bland annat grovt svindleri.

Under ”det glada 80-talet” ökade intresset för aktier. Två decennier senare inträffade ett känt fall som ändå hörde till denna tidsanda: En mäklare på dåvarande Nordbanken överskred sina befogenheter genom att göra affärer med bankens egna pengar. Börskursen gick i motsatt riktning mot vad mäklaren hade räknat med, och banken förlorade närmare 300 miljoner kronor. Mäklaren dömdes för bland annat grov trolöshet mot huvudman.

Två uppmärksammade fall gällde Prosolvia (2000-tal) och senast HQ Bank (2010-tal), bolagsnamn med omfattande rättegångar bakom sig som redan tillhör rättshistorien. EBM:s åklagare hävdade att det gällde grovt bokföringsbrott och grovt svindleri till följd av missvisande redovisningar, men utan framgång. För Prosolvias del ledde dock en civilrättslig tvist till ett rekordstort skadestånd på miljardbelopp.

Två uppmärksammade fall gällde Prosolvia (2000-tal) och senast HQ Bank (2010-tal), bolagsnamn med omfattande rättegångar bakom sig som redan tillhör rättshistorien. EBM:s åklagare hävdade att det gällde grovt bokföringsbrott och grovt svindleri till följd av missvisande redovisningar, men utan framgång.

Även i Ringen-målet blev de tilltalade personerna frikända, trots besvärande omständigheter. I medierna kallades de för Cevianmannen och Nordeamannen. Åtalet gällde insiderbrott och att de tilltalade gjort betydande vinster till följd av att de missbrukat insiderinformation. Brottmålet slutade ändå med skattebrott till följd av att aktievinsterna inte hade deklarerats. Skatteverket hade tidigare påfört den administrativa sanktionen skattetillägg, i samband med en taxeringshöjning, och därför undanröjdes senare den straffrättsliga domen. Skälet var att man ändrat praxis; det var inte längre möjligt med dubbla sanktioner (både straff och skattetillägg) för samma gärning.

Ett annat fall gällde två läkarstuderande som på aktieforum använde olika alias och utgav sig för att vara experter. Genom förslagna budskap trissade de upp kurserna för att sedan sälja med vinst. De dömdes för otillbörlig marknadspåverkan. Fallet kan illustrera de stora möjligheter som internet erbjuder för att konstruera verkligheter, vilseleda och manipulera – med andra ord ”fake news” med ekonomiska förtecken.

Finanskrisen 1990

Under det glada 80-talet avreglerades kreditmarknaden, och banker och finansinstitut tävlade om att låna ut så mycket pengar som möjligt. Lånen användes till stor del till att köpa och förädla fastigheter, och priserna steg tills bubblan sprack 1990. Då var finanskrisen ett faktum.

Under det glada 80-talet avreglerades kreditmarknaden, och banker och finansinstitut tävlade om att låna ut så mycket pengar som möjligt. Lånen användes till stor del till att köpa och förädla fastigheter, och priserna steg tills bubblan sprack 1990. Då var finanskrisen ett faktum.

I den fartblinda lånekarusellen hade krediter beviljats på lösa boliner, men det förekom även regelrätta brottsupplägg. De brottsbekämpande myndigheterna var dock mindre framgångsrika med att röja upp, bland annat för att vårdslös kreditgivning inte är straffbart (varken då eller i dag). Ett uppmärksammat fall gällde

dåvarande Sparbanken Väst, där en bankdirektör dömdes för bland annat grov trolöshet mot huvudman.

Välfärdsreformer och välfärdsbrott

Bedrägerier brukar i en svensk kontext inte räknas till ekobrott. Däremot kan bedrägerier i vissa fall anses som ekobrott om de äger rum i näringsverksamhet. Eftersom framför allt välfärdsbrott blivit en viktig kriminalpolitisk fråga kommer sådan brottslighet översiktligt beröras.

Under 1990-talet började ”bidragsfusket” uppfattas som ett allt större problem. Då handlade det framför allt om att enskilda personer sjukskrevs på felaktiga grunder eller kombinerade a-kassa med svartarbete.

Genom en rad reformer privatiserades en rad välfärdstjänster så att de stora stöden såsom assistansersättning och hemtjänst gick till företag och inte till enskilda, och med det kom storskaliga bedrägerier. Under de senaste 10–20 åren har en rad omfattande välfärdsbrott upptäckts, där företag inte levererat de tjänster som de tagit betalt för (assistansersättning och hemtjänst). På senare tid har dock kontrollen ökat och vandelsprövning (registerkontroll av företagarens laglydnad, bolagets ekonomi, företrädarnas ansvar etc.) införts för att komma till rätta med brottsligheten. Denna utveckling kan ses som ett exempel på att reformer skapat tillfällen till brott och att samhället i efterhand försöker lösa problemen.

En fördjupad analys av välfärdssystemet visade att företag även har stor betydelse för enskilda personers välfärdsbrott, genom exempelvis felaktiga anställningsbevis som gav en för hög sjukpenninggrundande inkomst, meriterade till a-kassa eller öppnade dörren för banklån och bostadsköp. Enskilda kan också ”anställas” så att de får lönegaranti till följd av att arbetsgivaren försatts i konkurs. Även felaktiga hyresavtal eller läkarintyg används för välfärdsbrott. Ett problem är falska identiteter, där en och samma person under olika identiteter kan agera mot ett och samma bidragssystem.

Under 1990-talet började ”bidragsfusket” uppfattas som ett allt större problem. Då handlade det framför allt om att enskilda personer sjukskrevs på felaktiga grunder eller kombinerade a-kassa med svartarbete.

Momskaruseller

Medlemskapet i EU öppnade dörren för internationella bedrägerier mot momslagstiftningen (”momskaruseller”). Det finns olika former av momskaruseller. Den enklaste metoden är att ett företag (ofta kallad ”missing trader”) köper in varor momsfritt från ett EU-land för vidareförsäljning och konsumtion i Sverige. Vid försäljningen i Sverige påförs moms på fakturan. Däremot underlåter

Foto: fizkes / Shutterstock

Enskilda kan också ”anställas” så att de får lönegaranti till följd av att arbetsgivaren försatts i konkurs. Även felaktiga hyresavtal eller läkarintyg används för välfärdsbrott.

Till följd av momsfusket kan bolaget sälja varorna under marknadspriset och ändå tjäna mycket pengar. Brottsvinsten blir således momsen som faktureras köparen men som inte betalas in.

det säljande bolaget att redovisa och betala moms till Skatteverket. Till följd av momsfusket kan bolaget sälja varorna under marknadspriset och ändå tjäna mycket pengar. Brottsvinsten blir således momsen som faktureras köparen men som inte betalas in. I vissa upplägg såldes inte varan till någon utomstående näringsidkare, utan transporterades från Sverige för att sedan tas in på nytt, därav beteckningen karusell.

Även dessa brott visade den tunna linjen mellan ekobrottslighet och legal affärsverksamhet. Med tiden har momsbrotten blivit allt mer avancerade och styrts av internationellt verksamma gärningspersoner som rekryterat målvakter i Sverige. I det så kalladeVoIP-ärendet handlade det om över 200 miljoner kronor.

Bedrägerier

Det nya seklet präglades inte av några dramatiska förändringar. Den allmänna bedrägeribrottsligheten diskuterades dock allt mer och lite längre fram skulle anmälningarna öka kraftigt.

Digitalisering, globalisering och internet gjorde det möjligt att med låga kostnader nå många brottsoffer, skapa vilseledande fasader och obehindrat slussa pengar mellan konton. Digitaliseringen banade väg för det kontantlösa samhället och med allt fler digitala tjänster. Postkontoren försvann, bankkontoren blev färre, kort ersatte kontanter och pengarna fanns på konton, oåtkomliga för tjuvar. För gärningspersonerna innebar det en omställning från att ”ta” till att ”luras”.

Digitalisering, globalisering och internet gjorde det möjligt att med låga kostnader nå många brottsoffer, skapa vilseledande fasader och obehindrat slussa pengar mellan konton.

Bedrägerier har dock alltid ingått i ekobrottslingens arsenal även om det som tidigare nämnts inte riktigt räknats dit inom svensk kriminalpolitik på ekobrottsområdet. Som exempel på avancerade bedrägerier förekom på 1990-talet några välorganiserade bedrägerier där en rad gärningspersoner hade olika roller: en var insider på bank, en förfalskade id-handlingar, en förfalskade bankgarantier på stulna firmapapper för en bank, en tog ut kontanter och en person utgav sig i telefon för att vara bankdirektör.

Svartarbete blir arbetslivskriminalitet

Även om svartarbete dominerat ekobrottsligheten har på senare tid ett nytt begrepp dykt upp, arbetslivskriminalitet. I centrum står arbetstagaren, medan ekonomisk brottslighet har fokus på företagaren och företaget. Brotten riktas alltså mot arbetstagaren såsom olika former av exploatering och brister i arbetsmiljön, men det kan även gälla svarta inkomster eller bidragsbrott, i den meningen att någon annan tar merparten av pengarna, typiskt sett arbetsgivaren.

Betoningen på arbetslivskriminalitet kan i hög grad vara ett nytt sätt att påtala problemet med svart arbetskraft, men med arbetstagaren i centrum och med ett vidare fokus. Exploatering av arbetskraft har dock inte fått särskilt mycket uppmärksamhet i samhället, fram till nyligen. Antalet papperslösa riskerar att öka, och de måste också försörja sig. Även andra grupper har en svag position och är därför hänvisade till en irreguljär arbetsmarknad, med risk för att bli utnyttjade.

Inriktningen på arbetslivskriminalitet innebar att ”nya” myndigheter blev aktuella, såsom Arbetsmiljöverket. Det innebar även att fackföreningsrörelsen fick en roll. Det kanske kan ses som en återgång till 1980-talet, då facket var en stark drivande kraft mot ekonomisk brottslighet.

Pensionssystem under attack

EBM har med framgång drivit två stora mål som gällde Falcon Funds och Allra, där det visade sig att premiepensionssystemet dränerades på stora pengar. Utan nämnvärd kontroll släpptes kriminella aktörer in i värmen på Pensionstorget, och de använde pensionsspararnas pengar för att köpa finansiella instrument till kraftigt överpris. Vinsterna hamnade hos gärningspersonerna medan pensionsspararna blev allt fattigare. Det handlade sammanlagt om miljardbelopp. En av gärningspersonerna blev känd för att ha köpt ”årets dyraste villa”. Sedan väntade dock långa fängelsestraff för bland annat grov trolöshet mot huvudman samtidigt som Pensionsmyndigheten försökte spåra upp de försvunna pensionspengarna.

Falcon Funds och Allra är ytterligare bevis på att reformer har skapat brottstillfällen, på grund av bristfälliga kontrollsystem. De tidigare nämnda fallen med missbruk av assistansersättning, hemtjänst och lönegaranti visar också att regering och riksdag inte kunnat utveckla tillräckligt robusta system.

Utan nämnvärd kontroll släpptes kriminella aktörer in i värmen på Pensionstorget, och de använde pensionsspararnas pengar för att köpa finansiella instrument till kraftigt överpris.

Kriminalpolitik

Ekonomisk och organiserad brottslighet gick skilda vägar

Under 1970-talet började problemet med ekonomisk och organiserad brottslighet att få stor uppmärksamhet på den svenska kriminalpolitiska scenen. Någon större skillnad gjordes dock inte mellan dessa två brottsområden, utan de blandades ofta samman. Organiserad brottslighet specifikt på narkotikaområdet var redan en fråga och under 1960-talet hade narkotikarotlar börjat inrättas inom polisen.

Under 1970-talet bildades ekorotlar inom polisen med inriktning på ekonomisk brottslighet. Några tongivande utredningsrapporter (de så kallade AMOB- och SPANEK-utredningarna) pekade ut färdriktningen och betonade vikten av att komma de svårupptäckta brotten på spåren, bland annat genom spaning. Dessa rapporter är fortfarande aktuella eftersom de låg före sin tid i framsynthet och analytisk skärpa.

Under 1970-talet bildades ekorotlar inom polisen med inriktning på ekonomisk brottslighet. Några tongivande utredningsrapporter (de så kallade AMOB- och SPANEK-utredningarna) pekade ut färdriktningen och betonade vikten av att komma de svårupptäckta brotten på spåren, bland annat genom spaning.

Foto: iaginzburg/ Shutterstock

Exemplet med skalbolag har redan visat att det fanns ett tydligt samband mellan ekonomisk brottslighet och organiserad brottslighet. På 1980-talet blev dock ekonomisk brottslighet den stora frågan, och särskilt skattebrott, som ett led i en kriminalpolitisk vänstersväng. I välfärds- och högskattelandet Sverige har det också ofta funnits likhetstecken mellan skattefiffel och ekonomisk brottslighet. En ekokommission tillsattes i början av 1980-talet för att genomdriva en reformagenda mot skattebrott och annan ekobrottslighet. Denna tydliga inriktning förde med sig att organiserad brottslighet tillfälligt hamnade i det kriminalpolitiska bakvattnet. Det var först efter millennieskiftet som organiserad brottslighet återigen började betonas på allvar.

Ekonomisk brottslighet uppfattades som ett politiskt profilområde med vänsterförtecken, och det påverkade hur olika intressenter i samhället såg på brottsligheten – från vänster till höger, från fack till näringsliv.

Luften gick dock ur 1980-talets satsning mot ekonomisk brottslighet. Området var politiskt konfliktfyllt och få av Eko-kommissionens förslag hade genomförts. En del hade också kritiserats för att vara rättsosäkra. Snart skulle det dock vara dags för nya tag.

I början av 1990-talet riktades skarp kritik mot de brottsbekämpande myndigheternas bristande förmåga att utreda ekobrotten. Medan anmälningar låg till sig i arkivskåpen preskriberades brotten och därmed gick ekobrottslingar fria. Under andra hälften av 1990-talet genomfördes ett omfattande reformprogram för att komma till rätta med ekobrotten. Jämfört med 1980-talets Eko-kommission hade de politiska konflikterna lagt sig och det fanns en allt större samsyn om vikten av att motverka en samhällsskadlig och konkurrensstörande ekobrottslighet.

En ekokommission tillsattes i början av 1980-talet för att genomdriva en reformagenda mot skattebrott och annan ekobrottslighet. Denna tydliga inriktning förde med sig att organiserad brottslighet tillfälligt hamnade i det kriminalpolitiska bakvattnet.

Ökat fokus på organiserad brottslighet

Vid millennieskiftet stod det klart att ekobrotten återigen började halka ner på den kriminalpolitiska agendan. I stället var det organiserad brottslighet som uppmärksammades, kanske delvis för att det begreppet lät mer hotfullt.

Som redan påpekats är dock gränsen mellan ekonomisk och organiserad brottslighet knappast kristallklar, och ännu mindre tydlig var den i regeringens utspel och i myndigheternas skrivelser. De stora reformerna på ekobrottsområdet ägde rum under 1980- och 1990-talet. Under de senaste tjugofem åren har det knappast rått stiltje med kriminalpolitiska initiativ på ekobrottsområdet. Reformer har införts, men ofta under beteckningen organiserad ekonomisk brottslighet, ibland med prefixet grov.

Som redan påpekats är dock gränsen mellan ekonomisk och organiserad brottslighet knappast kristallklar, och ännu mindre tydlig var den i regeringens utspel och i myndigheternas skrivelser.

Brottsbekämpningen

Ekobrottsmyndigheten och skattebrottsenheterna

Foto: Ekobrottsmyndigheten

Ett symboliskt resultat av 1990-talets reformperiod på ekobrottsområdet var att EBM bildades 1998.

Ett symboliskt resultat av 1990-talets reformperiod på ekobrottsområdet var att EBM bildades 1998. Samma år infördes skattebrottsenheter inom Skatteverket. Det var också svar på kritiken om att rättsväsendet inte hade gjort tillräckligt.

Båda reformerna uppfattades som innovativa. Inom EBM arbetade åklagare, poliser och olika experter såsom revisorer under samma tak. Sett till hela ekobrottsligheten fick EBM ett tämligen smalt brottsområde att hantera, och de största brottskategorierna gällde olika skattebrott samt bokföringsbrott. Man arbetade alltså inte med bedrägerier, förskingring, trolöshet mot huvudman, miljöbrott, arbetsmiljöbrott eller korruptionsbrottslighet.

EBM:s brottsområde bestämdes genom en uppräkning av lagar och lagrum, och därmed hamnade fokus inte nödvändigt på ”manschettbrottslingar” (gärningspersonens status) eller ”manschettbrott” (att brottet skulle vara särskilt kvalificerat) utan på alla dem som hade begått de uppräknade brotten. När brottsområdet på detta sätt utgick från lagrum selekterade det volymmässigt fram mer småföretagare än storföretagare, mer konkursdrabbade företag än vinstrika företag och mer oordnad bokföring än sofistikerade brott. Genom en särskild ventil kan dock EBM handlägga mål som ställer särskilda krav på finansiella förhållanden, näringslivsförhållanden, skatterätt eller liknande.

EBM fick en dålig start genom det uppmärksammade Trustormålet, genom att åtalet ogillades. Företaget hade köpts med dess egna pengar, vilket inte var tillåtet. Dessutom hade företagets kassa plundrats på medel.

EBM skulle därefter förföljas av ogillade åtal i flera mediala profilmål. Längre fram ifrågasattes myndigheten, men då på grund av blandbrottsligheten – att ett ärende kunde innehålla både EBM-brott och brott som skulle handläggas av det reguljära polis- och åklagarväsendet. Det fanns förslag om nedläggning, men 2013 fick myndigheten i stället nationell representation (tidigare hade myndigheten främst behörighet i de tre storstadsområdena). Med tiden har myndigheten uppfattats med större självklarhet. Inte minst genom framgången i de stora pensionsmålen – Falcon Funds och Allra – har visat betydelsen av en expertmyndighet på ekobrottsområdet.

Ett symboliskt resultat av 1990-talets reformperiod på ekobrottsområdet var att EBM bildades 1998. Samma år infördes skattebrottsenheter inom Skatteverket. Det var också svar på kritiken om att rättsväsendet inte hade gjort tillräckligt.

RUC

Under 1990-talets ekobrottsbekämpning bildades samverkansorgan som tio år senare började att nedmonteras. I stället etablerades lokala underrättelsecentrum (LUC), där underrättelsehandläggare från olika myndigheter arbetade tillsammans och gjorde kartläggningar i projektform. Dessa handläggare hade tillgång till sina respektive myndigheters register. År 2009 infördes sju regionala underrättelsecentrum (RUC) och ett nationellt underrättelsecentrum (NUC). På nationell nivå bildades ett operativt råd.

Reformen med regionala underrättelsecentrum innebar ett stort steg i brottsbekämpningen genom att de kombinerade ett underrättelseinriktat arbete med en operativ myndighetssamverkan. Denna innovation kanske till och med i någon mån kan mäta sig med att EBM och skattebrottsenheterna bildades.

År 2008 infördes regler om utvidgat förverkande. Det innebar att åklagaren inte behövde visa att den aktuella egendomen härrörde från ett visst brott, utan det räckte med att egendomen knöts till den dömda personens ”brottsliga verksamhet”. Förutsättningen var alltså att någon hade dömts för ett mer allvarligt brott. För närvarande finns förslag om självständigt förverkande, som innebär att man inte behöver visa att ett konkret brott har begåtts, utan det räcker med att visa att egendomen härrör från brottslig verksamhet (SOU 2021:100).

Under 1990-talets ekobrottsbekämpning bildades samverkansorgan som tio år senare började att nedmonteras. I stället etablerades lokala underrättelsecentrum (LUC), där underrättelsehandläggare från olika myndigheter arbetade tillsammans och gjorde kartläggningar i projektform.

Penningtvätt

Redan under 1990-talet diskuterades penningtvättsfrågor allt mer, och med tiden har samhällets kontrollfunktioner kraftigt utvidgats för att den reguljära ekonomin inte ska användas för att hantera brottsliga pengar. Allt fler branscher (verksamhetsutövare) har omfattats av kontrollsystemen, vilket bland annat innebär att de behöver känna sina kunder och rapportera misstänkta transaktioner.

Penningtvättsregleringen är ett tydligt exempel på ett kriminalpolitiskt fokusområde som inte formulerats av Sveriges riksdag utan inom EU och FATF (Financial Action Task Force). EU:s första penningtvättsdirektiv utfärdades 1991.

Vart riktas sökarljuset?

I början av 1980-talet kom regler om att konkursförvaltare skulle förordnas i samtliga konkurser, även i ”fattigkonkurserna” (konkurser utan tillgångar), och då ökade antalet anmälningar av bokföringsbrott kraftigt. Sedan dess finns ett tydligt samspel mellan bokföringsbrottens utveckling och konjunkturcyklerna. När det

På senare tid ses en kraftig ökning av det tämligen nya brottet penningtvättsbrott (inklusive penningtvättsförseelse och näringspenningtvätt). Enligt Brås statistik anmäldes under 2020 704 penningtvättsbrott till EBM jämfört med 17 613 bokföringsbrott.

Enligt Brås statistik anmäldes under 2020 704 penningtvättsbrott till EBM jämfört med 17 613 bokföringsbrott. I den här Bråpporten beskrivs hur misstänkta penningtvättsbrott upptäcks, och vilka personer och ärenden det är som misstänks.

är dåliga tider ökar konkurserna, och därmed också förutsättningarna för att upptäcka bokföringsbrott eftersom fler företag kontrolleras. Följden är att bokföringsbrott tävlar med skattebrotten om att vara de vanligaste ekobrotten.

Till det kommer den omfattande kontrollen av just konkursdrabbade företag, som selekterar fram andra brottstyper och gärningspersoner än de som förekommer i företag som inte går i konkurs. De senare blir därmed inte föremål för liknande kontroll.

På senare tid ses en kraftig ökning av det tämligen nya brottet penningtvättsbrott (inklusive penningtvättsförseelse och näringspenningtvätt). Hantering av pengar från brott är tämligen uppenbar i åtskilliga ekobrott och därför upptäcks många penningtvättsbrott.

Enligt Brås statistik anmäldes under 2020 704 penningtvättsbrott till EBM jämfört med 17 613 bokföringsbrott. Det är tänkbart att penningtvättsbrottet på sikt kan börja ”konkurrera” med bokföringsbrottet, men det är nog snarare så att de båda brotten aktualiseras i olika situationer. Vid konkurser finns det brist på pengar och bokföringen är i oordning medan det vid penningtvättsbrott knappast saknas pengar.

Utmaningar

Svindleribrotten

EBM har lagt ner mycket stora resurser på att fälla huvudmän för grovt svindleri. Framgången har dock uteblivit i mål som rört exempelvis Prosolvia, HQ Bank och Saab Automobil. I dessa fall valde åklagarna att inte gå vidare till hovrätten, vilket annars är brukligt vid stora mål. Mot den bakgrunden är en framtidsspaning att färre stora svindlerimål kommer att aktualiseras i domstolarna. Ett besked i motsatt riktning är dock att åklagare väckte åtal för grovt svindleri mot Swedbanks tidigare vd. Efter frikännande dom i tingsrätten har EBM:s åklagare överklagat till hovrätten (mars 2023). Upprinnelsen i Swedbankfallet var misstankar om penningtvätt som påstods ha mörklagts.

Myndigheternas förmåga att organisera sig

Det har redan framgått att gränsen mellan organiserad brottslighet och ekonomisk brottslighet luckras upp. Personer med koppling till organiserad brottslighet börjar använda bolagsformen för brott, och ekobrottslingar kan ha behov av våldskapital. När brottsligheten på detta sätt smälter samman uppstår komplikationer eftersom gränserna är skarpare på myndighetssidan: EBM hanterar ekobrotten medan det reguljära polis- och åklagarväsendet handlägger övrig brottslighet.

Brottsäkrare lagstiftning

Utvecklingen av den ekonomiska brottsligheten är i hög grad en berättelse om brottstillfällen som uppkommit genom olika reformer. Det kan tyckas märkligt att misstagen upprepar sig. Samtidigt innebär det att det finns en utvecklingspotential för att i framtiden inte öppna flera dörrar till brottstillfällen.

Säkra uppgifter

Ekonomisk brottslighet handlar ofta om vilseledande. Utvecklingen tycks gå mot att allt fler grundläggande uppgifter manipuleras såsom identitet på fysiska personer. För juridiska personer manipuleras i stället uppgifter om företrädarna, som kan vara ovetande personer eller personer som agerar målvakt och saknar betalningsförmåga och ansvar. Till det kommer manipulation av uppgifter, allt från finansiell information till läkarintyg. Ett centralt framtidsområde är därför att undersöka i vad mån det går att säkra att uppgifter är korrekta och har substans.

Säkerställ fler aktörer

Fler aktörer bör engageras mot ekobrott. Företagens självreglering bör få större betydelse som ett vapen mot ekobrott och på senare år har näringslivet tagit en rad initiativ inte minst inom byggbranschen. Svensk ekobrottsbekämpning har handlat lite för mycket om myndigheter och för lite om vad näringslivet kan göra, inklusive fackföreningsrörelsen. Genom egna auktorisationssystem och krav bör positionerna kunna flyttas fram. Konsumenter och andra köpare av varor och tjänster borde också kunna få en tydligare förebyggande roll.

1. Manschettbrottslighet

”Ingen maffia, ingen gangster, inget våld osv. jag vill inte försköna det vi gör och det kommer alltid att vara fel men vi är lite mer sofistikerade än så. Vi driver riktiga verksamheter och gör riktiga affärer dock med en twist.”

(Ekobrottsling, återgivet i dom)

1.1. Modern brottslighet?

Ekonomisk brottslighet uppfattas nog av de flesta som en form av modern kriminalitet. Mitt i deckarboomens Sverige och ”Nordic Noir” är det därför tankeväckande att den första svenska detektivromanen – *Stockholmsdetektiven* – en *brottmålsroman i svenskt original af Prins Pierre* från 1898 – handlade om ekonomisk brottslighet. Vad som rullades upp var en industriägares omfattande försäkringsbedrägerier. Gärningspersonen hade tecknat livförsäkringar på sina lungsjuka arbetare. Försäkringsersättningar föll snart ut till följd av de hälsofarliga arbetsförhållandena. Detsamma gällde för en brandförsäkring tagen på den egna fabriksrörelsen, som snart eldhärjades.

Ekonomisk brottslighet eller ekobrott, kallades en gång i tiden för manschettbrottslighet för att anspela på det internationella begreppet white-collar crime (Kinberg 1955, Romander 2000). Vad som uppenbart åsyftades var lite ”finare” gärningspersoner i jämförelse med brottslingar i allmänhet, men uttrycket kunde även anspela på att brotten ofta begicks på ett mer ”förfinat” sätt än traditionella brott som förknippades med arbetarklass, ”blue-collar crime”, och som förde tanken till stölder och våldsbrott (Sutherland 1949, Shapiro 1990).

Det är trots allt skillnad mellan en inbrottstjuvs eller slagskämpes handfasta brott och att i en kontorsmiljö upprätta felaktiga momsdeklarationer (skattebrott), att med några knapptryckningar föra ut arbetsgivarens pengar till ett eget kontrollerat konto (förskingring) eller att med manipulativa metoder driva upp kursen på värdepapper (marknadsmanipulation).

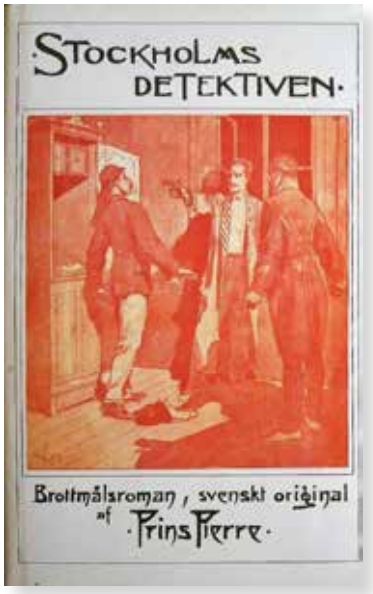

Den första svenska detektivromanen – *Stockholmsdetektiven* – en *brottmålsroman i svenskt original af Prins Pierre* från 1898 – handlade om ekonomisk brottslighet. Faksimil från Bokbörsen.se

Enligt den beskrivning av begreppet ekonomisk brottslighet som de brottsbekämpande myndigheterna, dvs. i första hand polis- och åklagarmyndigheterna, använder bör till ekonomisk brottslighet räknas först och främst sådan kriminalitet som har ekonomisk vinning som direkt motiv.

RIKSDAGENS JUSTITIEUTSKOTT (JuU 1980/81:21, s. 6–7):

Begreppet ekonomisk brottslighet har inte någon strikt straffrättslig avgränsning, och det finns olika uppfattningar om innebörden av begreppet. Under uttrycket ekonomisk brottslighet ryms företeelser av skilda slag.

Enligt den beskrivning av begreppet som de brottsbekämpande myndigheterna, dvs. i första hand polis- och åklagarmyndigheterna, använder bör till ekonomisk brottslighet räknas först och främst sådan kriminalitet som har ekonomisk vinning som direkt motiv. Härutöver skall brottsligheten för att betraktas som ekonomisk brottslighet ha en kontinuerlig karaktär, bedrivas på ett systematiskt sätt och förövas inom en näringsverksamhet som i sig inte är kriminaliserad men som i det enskilda fallet utgör själva grunden för de kriminaliserade handlingarna.

De ekonomiska brotten avses ofta vara av kvalificerad art i den meningen att de enskilda brotten har stor omfattning, rör stora samhälleliga värden eller drabbar grupper av enskilda. Brotten är i regel svåra att upptäcka och beivra. Som exempel på vad som brukar hänföras till ekonomisk brottslighet i här avsedd mening kan nämnas brott som skattebedrägerier, valutabrott, bedrägerier och gäldenärsbrott.

Till den ekonomiska brottsligheten anses inte höra den s.k. organiserade brottsligheten. Med organiserad brottslighet avses i allmänhet sådana brott som vissa grövre narkotikabrott, koppleri i form av organiserad prostitution, organiserad häleriverksamhet och illegalt spel och spritutskänkning i klubbverksamhet.

Ekonomisk brottslighet anses inte heller omfatta förmögenhetsbrott av traditionellt slag som begås av enskilda personer utan att brotten har något samband med näringsverksamhet.

1.2. Brott inom ramen för laglig verksamhet

”Ofta är det missbruk av de regler – och samtidigt de goda förutsättningar som samhället erbjuder för att driva näring – som leder till ett behov av ökad reglering. I slutet av 1800-talet menade journalisten Alfred Hedenstierna att en tjuv ’är en person som har så brått att på olagligt sätt komma över annans egendom att han inte hinner bilda aktiebolag.’”

(Brynolf Wendt, på sin tid profilerad polischef, åklagare och debattör, Wendt et al. 1984).

Det finns många bestämningar eller definitioner av ekonomisk brottslighet, men för svenska förhållanden har kärnan varit brott som begås inom ramen för en lagligt bedriven rörelse, se citatet på föregående sida (Bergqvist 2007, Lindgren 2000, Träskman 1977, JuU 1980/81:21). Verksamheten är alltså laglig och önskvärd, exempelvis att bygga hus eller driva taxirörelse, men brotten är integrerade i rörelsen. Som framgått ska brotten ha ekonomiskt vinningsmotiv, ha kontinuerlig karaktär, vara systematiska och av stor omfattning, röra stora samhälleliga värden eller drabba grupper av enskilda (SPANEK 1979, JuU 1980/81:21). Syftet med denna karaktäristik över brotten var dock inte att åstadkomma en rättslig definition utan snarare att få en begreppsbenämning för att ringa in de företeelser som man ville prioritera (Romander 2000).

Även om åtskilliga ekobrott är överträdelser av regleringar, kan det klassiska bedrägeribrottets karaktäristika av vilseledande anses vara ett slags gemensam nämnare i betydelsen att gärningspersonen direkt eller indirekt försöker ge sken av laglydnad och normalitet. De som arbetar med att organisera svartjobbet, hantera illegal tobak och alkohol eller genomföra momskaruseller döljer sig bakom företagandets synbara normalitet. Med andra ord fanns det en anledning till att Dante i *Den gudomliga komedin* hade ett särskilt ont öga till bedragarna: ”Fraud more displeases God. And therefore the fraudulent are the lower, and more pain assails them”.

I vissa fall kan företaget vara enbart en fasad, en kulissvärld av vilseledande och falskhet. Då har det snarare gått över till organiserad brottslighet eftersom ingen legal verksamhet utgör själva grunden för brotten (jämför Justitieutskottets nyss nämna beskrivning).

Ekobrottens fokus på näringsverksamhet innebär att bredden nödvändigtvis blir stor, från storföretagare med måttbeställd skjorta och manschettknappar i guld till rörmokare i blå overall och med enskild firma (jfr Axberger 1988). Rörmokare är nog fortfarande aktuella i ekobrottssammanhang, men numera drivs även mycket små verksamheter som aktiebolag.

I den praktiska ekobrottsbekämpningen är det långtifrån alltid som myndigheterna under rubriken ekobrott handlägger fall som har kontinuerlig karaktär och rör stora samhälleliga värden och så vidare: ”De högstatuspersoner som Edwin Sutherland hade i åtanke när han präglade uttrycket ’white-collar crime’ har inte precis trängts i de svenska rättssalarna och är förmodligen inte heller särskilt talrika ute i samhället”, menade förre riksåklagaren tillika rikspolischefen Holger Romander (2000, s. 47).

Även om åtskilliga ekobrott är överträdelser av regleringar, kan det klassiska bedrägeribrottets karaktäristika av vilseledande anses vara ett slags gemensam nämnare i betydelsen att gärningspersonen direkt eller indirekt försöker ge sken av laglydnad och normalitet.

”Ska på Gordon Ramsays Savoy Grill i kväll, sånt är fördelen med London jämfört med Umeå :).”

”Ringer dig på måndag. Är i Berlin och röker cigarr just nu :).”

Citat ur en förundersökning om punktskattebrott.

Merparten av den ekobrottslighet som hittills framskymtat begås företrädesvis i företagets och i dess ägares intresse, ”corporate crime” (Clinard och Yeager 1973, Friedrichs 1996). Det finns även ekobrott som också sker inom ramen för en näringsverksamhet, men med den stora skillnaden att de ofta riktar sig mot arbetsgivaren, det vill säga mot företaget och dess ägare. Det är brott där anställda – ofta högre upp i hierarkin – missbrukar sin ställning (”occupational crime”), exempelvis genom förskingring, trolöshet mot huvudman, vissa bedrägerier och tagande av muta (Clinard och Yeager 1973, Mars 2001).

Signifikant är att bedrägeribrottsligheten först på senare år fått viss uppmärksamhet i Sverige, trots att den ökat kraftigt under senare år.

I svensk ekobrottsbekämpning har ”occupational crime” fått en mindre framträdande plats jämfört med i exempelvis USA (Lindgren, 1999, Korsell 2015). Det är tydligt att sådana brott riktar sig mot enskilda intressen medan de ”corporate crime” som fokuseras i Sverige i hög grad tar sikte på allmänna intressen, såsom skattebrottslighet. Signifikant är att bedrägeribrottsligheten först på senare år fått viss uppmärksamhet i Sverige, trots att den ökat kraftigt under senare år (Korsell 2020). Även det är brott som i hög grad har enskilda intressen som brottsoffer. Däremot har bedrägerier och bidragsbrott mot välfärdssystemen prioriterats. Dessa bidragssystem kan sägas vara andra sidan av myntet, när skatter förvandlats till utbetalningar.

På senare tid har det dock skett vissa glidningar med innebörden att brotten inte nödvändigtvis behöver ske inom ramen för en legal verksamhet, utan att företaget utnyttjas enbart för att begå ekobrott (Riksdagens revisorer 1993/94:6, Skr. 1994/95:217). Företaget och dess verksamhet skulle därmed reduceras till ett brottsverktyg (Brå 2011:7). Då kan det snarare i grund och botten vara organiserad brottslighet, men som ändå betraktas som ekonomisk brottslighet. Dessa gråzoner och oklarheter kommer tillbaka vid åtskilliga tillfällen i den fortsatta skildringen.

Regelöverträdelser som drabbar marknadsekonomins funktionssätt spelar en mindre framträdande roll i Sverige, exempelvis olagliga karteller och marknadsstörande åtgärder, jämfört med i många andra länder. Förklaringen ligger i skillnaden mellan en

välfärdsstat och länder med en tydligare ideologisk marknadsorientering (Korsell 2015). Som kommer att framgå längre fram i beskrivningen av brottsutvecklingen, har dock ett större fokus på senare år riktats mot de finansiella marknaderna till följd av bland annat pensionssystemets utveckling där aktiemarknaden fått betydelse för var och en.

En särskild aspekt av ”occupational crime” såsom förskingring, trolöshet mot huvudman och vissa bedrägerier, är att dessa brott inte alltid anmäls eftersom de brottsutsatta företagen, bankerna eller andra organisationer anser att det skulle vara känsligt om de uppfattades ha säkerhetsbrister i verksamheten. Att vara brottsutsatt skulle därmed ge dålig PR och leda till större ekonomiska konsekvenser än själva brottet. Åtskilliga som utsatts för brott känner skam över att de blivit lurade. Oavsett vilken ekobrottslighet som fokuseras i Sverige, förekommer en underrapportering av ”occupational crime”, vilket även gäller för en hel del ”corporate crime”. I dag har de flesta större revisionsbyråer egna fraudavdelningar som diskret hanterar den typen av brott.

Bilden av ekobrottsligheten i ett utvecklat välfärdssamhälle kontrasterar stort till Kreugerkraschen 1932, med en brottslighet som i hög grad drabbade näringsliv, kreditgivare och investerare.

En särskild aspekt av ”occupational crime” såsom förskingring, trolöshet mot huvudman och vissa bedrägerier, är att dessa brott inte alltid anmäls eftersom de brottsutsatta företagen, bankerna eller andra organisationer anser att det skulle vara känsligt om de uppfattades ha säkerhetsbrister i verksamheten. Att vara brottsutsatt skulle därmed ge dålig PR och leda till större ekonomiska konsekvenser än själva brottet.

KREUGERKRASCHEN

”Tändstickskungen” Ivar Kreuger expanderade snabbt sitt industriimperium med lånade pengar. Sammantaget svarade Kreugerbolagen för mer än hälften av omsättningen på Stockholms fondbörs. Missvisande bokföring och överoptimistiska prognoser drev på spekulationsekonomin till dess bubblan sprack och konkursen var ett faktum. En bidragande orsak var depressionen 1929. Ivar Kreuger tog livet av sig, men flera personer i hans närhet dömdes för bokföringsbrott. I internationell finanspress pekades han ut som svindlare.

När investerarna lockades av uppblåsta siffror, är det tänkbart att det handlade om svindleri. Intentionerna bakom brottet kan dock ha varit att rädda bolaget. En förklaring till svindleri är inte sällan att överbrygga en bedömd temporär svacka eller att överleva under en uppbyggnadsfas. Om inte depressionen hade inträffat kanske koncernen hade konsoliderats.

SVENSKA DAGBLADET

IVAR KREUGER DÖD

EN KULA GENOM HJÄRTAT ÄNDADE HANS LIV

MORATORIUM?

NERVÖST SAMMANBROTT VÅLLADE KREUGERS DÖD

Dödsbudet har väckt oerhörd bestörtning över hela världen.

KOLLAPS REDAN I AMERIKA

Bankerna säkra. Insättningarna fullt riskfria.

Endast börsen stänges.

IVAR KREUGER

KREUGER EFTERLÄMNAR TRENNE BREV. MEMORANDA I FÖRSEGLADE KUVERT.

Faksimil från Svenska Dagbladet 1932

Ivar Kreuger tog livet av sig, men flera personer i hans närhet dömdes för bokföringsbrott.

Trots Kreugerkraschen, med dess stora påverkan, dröjde det ”förvånansvärt länge innan debatten om manschettbrottsligheten, eller den ekonomiska brottsligheten som blev den gängse benämningen, gjorde synliga avtryck i praktisk kriminalpolitik”, enligt Holger Romander (2000, s. 31).

Klarsynt nog lyfte Justitiedepartementet redan i början av 1970-talet upp ekonomiska brott mot det allmänna, men också problem med multinationella företag, miljöbrott och arbetsmiljöbrott (Lindgren 1999). Som kommer att beskrivas närmare, är det först på senare tid som det som numera betecknas som arbetslivskriminalitet fått någon större uppmärksamhet (se vidare 7.1). I det ingår arbetsmiljöbrott och överträdelser av arbetsmiljölagstiftningen som centrala komponenter (Riksrevisionen 2020).

Kreuger kastar fortfarande sin skugga över näringslivet

En tidigare vice vd i ABB dömdes 2005 till fängelse i tre år och näringsförbud för grov förskingring, bokföringsbrott, urkundsförfalskning och försvårande av skattekontroll. Förskingringen gällde 1,8 miljoner kronor från rumänska staten, pengar som han själv hade lagt beslag på. Pengarna hade att göra med en miljardskuld från 1929 som rumänska staten hade till tändsticskungen Ivar Kreuger.

2. Behovet av översikt, syfte och frågeställningar

2.1. Översikt av ekobrottsligheten; ett länge känt behov

Tidigare kartläggningar

En äldre överblick, sannolikt den första i sitt slag, genomfördes under 1970-talet av Arbetsgruppen mot organiserad brottslighet (AMOB 1977). Denna breda kartläggning omfattade både ekonomisk och organiserad brottslighet. Vid samma tid lät Stockholms stad ambitiöst genomföra en liknande lokal kartläggning, och en rad rapporter gavs ut som låg till grund för ett åtgärdsprogram (Stockholms stad 1983). Nästa översikt togs fram av Kommissionen mot ekonomisk brottslighet, vars slutbetänkande presenterades 1984 och innehöll en hel de beräkningar av ekobrottslighetens omfattning (SOU 1984:15).

Regeringens stora satsning under mitten av 1990-talet hölls ihop av den interdepartementala arbetsgruppen Ekobrottsberedningen (Kring 2016). Arbetet ledde fram till ett stort antal departementspromemorior och betänkanden. Till skillnad mot 1970-talets AMOB-grupp och 1980-talets kommission, genomförde 1990-talets beredning aldrig någon bred kartläggning av ekobrottsligheten. Snarare var man inne på olika hinder i ekobrottsbekämpningen, vilket kan bero på att det i hög grad var Riksdagens revisorer som hade formulerat det problem som blev den stora kriminalpolitiska frågan: myndigheternas oförmåga att hantera ekobrotten (Riksdagens revisorer 1994). Det var de växande högarna av outredda ärenden i arkivskåpen på polisens ekorotlar och hos åklagarna som satte igång det kriminalpolitiska reformmaskineriet. Samtidigt var det en illustration av att det framför allt var den upptäckta och anmälda ekobrottsligheten som tog all uppmärksamhet. Förutom på skatteområdet har den oupptäckta ekobrottsligheten – mörkertalet – belysts mycket litet.

Ekobrottsberedningen gjorde dock en översikt över den ekobrottslighet som hade internationella inslag (Ds 1997:51). Till det kom att flera utredningar som Ekobrottsberedningen genererade redovisade kartläggningar. Exempelvis beskrev Branschsaneringsutredningen ekobrottsligheten i framför allt en rad kontant- och entreprenadbranscher (SOU 1997:111). Både Ekobrottsberedningen

Det var de växande högarna av outredda ärenden i arkivskåpen på polisens ekorotlar och hos åklagarna som satte igång det kriminalpolitiska reformmaskineriet. Samtidigt var det en illustration av att det framför allt var den upptäckta och anmälda ekobrottsligheten som tog all uppmärksamhet.

och Riksdagens revisorer lyfte fram behovet av överblick för att kunna mäta och följa upp olika dimensioner av brottsutvecklingen och brottsbekämpningen.

Jämfört med 1980-talets Brå-översyn (se 3.1) speglade 1990-talet ett ökat intresse för överblick och styrning (Korsell 2000). Riksdagsrevisorerna strävade efter ordning och reda. Tidens krav var att allt kunde mätas och utvärderas. Samtidigt hade det utvecklats en påtaglig vakenhet mot risker i samhället, som helst skulle avvärjas genom proaktiva insatser (Beck 1992, Larsson 2012, Clarke 2000).

En uppgift för samverkansorganen var att ta fram en årlig lägesbild över den ekonomiska brottsligheten i det egna länet. På det sättet byggdes en rapporteringskedja upp.

I varje län inrättades under 1990-talet samverkansorgan mot ekonomisk brottslighet (SAMEB), där olika myndigheter under ledning av landshövdingen kunde träffa överenskommelser om lämpliga prioriteringar och på annat sätt styra ekobrottsbekämpningen. En uppgift för samverkansorganen var att ta fram en årlig lägesbild över den ekonomiska brottsligheten i det egna länet. På det sättet byggdes en rapporteringskedja upp. Länens rapporter skapade i sin tur underlag till en årlig nationell rapport som sammanställdes av EBM och gavs in till regeringen. Sedan styrde regeringen ekobrottsbekämpningen genom årliga riktlinjer.

Svårt att kartlägga ekobrotten

Resultatet av denna iver efter uppföljning och styrning var dock inte imponerande. De årliga rapporterna byggde inte på något empiriskt underlag, utan i bästa fall gav de en hygglig bild av vad myndigheterna gjorde ute i länen (Korsell 2012). Rapporterna skiljde sig heller inte nämnvärt åt mellan åren. Även om åtskilliga ekobrottslingar inte är sena med att utnyttja nya brottstillfällen innebär det knappast att de varje år lägger om kurs. Liksom i det legala näringslivet är det inte heller ovanligt att följa minsta motståndets lag (Brå 2011:7).

Problemet var att ingenjörerna bakom dessa rapporterings- och uppföljningssystem inte insåg svårigheterna med att få en överblick över den ekonomiska brottsligheten. De flesta brott upptäcks aldrig. Vad myndigheterna arbetar med speglar i hög grad de kontrollsystem som byggs upp och hur de används.

Med tiden gavs rapporterna ut med längre intervaller. De blev till slut närmast ett måste, något som skrevs till få läsare. Luften gick också ur de länsvisa, på sina håll regionala, samverkansråden, och rapporteringarna rann ut i sanden (SOU 2011:47).

Problemet var att ingenjörerna bakom dessa rapporterings- och uppföljningssystem inte insåg svårigheterna med att få en överblick över den ekonomiska brottsligheten. De flesta brott upptäcks aldrig. Vad myndigheterna arbetar med speglar i hög grad de kontrollsystem som byggs upp och hur de används (Korsell 2003). Att skapa en korrekt bild av den faktiska brottsligheten skulle kräva något helt annat än 1990-talets sjösatta rapporteringskedja. Personer som i sitt arbete kommer i kontakt med brottsligheten genom exempelvis kontrollverksamhet eller brottsutredningar

sitter ofta inne med betydligt mer information än vad som kommer fram genom åtal.

EBM har fortsatt med att återkommande ge ut lägesbilder. Den senaste gavs ut 2022. Förhållandevis begränsade resurser har dock genom åren lagts ner på dessa sammanställningar. Vid sidan av EBM:s lägesbilder har flera arbeten författats om olika brottsområden eller andra aspekter av den ekonomiska brottsligheten. Ett exempel är läroboken ”Svart, grått, vitt” (Jacobson et al. 2012), och ett annat är ett kapitel om ekobrott i Brås publikation ”Brottsutvecklingen” (Korsell 2017). Några doktorsavhandlingar har författats och åtminstone tidigare svensk ekobrottsforskning finns sammanställd (Korsell 1999 och Korsell 2004).

Kriminalstatistik

När utvecklingen av en viss brottslighet ska beskrivas ligger det nära till hands att utgå från kriminalstatistik. Vissa översikter har också hänvisat till statistik, men det är lättare sagt än gjort i fråga om ekonomisk brottslighet. Det har som nyss nämnts att göra med att åtskilliga ekobrott måste upptäckas av olika kontrollfunktioner, men dessa fångar enbart upp en bråkdel av den faktiska brottsligheten och är i hög grad selektiva.

Bokföringsbrott och olika skattebrott dominerar kriminalstatistiken över den ekonomiska brottsligheten i Sverige. De är båda tydliga exempel på ingripandebrott. Det innebär att de måste upptäckas genom någon form av kontrollverksamhet. Bokföringsbrott påträffas företrädesvis av konkursförvaltare när de går igenom konkursbon, men även av Skatteverket när ett företags redovisning granskas genom skatterevision (Korsell 2003). I fråga om skattebrott upptäcks av förståeliga skäl de flesta genom Skatteverkets olika former av kontroller. Det innebär att utvecklingen av konkurser styr hur många bokföringsbrott som upptäcks, samtidigt som Skatteverkets resurser och inriktning av kontrollverksamheten påverkar hur många skattebrott som upptäcks, och inte minst, karaktären på dessa brott.

Vad som illustrerats kring bokföringsbrott och skattebrott gäller även för åtskilliga andra ekobrott. Kriminalstatistiken är därför framför allt en mätare av kontrollen: vilka som utför kontrollen, i vilket skede den äger rum och med vilken resursanvändning, intensitet och inriktning (Korsell 2003).

Vid sidan av den svenska ekobrottslighetens huvudfåra ligger bedrägeribrotten. Dessa är fler än både skattebrotten och bokföringsbrotten. Bedrägeribrotten anmäls i hög grad till följd av att brottsoffer ska kunna få ut ersättningar från försäkringar.

Det innebär att utvecklingen av konkurser styr hur många bokföringsbrott som upptäcks, samtidigt som Skatteverkets resurser och inriktning av kontrollverksamheten påverkar hur många skattebrott som upptäcks, och inte minst, karaktären på dessa brott.

Som en illustration uppgick antalet beslut om skattetillägg under 2015 till 44 000, med ett sammanlagt belopp på 632 miljoner kronor (SOU 2017:94). För vissa år har de totala skattetilläggen närmat sig en miljard kronor.

Sedan början av 1970-talet hanteras de flesta skattebrott, och även andra fel som kan betecknas som ”felaktig uppgift”, genom det administrativa förfarandet skattetillägg. Det är en sanktion som beslutas av Skatteverket och den ligger alltså helt utanför det straffrättsliga systemet. EBM hanterar därför enbart en bråkdel av det som egentligen är skattebrott och tar sikte på fall med högre belopp. Även förfarandet med den administrativa sanktionen skattetillägg är en selektionsmekanism som gör att bilden av utvecklingen av skattebrott är mer komplex.

Som en illustration uppgick antalet beslut om skattetillägg under 2015 till 44 000, med ett sammanlagt belopp på 632 miljoner kronor (SOU 2017:94). För vissa år har de totala skattetilläggen närmat sig en miljard kronor. Det kan jämföras med att antalet anmälda brott enligt skattebrottslagen 2021 uppgick till 9 907. Oriktiga uppgifter, däribland brott, hanteras därför till stor del genom skattetillägg.

2.2. Syfte

Det är tydligt att flera generationer av policyinriktade departementstjänstemän och myndighetspersoner lyft fram behovet av översikter, inte minst för styrning. Risken är annars stor att kontrollsystem och brottsbekämpning går i gamla hjulspår och har svårt att skifta mot mer svårupptäckt och svårutredd brottslighet. Med andra ord har en sammanställning ett stort värde eftersom den ger möjlighet att reflektera över vilken brottslighet som finns och hur den bör motverkas, hur resurser bör fördelas och vilka kontrollfria öar som kan finnas. Inte minst på ekobrottsområdet finns starka skäl att reflektera över vilken brottslighet som inte upptäcks och som följaktligen inte anmäls eller som av andra skäl inte kommer myndigheterna till del.

Trots att ekonomisk brottslighet kriminalpolitiskt har varit ett uppmärksammat område sedan 1970-talet har ingen mer omfattande översikt över ekobrottsligheten – varken aktuell eller tillbakablickande – genomförts på flera årtionden.

Trots att ekonomisk brottslighet kriminalpolitiskt har varit ett uppmärksammat område sedan 1970-talet har ingen mer omfattande översikt över ekobrottsligheten – varken aktuell eller tillbakablickande – genomförts på flera årtionden. Inte heller under EBM:s nu över tjugoåriga historia, har någon bred kunskapsöversikt tagits fram över den ekonomiska brottsligheten och dess utveckling. Förre chefsåklagaren Kent Madstedt har funderat över bristen på metodutveckling, inte enbart inom EBM utan inom hela rättsväsendet (se ruta).

Kent Madstedt, förre chefsåklagare, Ekobrottsmyndigheten:

”Metoder behöver utvecklas systematiskt och måste bygga på bland annat kunskaper om orsaker till brottsligheten och de närmare tillvägagångssätten. Det bedrivs ett sådant arbete men knappast på något systematiskt sätt. Det räcker dessutom inte med att komma fram till ett bra sätt att genomföra en utredning eller något moment i utredningsarbetet och sedan dokumentera detta i en PM eller föreskrift utan det gäller också att åstadkomma så att metoden får en tillräckligt bred tillämpning. Det senare ledet underskattas konsekvent. Det är dessutom så att arbetet med att få en metod i praktisk tillämpning normalt är mycket mer omfattande än arbetet med att ta fram själva metoden. Måhända är det den pålitliga 80/20-procentsproportionen som gäller även här, det vill säga 20 procent för att ta fram metoden och dokumentera den i sin grundform tillämplig för det gäng av entusiaster som utvecklat den, medan 80 procent återstår för att åstadkomma en tillräckligt bred tillämpning.”

Metoder behöver utvecklas systematiskt och måste bygga på bland annat kunskaper om orsaker till brottsligheten och de närmare tillvägagångssätten, menar Kent Madstedt, förre chefsåklagare, Ekobrottsmyndigheten. Foto: Privat

Den upptäckta och utredda brottsligheten är inte enbart ett avtryck av olika tidsperioders brottstillfällen utan även ett resultat av kriminalpolitiken i fråga om organisationer, resurssättning och inriktning på kontrollverksamhet och brottsbekämpning. Därför är det av värde att fånga upp även den utvecklingen.

Det bör därför finnas ett behov av en överblick över både utvecklingen av ekobrottsligheten och kriminalpolitiken på det området, men framför allt hur myndigheterna formerat sig mot denna brottslighet. Det är också syftet med denna kunskapsöversikt.

2.3. Teori

I takt med att samhället i allt högre grad strävar efter att motverka risker tar det sig uttryck i fler regleringar (Baldwin et al. 2011, Clarke 2000). Med ett sådant perspektiv får ekobrotten allt större betydelse i samhället, även om regleringar många gånger inte beskrivs som ett sätt att motverka ekonomisk brottslighet utan snarare syftar till att vissa problem ska hanteras och olika risker minimeras. Ofta får regleringar inom olika specialområden obetydlig medial uppmärksamhet jämfört med förändringar inom den centrala brottsbalken. Det kan ge intrycket av en hög lagstiftningsaktivitet mot olika former av traditionell brottslighet när det nog snarare är tvärtom; det är på det breda ekobrottsområdet som dynamiken är som störst.

Ofta får regleringar inom olika specialområden obetydlig medial uppmärksamhet jämfört med förändringar inom den centrala brottsbalken. Det kan ge intrycket av en hög lagstiftningsaktivitet mot olika former av traditionell brottslighet när det nog snarare är tvärtom; det är på det breda ekobrottsområdet som dynamiken är som störst.

Det betyder att framställningen lägger mindre vikt vid gärningspersonerna. I stället kan gärningspersonerna betraktas som rollfigurer i ett drama där regleringar, tillfällesstrukturer, tidsanda och samhällsutveckling bestämmer innehåll och riktning.

Undersökningen utgår från ett regleringsteoretiskt perspektiv där även tillfällena till brott beaktas. På ekobrottsområdet är det inte ovanligt att regelsystemen skapar tillfällen till brott, exempelvis bedrägerier mot bidragssystem eller tillfällen att orättmätigt tillskansa sig momsmedel från staten. Vid sidan av regleringarna – och ibland i samspel med dessa – påverkas brottstillfällena i hög grad av samhällsutvecklingen. Det är dessa tillfällesstrukturer som framställningen om ekobrottslighetens utveckling försöker belysa. Som en fond i analysen har intryck alltså tagits av teorier som utgår från brottstillfällen (Benson et al. 2009). Det betyder att framställningen lägger mindre vikt vid gärningspersonerna. I stället kan gärningspersonerna betraktas som rollfigurer i ett drama där regleringar, tillfällesstrukturer, tidsanda och samhällsutveckling bestämmer innehåll och riktning.

Med det sagt ska personliga egenskaper inte underskattas för att förklara den ekonomiska brottsligheten, men får med nödvändighet en mindre framträdande roll när de stora linjerna redovisas.

2.4. Avgränsning till EBM-brotten

Sedan EBM bildades 1998 är det inte ovanligt att ekobrott – bland politiker och myndighetspersoner – beskrivs som sådana brott som handläggs av denna specialistmyndighet. Det är visserligen ett väl smalt synsätt sett till ekobrottslighetens hela bredd, men volymmässigt svarar EBM för de talrika skattebrotten och bokföringsbrotten (EBM 2016). Följaktligen dominerar dessa brott även EBM:s inflöde av anmälningar. Andra, väsentligt mindre vanliga, brott som EBM handlägger gäller konkursrelaterad brottslighet i 11 kap. brottsbalken (oredlighet mot borgenärer m.fl.), bedrägerier som rör EU-bidrag (bl. a. subventionsmissbruk), brott mot aktiebolagslagen (brott mot låneförbudet och mot målvaktsförbudet) och finansmarknadsbrott (insiderbrott och otillbörlig marknadspåverkan).

Även om betydligt fler brottsområden kan räknas till ekobrotten, kommer denna översikt i huvudsak att begränsas till EBM-brotten. Motiveringen är att flera av dessa brottstyper har mycket stor ekonomisk betydelse.

EBM kan också handlägga andra brott där hänsyn tas till myndighetens expertkunskap om företag och finansiella system (till exempel svindleri, näringspenningtvätt och avancerade välfärdsbrott).

En ny och tillfällig brottskategori är omställningsstödsbrott. Företag kunde hos Skatteverket ansöka om omställningsbidrag om omsättningen hade gått ned till följd av pandemin. Brottet gällde oriktiga uppgifter som hade lämnats till Skatteverket.

Även om betydligt fler brottsområden kan räknas till ekobrotten, kommer denna översikt i huvudsak att begränsas till EBM-brotten. Motiveringen är att flera av dessa brottstyper har mycket stor ekonomisk betydelse (framför allt skattebrott), tillhör ekobrottens vardagsbrottslighet (bokföringsbrott), har fått stor uppmärksamhet

(finansmarknadsbrott och svindleri) och förklaras av omvärldsförändringar och lagstiftningsreformer (exempelvis karusellhandel, subventionsmissbruk och vissa välfärdsbrott där företag är inblandade). I någon mån kommer dock framställningen att gå något utanför EBM:s målområde.

Även om ett bredare perspektiv hade varit önskvärt, kommer det att framgå att även den svenska kriminalpolitiken, under rubriken ekonomisk brottslighet, i allt väsentligt handlat om de brottsområden som översikten omfattar.

ANMÄLDA BROTT ENLIGT SKATTEBROTTSLAGEN OCH 11 KAP. BROTTSBALKEN.

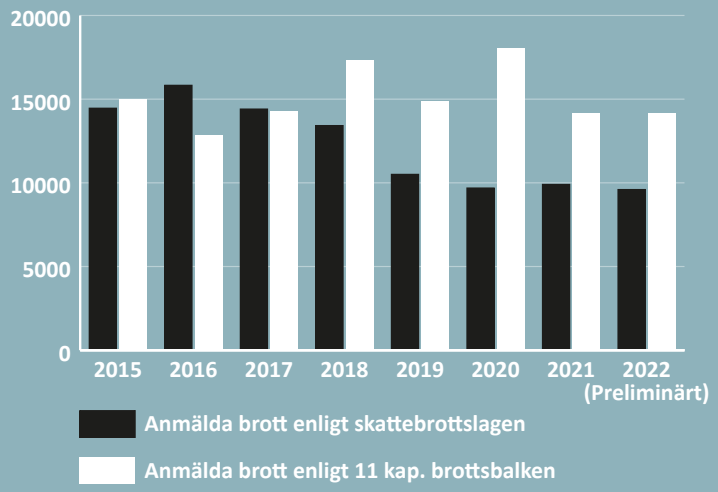

11 kap. brottsbalken innehåller de olika brotten mot borgenärer samt bokföringsbrott. Det är bokföringsbrott som dominerar antalsmässigt.

Till följd av bland annat olika rapporteringsrutiner redovisas inte antalet anmälda brott längre tillbaka än 2015.

Källa: Brå

2.5. Frågeställningar

I Sverige har ekonomisk brottslighet varit på den kriminalpolitiska agendan i snart femtio år. Under vissa perioder har ekobrottsfrågorna dominerat (Lindgren 2000). Vid andra tillfällen har ekobrotten hamnat i bakgrunden för andra brottsområden, men sedan åter blivit aktuella (Korsell 2006 och 2011).

I Sverige har ekonomisk brottslighet varit på den kriminalpolitiska agendan i snart femtio år. Under vissa perioder har ekobrottsfrågorna dominerat.

Som kommer att utvecklas nedan i fråga om metodval baseras kunskapsöversikten på dels faktiska fall, dels samtal med personer som varit verksamma med olika frågor. Till det kommer rapporter. De äldsta personerna kan ha börjat arbeta med ekobrott någonstans i skiftet mellan 1970- och 1980-tal. Det är svårt att gå längre tillbaka i tiden med hänsyn till att ekobrott knappast var det första område som en nyanställd tog sig an. Det talar för att startpunkten för denna kunskapsöversikt bör vara 1980-talet, med vissa sneglingar bakåt mot 1970-talet.

Svensk ekobrottsforskning är tämligen eftersatt. Den forskning som finns är mest inriktad på enskilda fenomen och i mindre grad på utveckling.

Sett i ljuset av tidigare litteratur, myndighetspersoners berättelser och signifikanta rättsfall:

1. **Hur har den ekonomiska brottsligheten utvecklats sedan 1980-talet?**
2. **Hur har kriminalpolitiken på ekobrottsområdet utvecklats under denna tid och hur har den slagit igenom i fråga om organisationer och inriktningar?**
3. **Vilka faktorer kan urskiljas som förklarar förändringarna?**

Avslutningsvis har ett antal initierade personer fått tillfälle att blicka framåt för att bedöma hur ekobrotten kan se ut om fem, tio år och vilka utmaningar myndigheterna därför står inför.

2.6. Metod och disposition

Myndighetsrapporter, forskning och medierapportering

Svensk ekobrottsforskning är tämligen eftersatt. Den forskning som finns är mest inriktad på enskilda fenomen och i mindre grad på utveckling. Myndighetsrapporter har redan kommenterats, och sådana används i den mån de beskriver utvecklingen. Även viss medierapportering har varit viktig att ta del av, framför allt för att få en uppfattning om hur vissa rättsfall har beskrivits och kommenterats.

Rättsfall

Rättsfall får anses vara en särskilt tillförlitlig källa. Orsaken är att domstolar, ofta i två instanser som brukligt är för större ekobrottsmål, funnit åtalet styrkt.

Rättsfall får anses vara en särskilt tillförlitlig källa. Orsaken är att domstolar, ofta i två instanser som brukligt är för större ekobrottsmål, funnit åtalet styrkt. Även ogillade åtal är av stort värde. I fråga om särskilt uppmärksammade fall torde de inte alltid vara representativa för det specifika brottsområdet. Fallen speglar knappast den stora massan av ärenden, men majoriteten av fall behöver inte nödvändigtvis säga särskilt mycket om förändringar i brottsutvecklingen. Det finns exempelvis åtskilliga bokföringsbrott avseende bristfällig bokföring. Dessa brott torde vara stabila

över tid. Däremot har uppmärksammade fall färgat av sig på samtiden och fungerar därmed som symbolladdade hörnstenar som illustrerar sin tids brottslighet. Ofta har myndigheterna lagt ner stora resurser på sådana ärenden eftersom de uppfattats som viktiga och prestigefyllda. I framställningen används en rad sådana rättsfall som tidsmarkörer för att spegla utvecklingen.

Vissa uppmärksammade brottmål tillhör redan ekobrottshistorien, har skildrats i böcker och kan bli föremål för filmatiseringar, såsom fallet Trustor. Andra ärenden har fått stort medieutrymme, men med tiden falnat som gulnade tidningssidor. Den typen av fall har framför allt lyfts fram i olika samtal, och det får anses angeläget att de redovisas och inte glöms bort. Om de kända fallen fungerar som illustrativa tidsmarkörer, har även andra domar och förundersökningar använts för att belysa brottsutvecklingen och enskilda detaljer. Även dessa ärenden har ofta identifierats genom samtal.

Däremot har uppmärksammade fall färgat av sig på samtiden och fungerar därmed som symbolladdade hörnstenar som illustrerar sin tids brottslighet. Ofta har myndigheterna lagt ner stora resurser på sådana ärenden eftersom de uppfattats som viktiga och prestigefyllda.

Samtal

Vid sidan av en litteraturgenomgång bygger kunskapsöversikten på ett femtiotal samtal med framför allt åklagare, poliser, civila utredare och ekonomer inom EBM, men också med skattetjänstemän, konkursförvaltare och andra som utrett eller på annat sätt arbetat med ekobrott. Genom att olika yrkesgrupper, och därmed roller inom kontroll- och rättskedjan, fått tillfälle att uttala sig, får ekobrottslighetens utveckling en allsidig belysning, särskilt i kombination med det övriga materialet. Det tillbakablickande perspektivet innebär att åtskilliga personer är pensionerade och kan ha mer än trettio års erfarenhet av ekobrottsbekämpning bakom sig. Ingen av dessa personer kan, i all dess bredd och alla dess detaljer, överblicka den tid som kunskapsöversikten behandlar. Därför har samtalen varit förhållandevis öppna och kretsat kring för personerna relevanta tidsperioder och konkreta fall och brottsområden. De flesta personer återges med namn, men i några fall är de anonyma eftersom de arbetar med underrättelseverksamhet. Samtliga intervjupersoner har tagit del av manus och godkänt sina utsagor.

Vid sidan av en litteraturgenomgång bygger kunskapsöversikten på ett femtiotal samtal med framför allt åklagare, poliser, civila utredare och ekonomer inom EBM, men också med skattetjänstemän, konkursförvaltare och andra som utrett eller på annat sätt arbetat med ekobrott.

Reflektioner

Den i dag åttioårige professor emeritus Dan Magnusson, fil. dr i rättssociologi, började redan 1977 att på Brå forska om ekonomisk brottslighet. Inriktningen var konkurser. Det finns ingen ekobrottsforskare i landet som har följt utvecklingen lika länge som han. På Brå var han anställd i tjugo år och arbetade de sista tio åren vid EBM. Han har även varit adjungerad professor vid Handelshögskolan i Jönköping. I den fortsatta framställningen kommer Dan Magnusson göra vissa reflektioner.

2.7. Årtionde för årtionde

I stora drag följs ekobrottsutvecklingen årtionde för årtionde: prolog inför 1980-talets ekobrottsbekämpning, 1990-tal, 2000-tal, 2010-tal och 2020-tal samt framtiden. Som för andra historiska skeenden är den tidsindelade strukturen visserligen en konstlad uppdelning av ett flöde, men den ger förhoppningsvis ändå hållpunkter för framställningen.

Inför varje årtionde redovisas en ekonomisk och kriminalpolitisk inramning. Eftersom EBM-brotten är i fokus återges för varje aktuellt årtionde, myndighetens bild av brottsutvecklingen.

Inför varje årtionde redovisas en ekonomisk och kriminalpolitisk inramning. Eftersom EBM-brotten är i fokus återges för varje aktuellt årtionde, myndighetens bild av brottsutvecklingen.

Den tidsmässiga skildringen avslutas med några övergripande slutsatser, men också utmaningar. Med det tidsmässiga perspektivet i bakgrunden, har några frågor för framtiden utkristalliserats. Slutligen har en rad experter uttalat sig om framtidens utmaningar.

3. 1980-talet

1970- och 1980-tal

Rekordåren under 1950- och 1960-talet hade redan blivit historia: en tid av ständig tillväxt då svensk industri, förskonad av krigets ödeläggelse, hade orderböckerna fulla. Byggsten hade lagts till byggsten, folk fick det bättre och framtiden såg ljus ut.

Med 1970-talet inträdde en ny fas och årtiondet kännetecknades av ekonomisk nedgång och oljekris samt ständiga devalveringar för att dopa exportindustrin. Staten höll textilindustri, varv och gruvor under armarna, men denna konstgjorda andning fungerade inte i längden. Inte heller devalveringarna fungerade; de ledde till en spiral av höjda priser och löner under hela 1980-talet, vilket påverkade exportindustrins kostnadsläge.

Den offentliga sektorn växte kraftigt under 1970-talet och på 1980-talet hade de offentliga utgifterna hamnat på en väsentligt högre nivå än i andra västländer. På köpet hade välfärdslandet Sverige också blivit högskattelandet Sverige. Skatter höjdes och skattekvoten ökade i snabb takt fram till 1980, då den uppgick till 50 procent.

Sedan 1960-talet hade kommunalskatten fördubblats till omkring 30 procent, där den i stora delar ligger kvar än i dag. Höga marginalskatter och generösa avdragsregler stimulerade inte arbete, investeringar eller sparande.

LO-basen Stig Malm och den socialdemokratiske finansministern Kjell-Olof Feldt (S) dömde ut skattesystemet som ”ruttet och perverst”, vilket banade väg för århundradets skattereform 1990.

Stig Malm, tidigare LO-bas, dömde ut det svenska skattesystemet som ”ruttet och perverst”. Foto: Anders Kallersand / TT

På bilden tar den dåvarande finansministern Kjell-Olof Feldt (t.v.) emot skatteutredningens förslag till nytt skattesystem av Finansdepartementets statssekreterare Erik Åsbrink. Bilden togs den 16 juni 1989. Foto: Jan Delden / TT

En mycket omfattande kriminalitet som rörde stora samhälleliga och ekonomiska värden blottlades i några uppmärksammade polisutredningar och i mediernas granskningar.

TORSDAGEN DEN 22 APRIL

EXTRA

BERGMAN HAR LÄMNAT SVERIGE!

■ Ingmar Bergman har lämnat Sverige! I fortsättningen ska han göra film och teater utomlands.
■ Alla sina tillgångar lämnar han kvar i landet "till riksskatteverkets förfogande".
■ Alla hans filmprojekt i Sverige avvecklas. Ateljén på Färö läggs ner, liksom filmbolaget Cinematograph.

Ingmar Bergman greps mitt under en repetition på Dramaten, ett ingripande som visade sig sakna fog.
Faksimil från Expressen 22 april 1976

Victor Hasselblad anklagades för valutabrott med anledning av en pensionsförsäkring utomlands. Även på den punkten fick myndigheterna medge att de hade varit ute i ogjort väder.
Foto: Sven Gillsäter

3.1. Prolog inför 1980-talets ekobrottsbekämpning

Perhaps the most striking revolution of the twentieth century was the rapid expansion of the population of organizations.

Albert J. Reiss, jr. och Michael Tonry (1993)

År 1976 intensifierades den kriminalpolitiska debatten i Sverige om både den organiserade och den ekonomiska brottsligheten. En mycket omfattande kriminalitet som rörde stora samhälleliga och ekonomiska värden blottlades i några uppmärksammade polisutredningar och i mediernas granskningar. Det gällde en utbredd skatte- och valutabrottslighet, svarta och grå affärer med fastigheter, företag, lån, arbetskraft och bilar liksom organiserad prostitution samt spel- och klubbverksamhet (Lindgren, 2000; Korsell, 2000a). Det pågick även en internationell debatt om ekonomisk brottslighet som hade nått Sverige.

Det blev ett uppskruvat stämningsläge och krav restes på att ta i med hårdhandskarna mot ekobrottslingarna (Romander 2000). I några fall ledde det dock till alltför ivriga myndigheter och rättsövergrepp mot enskilda personer. Ett uppmärksammat fall var när regissören Ingmar Bergman 1976 greps av polis mitt under en repetition på Dramaten. Så småningom visade det sig att ingripandet saknade fog. Ingmar Bergman tog mycket illa vid sig och lämnade Sverige en tid för att i stället sätta upp pjäser i Tyskland. Ytterligare ett världsnamn var kameratillverkaren Victor Hasselblad. Han anklagades för valutabrott med anledning av en pensionsförsäkring utomlands (Romander 2000). Även på den punkten fick myndigheterna medge att de hade varit ute i ogjort väder.

Enligt Bo Svensson, tidigare chef för Brå och ordförande i Högsta domstolen, var ”den verkliga brasständaren” en rapport från 1977 av AMOB. Som tidigare nämnts behandlade den, trots namnet, både ekonomisk och organiserad brottslighet (Svensson 1982). I arbetsgruppen ingick företrädare för Rikspolisstyrelsen, Riksåklagaren, Riksskatteverket, Riksbanken, de lokala polismyndigheterna och den kriminologiska forskningen. Enligt rapporten gick det allmänna miste om miljardbelopp till följd av skatte- och avgiftsbrottslighet. AMOB beräknade att det handlade om 5–20 miljarder kronor i 1977 års penningvärde. Det var skyhöga belopp jämfört med de ekonomiska skador som den traditionella brottsligheten svarade för, vilken beräknades till 350 miljoner kronor. Denna obalans framstod som särskilt anmärkningsvärd mot bakgrund av hur små resurser som lades ner för att motverka ekonomisk brottslighet jämfört med traditionell brottslighet.

Inte minst med anledning av att den ekonomiska brottsligheten omsatte stora belopp kunde den allvarligt störa samhällsekonomin, leda till orättvis fördelning av skattebördan och luckra upp samhällets etiska normer. Omprövningens tid hade kommit.

Genom AMOB-rapporten fick den ekonomiska och organiserade brottsligheten under 1970-talet en tydlig beskrivning. Följande citat ur rapporten (AMOB 1977:62) belyser tidens synsätt:

Sett till de rent samhällsekonomiska verkningarna och den ekonomiska omfattningen av olika typer av brottslighet så spelar den traditionella brottsligheten en mycket liten roll i förhållande till den organiserade och ekonomiska kriminaliteten.

AMOB-utredningen fann att polisens organisation och arbetsformer i hög grad var inriktade på att handlägga traditionella brott såsom tillgreppsbrott, konventionella bedrägerier och våldsbrott. I regel var det fråga om enstaka händelser som var riktade mot enskilda brottsoffer och brott av juridiskt sett okomplicerad natur. Utredningsarbetet initierades ofta av en polisanmälan från den eller de som hade drabbats av brottet. Med den organiserade och ekonomiska brottsligheten förhöll det sig annorlunda, konstaterade AMOB-utredningen. Här gällde det i stället mycket omfattande transaktioner, som inte minst ur juridisk synvinkel var mycket komplicerade och som låg i gränslandet mellan det straffbelagda området och legal affärsverksamhet. Anmälningar från enskilda offer saknades nästan alltid. Det var brott vars skadeverkningar riktade sig mot samhället eller en vidare krets av enskilda.

Utredningsarbetet initierades ofta av en polisanmälan från den eller de som hade drabbats av brottet. Med den organiserade och ekonomiska brottsligheten förhöll det sig annorlunda, konstaterade AMOB-utredningen. Här gällde det i stället mycket omfattande transaktioner, som inte minst ur juridisk synvinkel var mycket komplicerade och som låg i gränslandet mellan det straffbelagda området och legal affärsverksamhet.

Mot den bakgrunden konstaterade AMOB-utredningen att den organiserade och ekonomiska brottsligheten var svårupptäckt och svårutredd. Utredningen pekade därför på behovet av att en ”väsentligt större del av polisväsendets spanings- och utredningsresurser sätts in mot denna brottslighets olika yttringar” (AMOB 1977, s. 155).

På många sätt var AMOB-utredningen mycket klarsynt och vi återkommer till utredningens analys av den organiserade och ekonomiska brottslighetens karaktäristika, och vad den borde innebära för att upptäcka och utreda brotten. Intressant nog togs rapporten fram i samarbete mellan olika relevanta myndigheter samtidigt som forskningen var representerad. Rapportens höga analysförmåga, de stringenta formuleringarna och de innovativa förslagen gör AMOB-rapporten till en klassiker inom svensk ekobrottsbekämpning.

Rapportens höga analysförmåga, de stringenta formuleringarna och de innovativa förslagen gör AMOB-rapporten till en klassiker inom svensk ekobrottsbekämpning.

Vad AMOB betonade var att större resurser behövde läggas ned för att upptäcka brottsligheten. Det förslaget har delvis infriats

genom att EBM utför spaning och att både EBM och skattebrottsenheterna bedriver underrättelseverksamhet. Till det kommer Finanspolisens arbete mot penningtvätt. AMOB underströk också betydelsen av ett ökat samarbete, och det främsta exemplet är EBM där olika yrkesgrupper arbetar under samma tak. Även skattebrottsenheterna innebär att olika yrkesgrupper inom det fiskala området verkar i samma enhet.

AMOB-utredningen hade skakat om det kriminalpolitiska perspektivet. Även om det rådde politisk enighet om att något måste göras, anmärkte Holger Romander att det ändå fanns skilda ståndpunkter om vad som vägde tyngst, brott mot det allmänna eller brott mot privata intressen. Var tyngdpunkten skulle ligga berodde på vilket av de politiska blocken man tillhörde (Romander 2000). Som redan framgått har det varit det allmännas intresse som tillmätts störst betydelse när ekobrottslighetens skadeverkningar bedömts.

En intressant utveckling, som kommer att kommenteras längre fram, är att det numera i hög grad råder konsensus om betoningen av att ekobrott drabbar allmänna intressen, men att denna illojala konkurrens i hög grad försvårar för det seriösa näringslivet. Ett annat sätt att uttrycka det på är att enskilda intressen påverkas negativt när det allmänna drabbas. Det är ett bevis för att de ekonomiska relationerna i ett välfärdssamhälle är sammanvävda mellan det allmänna, näringslivet och enskilda personer, vilket skapat ett ömsesidigt beroende.

Även om en skillnad gjordes mellan den ekonomiska och organiserade brottsligheten behandlades dessa brottsformer ändå som ett sammanhållet problem. Exempelvis gick personer som ägnade sig åt traditionell brottslighet även in i ekobrott och det fanns tydliga kopplingar mellan organiserad och ekonomisk brottslighet.

Även om en skillnad gjordes mellan den ekonomiska och organiserade brottsligheten behandlades dessa brottsformer ändå som ett sammanhållet problem. Exempelvis gick personer som ägnade sig åt traditionell brottslighet även in i ekobrott och det fanns tydliga kopplingar mellan organiserad och ekonomisk brottslighet (Lindgren 2000). Forskning har lyft fram olika blandformer, där personer som drivit legal näringsverksamhet börjat med ekobrott för att sedan sluta i organiserad brottslighet (Johansen 1996 och 2004). Det finns även exempel på personer inom organiserad brottslighet som slutar som lagliga affärsmän.

Den sammanhållna synen var en orsak till att Brå under 1977 fick regeringens uppdrag att göra en ”övergripande översyn” av lagstiftningen mot såväl ekonomisk som organiserad brottslighet (Romander 2000; Lindgren 2000; Korsell 2000). År 1979 publicerades ytterligare en tongivande rapport, denna gång om spaning mot ekonomisk brottslighet (SPANEK).

En förklaring till att ekonomisk brottslighet och organiserad brottslighet behandlades som ett sammanhållet problem kan möjligen vara att den organiserade narkotikabrottsligheten inte längre

var en fråga under 1970-talet utan hade ”hanterats” redan under 1960-talet. Då inrättades narkotikarotlar som fick hjälp av Säpo med telefonavlyssning. I stället var det andra former av organiserad brottslighet som var i fokus och låg närmare den ekonomiska brottsligheten, såsom fastighetshajar, bilhandlare, klubbverksamhet och illegal utlåning. Detta var brott som förekom i verksamma företag på ett annat sätt än insmugglad narkotika.

AMOB hade föreslagit att särskilda polisiära enheter skulle bildas i Stockholm, Göteborg, Malmö och Sundsvall. Enligt förslaget ingick i dessa enheter skatterevisorer, och samarbete tänktes äga rum med särskilt utsedda åklagare och taxeringsintendenter. Till följd av remisskritik, inte minst från många länsskattechefer, genomfördes inte förslaget (Nord 2000).

Förre skattechefen Karl-Erik Nord gjorde följande bedömning: ”Om myndigheterna varit mer prestigelösa och insett behoven av samarbete och kraftsamling i kampen mot den ekonomiska brottsligheten hade säkert AMOB:s förslag om att inrätta fyra enheter i landet genomförts. Vi skulle redan då ha tagit flera steg framåt i ekobrottsbekämpningen.” (Nord 2000, s. 94).

Inom polisen inrättades dock under 1970-talet särskilda ekorotlar i de tre storstäderna och under 1980-talet i samtliga län. En utvärdering visade dock att dessa fick en starkare inriktning mot mer traditionella bedrägeri- och skattebrott än vad man ursprungligen hade tänkt (Persson 1986). Det hade att göra med att rotlarna ärvde sådana traditionella brottsutredningar i samband med att de bildades. Dessutom var det den befintliga personalen som gick över till de nya rotlarna, och de mer eller mindre fortsatte att arbeta på samma sätt som tidigare. Det påstods därför att reformen i stort sett enbart var ett namnbyte (Persson 1986). Följden blev att den brottsspanande insatsen blev mindre än vad man förutsåg.

Även när EBM bildades tjugo år senare, var det poliser och åklagare från det reguljära polis- och åklagarväsendet som gick över till den nya myndigheten. Det dröjde några år innan EBM började med underrättelseverksamhet och spaning för att upptäcka brott som inte redan hade anmälts. Skälet var att myndigheten till en början saknade lagstöd för att bedriva underrättelseverksamhet. Det kan tolkas som att EBM-reformen handlade mer om att effektivt hantera det löpande inflödet av anmälningar som Polis- och Åklagarmyndigheten tidigare hade misslyckats med, än om att upptäcka nya brott – det vill säga mer förvaltning av det bestående än att ta intryck av visionerna i de tidiga reformidéerna i AMOB- och SPANEK-utredningarna.

”Om myndigheterna varit mer prestigelösa och insett behoven av samarbete och kraftsamling i kampen mot den ekonomiska brottsligheten hade säkert AMOB:s förslag om att inrätta fyra enheter i landet genomförts. Vi skulle redan då ha tagit flera steg framåt i ekobrottsbekämpningen.”

Inom Skattemyndigheten utformades särskilda revisionsgrupper för ekobrottsutredningar. Tjänster för ekobrottsutredningar inrättades vid Riksskatteverkets distriktskontor i Stockholm, Göteborg, Malmö och Sundsvall (Nord 2000).

Som utvecklas i avsnittet om 1990-talet (4.1) skulle AMOB:s förslag med polisiära enheter med skatterevisorer infrias i något annorlunda form tjugo år senare när skattebrottsenheterna bildades (skattetjänstemän utreder ekobrott) och EBM etablerades (polis, åklagare och experter arbetar under samma tak).

Den i ekobrottssammanhang på sin tid uppmärksammade valutabrottsligheten, tog sikte på personer som förde ut pengar utan Riksbankens tillstånd. Valutaregleringen avskaffades 1989. Den omtalade klubbverksamheten, i klartext sprit-, spel- och sexklubbar, skulle med åren bli ett allt mindre inslag i stadsbilden, i takt med omfattande lättnader av alkohollagstiftningen där till slut minsta pizzeria fick serveringstillstånd. Samtidigt hade det skett en kraftig utveckling av spel där till och med staten så småningom började driva internationella kasinon. På senare tid har internet fyllts av internationella spelbolag. Utrymmet för illegal spelverksamhet minskade därmed även om det fortfarande förekommer.

Inför 1980-talet stod samhället redo för att prioritera både ekonomisk och organiserad brottslighet. AMOB- och SPANEK-utredningarna låg på bordet och Brå var i full färd med det omfattande regeringsuppdraget att ta fram lagförslag inom de mest varierande områden mot denna brottslighet (Romander 2000). Samtidigt gav SPANARK-gruppen ut sin rapport om narkotikaspaning och underrättelseverksamhet (SPANARK 1980). Låg vägen öppen för en fortsatt satsning mot både ekonomisk och organiserad brottslighet? Nej, snarare skulle 1980-talet bli ekobrottens årtionde.

Inför 1980-talet stod samhället redo för att prioritera både ekonomisk och organiserad brottslighet. AMOB- och SPANEK-utredningarna låg på bordet och Brå var i full färd med det omfattande regeringsuppdraget att ta fram lagförslag inom de mest varierande områden mot denna brottslighet.

Faksimil från Nerikes Allehanda 2011. Foto: Stork Club

Den omtalade klubbverksamheten, i klartext sprit-, spel- och sexklubbar, som Stork Club i Örebro, skulle med åren bli ett allt mindre inslag i stadsbilden, i takt med omfattande lättnader av alkohollagstiftningen där till slut minsta pizzeria fick serveringstillstånd.

Som nämnts gjordes under 1970-talet ofta inte någon större skillnad mellan ekonomisk och organiserad brottslighet. Däremot gjordes i rapporten om spaning mot ekonomisk brottslighet – SPANEK – en tydlig distinktion mellan ekonomisk och organiserad brottslighet, se ruta.

SPANEK-rapportens definition av ekonomisk brottslighet (1979):

Ekonomisk brottslighet har ekonomisk vinning som direkt motiv och som uppfyller följande förutsättningar:

- har kontinuerlig karaktär och utförs på ett systematiskt sätt
- bedrivs i planerade former och organiserade former
- förövas inom ramen för en näringsverksamhet som i sig inte är kriminaliserad men som i de aktuella fallen utgör själva grunden för de kriminaliserade handlingarna.

Denna definition av ekonomisk brottslighet kom att bli mycket tongivande (jämför Justitieutskottets definition i avsnitt 1.1). Det mest centrala kriteriet är att brotten förövas inom ramen för en legalt bedriven näringsverksamhet som utgör själva grunden för de kriminaliserade handlingarna. Det betyder att det måste finnas en näringsverksamhet och att brotten är knutna till den verksamheten.

Ibland används dock företag som täckmantel för brottslig verksamhet, exempelvis narkotikasmuggling eller tvätt av pengar från kriminell verksamhet. I praktiken har dock distinktionen med legalt bedriven näringsverksamhet som utgör grunden för de kriminaliserade handlingarna varit svår att tillämpa. Skälet är att näringsverksamhet i allt högre utsträckning används av organiserad brottslighet och det kan vara svårt att avgöra när brotten sker inom ramen för denna och inte, liksom att avgöra om näringsverksamheten utgör grunden för de kriminaliserade handlingarna eller inte. Denna svårighet återkommer vi till vid flera tillfällen. En utredning ser över frågan om bolaget som brottsverktyg (Dir. 2021:115).

Ibland används dock företag som täckmantel för brottslig verksamhet, exempelvis narkotikasmuggling eller tvätt av pengar från kriminell verksamhet.

Kravet på direkt vinning kan också vara svårtillämpat eftersom åtskilliga brott inom ramen för näringsverksamhet snarare handlar om inbesparade kostnader – indirekt vinning – än direkt vinning. Man skulle kunna säga att det typiska för organiserad brottslighet är direkt vinning eftersom det sällan finns den långsiktighet och

Professor emeritus Dan Magnusson menade att ekobrott var en stor fråga i valrörelsen 1982. Foto: Privat

förmåga att bygga upp och driva legala verksamheter som gör det möjligt att tjäna pengar på indirekt vinningsbrottslighet genom inbesparade kostnader (jämför avsnitt 3.3 och kostnadssänkande brott).

Dan Magnusson:

”Det var under 70-talet som man började använda termen ekonomisk brottslighet i medier och i den allmänna debatten. Sjuttiotalet innebar starten för forskningen om ekonomisk brottslighet. AMOB-utredningen innebar ett uppvaknande och Brå fick flera uppdrag. Man kan säga att 70-talet kännetecknades av ett nymornat intresse för en ny typ av brottslighet – den ekonomiska brottsligheten.”

3.2. Kriminalpolitik: Det våras för ekobrottsligheten, Eko-kommissionen

I dag, när de politiska partierna bjuder över varandra med skärpta straff och fler poliser, är det svårt att tro att kriminalpolitik för inte alltför länge sedan mest var en fråga för en inre krets av experter. Det var egentligen enbart politikens högersida som nämnvärt intresserade sig för kriminalpolitik. Under 1970-talet började dock frågor om brott och straff att politiseras (Tham 2018). Som nyss nämnts gällde det inte minst ekonomisk och organiserad brottslighet som blev centrala kriminalpolitiska områden under 1970-talet.

Socialdemokraterna kom tillbaka i regeringsställning efter att ha förlorat 1976 års val. Retoriken var att borgerligheten hade gjort för lite och det var läge att ta krafttag mot ekobrotten.

År 1981 lades en socialdemokratisk partimotion med krav på att en kommission skulle inrättas mot skatteflykt och ekonomisk brottslighet. Ekobrottsligheten blev det socialdemokratiska partiets chans att ta initiativet i kriminalpolitiken (Lindgren 2000). Dan Magnusson berättar att ekobrott var en stor fråga i valrörelsen 1982. Socialdemokraterna kom tillbaka i regeringsställning efter att ha förlorat 1976 års val. Retoriken var att borgerligheten hade gjort för lite och det var läge att ta krafttag mot ekobrotten. Dan Magnusson menar att 1980-talet skulle bli avgörande för den fortsatta kampen mot ekobrotten, även om bakslag skulle komma.

Kommissionens arbete skulle avgränsas mot å ena sida organiserad brottslighet och å andra sidan enskilda personers förmögenhetsbrott. Det avgörande kriteriet blev brottslighetens lokalisering till legal näringsverksamhet (Lindgren 2000). Härigenom kunde socialdemokratin tydligare profilera sig på en kriminalpolitik som låg till vänster, enligt de politiska konfliktlinjer som då rådde. Att bekämpa ekobrott och framför allt skattebrott hade på den tiden en radikal framtoning. Det var skillnad mot klassisk organiserad

brottslighet med exempelvis narkotika och hälerier, som i grund och botten handlade om traditionell brottslighet utan ekobrottens progressiva laddning.

Enligt Dan Magnusson blev ekobrottsbekämpning likvärdigt med att ”slå mot borgerligheten”. Det hade gått vänsterpolitik i ekonomisk brottslighet. Denna brottslighet uppfattades som en samhällsfara. Även Vänsterpartiet kommunisterna (VPK) anslöt sig till en kriminalpolitisk inriktning mot ekobrott.

Huvudrollsinnehavaren var manschettbrottslingen. Följden blev att den nytillträdda socialdemokratiska regeringen i förtid upphävde Brå-uppdraget om lagstiftningsöversynen över både den ekonomiska och den organiserade brottsligheten. I stället inrättades en kommission mot ekonomisk brottslighet. Eko-kommissionen – även kallad Heurgren-kommissionen efter dess ordförande, landshövding Sven Heurgren – skulle föreslå lämpliga åtgärder mot ”ekonomisk brottslighet och skatteflykt” inom ramen för en ”enhetlig strategi” (dir. 1982:101).

Foto: Summer Lovee / Shutterstock

Huvudrollsinnehavaren var manschettbrottslingen. Följden blev att den nytillträdda socialdemokratiska regeringen i förtid upphävde Brå-uppdraget om lagstiftningsöversynen över både den ekonomiska och den organiserade brottsligheten.

Eko-kommissionens definition av ekonomisk brottslighet

Kommissionen har koncentrerat sig på ekonomisk vinningskriminalitet inom ramen för näringsverksamhet (eller med sådan verksamhet som förutsättning eller grund) och detta oavsett om brotten begåtts av enskilda eller grupper av enskilda inom verksamheten eller av företaget i sig.

Som ett ytterligare krav gäller att det även i det enskilda fallet skall handla om brott som avser stora ekonomiska värden. Här har vi självfallet inte kunnat ange någon bestämd gräns räknat i pengar, men som ett vägledande exempel kan nämnas de undandragna skattebeloppen vid sådana skattebrott inom företag som kommer till myndigheternas kännedom. Vid dessa fall ligger brottsbeloppen i genomsnitt kring en halv miljon kronor.

(SOU 1984:15, s. 29)

Retoriskt profilerade sig Eko-kommissionen genom att den koncentrerade sig på ekobrott som gällde stora värden, en halv miljon kronor eller mer.

Retoriskt profilerade sig Eko-kommissionen genom att den koncentrerade sig på ekobrott som gällde stora värden, en halv miljon kronor eller mer (SOU 1984:15). På den tiden var det väldigt mycket pengar. Verkligheten såg dock annorlunda ut. I sak riktades förslagen mot branscher med typisk småföretagarstruktur (måleri, schaktentreprenad, restaurang och yrkestrafik) där ekobrotten i ekonomiska termer var av beskedligare slag än vad kommissionen målat fram (Korsell 2000). Eko-kommissionen fick också berättigad kritik för dess överdrivna verklighetsbild av storfräsare inom ekobrottsligheten (Axberger 1988, Svensson 1987). En undersökning av vilka som avtjänade fängelsestraff för ekobrott gav prov på en brokig samling: installatörer, kreatursshandlare, personer med städfirma, bingokonsulter, åkare, skrothandlare och personer som drev jordgubbs- och julgranshandel … (Axberger 1988). Samtidigt var detta yrkesgrupper med en brottslighet som kontrollmyndigheter och rättsväsendet hade lättare att upptäcka och leda i bevis än mer förslagen ekobrottslighet (Korsell 2003).

Eko-kommissionen fick också kritik för att de i kriminalpolitisk nit gick för hårt fram och för att flera av dess förslag var rättsosäkra.

Eko-kommissionen fick också kritik för att de i kriminalpolitisk nit gick för hårt fram och för att flera av dess förslag var rättsosäkra (Axberger 1988). Tongångarna från 1970-talet kändes igen med de nyss nämnda offensiva skattekraven mot Ingmar Bergman och Victor Hasselblad. Ett numera bortglömt citat ur ett betänkande får illustrera (SOU 1984:15, s. 131):

Att en skyldig får gå fri och på det viset kan vålla ytterligare skada kan vara lika olyckligt som att en oskyldig blir dömd.

I praktiken var dock förslagen av måttfullare slag än under det stämningsläge som citatet förmedlade, liksom kritiken som slog vakt om rättssäkerheten (Korsell 2000). Som tidigare nämnts måste beaktas att kampen mot ekobrott på den tiden var en politisk arena där vänster stod mot höger (Lindgren 2000). Det fanns därför ett intresse från båda sidor att hälla bensin på brasan. Symptomatiskt för tidsandan var att näringslivets organisationer mer eller mindre förnekade att det förekom problem med ekonomisk brottslighet inom de egna leden. Som redan nämnts utvecklades med tiden en konsensus, och vissa branschorganisationer blev starka pådrivare för ökad reglering och myndighetsingripande för att stävja illojal konkurrens (jfr SOU 1997:133).

Ett nutida exempel är Byggmarknadskommissionen 2021 som kom till på initiativ av branschen. Enligt en talesperson hade problemen i bygg- och anläggningsbranschen blivit så stora att de hotade de etablerade företagens ”affär”. En iakttagelse är att specifika branschorganisationer som ser problemen på nära håll, tenderar att vara mer välkomnande till insatser mot ekobrott än näringslivets organisationer på övergripande nivå som ofta intar en mer principiell politisk hållning.

Efter det att Eko-kommissionen hade avslutat sitt arbete lämnade regeringen en proposition om riktlinjer för det framtida arbetet mot ekonomisk brottslighet (prop. 1984/86:23). Denna riktlinjeproposition har lyfts fram som en i hög grad strategisk text (Lindgren 2000). I propositionen betonades vikten av att medborgarna frivilligt följer de regler som gäller, oberoende av samhällets kontrollinstanser. Redan små förändringar av medborgarnas ”naturliga” ärlighet och hederlighet angavs få dramatiska konsekvenser.

Som tidigare nämnts måste beaktas att kampen mot ekobrott på den tiden var en politisk arena där vänster stod mot höger. Det fanns därför ett intresse från båda sidor att hälla bensin på brasan.

Källa: Byggmarkskommissionen

Vissa branschorganisationer blev starka pådrivare för ökad reglering och myndighetsingripande för att stävja illojal konkurrens. Ett nutida exempel är Byggmarknadskommissionen 2021 som kom till på initiativ av branschen.

Statsrådet Wickbom:

Denna frivilliga laglydnad bygger inte minst på att lagar, regler och sanktioner uppfattas som rimliga och riktiga och har stöd i människors rättsmedvetande. Det är också viktigt, kanske särskilt i fråga om ekonomisk brottslighet, att människor anser att de lever i ett solidariskt samhälle. Och solidaritet är inte ett honnörsord fritt svävande över den materiella verkligheten. Solidariska band mellan människor formas i ett växelspel mellan ekonomisk utveckling och värderingar med förankring i en lång kulturell och social tradition. Ett solidariskt beteende kan i längden bevaras endast om det ter sig rationellt för den enskilde. Hederligheten och hjälpsamheten måste få sin belöning i omgivningens handlande. Man måste kunna lita på att andra medborgare handlar efter ungefär samma normer som man själv. Om det blir uppenbart att alltför många för egen vinning bryter mot denna solidaritet kommer samhällsmoralen i gungning. Det blir inte rationellt för den enskilde att bibehålla en moralkodex som alltför många gjort sig av med.

Regeringens proposition om riktlinjer för det framtida arbetet mot ekonomisk brottslighet m.m. (prop. 1984/85:23, s. 139).

Efter att Eko-kommissionens förslag passerat regering och riksdag mot mitten av 1980-talet gick luften ur ekobrottsfrågorna.

Bortsett från en viss politisk fernissa ligger statsrådet Wickboms analys i linje med teorier om gruppsolidaritet (Hechter 1987). Vi följer lagen eftersom vi tror att de flesta andra gör det. Skälet till att vi tror att även andra följer lagen är att vi uppfattar att det finns en fungerande kontrollverksamhet.

I riktlinjepropositionen betonade regeringen att självsanerande åtgärder i näringslivet var att föredra framför överordnad samhällelig normbildning och kontroll, för att motverka ekonomisk brottslighet. I valet mellan straffrättsliga och andra samhälleliga kontroll- och sanktionsmetoder borde självsanering vara att föredra.

Denna ”mjuka” linje ledde dock inte till några konkreta krav på självreglering från statsmakterna (”enforced selfregulation”), men kom tillbaka under 1990-talets samlade åtgärder mot ekonomisk brottslighet.

Efter att Eko-kommissionens förslag passerat regering och riksdag mot mitten av 1980-talet gick luften ur ekobrottsfrågorna (Nord 2000). Enligt Dan Magnusson var syftet med Eko-kommissionen att ”visa att man gjorde något, men lite kom ut och följdes upp”.

I stället hamnade under 1980-talet andra områden i fokus såsom vålds- och narkotikabrottslighet och brottsoffrens ställning (Lind-

gren 2000). På ett plan var dock Ekokommissionen framgångsrik, och det gällde att standardiserade räkenskapsutdrag infördes på skatteområdet (RSV 1983:1, SOU 1983:75). Dessa fick stor betydelse för urvalet av vilka företag som skulle kontrolleras (Nord 2000). Det kan tyckas vara en liten reform, men med tanke på Skatteverkets jämförelsevis stora kontrollresurser kunde en bättre styrning av kontrollen få stor betydelse för ekobrottsbekämpningen.

På ett plan var dock Ekokommissionen framgångsrik, och det gällde att standardiserade räkenskapsutdrag infördes på skatteområdet. Dessa fick stor betydelse för urvalet av vilka företag som skulle kontrolleras.

3.3. En struktur på ekobrotten

En intressant systematisk indelning av ekobrotten gjordes av Eko-kommissionen i mitten av 1980-talet (SOU 1984:15). Som framgår nedan delades brotten in i vinsthöjande brott, lönsamhetshöjande brott och likviditetsförbättrande brott eller en kombination av dessa. I beskrivningen kommenterats i vad mån denna indelning fortfarande har aktualitet.

Vinsthöjande brott

Intäktshöjande brott genom fusk med antingen priser eller med volymer etc. De som drabbas av brotten är kunder, konsumenter och konkurrenter.

Med intäktshöjande brott avsågs bedrägerier i bred mening. Som nyss nämnts har inte bedrägerier i allmänhet förts in under ekobrottsparaplyet i Sverige.

Kostnadssänkande brott

Fusk med kvalitet, olika former av skattebrott och svarta räntor.

Internationellt är exempelvis ”consumer fraud” en naturlig del av ekobrottsligheten, men i Sverige har merparten av denna brottslighet med fusk med kvaliteten (även ovan nämnda fusk med pris och volym) i hög grad hanterats utanför det straffrättsliga systemet. Konsumentrörelsen tog en annan väg genom kooperationen, Konsumentverket, Konsumentombudsmannen, kommunala konsumentrådgivare och Allmänna reklamationsnämnden.

Konsumentrörelsen tog en annan väg genom kooperationen, Konsumentverket, Konsumentombudsmannen, kommunala konsumentrådgivare och Allmänna reklamationsnämnden.

Som nämnts kan skattebrott i Sverige närmast likställas med ekobrott, beroende på välfärdsstatens starka fokus på skatter.

Tankeväckande är att karteller i internationell litteratur brukar betraktas som ekobrott par excellence, men de hanteras i dag på många håll utanför det straffrättsliga systemet. Samtidigt är kontrollmöjligheterna (Konkurrensverket genomför ”gryningsräder” hos misstänkta företag) och de administrativa sanktionerna kraftfulla (höga konkurrensskadeavgifter).

På senare tid har kreditregleringar införts på bostadsmarknaden, vilket gjort det svårare för dem med osäkra och låga inkomster att köpa bostadsrätt eller villa. Bankerna ställer generellt sett höga krav på betalningsförmåga.

Svarta räntor och ocker hör i allt väsentligt till en förfluten tid med kreditreglering, vilken skapade en marknad för grå utlåning (Magnusson 1985a). ”Loan sharking” brukade snarare hänföras till organiserad brottslighet. Räntorna kunde gå upp till flera hundra procent och det fanns tecken på att det utlånade kapitalet användes för kriminell verksamhet. I viss mån finns fortfarande en koppling mellan illegala spel och grå utlåning.

På senare tid har dock kreditregleringar införts på bostadsmarknaden, vilket gjort det svårare för dem med osäkra och låga inkomster att köpa bostadsrätt eller villa. Bankerna ställer generellt sett höga krav på betalningsförmåga. Till det har kommit krav på en viss minsta kontantinsats och krav på amorteringstakt beroende på belåningsgrad. I spåren av dessa krav har en marknad uppstått för oriktiga intyg om anställning och lön (Henricsson 2021). I stället för en grå lånemarknad har det reguljära kreditväsendet utnyttjats.

Övriga vinsthöjande brott

Intrång i reglerade branscher. De som drabbas är konkurrenter.

Intrång i reglerade branscher är fortfarande aktuellt på ekobrottsområdet och omfattar som regel även skattebrott. Det gäller intrång i yrkestrafiken med svarttaxi och vissa problem med utländska åkerier, illegal försäljning och servering av alkohol (bland annat ”svartklubbar”), illegal försäljning av tobak och illegala bilskolor. Brottsoffer är även skattebetalarkollektivet, folkhälsan och trafiksäkerheten.

Lönsamhetshöjande brott

Manipulation med redovisat eget kapital och övriga åtgärder för att ”blåsa upp” verksamheten. Brottsoffer är fordringsägare och borgensmän.

På ekobrottsområdet är det fortfarande aktuellt att genom manipulation få verksamheten att se bättre ut än vad den är. Jämfört med 1980-talets manipulationer har mycket förändrats. Det har framför allt att göra med den kraftiga ökningen av de finansiella marknaderna och med ett stort antal aktörer som gör aktieaffärer. Återkommande fall av svindleri tar ofta sikte på större företag där brottsoffer har investerat i aktier. Flera profilerade fall har just gällt svindleri och kommer att redovisas längre fram i texten. För mindre företag handlar det framför allt, liksom på 1980-talet, om kreditbedrägerier.

Likviditetsförbättrande brott

Likviditetsfusk, kredit- och försäkringsbedrägerier samt företagsslakt. Brottsoffer är bland annat skattesystemet, fordringsägare och försäkringsbolag.

Likviditetsfusket med skatter var på sin tid en stor fråga, men har med åren minskat genom att skatteuppbörden ligger närmare intjänandet. Det har därför blivit svårare att bygga upp skattekrediter som kan missbrukas.

Kreditbedrägerier är fortfarande aktuellt, men som nämnts brukar dessa inte hänföras till ekobrott i Sverige. En variant kan sägas vara att gärningspersonerna tar över ett företag med god historik och kreditrating för att sedan utnyttja det maximalt genom att göra så stora inköp och ta så stora krediter som möjligt (”long firm fraud”). Inte heller försäkringsbedrägerier brukar i Sverige hänföras till ekonomisk brottslighet.

Senare tids brottslighet med stöd till olika typer av arbetsmarknadsåtgärder, till exempel lönebidrag, coronastöd etc., kan tänkas höra till kategorin lönsamhetshöjande brott.

…..

Eko-kommissionens indelning är av tydlig ekonomisk natur och tycks inte ha använts senare för framställningar. I stället har juridiska, kriminologiska och kriminalpolitiska beskrivningar dominerat.

Senare tids brottslighet med stöd till olika typer av arbetsmarknadsåtgärder, till exempel lönebidrag, coronastöd etc., kan tänkas höra till kategorin lönsamhetshöjande brott.

Foto: Ann-Sofi Andersson / Ekobrottsmyndigheten

Kampen mot ekobrottslighet är sålunda ytterst en kamp för det demokratiska samhället med dess värdeorienterade system som ska säkerställa mänskliga rättigheter, frihet och mänsklig värdighet.

Foto: Maria Eriksson

Rolf Åbjörnsson är advokat, tidigare konkursförvaltare, även tidigare riksdagsman för Kristdemokraterna (KD).

Ekobrott som samhällshot

Västerlandets välstånd bygger på ett fritt näringsliv och en marknadsorienterad ekonomi. För att detta ska ha full bärighet krävs att näringslivets utövare arbetar på likvärdiga villkor och under fri konkurrens. (…)

Lagstiftaren måste sålunda lägga ner stor möda på att lagreglera näringarna så att man motverkar monopolbildning och oegentligheter.

Ett av de säkraste sätten att undergräva fri konkurrens är att ekobrott får härja fritt. Om ekobrottslighet får utvecklas alltför mycket innebär det också att den demokratiska kontrollen inte når samhället som helhet. Ekobrottslingarna skapar genom sin verksamhet stora ekonomiska resurser som sedan ytterligare förstärker oegentligheternas utbredning och undergräver det demokratiska samhället. (…)

Kampen mot ekobrottslighet är sålunda ytterst en kamp för det demokratiska samhället med dess värdeorienterade system som ska säkerställa mänskliga rättigheter, frihet och mänsklig värdighet.

Rolf Åbjörnsson (2016, s. 162), advokat, tidigare konkursförvaltare, även tidigare riksdagsman för Kristdemokraterna (KD).

3.4. 1980-talets stillsamma skattebrottslighet

Åtskilliga skattebrott under 1980-talet – och tiden före det – beskrivs av intervjupersonerna som förhållandevis begränsade till både belopp och tillvägagångssätt (jfr Axberger 1988). Det var företagsledare som gjorde egna uttag genom att lägga privata kostnader i bolaget eller som plockade ut pengar ur företaget genom oriktiga fakturor. Även i etablerade företag hade företagsledningen ofta en fingerfärdig ekonomichef med kontakter som kunde skriva en falsk faktura ”när det behövdes”, konstaterar den pensionerade skattedirektören Lars Åke Larsson torrt. Eftersom Skatteverket då var länsvis organiserat försvårades skattekontrollen medvetet genom att fakturorna kom från företag i olika län. Ofta handlade det om ”kostnader” som knappt översteg 20 000 kronor. Gärningspersonerna lade sig ofta under de beloppsgränser som dåvarande Skattemyndigheten hade satt upp för fördjupad kontroll.

Välkända branscher för skatteundandragande var restaurang, taxi och åkeri.

Välkända branscher för skatteundandragande var restaurang, taxi och åkeri, berättar Dan Magnusson. I kontantbranscherna krympte man rörelsen och undvek att stämpla in försäljning

i kassaregistret (Lindkvist och Lyhagen 2014). Skatteverkets motmedel var bruttovinst- och kontantberäkningar. Exempelvis gick Skatteverkets revisorer in i bokföringens verifikationer för att undersöka hur mycket mjöl som hade köpts in, för att sedan själva baka en pizza i syfte att bedöma mängden mjöl. Sedan var det bara att med enkel matematik utifrån mjölmängden bedöma en rimlig försäljning och stämma av den mot vad som faktiskt hade redovisats. Åtskilliga skatterevisorer från den tiden hade även räknat inköp av pizzakartonger som underlag för att bedöma den egentliga försäljningen. Polisiär spaning bedrevs mot pizzerior och andra restauranger för att räkna antalet kunder. Pensionerade kriminalinspektören Lars Hammar, EBM, tröttnade snart på alla pizzor som han fick sätta i sig i tjänsten.

Polisiär spaning bedrevs mot pizzerior och andra restauranger för att räkna antalet kunder. Pensionerade kriminalinspektören Lars Hammar, EBM, tröttnade snart på alla pizzor som han fick sätta i sig i tjänsten.

Ekorevisor Henrik Lundin, EBM, med en bakgrund i Skatteverket och polisens ekorotel, menar att det handfasta räknandet var ett resurskrävande arbetssätt för att upptäcka ganska triviala brott. Vid skönstaxering, då den korrekta inkomsten uppskattades av Skatteverket, var det svårt att styrka brott (uppsåt), och därför stannade sanktionen ofta vid den administrativa avgiften skattetillägg. Om en skatterevision med skönstaxering ändå ledde till åtal och fällande dom, stannade påföljden ofta vid villkorlig dom och böter. Det egentliga straffet uppfattades nog vara den högre skatt som skulle betalas till följd av skönstaxering med skattetillägg.

Ekokommissionen lät undersöka faktorer som orsakade skattebrott inom vissa sektorer i näringslivet (SOU 1984:15, Bohm 1983). Företag med liten ledning, teknisk enkel verksamhet, många små underentreprenörer och kunder och en i övrigt fragmenterad verksamhet, var faktorer som underlättade att dölja brotten. Vidare kunde företagare i brottsutsatta branscher påverkas att själva begå ekobrott. Det gällde även företag som var verksamma i branscher eller på orter med begränsad kontroll. Sammantaget var detta faktorer som pekade ut att mindre företag kunde ha en högre frekvens av ekonomisk brottslighet. ”Motsatsen torde gälla för branscher med mycket stora företag, speciellt om konkurrenterna är få och konkurrensen inte särskilt livlig” (SOU 1984:15, s. 88).

Enligt Dan Magnusson var uppfattningen på den tiden att skatteundandragande ”inte var något som man sysslade med inom stora företag”. Det gällde även internationella företag. Det var som ett mantra, att de som fifflade var små företag och vanliga människor. De stora företagen behövde inte ens granskas. Han menar att det är tillfällena till brott som utnyttjas, och det gäller i både små och stora företag.

Enligt Dan Magnusson var uppfattningen på den tiden att skatteundandragande ”inte var något som man sysslade med inom stora företag”. Det gällde även internationella företag.

Enligt undersökningar skulle den svarta ekonomin vid en tillbakablick ha varit relativt konstant på 1970-talet (Hansson 1981). Det saknades underlag för det ofta framförda påståendet om att den svarta sektorn var i ständig tillväxt. Hansson (1985) beräknade att den svarta ekonomin motsvarade mellan 3,8 och 6,4 procent av bruttonationalprodukten (BNP). Enligt beräkningar för hela 1980-talet antogs den svarta sektorn ha minskat något (Tengblad 1984).

Ett fusk som var accepterat i ”vida kretsar” var att styra en del av den högt beskattade lönen till skattefria traktamenten. Med hänsyn till bosättning och hur lång tid arbetet bedrevs, skulle egentligen inget traktamente ha betalats ut.

Tidigare skattedirektören Lars Åke Larsson började revidera Göteborgs varvsindustri redan under 1970-talet inom ramen för nyordningen med riksprojekt. Svartarbete var knappast främmande för skatterevisorerna, men höll sig ändå inom ”begränsade ramar”. Det var mindre vanligt med ”helsvart” arbetskraft. Ett fusk som var accepterat i ”vida kretsar” var att styra en del av den högt beskattade lönen till skattefria traktamenten. Med hänsyn till bosättning och hur lång tid arbetet bedrevs, skulle egentligen inget traktamente ha betalats ut.

På den tiden anmälde Skatteverket brott som även gällde vanliga löntagare. Kammaråklagare Yngve Rydberg vid Åklagarmyndigheten menar att Skatteverket besjälades av ett rättvisetänkande och ”gav sig på allting”. Resultatet blev många små ärenden. Inte minst genom ändrad lagstiftning minskade med tiden utrymmet för skattebrott: avdragsrätten försämrades och kontrolluppgifter infördes på allt fler inkomster och utgifter (RSV 1983:1, Wittberg och Solvinger 2016). Det innebar att utrymmet för vanliga löntagares skattefusk radikalt minskade. Polis och åklagare fokuserade också på arbetsgivarnas brott. I utredningarna skars misstankar mot löntagare bort ”så mycket det gick utan att rodna”, som en åklagare uttryckte det.

Med små resurser, och kanske inte tillräckligt med kompetens, var det många mindre allvarliga brott som upptäcktes.

Mängden mindre allvarlig brottslighet under 1980-talet kunde till stor del förklaras av att Skatteverkets revisionsverksamhet då inte var särskilt spetsig. I stället utfördes många revisioner ute på de lokala skattekontoren (RSV 1983:1). Med små resurser, och kanske inte tillräckligt med kompetens, var det många mindre allvarliga brott som upptäcktes. En titt på brottsstatistiken från den tiden bekräftar också bilden av stora volymer brott med lindriga påföljder (Brå 2002:1).

Att myndigheter då som nu ägnar sig åt mindre allvarliga brott kan också ha sin förklaring i ”pinnjakt”. Myndigheter liksom deras tjänstemän värderas inte sällan efter statistiska kriterier.

Det förekom ändå avancerade bolagskonstruktioner med inslag av skattebrott (Nord 2000). Med tiden skulle dock dessa bli mer komplicerade och svårare att utreda. Under 1980-talet började skatteundandragande med internationella transaktioner att öka och bakom dessa låg ofta oseriösa rådgivare. Enligt Dan Magnus-

Foto: Polisen

son var det ganska dyrt med rådgivare, och ibland lönade det sig knappast att krångla till det. Han har själv intervjuat ekobrottslingar på anstalter som kunde berätta om att det ekonomiskt kunde gå jämnt ut om man anlitade rådgivare eller inte. Förre chefsåklagaren Kent Madstedt påpekar dock att rådgivare erfarenhetsmässigt spelar en central roll för mer avancerade upplägg.

Under 1980-talet undersökte Dan Magnusson (1981 och 1987) ekonomisk brottslighet vid import och export. I ett projekt granskade tulltjänstemän ett stort antal slumpmässigt utvalda sändningar över hela landet. En mängd ”fel” upptäcktes. Det gällde såväl annat antal som annat slag av varor än vad som hade deklarerats, vilket gav lägre tullsatser. Tulltjänstemän brukade lita på sin ”tullarnos”, men förvåningen var stor över att så många fel upptäcktes genom den slumpmässiga metoden. Det visade sig att ”vanliga företag” hade satt i system att fuska samtidigt som kontrollen var begränsad.

Vid sidan av tullbrottsligheten – som handlade om punktskattebrott – förekom regelrätt smuggling som genomfördes av personer med våldskapital. Den rena smugglingen hade sin bakgrund i svartförsäljning av bland annat alkohol och tobak. Med tanke på den eftersatta tullkontrollen ansågs de reguljära varusändningarna vara den säkraste smuggelvägen.

Vid sidan av tullbrottsligheten – som handlade om punktskattebrott – förekom regelrätt smuggling som genomfördes av personer med våldskapital. Den rena smugglingen hade sin bakgrund i svartförsäljning av bland annat alkohol och tobak.

Enligt en undersökning av 100 slumpmässigt valda konkurser påträffades misstankar om brott i två tredjedelar av fallen.

Källa: Faksimil ur Eskilstunakuriren

3.5. Konkurser: Den ekonomiska brottslighetens statsbegravning

Som framgick av den strukturerade indelningen av ekobrotten (3.3), var fordringsägare en tydlig offerkategori som förekom på flera ställen i uppställningen. Under 1980-talet betonades kopplingen mellan konkurser och ekonomisk brottslighet. Enligt en undersökning av 100 slumpmässigt valda konkurser påträffades misstankar om brott i två tredjedelar av fallen. Det gällde bedrägerier, borgenärsbrott som drabbade fordringsägare (ibland benämnda gäldenärsbrott eftersom det är gäldenären som begår brottet) och bokföringsbrott (Magnusson 1985). Slutsatsen var alltså att en noggrann undersökning av företag som försatts i konkurs innebar stor sannolikhet för att brott upptäcktes.

Dan Magnusson minns att Justitiedepartementet hade varit tveksam till att Brå undersökte konkurser. Uppfattningen hade varit att det inte var brottsligt att gå i konkurs. Att konkurser dolde olika ekobrott var då inte riktigt känt och därför fick hans undersökning stor uppmärksamhet.

Genom en reform av konkursinstitutet under början av 1980-talet förordnades konkursförvaltare i samtliga konkurser. Följden blev att kontrollen av konkursade företag ökade kraftigt jämfört med hur det hade varit på fattigkonkursernas tid

”Det var populärt med konkurser på den tiden”, berättar Dan Magnusson. Om tillgångarna i det konkursdrabbade företaget uppgick till högst 5 000 kronor, räknades det som fattigkonkurs. Det innebar att konkursen aldrig utreddes utan hanterades genom ett förenklat förfarande. Dan Magnusson liknade det vid ”en statsbegravning av den ekonomiska brottsligheten; allt försvann”.

Genom en reform av konkursinstitutet under början av 1980-talet förordnades konkursförvaltare i samtliga konkurser. Följden blev att kontrollen av konkursade företag ökade kraftigt jämfört med hur det hade varit på fattigkonkursernas tid (Korsell 2003). I ett slag sköt konkursförvaltarnas anmälningar av särskilt bokföringsbrott i höjden och lade sig därefter på en högre anmälningsnivå

jämfört med tiden före reformen. Sedan dess har anmälningarna för bokföringsbrott i hög grad följt konkursutvecklingen, enligt principen ju fler företag som försätts i konkurs och därmed kontrolleras av konkursförvaltare, desto fler brottsmisstankar upptäcks (Korsell 2003).

Genom att konkursförvaltare började förordnas i varje konkurs, ökade således kontrollen av företag som inte hade klarat sig ekonomiskt. Andra företag, den stora mängd som inte försattes i konkurs, var inte föremål för samma kontroll. Följden har blivit ett selektivt urval av vilka ekobrott som upptäcks, och följaktligen vilka som förblir oupptäckta – företag som är tillräckligt framgångsrika för att undgå konkurs och därmed granskning. Till det kommer att konkursförvaltare som regel arvoderas enligt fast taxa, vilket typiskt sett inte skapar incitament att lägga ned för mycket tid på att leta efter brott. Resultatet har blivit att ganska uppenbara brott upptäcks, med tonvikt på bokföringsbrott (Korsell 2003).

Följden har blivit ett selektivt urval av vilka ekobrott som upptäcks, och följaktligen vilka som förblir oupptäckta – företag som är tillräckligt framgångsrika för att undgå konkurs och därmed granskning.

Eko-kommissionen menade att gäldenärsbrotten utgjorde en ”tung del” av den ekonomiska brottsligheten (Brå 1985:15, s. 221). Eftersom bokföringsbrottet finns i 11 kap. brottsbalken brukar det något missvisande hänföras till gäldenärsbrotten (brotten mot borgenärer). För att motverka ekobrott ändrades de straffrättsliga reglerna, i kombination med ökade möjligheter till återvinning i konkurs. Betoningen på konkurser kunde vara ett skäl till att brotten enligt 11 kap. brottsbalken utgjorde en central del av EBM:s brottskatalog. Bokföringsbrotten dominerar stort, och av de andra brotten i 11 kap. brottsbalken (oredlighet mot borgenärer etc.) är det få anmälningar som leder till dom eller strafföreläggande.

3.6. Det glada åttiotalet: Fermenta

Som nämnts var det under 1980-talet återigen dags för ljusare tider. Ett begrepp som kommer att återkomma på flera ställen i denna skildring av ekonomin och brottsutvecklingen, är ”det glada åttiotalet”. Efter en trög inledning på årtiondet, gick ekonomin över till högkonjunktur och tidsandan var optimistisk och inriktad på affärer. Att investera i aktier och aktiefonder var inte längre förbehållet en begränsad krets utan blev utbrett hos allmänheten. En yuppiekultur (”young urban professional”) uppstod, finansvalp blev ett skällsord och mobiltelefoner – knappast var mans egendom vid denna tid – kallades för ”yuppienallar”.

Nyliberalismen gjorde sig gällande och på den politiska arenan drog en högervåg fram, även om socialdemokraterna som nämnts återkom i regeringsställning 1982. I oktober samma år samlade

näringslivet 70 000 personer i en manifestation mot löntagarfonder. Dessa fonder gick ut på att fackföreningarna skulle få del av ägandet i företagen. Under 1980-talet tiodubblades börsvärdet. Restaurangbranschen expanderade kraftigt som en effekt av att alkoholrestriktionerna liberaliserades.

En viktig reform var att utlåningen släpptes fri. Kreditgivningen hade tidigare varit starkt reglerad av Riksbanken. För att få krediter till husköp hade låntagare med villa i blicken stått med mössan i hand inför bankkamrerens granskande ögon. Plötsligt släpptes alla fördämningar och en stor del av krediterna gick in på fastighetsmarknaden.

Fermenta

Ett ekobrottmål som särskilt stack ut under 1980-talet gällde läkemedelsbolaget och börskometen Fermenta (Pettersson 1987, Sundqvist 1987). Tidens tecken var stigande aktiekurser; det var lätt att låna till aktieköp och många småsparare ville satsa. Ett läkemedelsföretag på uppgång var en lysande stjärna för många spekulanter.

Avslöjandena om grava missförhållanden slog till med full kraft och ledde till ett kursfall på tio miljarder kronor; 30 000 aktieägare blev i ett slag fattigare. Entreprenören och företagsledaren Refaat El-Sayed gick från att vara en av Sveriges rikaste män till en av de fattigaste, och det under ett och samma år. El-Sayed vilseledde marknaden genom att påstå att han hade doktorsexamen i biokemi och att affärsverksamheten var betydligt solidare än vad

Avslöjandena om grava missförhållanden slog till med full kraft och ledde till ett kursfall på tio miljarder kronor; 30 000 aktieägare blev i ett slag fattigare. Entreprenören och företagsledaren Refaat El-Sayed gick från att vara en av Sveriges rikaste män till en av de fattigaste. Han dömdes till sex års fängelse för bland annat grovt svindleri och grov oredlighet mot borgenärer.

Ur SvD: Ove Sundberg, Refaat el-Sayed och Pehr G Gyllenhammar på en presskonferens i januari 1986. Foto: Ingvar Karmhed / TT

den hade täckning för. Han dömdes till sex års fängelse för bland annat grovt svindleri och grov oredlighet mot borgenärer.

Brottet bestod i att bokföringen hade blåsts upp, och samtidigt blåste doktorshatten av: Den i själva verket obefintliga doktorshatten var en emblematisk symbol för Fermentas uppgång och fall. Det var även ett illavarslande tecken i tiden om att allt som glimmar inte var guld. Snart skulle det blåsa till full storm, även långt från Fermentas kontor, och finanskrisen vara ett faktum.

El-Sayed hade ingen doktorsexamen och inte heller var bokföringen mycket att lita på. För alla som hade trott på honom blev det en pinsam historia: välkända storföretagare som varit villiga att göra affärer med honom, aktiesparare som hade trott på honom och förlorade mycket pengar, banker som skött finansiering och affärsupplägg, revisorer som inte granskat ordentligt, analytiker som felbedömt bolagen och ekonomijournalister som inte varit tillräckligt kritiska. El-Sayed blev inte bara ”årets svensk” 1985 utan också ”årets aktiefrämjare” 1984 med motiveringen att han hade ”visat ovanlig lyhördhet, omsorg och intresse för alla sina aktieägare” (Pettersson 1987, Sundqvist 1987).

Ett annat känt fall under 1980-talet var Göta Finans. Genom förfalskade värderingsintyg blåstes värdena upp på fastigheter som därefter belånades. Totalt handlade det om tjugotalet fastigheter och en omfattande lånekarusell som ledde till flera fällande domar och mångmiljonförluster för flera inblandade banker.

3.7. Utpekade branscher

Eko-kommissionen hade pekat ut ett antal branscher som bedömdes vara särskilt belastade i fråga om ekonomisk brottslighet. Enligt departementschefen hade det dock ”vid remissbehandlingen ifrågasatts om brottsligheten i dessa branscher och effekten av olika motåtgärder har tillräckligt dokumenterats” (prop. 1985/86:126, s. 142). Brå fick därför i uppdrag av regeringen att utreda utbredning och utveckling inom ”särskilt intressanta branscher”. Brås studie tog sikte på måleri-, bilreparations-, fastighetsförvaltnings- (ROT-sektorn), restaurang-, taxi-, åkeri- och städbranschen (Magnusson och Wikström 1992).

Brås studie tog sikte på måleri-, bilreparations-, fastighetsförvaltnings- (ROT-sektorn), restaurang-, taxi-, åkeri- och städbranschen.

Detta var i allt väsentligt välkända branscher från ekobrottssynpunkt. Särskilt gällde det måleribranschen, fast snarare i betydelse bygg- och anläggningsbranschen, samt restaurang-, taxi- och städbranschen. I takt med att fordonen blivit mer komplicerade och garantiåtaganden förutsätter service på märkesverkstäder, har antagligen problemen minskat i fråga om bilreparationer. Mindre uppmärksammad i dag är fastighetsförvaltning, medan åkeribranschen som redan kommenterats har återkommit.

Brå kom fram till att 30 procent av de granskade företagen i de undersökta branscherna kunde misstänkas för brott och att 50 procent hade brister i bokföringen.

Brås undersökningar utgick från innehållet i skatterevisioner. Brå kom fram till att 30 procent av de granskade företagen i de undersökta branscherna kunde misstänkas för brott och att 50 procent hade brister i bokföringen. Av antalet brottsmisstankar var det dock få som ledde till åtalsanmälningar och åtal. Brottsmisstankarna rörde sig om relativt sett mindre belopp. ”Även om det i de flesta fallen relativt sett rör sig om mindre belopp kan man konstatera att det sammantaget uppgår till stora värden” (a.a. s. 143).

3.8. Näringstillstånd, näringsförbud och företagsbot

Under 1980-talet infördes två regelverk med inriktning på att strategiskt motverka ekonomisk brottslighet: näringsförbud och företagsbot. Näringsförbud var en metod för att spärra ekobrottslingar från att driva näringsverksamhet. Perspektivet var framåtblickande och syftet förebyggande. Företagsbot däremot var som andra sanktioner tillbakablickande och bestraffande. Genom företagsbot kunde företaget som sådant sanktioneras, inte enbart företrädaren för verksamheten.

Det är den skarpaste sanktion som en näringsidkare kan bli föremål för, då förbudet innebär att näringsidkaren måste upphöra med att bedriva näringsverksamhet under viss tid.

Näringsförbud

Näringsförbud infördes 1986 och kan enligt dagens regler meddelas av domstol om en person grovt åsidosatt sina skyldigheter i näringsverksamheten och därvid gjort sig skyldig till brottslighet som inte är ringa. Även otillbörliga åtgärder i samband med konkurs, underlåtenhet att betala skatter och överträdelse av konkurrensbestämmelser kan leda till näringsförbud. Det är den skarpaste sanktion som en näringsidkare kan bli föremål för, då förbudet innebär att näringsidkaren måste upphöra med att bedriva näringsverksamhet under viss tid (Brå 2015:15).

Näringsförbudet ska formellt sett inte betraktas som en påföljd för brott (straff), utan som en så kallad ”särskild rättsverkan” (1 kap. 8 § brottsbalken). Åklagare kan, enligt huvudregeln, föra talan om näringsförbud i samband med att åtal väckts för brott (15–17 § lagen [2014:836] om näringsförbud).

Ett annat viktigt spår under 1980-talets ekobrottsbekämpning var frågan om att införa tillstånd för att få driva näringsverksamhet. Det finns ett intressant regleringsmässigt samspel mellan å ena sidan näringsförbud och å andra sidan tillstånds-, registrerings- och anmälningsplikt (och därtill knuten tillsyn). Lagstiftaren kan från styrningsstrategiska utgångspunkter välja mellan att sätta in kraften vid etablering av en rörelse (tillstånd med efterföljande tillsyn), under rörelsens förlopp (tillsyn, ibland i kombination med anmälan) eller först när brott begåtts i näringsverksamheten (åter-

kallelse av tillstånd, näringsförbud). Tillstånds-, registrerings- och anmälningsplikt torde i viss mån reducera behovet av att meddela näringsförbud.

Näringstillstånd

Det nära sambandet mellan näringsförbud och tillståndsgivning med föregående vandelsprövning framgick tydligt i den tidigare refererade riktlinjepropositionen (prop. 1984/85:32 s. 81), som diskuterade förslaget från Eko-kommissionen om att införa ett system med näringstillstånd i kritiska branscher. I propositionen argumenterades för att det föreslagna näringstillståndssystemet och ett utvidgat näringsförbud kunde betraktas som alternativa vägar för att ingripa mot oseriösa näringsidkare och därför borde behandlas i ett sammanhang (se även bet. 1984/85: JuU28, s. 28). Förslaget om näringstillstånd genomfördes inte, men de tillståndskrav som fanns sedan tidigare inom restaurangbranschen och yrkestrafiken skärptes (Magnusson 1996).

I strid med riktlinjepropositionens tankar har sedan dess olika former av näringstillstånd införts i åtskilliga sektorer inom näringslivet (Brå 2015:15). Det är en utveckling som ägt rum utan någon bestämd övergripande plan. På liknande sätt har kontrollen ökat för att få utöva olika yrken, allt från taxichaufförer till lärare. Denna yrkeskontroll har dock gällt vålds- och sexualbrott. Styrningsmässigt har således tillstånd blivit något av en standardlösning, även om det måste vara ett grovmaskigt nät med tanke på att få brott och andra oegentligheter upptäckts och därmed kan utgöra underlag för att vägra tillstånd. Mot den bakgrunden kan det därför finnas ett visst inslag av symbolpolitik när tillstånd införs.

Att de administrativa åtgärderna ändå torde vara av större betydelse för att förebygga missbruk av näringsfriheten, än möjligheten att meddela näringsförbud, kan åskådliggöras med några statistiska uppgifter (Brå 2015:15). Enligt Statistiska centralbyrån (SCB) förekom i november 2012 inte mindre än 1 051 257 aktiva företag i Sverige. I mars samma år fanns endast 1 047 beslut om näringsförbud (SOU 2012:84 s. 75), vilket utgjorde 0,1 procent av det totala antalet aktiva företag. Antalet näringsförbud har dock ökat kraftigt under de senaste årtiondena (EBM 2004:2). Förmodligen ses näringsförbud som ett slags ”grovstädning” för att få bort de mest misskötsamma företagarna. Utöver att försvåra för redan dömda personer att missbruka företag som brottsverktyg, kan näringsförbudet även användas för att motverka bruket av bulvaner i bolagsstyrelser (Karlsson-Tuula, 2005). I takt med att myndigheterna i högre grad använder sig av näringsförbud har de brottsliga företagen anpassat sig genom att rekrytera mer

I strid med riktlinjepropositionens tankar har sedan dess olika former av näringstillstånd införts i åtskilliga sektorer inom näringslivet.

Enligt Statistiska centralbyrån (SCB) förekom i november 2012 inte mindre än 1 051 257 aktiva företag i Sverige. I mars samma år fanns endast 1 047 beslut om näringsförbud, vilket utgjorde 0,1 procent av det totala antalet aktiva företag.

kvalificerade målvakter (Brå 2011:7). Det är personer som saknar kriminell bakgrund och därför i högre grad undgår myndigheternas radar. Samtidigt innebär det ökade kostnader för gärningspersonerna att rekrytera sådana målvakter.

Företagsbot och andra sanktioner mot företag

Till skillnad mot vissa andra länder går det inte i Sverige att straffa juridiska personer utan enbart fysiska personer. I fråga om ekonomisk brottslighet i större företag, är det ofta företaget som initierat och tjänat på brottet (jämför tidigare diskussion om ”corporate crime”), och det framstår därför som en brist att enbart företagets företrädare kan bestraffas och inte själva företaget. Det som har stått till buds för att rikta sig direkt mot företaget, har varit att kunna förverka vinningen av brott.

Ett illustrativt exempel är målet med den stora asfaltskartellen där de inblandade företagen fick betala sammanlagt en halv miljard kronor i konkurrensskadeavgift. Foto: Konkurrensverket

De administrativa sanktioner som med tiden utvecklats, har dock gällt även mot juridiska personer. Administrativa sanktioner kan dessutom uppgå till mycket stora belopp och därmed vara välavvägda mot bakgrund av de lagöverträdande företagens storlek (jämför systemet med dagsböter för fysiska personer). Ett illustrativt exempel är målet med den stora asfaltskartellen där de inblandade företagen fick betala sammanlagt en halv miljard kronor i konkurrensskadeavgift (den administrativa sanktionen konkurrensskadeavgift ska dock inte sammanblandas med företagsbot). Det administrativa sanktionssystemet har därför i ekonomiskt hänseende varit mer effektivt mot företag än straffrätten.

Bestämmelserna om företagsbot gör det möjligt att sanktionera företag. Bestämmelserna infördes 1986 av effektivitetsskäl. De påföljder som kunde dömas ut för företagets företrädare stod inte alltid i proportion till företagets brottsvinst.

På liknande sätt som för näringsförbud, konstruerades företagsbot som en särskild rättsverkan av brott. Enligt nuvarande regler kan företagsbot meddelas om brottet har begåtts i utövningen av en näringsverksamhet eller i viss annan verksamhet. För att företaget ska påföras företagsbot krävs också att företaget inte har gjort vad som skäligen kunnat krävas för att förebygga brottet, eller att brottet har begåtts av en person med ledande ställning eller ett särskilt ansvar för tillsyn eller kontroll i verksamheten.

Högsta beloppet för företagsboten var till en början 3 miljoner kronor, men det har successivt höjts till 10 miljoner kronor, och i vissa fall till 500 miljoner kronor för stora företag.

Högsta beloppet för företagsboten var till en början 3 miljoner kronor, men det har successivt höjts till 10 miljoner kronor, och i vissa fall till 500 miljoner kronor för stora företag. Företagsbotsinstitutet tillämpades mycket sparsamt under de första åren. Med vissa lagändringar och i och med att systemet blev mer känt och inarbetat, har det med tiden blivit en viktig sanktion mot företag.

3.9. 1980-talet och organiserad brottslighet

När förre skattedirektören Lars Åke Larsson ser tillbaka på tiden för övergången till 1980-talet ger han den generella bilden av att det var förhållandevis få kriminella entreprenörer som hade skattebrott som affärsidé. I stället höll sig skatteundandragandet i allt väsentligt inom företagssfären med gärningspersoner utan egentlig kriminell bakgrund. Avståndet kan därför tyckas vara stort till dagens storskaliga skattekriminalitet under rubriken organiserad ekonomisk brottslighet, ibland betecknad som grov ekonomisk brottslighet (förkortat GEB) för att betona ekobrotts-kopplingen.

Även om EBM i rapporter från 2005 och 2007 som ett prioriterat område pekade ut ekonomisk brottslighet som ett led i organiserad brottslighet, betonades som nämnts organiserad brottslighet redan under senare delen av 1970-talet och några år in på 1980-talet (Lindgren 2000, Korsell 2000, Svensson 1982, AMOB 1977).

Vid samma tid förekom gärningspersoner som ägnade sig åt skalbolagsaffärer (förklaras närmare under rubriken 1990-tal), och som anlitade torpeder som skydd; det är ett tydligt exempel på hur affärer (ekonomisk brottslighet) och våldskapital (organiserad brottslighet) giftes samman. I ett fall köptes en polis och en skattetjänsteman över som ”rådgivare” till den kriminella konstellationen, erinrar sig Lars Hammar.

Vid samma tid förekom gärningspersoner som ägnade sig åt skalbolagsaffärer och som anlitade torpeder som skydd; det är ett tydligt exempel på hur affärer (ekonomisk brottslighet) och våldskapital (organiserad brottslighet) giftes samman.

> ***Under den press som den snabba utvecklingen av den ekonomiska brottsligheten innebar under 80- och 90-talen, sviktade ibland den brottsutredande verksamheten. Vi hann helt enkelt inte med att sätta oss in i nya brottskoncept. De kriminella var inte sena att utnyttja svagheten. Omfattande angrepp på de finansiella systemen skedde. Vi hade inte den kompetens som krävdes för att utreda brott i ”finansvärlden”. Nya storskaliga angrepp på skattesystemet var möjliga på grund av luckor i lagstiftning, tröghet i detekteringen av brotten, brist på resurser med mera.***
>
> **Sten Lindström, tidigare polischef vid EBM (Lindström 2016)**

Lars Hammar beskriver en organiserad ekonomisk brottslighet som på intet sätt står dagens kriminalitet efter. Ett ärende under 1980-talet gällde synnerligen resursstarka gärningspersoner som kombinerade krogar med hyresfastigheter, spel- och porrklubbar och olika företag med inriktning på bland annat bilförsäljning. Det handlade framför allt om skattebrott och illegal sprit.

Som redan påpekats är den ekobrottslighet som kommer fram i ljuset i hög grad en produkt av vilka resurser myndigheterna sätter in.

Jämfört med dagens situation fanns dock en stor skillnad: Det internationella inslaget var begränsat. Det är till och med troligt att det tidigare var möjligt att bedriva en så pass omfattande och vidsträckt kriminell verksamhet till följd av att myndigheternas resurser och kontrollsystem var mindre utvecklade än i dag. Som redan påpekats är den ekobrottslighet som kommer fram i ljuset i hög grad en produkt av vilka resurser myndigheterna sätter in (Korsell 2003). Under ytan fanns således redan under 1970- och 1980-talen exempel på avancerad organiserad ekobrottslighet, även om de förmodligen snarare ska karaktäriseras som ett inslag än en representativ bild av den tidens ekobrottslighet, en kriminalitet som är förhållandevis väl belyst (Lindgren 2000, Brå 1999:7, Korsell 2006, Korsell 2012).

Tråden om vad som är gammalt och vad som är nytt tas återigen upp i ett avslutande framtidsavsnitt. Här räcker det med att konstatera att det sedan länge funnits ett samband mellan ekonomisk och organiserad brottslighet.

Även om 1980-talet var förhållandevis stillsamt från ett ekobrottsperspektiv bubblade det under ytan. Det var inte enbart den organiserade ekonomiska brottslighet som Lars Hammar arbetade mot vid Rikskriminalpolisens ekobrottsrotel, på den tiden Sveriges spjutspets mot ekonomisk och organiserad brottslighet. Under ”det glada åttiotalet” lades grunden till en kraftig ekonomisk baksmälla, som snart skulle slå till med full kraft.

Dan Magnusson:

Det var yrkesekobrottslingar som satte konkurserna i system. Upplägget var att försätta ett stort antal företag i konkurs, där inkråmet fördes över till nya bolag. Det var ett sätt att sopa undan spåren på brottsligheten. På den tiden var det knappast tal om något våldskapital, även om vi varnade för att släppa fram organiserad brottslighet. Uppläggen var så organiserade och därför fanns farhågor om att det skulle växa.

Mer hårdföra gärningspersoner hade sökt sig till den ”grå lånemarknaden”. Det var svårt att låna pengar, de som ändå fick låna i bankerna betalade höga räntor på tolv, tretton procent. En marknad uppstod för lån utanför det reguljära systemet. Utan omsvep annonserades låneerbjudanden i tidningarna. Rena ockerräntor förekom, med upp till flera hundra procent. För företag som gick dåligt kunde ockrare vara den sista möjligheten att rädda företaget. Även vanliga människor hittade fram till den grå lånemarknaden och det fanns en koppling till den illegala spelmarknaden. Det fanns framför allt en klubbmiljö med illegala spel.

4. 1990-talet

Efterkrigstiden hade kännetecknats av en mer eller mindre ständig tillväxt. Ett långvarigt avbrott i denna utveckling inträffade under 1990-talets början då BNP minskade tre år i rad. Utländska investerare tappade förtroendet för Sveriges ekonomi, och för att hejda flödet av pengar ut ur landet höjde Riksbanken räntan kraftigt, som högst till 500 procent. Hushåll och företag fick problem med att betala de höga räntorna, vilket drabbade bankerna. Samtidigt minskade efterfrågan och arbetslösheten ökade. Årtiondet hade börjat med en djupgående finanskris.

4.1. Kriminalpolitik: Nya tag mot ekobrottsligheten

När 1990-talet började närma sig stod det klart att Eko-kommissionens förslag i allt väsentligt hade med Karl-Erik Nords ord ”dödskallemärkts”, och luften hade gått ur 1980-talets hausse inom ekobrottsbekämpningen (Nord 2000). Det var illavarslande eftersom det, som nyss beskrivits, rådde ekonomisk kris efter ”det glada åttiotalet”. Spekulation, finansvalpar och nyrikedom hade slutat illa med bankkris, prisras på bostadsmarknaden och kris inom näringslivet (Alalehto 2003). Arbetslösheten liksom konkurserna ökade i rask takt (Korsell 2001). Storbankerna hölls under armarna av statens bankakut. Som nyss nämnts gick Riksbankens ränta under en kort tid upp till 500 procent i ett försök att bromsa valutaspekulationer. Till slut gick det inte att stå emot: Den svenska valutan släpptes fri. I en tid när allt stod på ända kunde ett missnöjesparti såsom Ny demokrati göra sig gällande (Tamas 2002). Besparingar gjorde ingrepp i välfärdspolitiken för att sanera de dåliga finanserna.

Inom Skattemyndigheten började ekorevisionerna att delvis konkurreras ut av de planmässigt samordnade revisionerna som var riktade mot storföretagens koncerner. Myndigheten genomförde dessutom en omfattande omorganisation som tog kraft (Nord 2000). En undersökning från 1991 visade att 17 procent av svenska män hade tagit emot svart betalning (Wahlund 1991). Något senare kom Riksrevisionsverket fram till 11–14 procent, inräknat både män och kvinnor (RRV 1998:). Liknande beräkningar femton år tidigare, från 1982, angav 12 procent, för både män och kvinnor (Laurin 1986). Det talade för en viss stabilitet i fråga om det svarta arbetets omfattning. I kölvattnet av de bistra tiderna med många konkurser, upptäcktes dock ett stort antal

När 1990-talet började närma sig stod det klart att Eko-kommissionens förslag i allt väsentligt hade med Karl-Erik Nords ord ”dödskallemärkts”, och luften hade gått ur 1980-talets hausse inom ekobrottsbekämpningen.

En undersökning från 1991 visade att 17 procent av svenska män hade tagit emot svart betalning (Wahlund 1991). Något senare kom Riksrevisionsverket fram till 11–14 procent, inräknat både män och kvinnor (RRV 1998:). Foto: spixel/Shutterstock

oegentligheter som satte fingret på problemet med ekonomisk brottslighet (Korsell 2004).

På den kriminalpolitiska scenen hade det blivit allt trängre, där ännu fler frågor skulle få plats. Snart var nästan all brottslighet prioriterad i kampen om väljarna. Det dröjde dock inte länge förrän den ekonomiska brottsligheten återigen skulle göra sig påmind. Det hade blivit 1990-tal och omfattande översyner av lagstiftningen och genomgripande organisatoriska lösningar skulle snart göra sig påminda (Lindgren 2000).

Baksmällan efter det glada 1980-talet bäddade för nästa renässans för ekobrottsfrågorna. Riksdagsmotionärer, medier och kritiker var knappast tysta utan pekade på en rad missförhållanden inom ekobrottsbekämpningen.

Baksmällan efter det glada 1980-talet bäddade för nästa renässans för ekobrottsfrågorna. Riksdagsmotionärer, medier och kritiker var knappast tysta utan pekade på en rad missförhållanden inom ekobrottsbekämpningen (Lindgren 2000). Tidigt i början av 1990-talet såg Riksdagens revisorer (RR 1994) över insatserna mot den ekonomiska brottsligheten och riktade skarp kritik mot sakernas tillstånd:

Tidsfördröjningarna är alltför långa och många brott hinner inte utredas innan de preskriberas … Den långvariga bristen på uppföljning, samlade analyser och konsekvent styrning av insatserna mot ekonomisk brottslighet ses av revisorerna som en huvudanledning till att missförhållandena har kunnat växa sig så stora.

Det var mot den bakgrunden som regeringen i en skrivelse till riksdagen 1995 lade fram en samlad strategi mot den ekonomiska brottsligheten (skr. 1994/95:217). Avsikten var att påtagligt minska den ekonomiska brottsligheten genom en lång rad åtgärder. Detta blev starten på ett mycket omfattande reformprogram (Lindgren 2000, Korsell 2000).

Foto: Magnus Fröderberg/norden.org / Creative Commons

Laila Freivalds tal om den ekonomiska brottslingheten tog upp hela tre sidor i riksdagens snabbprotokoll.

Sveriges riksdag den 25 november 1994, kl. 09.00. Justitieminister Laila Freivalds i talarstolen:

Fru talman! Kampen mot den ekonomiska brottsligheten har i regeringsförklaringen framhållits som ett prioriterat område. Den ekonomiska brottsligheten snedvrider konkurrensen och utgör ett hot mot en sund marknadsekonomi.

I talet som tog upp hela tre sidor i riksdagens snabbprotokoll aviserade justitieministern att regeringen skulle lägga fram en samlad strategi mot den ekonomiska brottsligheten. Bakgrunden var att ”dagens ekobrottsbekämpning” var behäftad med åtskilliga brister. Vad åhörarna i riksdagens plenisal troligen inte anade var att regeringen förberedde det största kriminalpolitiska reformpaket som hittills genomförts på ekobrottsområdet.

20 september 1992. Regeringens Bildts krispaket presenteras. Närvarande från vänster är Olof Johansson, Bengt Westerberg, Carl Bildt, Ingvar Carlsson, Mona Sahlin och Allan Larsson.
Foto: Jurek Holzer/TT

Bakom regeringens ekobrottsstrategi och motsvarigheterna i de övriga nordiska länderna låg finansiella krascher över hela västvärlden, inte minst bankkriserna i USA (Engdahl 2003). Det skapade en misstro mot tidigare avregleringar. Bedrägerier och misslyckade investeringar tolkades som tecken på försämrade möjligheter till tillväxt. I kombination med befarade högre transaktionskostnader för att minska olika risker, började många stater betona vikten av spelregler och säkerhet i finansiella system. I stället för att intervenera i marknader eller nationalisera dem, tryckte regeringarna på behovet av spelregler och lagstiftning.

En märkbar skillnad är dock att 1980-talets perspektiv var spetsigare, radikalare och mer utmanande än 1990-talets handlingsplan. Under 1980-talet hade socialdemokratin haft sin stora kriminalpolitiska fråga, fackföreningsrörelsens krav på näringsverksamhet omvandlades till förslag och vänster stod tydligare mot höger. En förklaring till det bredare anslaget var som tidigare nämnts den konsensus som började växa fram under 1990-talet och som sedan fortsatte (Korsell 2006). Den kan delvis förklaras av en ökad insikt i samhället om ekobrottslighetens skadeverkningar (SOU 2004:47, jfr Lindgren 2005). Kriserna hade i hög grad slipat bort ekobrottsfrågornas politiska laddning och skapat en jordmån för förändring och reformpolitik. Från att ha varit ett radikalt inslag hamnade ekobrott på den kriminalpolitiska hyllan tillsammans med åtskilliga andra brott.

År 1994 lämnade regeringen en skrivelse till riksdagen om Samlade åtgärder mot den ekonomiska brottsligheten (1994/95:217, s. 4). I denna beskrev regeringen problemen och lanserade en omfattande reformagenda:

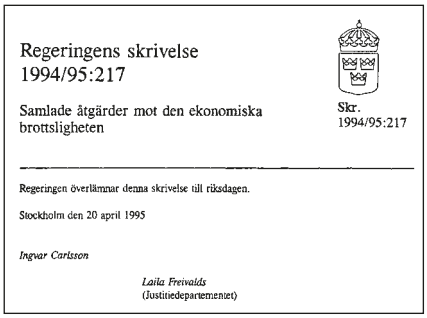

Regeringens skrivelse
1994/95:217

Samlade åtgärder mot den ekonomiska brottsligheten

Skr.
1994/95:217

Regeringen överlämnar denna skrivelse till riksdagen.

Stockholm den 20 april 1995

Ingvar Carlsson

Laila Freivalds
(Justitiedepartementet)

Den ekonomiska brottsligheten är ett allvarligt samhällsproblem.

Skadeverkningarna av den ekonomiska brottsligheten är av skilda slag. I hög grad är det enskilda personer som drabbas. De får exempelvis inte betalt för nedlagt arbete eller också kan de förlora sin anställning som en konsekvens av att spelreglerna för näringsverksamheten inte följs. Också näringsidkare och företagare kan drabbas av att inte få betalt för sina prestationer eller genom att bli lurade inom affärsverksamheten på annat sätt. Till brottsoffren hör alltså anställda, delägare, långivare, leverantörer, konkurrenter och egenföretagare.

Brottslighet av det här slaget får i sin tur konsekvenser för näringslivet i helhet exempelvis genom att konkurrensen blir snedvriden eller att tilliten i affärsförhållanden luckras upp. Effektiviteten i näringslivet blir mindre, om konjunkturtrycket sjunker. Det får negativa följder som högre priser, lägre sysselsättning och lägre tillväxt i samhällsekonomin.

Det allmänna drabbas av den ekonomiska brottsligheten även genom uteblivna skatteintäkter och genom att utbetalningar görs från statskassan på oriktigt underlag. Momsbedrägeri och bidragsfusk är några exempel.

När ekonomisk brottslighet förekommer i verksamheter som påverkar miljön, kan skador visa sig som försämrar livsmiljön för människor, fauna och flora.

I praktiken skulle det ändå handla ganska mycket om skatter. Egendomligt lite intresse ägnades åt brottsligheten under bank- och finanskrisen.

Jämfört med 1980-talets inriktning på att motverka skattebrottslighet hade 1990-talets reformagenda ett bredare fokus på att stärka marknaderna (Lindgren 2000). I praktiken skulle det ändå handla ganska mycket om skatter. Egendomligt lite intresse ägnades åt brottsligheten under bank- och finanskrisen. ”Då är den socialdemokratiska regeringen traditionen trogen, mycket mer intresserad av att satsa på en effektivisering av skattekontroll och skattebrottsutredande”, kommenterade Sven-Åke Lindgren (2000, s. 81).

Inte heller höll intresset för att med ett ekobrottsperspektiv motverka försämrad livsmiljö för människor, fauna och flora i sig. Till skillnad mot i Norge kom miljöbrotten inte att räknas till ekobrotten utan hanterades inom särskilda delar av det reguljära polis- och åklagarväsendet (se vidare 9.10). Detsamma gällde för arbetsmiljöbrotten. Däremot har fokus på senare tid riktats mot arbetslivskriminalitet, där exploatering av arbetskraft utgör en väsentlig del (Riksrevisionen 2020, se avsnitt 7.1).

Ekobrottsberedningen hade under 1990-talet uppmärksammat självregleringens betydelse, vilket då gick under benämningen egenåtgärder. Den inom näringslivet tongivande advokaten Claes Beyer, hade fått i uppdrag att utreda näringslivets egenåtgärder (Beyer 1998). Som nämnts hade inställningen till näringslivets förmåga att motverka ekonomisk brottslighet blivit betydligt positivare jämfört med under det tidiga konfliktfyllda 1980-talet. Det hade bland annat tagit sig uttryck i att företag införde system för att effektivare styra företaget och för att skapa balans mellan styrelse, verkställande ledning och revisorer; bolagsstyrning eller ”corporate governance” blev ett begrepp. Förebilder fanns i 1980-talets USA (Lindgren 2006).

Till skillnad mot i Norge kom miljöbrotten inte att räknas till ekobrotten utan hanterades inom särskilda delar av det reguljära polis- och åklagarväsendet.

Bakgrunden i både USA och Sverige var att en rad oegentligheter hade kommit fram i ljuset där ”expansiva” styrelser och verkställande direktörer agerat i strid med aktieägarnas och allmänhetens intressen. Det var bolagsnamn såsom Enron och WorldCom i USA, som också fick med sig den internationella revisionsjätten Arthur Andersen i fallet (en av ”big five”). Hemmavid avslöjades missförhållanden i försäkringsbolaget Skandia (Nachemson-Ekwall och Carlsson 2004, Guillou 2004). Det gällde bland annat lyxrenoveringar av Skandiadirektörernas bostäder på fina adresser samt optionsprogram och bonusar som tillsammans dränerade kundernas pensionssparande. Till det kom börsbubblan 1997–2001, misstänkta kartellbildningar och insiderhandel, fallskärmar, vidlyftiga bonussystem och Percy Barneviks extremt höga pensionsersättning.

Bakgrunden i både USA och Sverige var att en rad oegentligheter hade kommit fram i ljuset där ”expansiva” styrelser och verkställande direktörer agerat i strid med aktieägarnas och allmänhetens intressen.

Parallellt med Beyers utredning redovisade Branschsaneringsutredningen, under ledning av landshövding Ulf Adelsohn, hur en rad branscher med problem med ekonomisk brottslighet hade inrättat etiska och yrkesmässiga krav för att godkännas av branschorganisationers auktorisationskrav (SOU 1997:111). De branschproblem som man ville få bukt med var framför allt mer jordnära problem inom näringslivet såsom svart arbete.

Även om självreglering utgjorde ett inslag i den solfjäder av förslag och åtgärder som ingick i 1990-talets strategi, går det dock inte att påstå att självreglering var en bärande del i 1990-talets samlade åtgärder mot ekonomisk brottslighet (Lindgren 2000, Lindgren

Styrningsformerna var fortfarande myndighetskontroll och straffrättsliga åtgärder (”command and control”), med som framgår av citatet till höger började en tyngdpunktsförskjutning äga rum.

Sven-Åke Lindgren är professor emeritus i sociologi. Lindgrens forskning har främst varit inriktad mot narkotikapolitik, ekonomisk brottslighet, anlagd brand och kriminologisk teori. Foto: Privat

2016). Styrningsformerna var fortfarande myndighetskontroll och straffrättsliga åtgärder (”command and control”), men som framgår av citatet nedan började en tyngdpunktsförskjutning äga rum.

Synen på företag och deras roll förändrades från att ha setts som objekt för externa regleringar och kontrollåtgärder till att framhållas som aktörer med ansvar för företags- och branschintern sanering och utveckling av etiskt försvarbara verksamheter. Detta synsätt blev särskilt tydligt i den utredning som advokat Claes Beyer (1998) genomförde. Beyer redovisade förekomsten av en mängd olikartade insatser såväl inom enskilda företag som inom näringslivets bransch- och yrkesorganisationer. Det handlade bl. a. om system för internkontroll, uppförandekoder och etiska riktlinjer, informationskampanjer, utformning och kommunikation av varningar och råd (särskilt till internationellt verksamma företag), avtal om egenåtgärder samt inrättande av olika nämnder som genom tillkännagivna granskningar och bedömningar gav normbildande vägledning (t.ex. Marknadsdomstolen, Aktiemarknadsnämnden och Näringslivets Börskommitté).

Sammanfattningsvis kan sägas att tre decenniers ekobrottspolitik (…) visar på en märkbar tyngdpunktsförskjutning, både i fråga om synsätt och rekommenderade åtgärder. Förändringen kan ses som en förskjutning i motsättningen mellan arbete och kapital. Företag, näringsliv och marknadsekonomi är inte som på 80-talet boven i dramat, utan numera snarare en huvudresurs i framför allt det förebyggande arbetet. Fackföreningsrörelsen, som var 80-talets stora pådrivare, har inte längre ekobrottsfrågan som murbräcka för att utvidga sitt inflytande över företagandets villkor och enskilda företags interna beslut.

Professor Sven-Åke Lindgren (2016, s. 215)

4.2. Finanskrisen: Inledningen på 1990-talet: Försäkringsbolaget Njord, Sparbanken Väst och Nordbankenmäklaren

I dessa dagar med överskuldsättning, sekundsnabba sms-lån och bostadspriser som till helt nyligen löpte amok, är det svårt att tro att det bara för några decennier sedan var svårt att låna pengar. Som nyss nämnts avreglerades finansmarknaden under 1985 och det blev väsentligt lättare att få banklån (Larsson 2001). Följden blev en explosion av krediter.

I den yra som inledningsvis uppstod hade ”alla” räknat med att fastighetspriserna bara kunde gå åt ett håll, uppåt. Därför gick de nya lånade pengarna framför allt till att anskaffa och renovera fastigheter. Den kreditgivare som kunde låna ut mest fick champagne som uppskattning av bankdirektören. Exempel fanns på att lån beviljades lättvindigt, bara genom ett telefonsamtal. Kriminalinspektör Lars Rosander, EBM, berättar om bankstyrelser som förenade begränsad erfarenhet av bankaffärer, strävan efter expansion, optimism och en överdriven kundorientering. Det kunde bara sluta på ett sätt.

Högkonjunkturens spekulationsekonomi föll samman 1990. En bidragande orsak var den globala omskakningen till följd av USA:s invasion av Kuwait. Fastigheter sjönk i värde och därmed minskade säkerheten för lånen. Banker och finansbolag fick svårare att få tillbaka pengarna. När finansbolaget Nyckeln ställde in betalningarna var det första tecknet på en bankkris. På två år gick närmare tusen fastighetsbolag i konkurs (jfr Rubicon 1994). Även finansbolag gick omkull, såsom Gamlestaden (Larsson 2001). Aldrig tidigare hade så många konkurser registrerats i Sverige som 1992 (Box m.fl. 2016). Omkring 60 000 arbetstillfällen försvann.

Högkonjunkturens spekulationsekonomi föll samman 1990. När finansbolaget Nyckeln ställde in betalningarna var det första tecknet på en bankkris. På två år gick närmare tusen fastighetsbolag i konkurs. Aldrig tidigare hade så många konkurser registrerats i Sverige som 1992. Omkring 60 000 arbetstillfällen försvann.

Staten försökte hålla ner inflationen. Staten sparade, arbetslösheten ökade och det allmänna ränteläget var högt. Allt sedan 90-talskrisen har arbetslösheten för svenska förhållanden legat på en relativt hög nivå. I likhet med i USA och Storbritannien har man sedan dess prioriterat inflationsbekämpning på bekostnad av hög arbetslöshet.

Många banker fick stora problem när skuldtyngda finans- och fastighetsbolag ställde in betalningarna. Åtskilliga brottsmisstankar väcktes genom att lån hade beviljats för lättvindigt och med bedrägliga syften (jfr USA: Calavita, Pontell och Tillman 1997). För att städa upp inrättades ”Råsop” (Riksåklagarens särskilda arbetsgrupp för utredning av brott inom bank- och finansvärlden), ett samarbetsprojekt mellan Riksåklagaren, Polisen och Riksskatteverket, där åklagare, poliser och skatterevisorer arbetade tillsammans för att utreda grova kreditbedrägerier och närliggande brott. Råsop hade dock begränsad framgång i utredningarna och många av finanskrisens brott är fortfarande begravda i myndigheternas arkiv (och sedan länge preskriberade), i den mån de alls upptäcktes och anmäldes.

Förklaringen var att det saknades regleringar om ansvar, säkerhet och mandat. Till det kom bristfällig dokumentation bakom beslut och åtgärder. Det var därför svårt att reda ut vad som hade förevarit, bevisa att fel hade begåtts och i ännu högre grad styrka förekomsten av brott. Om brottet ”vårdslös kreditgivning”

hade funnits skulle beläggningen på landets öppna anstalter för ekobrottslingar sett annorlunda ut, menar åtskilliga intervjupersoner.

Den bankkriskommission som hade initierats avvecklades i förtid. ”Genom denna förtida nedläggning lämnades många frågor om bank- och finanskrisens orsaker och effekter obesvarade” (Lindgren 2000, s. 75). Det är inte otänkbart att stora delar av en omfattande ekobrottsvåg aldrig kom upp till ytan och att det i praktiken blev en amnesti från samhällets sida.

Den första rättegången i finanskrisens spår, där försök gjordes att ställa styrelsen i en bank eller ett försäkringsbolag till svars, avsåg försäkringsbolaget Njord.

Den första rättegången i finanskrisens spår, där försök gjordes att ställa styrelsen i en bank eller ett försäkringsbolag till svars, avsåg försäkringsbolaget Njord. Åtalet gällde svindleri och grov trolöshet mot huvudman. Njord hade gått i konkurs och svindlerimålet gällde hur tillgångar och skulder skulle värderas. I den meningen var det ganska likt HQ-bankmålet tjugo år senare (se 6.8), konstaterar advokaten Rolf Åbjörnsson, som i egenskap av konkursförvaltare stod bakom brottsanmälan i Njordfallet. Åtalet ogillades 1995 eftersom styrelsen inte hade ansetts försumlig.

Försäkringsbolaget Njord

Det var närmast sensationellt att ett försäkringsbolag hade försatts i konkurs. Senast det hade ägt rum var under 1920-talet. Försäkringsbolaget Njord var det första fallet där en styrelse ställdes till ansvar i finanskrisens spår, men friades av domstolen.

Försäkringsbolaget Njords affärsidé var kreditgarantier: att försäkra bankers och andra kreditinstituts lån till företag och privatpersoner. Njord hade gått in som garant för krediter på omkring 700 miljoner kronor som ett fastighetsbolag hade hos Posten Kredit och Sparbanken Kronan (SOU 1992:30). Fastighetsbolaget fick ekonomiska problem. Det visade sig att Njord inte i tillräcklig utsträckning hade återförsäkrat sina garantier. Trots att Posten Kredit och Sparbanken Kronan kunde tänkas avstå från delar av sina anspråk på Njord var varken försäkringsbolagets ägare eller andra försäkringsbolag intresserade av att medverka till en lösning. I detta skede kom det ut i medierna att Njord inte kunde infria sina garantier. Följden blev att två banker sade upp sina rörelsekrediter till Njord och situationen för försäkringsbolaget blev akut. I september 1991 försattes Njord i konkurs.

I en undersökning fann Finansinspektionen allvarliga missförhållanden i Njord. Sju styrelseledamöter och förre kreditchefen åtalades för svindleri och grov trolöshet mot huvudman, men friades av domstolen.

I en undersökning fann Finansinspektionen allvarliga missförhållanden i Njord. Sju styrelseledamöter och förre kreditchefen åtalades för svindleri och grov trolöshet mot huvudman. Åklagaren menade att årsredovisningarna innehöll vilseledande uppgifter om bolagets ställning och att det fanns brister i informationen om återförsäkringsskyddet.

Tingsrätten ansåg dock att årsredovisningen var i enlighet med lag och att det inte fanns någon skyldighet att upplysa om återförsäkringsverksamheten. Följaktligen frikändes de tilltalade. Enligt en kommentar hade åklagare svårt att bevisa att styrelser varit försumliga (Leerner 1995a). Även i det tidigare målet mot Fermenta friades styrelsen medan vd:n Refaat El-Sayed dömdes (se 3.6).

Lilla Njord, med namnet taget från den gamle vikingaguden som härskade över alla vindar, hamnade mitt i en orkan och blåste omkull under stor uppmärksamhet.

Senare försattes försäkringsbolagen International Credit och Svenska Kredit i konkurs – även deras satsningar på kreditgarantier under 80-talets låneyra slutade med fiasko. Också folkrörelseägda Folksam lockades med i spekulationsvågen och förlorade miljardbelopp.

Sju styrelseledamöter i Njord åtalades senare för svindleri och trolöshet mot huvudman, (…) och två av de högsta cheferna på Folksam fick sparken.

Svenskt försäkringsväsende skakade i sina grundvalar.

Thomas Lerner (1995b)

Ett uppmärksammat fall under denna tid gällde den kraftigt expanderande Sparbanken Väst, snabbt omdöpt av Göteborgshumorn till ”Sparbanken Värst”. Med kreditförluster som närmade sig en miljard kronor anlitade banken 1991 två advokater för en genomlysning av lånestocken. En förskingrings- och korruptionshärva rullades upp (Brå 1996:5). Det var ett exempel på hur kreditmarknaden hade spårat ur, berättar kriminalinspektör Lars Rosander, EBM, som var med och utredde fallet. Efter 85 pärmar med förundersökningsmaterial fälldes 1997 en hög bankchef i hovrätten för bland annat grov trolöshet mot huvudman och fick tre och ett halvt års fängelse (Cederlund 2002). Även en godsägare var inblandad i brottsligheten och dömdes för medhjälp till grov trolöshet mot huvudman och korruptionsbrott (fängelse ett år och tre månader). Nästan tio år senare aktualiserades fallet på nytt när en av de dömda beviljades skuldsanering.

En förskingrings- och korruptionshärva rullades upp. Kriminalinspektör Lars Rosander, EBM, var med och utredde fallet. Efter 85 pärmar med förundersökningsmaterial fälldes 1997 en hög bankchef i hovrätten för bland annat grov trolöshet mot huvudman och fick tre och ett halvt års fängelse.

Nordbankenmäklaren

Ett mycket uppmärksammat fall utspelade sig visserligen tio år efter det glada åttiotalet, men bär ändå spår av den tidsandan. Pensionerade kriminalinspektören Leif Jönsson, EBM, erinrar sig

Mäklaren hade anställts för att skaffa utländska kunder till Nordbanken och göra aktieaffärer för deras räkning, och på deras uppdrag. För Nordbanken var vinsten ökade courtage. Det ingick inte i institutionsmäklarens uppdrag att ägna sig åt kapitalförvaltning, vare sig för kundernas eller för bankens räkning.

att åklagaren Gunnar Stetler ringde hem till honom på en söndag. Tillsammans åkte de till Nordbankens kontor i centrala Stockholm. En aktiemäklare pekades ut efter att, som det senare visade sig, ha gjort aktieaffärer med bankens egna pengar för närmare 300 miljoner kronor, och förlorat.

Mäklaren hade anställts för att skaffa utländska kunder till Nordbanken och göra aktieaffärer för deras räkning, och på deras uppdrag. För Nordbanken var vinsten ökade courtage. Det ingick inte i institutionsmäklarens uppdrag att ägna sig åt kapitalförvaltning, vare sig för kundernas eller för bankens räkning. I rätten invände mäklaren att ett sådant uppdrag skulle ha funnits och att det fanns ett diskretionärt utrymme för att göra sådana affärer. Hovrätten fann dock att mäklaren hade överskridit sina befogenheter och missbrukat sin behörighet.

Enligt Leif Jönsson var mäklaren ingen ”brottsling”, men hade ett mycket stort behov av att visa sig framgångsrik. Året var 1998 och aktierna i Nokia steg för varje vecka. Mäklaren hade i stället räknat med att kursen skulle gå ner. Mäklaren blankade genom att ställa ut optioner på att sälja aktier i Nokia till en viss kurs, aktier som banken alltså inte hade utan som var lånade. Genom sådana korta affärer kunde aktierna ha köpts tillbaka till en förhoppningsvis lägre kurs. Men eftersom kursen i stället gick upp såldes aktierna med förlust för banken och följaktligen sprack planen. Banken var tvungen att dyrt köpa aktier som hade stigit i pris för att kunna leverera dessa till kunderna. Banken fick alltså till följd av säljoptionen betala mer för aktierna än vad de hade sålts för.

Mäklaren tjänade egentligen ingenting på de vidlyftiga affärerna. ”Framgångsmyten födde brottsligheten”, konstaterar Leif Jönsson. I linje med det ringde mäklaren till vissa spekulanter och sa, ”jag har en bra deal”. På det sättet delades vinster ut och hon fick förstås bekräftelse från sina tacksamma kunder.

Så när som på ett mutbrott blev mäklaren i allt väsentligt friad i tingsrätten. Eftersom målet handlade om komplicerade rutiner inom den högre aktiehandeln gav det utrymme för en rad invändningar och tolkningar från försvarets sida. I hovrättsförhandlingen hade åklagaren dock anlitat en sakkunnig i aktieaffärer, som kunde bemöta påståendena. Mäklaren dömdes för bland annat grov trolöshet mot huvudman.

Foto: Valenciano CC BY-SA 4.0 commons.wikimedia.org

Tar vi ett tillfälligt kliv från 1990-talet till relativ nutid, var säkert uppfattningen om välfärdssystemets betydelse förklaringen till varför avslöjandet av de avancerade skatteupplägg med brevlådeföretag som kretsade kring advokatbyrån Mossack Fonseca i Panama, förde med sig en störtflod av indignation. Bilden visar huvudkontoret i Panama.

4.3. Skalbolagsaffärerna fortsatte under 1990-talet: La Reine-affären

Även om alla inte håller med om att det är ”häftigt att betala skatt”, ett citat tillskrivet förra statsrådet och partiledaren Mona Sahlin (S), är stämningsläget ändå väsentligt annorlunda i dag jämfört med situationen före 1990 års skattereform. Genom ”århundradets skattereform” sänktes marginalskatterna kraftigt (Malmer, Persson och Tengblad 1994).

Trots att skatteundandragandet knappast har upphört, finns det en annan anda i dag, en insikt om välfärdssystemets betydelse, menar pensionerade chefsåklagaren Kent Madstedt, EBM. Han betonar mediernas roll för att väcka allmänheten och förändra attityderna. Tidigare hade de höga skatterna skymt sikten för stora grupper om välfärdssystemets betydelse.

Tar vi ett tillfälligt kliv från 1990-talet till relativ nutid, var säkert uppfattningen om välfärdssystemets betydelse förklaringen till varför avslöjandet av de avancerade skatteupplägg med brevlådeföretag som kretsade kring advokatbyrån Mossack Fonseca i Panama, förde med sig en störtflod av indignation (Carlén 2016), särskilt som det visade sig att etablerade banker även i Sverige hjälpte vissa kunder med att undgå skatt. Senare hade det också kommit fram att svenska storbanker använts för avancerade upplägg med penningtvätt rakt in i organiserad brottslighet. Finansinspektionen hade därför beslutat om administrativa sanktioner på miljardbelopp (Almgren et al. 2020).

I den upphetsade debatten användes rent av begrepp såsom ”konfiskation” när skatter kom på tal. Det fanns till och med de som gick så långt att de hävdade ”nödvärnsrätt” mot statens skatteanspråk.

Vissa förändringar i skattesänkande riktning hade ägt rum redan under 1980-talet (”den underbara natten”), strax före 1990 års skattereform, men många uppfattade ändå att skatterna var alltför höga. I den upphetsade debatten användes rent av begrepp såsom ”konfiskation” när skatter kom på tal. Det fanns till och med de som gick så långt att de hävdade ”nödvärnsrätt” mot statens skatteanspråk.

> ***Sedan slutet av 70-talet hade konjunkturen i Sverige varit stigande. Aktiebolagen som bedrev verksamhet hade i många fall gjort betydande vinster. Skattelagstiftningen tillät generösa möjligheter att skjuta upp beskattningen av dessa vinster genom avsättning till fonder (…) Behovet av att tillgodogöra sig vinsterna med minsta möjliga beskattning skapade uppläggen med ”skalbolagsaffärer”. I stället för att ta ut vinsterna som egna uttag, det vill säga med beskattning som för lön, togs vinsten ut genom försäljning av aktierna i bolaget. Detta till en betydligt lägre skatt.***
>
> ***Debatten kring den ökande ekonomiska brottsligheten började ta riktig fart i mitten av 80-talet i samband med de stora skalbolagsaffärerna.***
>
> Sten Lindström (2016, s. 53), kriminalkommissarie och tidigare polischef vid EBM.

Advokaten och konkursförvaltaren Rolf Åbjörnsson ser tillbaka och menar att om ”skattetrycket hade varit lägre hade det inte varit något problem”. Ekorevisorn Henrik Lundin, EBM, gör reflektionen att ”sett i efterhand göddes brottsligheten av ett skattesystem med sjuttio procent i marginalskatt”. Vad båda syftade på var den kraftiga utvecklingen av skatteupplägg som etablerade och i grunden seriösa personer och verksamheter ägnade sig åt.

I vida kretsar ansågs det legitimt att sätta kraftig press på skattesystemet och blunda för att man utgjorde en viktig komponent i andras brottslighet. Det gällde framför allt skalbolagsaffärerna.

Förre chefsåklagaren Kent Madstedt, EBM, håller med om att ekobrotten tidigare inte sågs som så allvarliga:

> *Straffvärdet var lågt och brotten betraktades närmast som en ordningsfråga; det drabbade ingen fattig. Få såg sambandet mellan brotten och den gemensamma statskassan. Det var inte ovanligt att personer skröt om hur de hade lurat Skatteverket.*

Det pekade på ett grundläggande problem för all ekobrottslighet, och en diskussion som pågått mycket länge: att den uppfattas som

mindre allvarlig och offerlös jämfört med traditionell brottslighet såsom våldsbrott och förmögenhetsbrott som är riktade mot enskilda (Slapper och Tombs 1999). Även om ekobrott i hög grad kan drabba enskilda (arbetslöshet, arbetsskada, dödsfall i arbetet, utsättas för risker, miljöförstöring, förskingrade medel och bedrägerier), har uppfattningen om offerlös brottslighet bitit sig fast (Croall 2004).

De stora bankerna tillhandahöll – liksom i dag – utmanande lösningar för personer med en ”passande skattesituation”, som det uttrycktes i en dom från Regeringsrätten (RÅ 1994 ref. 56). Kända finansmän utvecklade konstruktioner för att enskilda och företag skulle slippa skatt, inte minst genom skalbolagsaffärer. En aggressiv marknadsföring lanserade upplägg. Några rådgivare i utmarkerna fick epitetet ”skalbolagskungar”.

De stora bankerna tillhandahöll – liksom i dag – utmanande lösningar för personer med en ”passande skattesituation”, som det uttrycktes i en dom från Regeringsrätten.

Ett skalbolag är ett aktiebolag som inte innehåller några andra tillgångar än i huvudsak likvida medel och fordringar (därav beteckningen skal). De likvida medlen består i allt väsentligt av obeskattade vinstmedel. Det finns alltså en latent skatteskuld. Skulle dessa medel tas fram till beskattning blir det till följd av höga marginalskatter inte mycket pengar kvar. Skattereglerna bidrog till att pengar stannade kvar i bolagen i stället för att betalas ut. Under senare delen av 1980-talet ökade intresset för kreativa skattelösningar till följd av högkonjunkturen som bidrog till ökade vinster.

Vid generationsskiften kunde ägarna känna sig ”tvungna” att genomföra skalbolagsaffärer, menar pensionerade kriminalkommissarie Sten Lindström, EBM. Ofta handlade det om etablerade familjeföretag: allt från optiker, tandläkare och bokföringsbyråer till barnvagnstillverkare. ”Etablissemanget var basen för skalbolagsaffärerna”, konstaterar advokaten och konkursförvaltaren Rolf Åbjörnsson och menar att det var ”hyggligt hedervärda medborgare som sålde företagen”.

Vid generationsskiften kunde ägarna känna sig ”tvungna” att genomföra skalbolagsaffärer. Ofta handlade det om etablerade familjeföretag: allt från optiker, tandläkare och bokföringsbyråer till barnvagnstillverkare.

Säljaren beskattades för överlåtelsen av aktierna enligt de förhållandevis fördelaktiga reglerna för realisationsvinst. Priset för aktier kunde därför sättas förhållandevis högt, 85–90 procent av de obeskattade vinstmedlens värde. Inför överlåtelsen förvandlades bolaget till ett skalbolag genom att inventarier, lager och liknande tillgångar (inkråmet) fördes över till ett nytt aktiebolag, som sedan drev verksamheten vidare. För säljaren innebar det att ackumulerade vinstmedel kunde realiseras med fördelaktig beskattning, samtidigt som rörelsen fortsatte (formellt i ett nytt bolag, som om ingenting hade hänt). Den enda skillnaden var att det nybildade och namnändrade aktiebolaget hade ett nytt organisationsnummer.

Banker deltog i hanteringen eftersom bolagen inte sällan köptes genom ”minutlån” som motsvarade köpeskillingen. I nästa ögonblick stod köparen som ägare till bolaget och kunde därmed förfoga över dess kassa och bankmedel. Med omedelbar verkan reglerades därmed lånet. I praktiken köptes därför företaget med dess egna medel, vilket är straffbart.

Banker deltog i hanteringen eftersom bolagen inte sällan köptes genom ”minutlån”. Köparna hade sällan ekonomiska resurser att med egna medel köpa företagen. Det innebar att banken lånade ut ett belopp motsvarande köpeskillingen. I nästa ögonblick stod köparen som ägare till bolaget och kunde därmed förfoga över dess kassa och bankmedel. Med omedelbar verkan reglerades därmed lånet. I praktiken köptes därför företaget med dess egna medel, vilket är straffbart enligt aktiebolagslagen.

Skalbolagen togs sedan över av mer eller mindre nogräknade personer, som ”trixade till det eller plundrade bort pengarna”, berättar Rolf Åbjörnsson. De köpare som ville trolla bort de obeskattade vinsterna i bolaget kunde göra det legitimt, exempelvis genom att finansiera (korrekt avdragsgilla) utvecklingskostnader. Men det kunde lika gärna ske med påhittade avskrivningsunderlag. Enbart fantasin satte gränser för fiktiva investeringar: flytande kraftverk, järnvägsvagnar i Latinamerika, kommunikationssatelliter, zinkpasta till flygplan så att de inte skulle synas på radarn, filmrättigheter …

Skalbolagskungen från Göteborg, möjliggörare och målvakter

År 1997 blev den göteborgske skalbolagskungen skjuten i knäet. Det kan ses som ett bevis för att gränsen mellan ekonomisk och organiserad brottslighet kunde vara hårfin.

Ett mycket uppmärksammat fall i Göteborg gällde just falska filmrättigheter. Hovrätten för Västra Sverige dömde 1998 huvudmannen till sex års fängelse för grovt skattebrott, grov oredlighet mot borgenärer och grovt bokföringsbrott (Hansson 1998). I början av 1990-talet påstods han ha varit en av Sveriges rikaste personer. Han hade civilekonomexamen och ansågs mycket skicklig, låt vara ifrågasatt för sina affärsmetoder. Under 1970-talet hade han figurerat i härvan kring Göta Finans. Efter perioden med olagliga skalbolagsaffärer fortsatte han med grova ekobrott genom att undanhålla egendom från ett konkursbo. Han dömdes 2010 av Svea hovrätt till sex års fängelse. De omfattande kriminella affärerna innebar också att han skaffade sig fiender. År 1997 blev den göteborgske skalbolagskungen skjuten i knäet. Det kan ses som ett bevis för att gränsen mellan ekonomisk och organiserad brottslighet kunde vara hårfin och att avståndet från att fiffla med siffror till våldskapital var förhållandevis kort.

Förre chefsåklagaren Kent Madstedt menar att skalbolagshandeln i hög grad var organiserad. Det krävdes experter på skatte- och associationsrätt; ett pikant inslag var att det i bakgrunden fanns läromästare inom forskarvärlden och inom den juridiska doktrinen. Detta var personer som menade att skalbolagshandeln var laglig. Det fanns visserligen en legal handel med skalbolag, men ofta rörde man sig i gränstrakterna till det osunda och rent av kriminella.

Avancerad skatteplanering, fiktiva avskrivningsunderlag och bolagsplundring befann sig på ett sluttande plan. Givetvis var gränsen svår att dra mellan orealistiska investeringar som gav avdragsmöjligheter och rent påhittade avdrag. Det är inte brottsligt att vara naiv och göra dåliga affärer. Däremot var gränsen tydligare när gärningspersonerna, utan att de ens gjorde några försök att konstruera skattelösningar, försvann med alla pengar. När köpare av skalbolagen enbart såg företaget som en pengapåse handlade det om regelrätt bolagsplundring (Brå 2016:10). Dessa brott rubricerades som oredlighet mot borgenärer, bokföringsbrott och skattebrott.

Det ”fysiska” oredlighetsbrottet tog sikte på att exempelvis båtar och bilar i rörelsen försvann, till nackdel för konkursboets fordringsägare. Det typiska skalbolaget med enbart vinstmedel hade Skatteverket som borgenär. ”Skalbolagen var ett helvete”, konstaterar kammaråklagare Stig Åström, EBM, bistert. Han har en bakgrund inom skatteförvaltningen som hade mycket bekymmer med de omfattande skalbolagsaffärerna.

Vid bolagsplundring var målvakter ofta installerade i styrelsen för att undgå att huvudmännen utkrävdes ansvar. Åtskilliga målvakter var socialt utslagna och dessutom straffade sedan tidigare. Framför allt saknade de förmåga att betala några skatteskulder. De var därför immuna mot alla former av ekonomiska krav.

Sten Lindström berättar om en målvakt som avtjänade fängelsestraff och samtidigt satt i styrelsen för ett oräkneligt antal bolag. ”Vad gäller det nu för bolag?”, frågade han när Sten Lindström ännu en gång besökte honom på den öppna kriminalvårdsanstalten för att hålla förhör: ”Jag tog emot bokföringen och slängde den i containern.”

Vissa revisorer hjälpte till med de kriminella uppläggen. En av dem var revisor i flera hundra bolag. Det var en illustration av att skalbolagen spreds som en präriebrand. Förre vice chefsåklagare Lennart Gollard, EBM i Stockholm, berättar om en civilekonom med ”fin adress på Östermalm” som i egenskap av finansiell konsult erbjöd hjälp till ekonomiskt nödställda bolag. Han fick disponera klientföretagens konton, drev företagen så länge det gick och tömde dem på tillgångar. En rad företag ingick i uppläggen, målvakter fick rätt att teckna firma och den riktiga huvudmannen – revisorn – höll sig osynlig. En påträffad fullmakt identifierade slutligen vem som låg bakom bolagsplundringen, vilket resulterade i ett fängelsestraff på fyra år.

Vissa revisorer hjälpte till med de kriminella uppläggen. En av dem var revisor i flera hundra bolag. Det var en illustration av att skalbolagen spreds som en präriebrand.

Skalbolagsaffärer var visserligen vanliga redan under 1960- och 1970-talen, men en stopplagstiftning infördes 1972 (35 § 3 mom. sjunde stycket kommunalskattelagen). Innebörden var att säljaren

Arkitekterna bakom skattereformen hade dock gjort en felbedömning. Skalbolagsaffärerna fortsatte, men genom lagstiftning som kom 2002 stoppades denna handel. Säljaren till skalbolaget blev ansvarig för att skatt betalas på de obeskattade vinsterna.

skulle beskattas för hela köpeskillingen, inte enbart för vinsten. Regelns repressiva karaktär gjorde att den i rättstillämpningen kom att liknas vid strafflagstiftning. Följden blev att regeln inte fick avsedd verkan. Regeln togs bort vid 1990 års skattereform. Bedömningen var att skalbolagsaffärer inte längre skulle vara intressanta till följd av lägre skatt på arbetsinkomster och fördelaktig beskattning av fåmansbolag.

Arkitekterna bakom skattereformen hade dock gjort en felbedömning. Skalbolagsaffärerna fortsatte, men genom lagstiftning som kom 2002 stoppades denna handel (prop. 2001/02:165). Säljaren till skalbolaget blev ansvarig för att skatt betalas på de obeskattade vinsterna (EBM 2000).

Eran med skalbolag illustrerar tydligt hur den övre och undre världen möttes och att de ”behövde” varandra och levde i ett slags symbios. De företagare som ville slippa de höga skatterna var föranlåtna att hitta köpare till skalbolagen: utan köpare, inga skalbolagsaffärer, och inte någon lägre beskattning. Det fanns dock inte tillräckligt med seriösa köpare av skalbolagen, som kunde kvitta de obeskattade vinsterna mot legitimt avdragsgilla kostnader. I detta läge kom de kriminella entreprenörerna in i bilden som köpare.

Enligt principen ”no questions asked” behövde inte säljarna bekymra sig över vad som skulle hända med företagen. Det fanns också olika företagsförmedlare mellan säljare och köpare, som underlättade mötet mellan de båda världarna. Dessa förmedlare fungerade ungefär på samma sätt som hälare av stöldgods, med ena benet i en kriminell värld med tjuvar och andra benet i den reguljära ekonomin med etablerade personer (Steffensmeier och Ulmer 2005).

La Reine

Den mest kända skalbolagshärvan rullades upp i La Reine-målet, som i vissa delar vandrade ända upp till Högsta domstolen. Ärendet, som enligt åklagaren omfattade hundratals bolagsöverlåtelser, började med att en enskild näringsidkare köpte ett skalbolag för 1,4 miljoner kronor (Brå 1995:5). I samma ögonblick köpte skalbolaget av den enskilde näringsidkaren – alltså av köparen av skalbolaget – en karträttighet för 1,5 miljoner kronor. Enligt åklagaren saknade dock denna rättighet ekonomiskt värde. Inköpet av skalbolaget betalades med köpeskillingen för försäljningen av karträttigheterna. Enligt åklagarens argumentation innebar det i realiteten att skalbolaget köptes med hjälp av dess egna pengar (alltså betalningen för de värdelösa karträttigheterna).

La Reine Textil och Sport Aktiebolag hade grundats 1983 med inriktning på tillverkning och försäljning av sport- och skyddskläder. Från detta bolag bedrev sedan huvudmannen sin verksamhet som jurist och konsult. Han hade tagit sin juristexamen samtidigt som han avtjänade ett fängelsestraff. En rad andra bolag kom in i bilden och sammanlagt skulle det ha rört sig om hundratals skalbolag och åtskilliga hundratals miljoner kronor i obeskattade vinster. I samband med förvärven tömdes bolagen på sina likvida tillgångar och hamnade på obestånd. Många företag försattes i konkurs med mycket stora skulder. Med några få undantag bedrevs ingen annan verksamhet än handel med skalbolag.

Ett kreditbolag medverkade i uppläggen genom att bevilja minutlån. Även ett advokatkontor och flera banktjänstemän, varav en kreditchef, kom att figurera i polisutredningen.

Det var svårt att veta hur stor härvan var eftersom åklagaren valde att utreda enbart omkring 10 procent av allt det material som förekom i förundersökningen. I tingsrätten omfattade enbart stämningsansökningarna ungefär 200 sidor och gällde grov oredlighet mot borgenärer, grovt skattebedrägeri, bokföringsbrott och brott mot aktiebolagslagen. Efter en rad turer åtalades slutligen 16 personer i tingsrätten. Det kan räcka med att nämna att huvudmannen och en central person, som dock karaktäriserades som ”springpojke”, dömdes till sju respektive sex års fängelse för bland annat grov oredlighet mot borgenärer.

Advokaten Rolf Åbjörnsson hade arbetat som konkursförvaltare sedan 1973 och medverkade också i att utreda La Reine-härvan. Omfattningen, i kombination med att bolagen hade säten över hela landet, förde med sig att konkurserna var tvungna att samordnas på riksnivå. På den byrå där Åbjörnsson arbetade, var tio jurister verksamma med La Reine-konkurserna. De samarbetade i sin tur med Skattemyndigheten, Kronofogden och revisionsbyråer. ”Det var helt extremt under dessa år”, berättar Rolf Åbjörnsson, men tillägger samtidigt att det ”var den mest spännande tiden”. Enorma värden hanterades och vid något tillfälle fanns på klientmedelskontot – alltså på en enskild advokatbyrås konto – fyra miljarder kronor.

Huvudmannen fick epitetet ”skalbolagskung”, en titel som han under denna tid delade med två andra aktörer. Huvudmannen har senare figurerat i brottshärvor där han från kriminalvårdsanstalten sålde villafastigheter som han rätteligen inte ägde. Andra brott gällde radonsanering, som var ett bedrägeri rakt igenom. Han började redan med brott som ”kassör i skolan”, suckar Rolf Åbjörnsson.

Det var svårt att veta hur stor härvan var eftersom åklagaren valde att utreda enbart omkring 10 procent av allt det material som förekom i förundersökningen.

På den byrå där Åbjörnsson arbetade, var tio jurister verksamma med La Reine-konkurserna. De samarbetade i sin tur med Skattemyndigheten, Kronofogden och revisionsbyråer.

Skalbolagsaffärerna slutade visserligen med stopplagstiftning, men i breda grupper ansågs det att för höga skatter och snåriga överregleringar var en förklaring till ekobrotten. Politiskt började man driva en ”underförstådd ekobrottspolitik” med skattelättnader och regelförenklingar. Framför allt borgerliga partier och regeringar hade denna syn på ekobrottslighetens orsaker: ”Ändras detta rycks också en stor del av den ekonomiska brottslighetens incitamentsstruktur undan”, var uppfattningen (Lindgren 2016, s. 213).

4.4. 1990-talet och kreditbedrägerier

Kreditbedrägerier var inget nytt utan hade uppmärksammats tidigare, bland annat under 1980-talet. I spåren av skalbolagsaffärerna och raden av mer eller mindre herrelösa bolag, uppkom dock särskilda tillfällen att utnyttja företag för kreditbedrägerier. I stället för att nöja sig med att plundra bolagen på deras tillgångar, blev nästa steg att göra stora beställningar på kredit och ta upp lån (Brå 2016:14). Därefter avyttrades alla tillgångar och gärningspersonerna försvann med pengarna. Någon betalning till fordringsägarna var förstås aldrig aktuellt, och inte heller att betala några skatter.

I stället för att nöja sig med att plundra bolagen på deras tillgångar, blev nästa steg att göra stora beställningar på kredit och ta upp lån (Brå 2016:14). Därefter avyttrades alla tillgångar och gärningspersonerna försvann med pengarna.

Brottsligheten drog fördel av att åtskilliga bolag var kreditvärdiga och hade en historik som signalerade stabilitet och pålitlighet. Därför väcktes inga misstankar när beställningar kom in till leverantörerna.

För att distansera sig från företagen såg gärningspersonerna till att i vanlig ordning sätta in målvakter i bolagens styrelser. Enligt förre kriminalkommissarie Sten Lindström, EBM i Stockholm, var det en annan kategori av gärningspersoner som ägnade sig åt kreditbedrägerier jämfört med de ofta bakomliggande skalbolagsaffärerna. Kreditbedrägeriet, med sin korta tidshorisont och sina snabba pengar, signalerade om att det snarare handlade om organiserad brottslighet än ekonomisk brottslighet. Till det kom den relativa enkelheten i brottsupplägget. Behovet av våldsanvändning var litet, vilket minskade myndigheternas uppmärksamhet. Enligt Dan Magnusson dominerade traditionella ekobrottslingar i skalbolagsaffärerna, det vill säga gärningspersoner av det mer stillsamma slaget.

Många kreditbedrägerier riktades mot kraftigt expanderande branscher. Säljarna fick provision och kontrollen var bristfällig. Det gällde kapitalvaror såsom tv och video, vitvaror eller hela köksinredningar.

För gärningspersonerna gällde det att hålla liv i bolagen så att de såg kreditvärdiga ut och kunde användas för bedrägerier. Det var viktigt med fina årsredovisningar. Under 1980-talet hade det varit goda tider och många kreditbedrägerier riktades mot kraftigt expanderande branscher. Säljarna fick provision och kontrollen var bristfällig. Det gällde kapitalvaror såsom tv och video, vitvaror eller hela köksinredningar. Bilar var mindre vanliga eftersom

bedrägerierna främst avsåg varor som lämpligen kunde beställas på distans och sedan fås levererade. Ofta var det målvakterna som ringde eller skrev under nödvändiga handlingar. Det förekom till och med att målvakter kläddes upp för att bättre kunna spela rollen som betrodd företagare.

Kreditbedrägerier riktades också mot leasingföretag. De hade samma inställning som bankerna tidigare hade haft under 1980-talet. Det gällde att öka krediterna, samtidigt som kontrollen var bristfällig. Leasingobjekten avsåg ofta tyngre objekt såsom lastbilar, truckar och entreprenadmaskiner. Dessa leasades, sedan försvann de, och det enda som fanns kvar var obetalda leasingavgifter. Flera åklagare menar att det var svårt att komma någon vart med dessa bedrägerier, inte minst för att leasingföretagens dokumentation var bristfällig. Detta var ännu ett utslag av ”det glada 1980-talet” som fick så kraftiga återverkningar under det tidiga 1990-talet.

Leasingobjekten avsåg ofta tyngre objekt såsom lastbilar, truckar och entreprenadmaskiner. Dessa leasades, sedan försvann de, och det enda som fanns kvar var obetalda leasingavgifter.

Även om kreditbedrägerier säkert har funnits länge, förefaller det som om de fått ett uppsving på senare tid som en följd av den allmänna kraftiga utvecklingen av bedrägeribrottsligheten (se 7.2).

4.5. Karusellhandeln och EU-inträdet

De första momsbrotten gick ut på att så enkelt som möjligt få tillbaka momspengar från staten. Både enskilda näringsidkare och bolag var involverade. Åtskilliga av dessa gärningspersoner bedömdes vara personer som tidigare begått traditionella brott, men som ”växlat upp ett steg” till enklare ekobrott. Förmodligen var det en hantering som de hade lärt sig ”på kåken”, enligt Henrik Lundin, ekorevisor på EBM i Stockholm. Han menar att kriminalvårdsanstalter fungerar som mötesplats mellan organiserade kriminella, ekobrottslingar och näringsidkare där nätverk och samarbetsformer etableras.

Åtskilliga av dessa gärningspersoner bedömdes vara personer som tidigare begått traditionella brott, men som ”växlat upp ett steg” till enklare ekobrott. Förmodligen var det en hantering som de hade lärt sig ”på kåken”, enligt Henrik Lundin, ekorevisor på EBM i Stockholm.
Foto: Ekobrottsmyndigheten

Brotten gick ut på att ”företaget” redovisade en större summa för inköp än försäljningar, varvid den ingående momsen var högre än den utgående momsen. Överskjutande del betalades ut av Skattemyndigheten till dess det tog stopp. De ”körde i några perioder”, vilket innebär att brotten gick att utföra under några månaders momsredovisning. Även om det för var och en gällde förhållandevis små belopp, gjorde volymerna att det kom att handla om mycket pengar.

Några intervjuade menar att brottsligheten underlättades genom Skattemyndighetens reform SOL-90, som innebar att ”alla” skattetjänstemän skulle handlägga momsärenden, vilket förde med sig att upptäcktsrisken sjönk dramatiskt. De tidigare momsinriktade skattetjänstemännen utgick från kunskapen om att den enes

Genom Sveriges inträde i EU ”importerades” en ny brottslighet som redan var känd i åtskilliga medlemsländer: karusellhandel eller MTIC-transaktioner, det vill säga momsbedrägerier genom skenföretag.

ingående moms var den andres utgående moms. Specialisering och lokalkännedom gjorde att de kunde stämma av affärshändelser mellan olika bolag och därför upptäcka när allt inte stod rätt till – särskilt när de undersökte adresser och konstaterade att vissa företag enbart bestod av en brevlåda eller en postbox.

Genom Sveriges inträde i EU ”importerades” en ny brottslighet som redan var känd i åtskilliga medlemsländer: karusellhandel eller MTIC-transaktioner (Missing Trader Intra Community VAT-frauds), det vill säga momsbedrägerier genom skenföretag (EBM 2007, Magnusson 2007). Upplägen var ganska krångliga:

Brottsligheten förutsatte minst två företag (A och B) som samarbetade. Brottsligheten hade att göra med momslagstiftningens principer om ”unionsinterna förvärv” (EBM 2000a). Det innebar att när en vara såldes till ett svenskt företag (A, benämnt ”missing trader”) skulle någon moms inte tas ut av avsändarlandet. Men när A sålde varan vidare till företaget B skulle A som vanligt lägga på utgående moms på fakturan. Någon momsredovisning till Skatteverket gjordes dock inte av A. Följaktligen betalades det inte in något momsbelopp till Skatteverket för den vara som fakturerades köparen. Köparen B gjorde dock i sin tur avdrag för ingående moms enligt fakturan från A, och lade på utgående moms vid en vidareförsäljning till C. Följaktligen ingick moms i det belopp som C betalade till B.

Vinningen bestod således i att importören A inte redovisade eller betalade in någon utgående moms, medan köparen B gjorde avdrag för ingående moms.

Först handlades det med mobiler, sedan kom kontantkort till telefoner och chips till datorer. Foto: tkyszk / Shutterstock

Med tanke på ”momsvinsten” kunde säljaren B erbjuda köparen C ett fördelaktigt pris. Det förekom därför att stora etablerade företag drog nytta av brottsligheten genom att köpa varor till ett bättre pris än vad marknaden egentligen kunde erbjuda (om momsredovisningen hade skötts korrekt). För myndigheterna var det givetvis svårt att styrka brott när varor hade köpts ”för billigt”. I alla fall menade en åklagare att han vid något tillfälle hade övervägt att delge företrädare för en stor detaljistkedja inom hemelektronik misstanke om delaktighet i en momssvindel som gällde mobiltelefoner.

Fler företag än i exemplet ovan kunde ingå i upplägget, och varorna fördes ut ur landet för att karusellen skulle snurra några varv till, med samma varor. Ibland fungerade Sverige enbart som transitland. Ofta handlade det om varor som tog liten plats och hade stort värde, och för vilka det fanns stor efterfrågan. Först handlades det med mobiler, sedan kom kontantkort till telefoner och chips till datorer. Ett ovanligt ärende gällde kläder, men det visade sig att gärningspersonen hade en klädaffär.

SKISS ÖVER MOMSKARUSELL AV TYPEN FÖRVÄRVSBEDRÄGERI

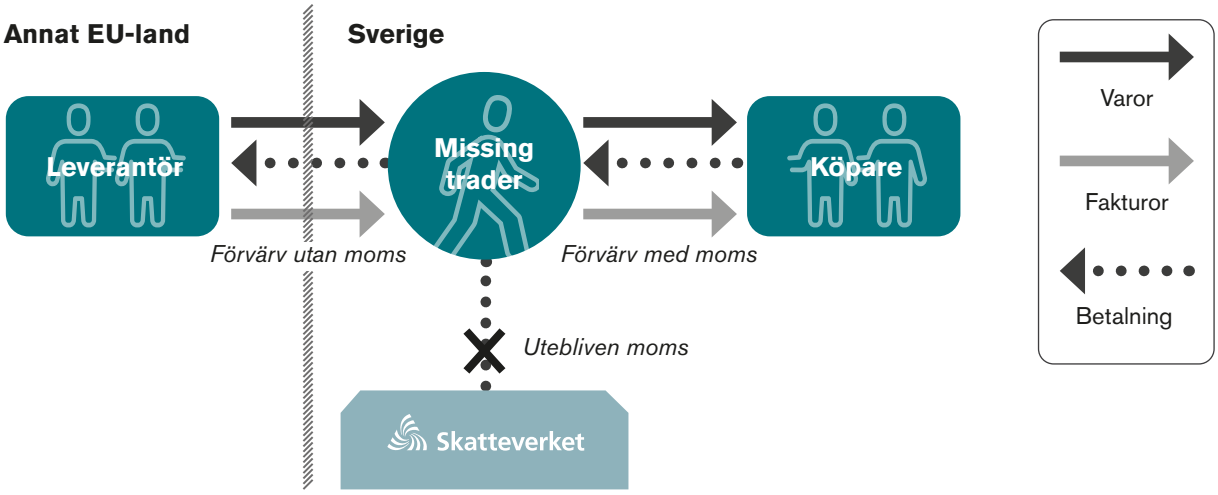

I slutet av 1990-talet bedömdes momskaruseller dränera statskassan på 25–50 miljoner kronor i veckan (EBM 1999). Ekorevisor Henrik Lundin, EBM, berättar att startkapitalet till brotten inte sällan finansierades av lån från offshorebanker som var belägna i skatteparadis. En förutsättning för brottsligheten – såvida inte fiktiva varor användes – var stora inköp och kredit på kanske upp mot tio miljoner kronor. Det förekom att huvudmännen befann sig utomlands, vilket minskade möjligheterna att identifiera dem, särskilt när målvakter anlitades.

Vid momsbrott kunde viss moms redovisas för att allt skulle se normalt ut. ”Det känns som om någon gör planer, en hel brottsplan från vaggan till graven”, konstaterar vice chefsåklagare Lars Lithner, EBM i Göteborg, och berättar att det finns någon form av ”nationell bolagsförmedling”, där målvakter ordnas fram som har både F-skatt och momsredovisning. Kontakter i den kriminella världen knyts på många sätt, men ”travbanor är en känd mötesplats, liksom öppna anstalter som Kolmården och Tygelsjö”.

Momskaruseller och andra former av storskaliga momsbedrägerier är fortfarande aktuella, med allt mer avancerade upplägg som omfattar internationella aktörer. Ett fall – VoIP-ärendet – gällde över 200 miljoner kronor och redovisas i avsnitt 7.3.

I slutet av 1990-talet bedömdes momskaruseller dränera statskassan på 25–50 miljoner kronor i veckan.

Vid försäljning av guld i Sverige gällde en momssats på 25 procent. I Luxemburg var guld momsbefriat. Det innebar att de olika regelsystemen kunde utnyttjas.

Källa: Riksbanken

4.6. Moms på guld och ”det stora guldmålet”

I samband med medlemskapet i EU 1995 infördes som nyss nämnts regeln att moms inte påfördes av utförsellandet för varor som fördes in från ett annat EU-land. I stället påfördes svensk moms vid omsättning inom Sverige. Vid försäljning av guld i Sverige gällde en momssats på 25 procent (Röcklinger 2001). I Luxemburg var guld dock momsbefriat. Det innebar att de olika regelsystemen kunde utnyttjas.

Det stora guldmålet

Genom falska fakturor påstod gärningspersonerna i det som kom att kallas för ”det stora guldmålet” att de hade förvärvat guld i Sverige, med andra ord att de hade betalat 25 procent i moms på inköpet. I själva verket hade guldet köpts momsfritt i Luxemburg.

Väl i Sverige överläts guldet mellan i huvudsak målvaktsbolag, i vissa fall i sju led. Tingsrätten konstaterade att den komplicerade överlåtelsekedjan inte var ett resultat av fria förhandlingar utan styrd och förutbestämd hela vägen, från början av försäljningskedjan till slutet. Avdrag gjordes för ingående moms på inköpsbeloppet, som Skatteverket betalade ut. De bolag som skulle redovisa utgående moms betalade inga skatter. Dessa manövrar innebar att gärningspersonerna av staten löpande fick utbetalningar av moms, totalt omkring 64 miljoner kronor, motsvarande en omsättning av guld på 330 miljoner kronor.

De i Luxemburg inhandlade guldtackorna fördes till Sverige med tåg med hjälp av en kurir, som hade tackorna i sitt bagage. Det handlade om 20–25 kg i veckan (totalt 3,3 ton guld).

Vid samma tid hade tullen på guld tagits bort, vilket gjorde det intressant med import, särskilt som omsättningen av guld ökade kraftigt i Sverige. De i Luxemburg inhandlade guldtackorna fördes till Sverige med tåg med hjälp av en kurir, som hade tackorna i sitt bagage. Det handlade om 20–25 kg i veckan (totalt 3,3 ton guld). En svensk bankir bosatt i Luxemburg bistod ”affärsverksamheten”. Han hade tidigare haft höga positioner, bland annat i en svensk bank. Därutöver var ett flertal personer inblandade i guldhandeln. En påträffad fördelningsnyckel visade hur brottsvinsterna delades upp mellan gärningspersonerna.

Det förekom även att guld transporterades med privatplan. Via ett växlingskontor i centrala Stockholm omvandlades kontomedel till kontanter. Växlingskontoret hjälpte även till med penninghanteringen för andra gärningspersoner. Följaktligen gavs inte några rapporter om misstänkt penningtvätt till Finanspolisen. Även advokater figurerade i utredningen, och vid någon guldaffär användes en advokatbyrås klientmedelskonto. Brottsupplägget var beroende av att guldet löpande kunde säljas till etablerade köpare. Det var nära att en stor och etablerad guldinköpare delgavs misstanke om medhjälp till skattebrott, men åklagarna gick aldrig vidare i den riktningen.

Totalt ska gärningspersonerna ha lurat staten på omkring 44 miljoner kronor. Tillsammans med andra brott handlade det om omkring 100 miljoner kronor. Pensionerade kriminalkommissarien Hans Åkerlund vid EBM, kan inte erinra sig att några utbetalda momspengar någonsin kom till rätta. Därför anser han, trots fällande domar, att målet inte kan betraktas som helt framgångsrikt.

Ett flertal bolag ingick i härvan, varav ett tiotal var offshorebolag som var registrerade i skatteparadis. Brotten rubricerades som bland annat grova skattebedrägerier och grova skattebrott. Huvudmannen dömdes till sex års fängelse i tingsrätten och Svea hovrätt höjde fängelsestraffet till sju år.

Investeringsguld är sedan januari 2000 momsfritt, vilket också är i överensstämmelse med EU-regleringen (prop. 1998/99:69). Vidare infördes en omvänd skattskyldighet för moms för näringsidkare, som innebär att det är köparen som ska redovisa utgående moms för förvärvet. På det sättet minskade momsbrottsligheten på guld.

För ovanlighetens skull, i ekobrottssammanhang, fanns i det stora guldmålet en hotbild mot åklagaren. Huvudmannen hade från häktet skrivit ett brev som ”fastnade i censurposten” och uppfattades vara ett hot. Avsändaren var väl medveten om att myndigheterna läste brev från häktet, och att innehållet därmed skulle föras vidare. På det sättet undgick brevskrivaren att ha riktat ett hot mot åklagaren. Brevet var ju av privat natur med en bekant som adressat, och det var därför svårt att visa att innehållet egentligen var riktat mot åklagaren. Ett annat ovanligt inslag vid denna tid var att huvudmannen aldrig yttrade något vid förhör, utan enbart vid häktningsförhandlingarna.

Ytterligare en för sin tid udda företeelse var att huvudmannen använde sig av krypterade filer som inte gick att dechiffrera. Det stora guldmålet förebådade därför en tid som komma skulle. I dag möter rättsväsendet gång på gång tilltalade som varit tystlåtna vid polisförhör och börjat yttra sig först längre fram. Inte sällan förs ett alternativt händelseförlopp fram, men först vid huvudförhandlingen då den tilltalade fått full insyn i åklagarens position och bevisläge. Även kryptering är en företeelse som fått spridning.

Sedan åtskilliga år pågår en diskussion om långa häktestider. Det stora guldmålet bör ha varit ett av de första där den frågan aktualiserades. Sverige har kritiserats för de långa häktningstiderna med hänvisning till konventioner mot tortyr. En av gärningspersonerna satt häktad i 604 dagar (Röcklinger 2001). Utredningen var mycket omfattande, vilket skulle förklara den långa häktningstiden. Sexton personer hade varit frihetsberövade som anhållna och häktade i sammanlagt omkring 3 000 dagar (von Sydow 2000). Under förundersökningen hölls inte mindre än 101 häktesförhandlingar.

Totalt ska gärningspersonerna ha lurat staten på omkring 44 miljoner kronor. Tillsammans med andra brott handlade det om omkring 100 miljoner kronor. Trots fällande domar kom de utbetalade momspengarna aldrig tillrätta.

Ytterligare en för sin tid udda företeelse var att huvudmannen använde sig av krypterade filer som inte gick att dechiffrera. Det stora guldmålet förebådade därför en tid som komma skulle.

Olaf, (Office européen de lutte anti-fraude), European Anti-Fraud Agency, är EU:s bedrägeribekämpningsbyrå som utreder bedrägerier av EU-pengar samt korruption och andra missförhållanden inom EU:s institutioner.

4.7. EU-bedrägerier kom med EU-inträdet

Genom medlemskapet i EU fick Sverige del av gemenskapens omfattande stödsystem dels jordbruksstödet, dels strukturfonderna. Där bidrag betalas ut förekommer också bedrägerier, och en särskild straffrättslig regel träffar bedrägerier mot EU-bidrag (subventionsmissbruk). EU ställer stora krav på medlemsstaterna att motverka brott som drabbar unionens finansiella system, vilket även innefattar moms (Blomqvist och Korsell 2016). Det gäller dels bedrägerier med EU-bidrag, dels moms- och punktskattebrott. Det medlemsländerna redovisar i fråga om moms och punktskatter ligger till grund för avgifterna till EU. Olaf (European Anti-Fraud Agency) är EU:s bedrägeribekämpningsbyrå som utreder bedrägerier av EU-pengar samt korruption och andra missförhållanden inom EU:s institutioner. År 2021 inrättades en internationell åklagarmyndighet (European Prosecutor's Office, Eppo) med inriktning på bedrägerier med EU-pengar och större momsbrott (SOU 2020:74). Sammanlagt ingår 22 EU-länder i samarbetet. Sverige har länge varit emot samarbetet, men har nu svängt i frågan och arbetar för svenskt deltagande.

De typiska bedrägerierna mot jordbruksstödet begås av ekonomiskt pressade lantbrukare, knappast ”godsägartyperna”. Lantbrukarna påstod att de odlade vissa bestämda grödor på uppgivna arealer. Sedan visade det sig vara fel.

De typiska bedrägerierna mot jordbruksstödet begås av ekonomiskt pressade lantbrukare, knappast ”godsägartyperna”, menar förre vice chefsåklagare Lennart Gollard, EBM i Stockholm. Lantbrukarna påstod att de odlade vissa bestämda grödor på uppgivna arealer. Sedan visade det sig vara fel. Ofta handlade det om förhållandevis små belopp, högst uppemot en halv miljon kronor, och påföljderna stannade inte sällan vid villkorlig dom och böter.

En av strukturfonderna riktades mot långtidsarbetslösa. Miljonbelopp gick ut till enskilda företag som genomförde ”motivationshöjande utbildning av arbetslösa i aktivitetsgarantin”. En dom gällde sådana strukturfonder för långtidsarbetslösa. Genom förfalskade och manipulerade fakturor konstruerades kostnader som aldrig hade funnits.

Antalet anmälningar om misstänkta EU-bedrägerier är mycket litet och flera intervjupersoner menar att bidragsmyndigheterna inte anmäler alla oegentligheter som misstänks.

4.8. 1990-talet och storskaliga bedrägerier

Storskaliga bedrägerier av tydlig ekobrottskaraktär har alltid funnits. Ett känt fall under 1980-talet gällde Gusums Bruk (Brå 1996:5). Det anmärkningsvärda var att ett etablerat historiskt företag – grundat 1653 – var inblandat, inte bara i grova bokförings- och skattebrott utan också i grova bedrägerier och grov oredlighet mot borgenärer.

Foto: Nils Gustafsson/Pressreportage

Fotografierna på de förfalskade id-handlingarna föreställde bedragarna. Nästa steg för gärningspersonerna var att plocka ut pengarna. Hundratusentals kronor kunde tas ut vid ett och samma tillfälle. Därför hände det att gärningspersonerna i förväg lät banken beställa sedlar för de stora kontantuttagen.

Pensionerade kriminalinspektören Leif Jönsson, EBM i Stockholm, erinrar sig några omfattande utredningar från sin tid på polisens bedrägerirotel under 1990-talet. En insider på en storbanks dataavdelning samarbetade med en grupp bedragare. Bankmannens insideruppdrag var att leta efter ”feta bankkonton”. Sedan antecknade han namn och kontonummer, och förde dessa uppgifter vidare till sina medbrottslingar. På grundval av uppgifterna tillverkades sedan förfalskade id-kort, körkort eller andra identitetshandlingar på de personer som var kontoinnehavare. Fotografierna föreställde dock bedragarna. Nästa steg för gärningspersonerna var att med stöd av id-handlingarna plocka ut pengarna. Hundratusentals kronor kunde tas ut vid ett och samma tillfälle. Därför hände det att gärningspersonerna i förväg lät banken beställa sedlar för de stora kontantuttagen.

Ett annat stort ärende gällde bankgarantier. Bakgrunden var ett rån där man även hade kommit över bankens brevpapper. Dessa användes i nästa steg för att förfalska bankgarantier. Gärningspersonerna hade också en lista på bankdirektörernas namnteckningar. De förfalskade bankgarantierna faxades sedan till utländska banker. En av gärningspersonerna flög över till London och besökte en affärsbank för att göra uttag. Det var viktigt att allt skedde på rätt dag. När den engelska banken behövde ringa till den svenska banken för att få bekräftat att bankgarantin var äkta, skulle det äga rum när bankdirektören tillfälligt inte var på kontoret. I stället var planen att en medbrottsling skulle svara och låtsas vara bankdirektören, men oturligt nog för gärningspersonerna ringde den engelska banken på fel dag.

Bedrägerier kommer även fortsättningsvis utgöra en del av ekobrottsligheten. Åtskilliga bedrägerier begås dock av privatpersoner och saknar därför koppling till näringsverksamhet. Andra bedrägerier hör snarare till kategorin organiserad brottslighet än till ekobrott. Under alla omständigheter kommer bedrägerier att dyka upp längre fram i framställningen.

En insider på en storbanks dataavdelning samarbetade med en grupp bedragare. Bankmannens insideruppdrag var att leta efter ”feta bankkonton”. Sedan antecknade han namn och kontonummer, och förde dessa uppgifter vidare till sina medbrottslingar. På grundval av uppgifterna tillverkades sedan förfalskade id-kort, körkort eller andra identitetshandlingar på de personer som var kontoinnehavare.

Folksam hade av försäkringsbolagets kreditchef garanterats att lånen skulle betalas av filmbolaget Fontana Film (kreditåterförsäkring). Som tack för hjälpen fick kreditchefen mutor av filmbolaget om i storleksordningen 4 miljoner kronor.

EKONOMI

Fängelse i fem år för fd chef på Folksam

PUBLICERAD 1993-12-21

Dela Spara

Av THORBJÖRN SPÄNGS

Folksams förre kreditchef dömdes på måndagen till fem års fängelse för mutbrott och grov trolöshet mot huvudman. En filmbolagsdirektör fick fem års fängelse för bland annat bestickning och bokföringsbrott.

Källa: Dagens Nyheter / Ekonomi / 1993

Filmbolaget köpte till underpris obetalda sjukhusräkningar från olika sjukhus i USA och avkrävde sedan amerikanska försäkringsbolag ersättning motsvarande räkningarnas fulla belopp. Man påstod att vinsten skulle användas för att producera filmer.

Folksamdirektören

Folksam hade under slutet av 1980-talet riktat in sig på kreditförsäkringar och gick i borgen för lån som banker och kreditinstitut beviljat. Kraschen på fastighetsmarknaden innebar att en hel del krediter inte kunde lösas in. Folksam förlorade miljardbelopp, men en del av förlusterna berodde inte bara på dåliga affärer.

En nästan osannolik muthärva gällde filmbolaget Fontana Film med ett aktiekapital på då minsta möjliga summa, 50 000 kronor. Trots det lyckades bolaget av banker och finansbolag låna sammanlagt 36,5 miljoner dollar. Filmbolaget köpte till underpris obetalda sjukhusräkningar från olika sjukhus i USA och avkrävde sedan amerikanska försäkringsbolag ersättning motsvarande räkningarnas fulla belopp. Man påstod att vinsten skulle användas för att producera filmer.

Folksam hade av försäkringsbolagets kreditchef garanterats att lånen skulle betalas av filmbolaget (kreditåterförsäkring). Som tack för hjälpen fick kreditchefen mutor av filmbolaget om i storleksordningen 4 miljoner kronor. En hel del mutpengar fördes in på ett konto på skatteparadiset Jersey.

Folksams kreditchef dömdes 1993 till fem års fängelse för mutbrott och grov trolöshet mot huvudman medan filmbolagsdirektören dömdes för bland annat bestickning och bokföringsbrott till sex års fängelse.

Brotten hade kopplingar till restaurangmaffian och Uppsalaligan liksom Göta Finans-härvan. Uppsalaligan låg i början av 1990-talet bakom en rad grova brott, bland annat bedrägerier och olaglig inkassoverksamhet.

4.9. Kontrollsystemen utvidgas

En utveckling som började redan under tidigt 1980-tal var utvidgningen av olika kontrollsystem. Som tidigare nämnts började det med att konkursförvaltare förordnades i samtliga konkurser och att de dessutom blev skyldiga att anmäla brottsmisstankar. År 1999 infördes en anmälningsplikt för företagens externa revisorer. Lagstiftningen hade föregåtts av flera utredningar som hade pekat på behovet av att ge revisorerna ett särskilt ansvar som kontrollanter för att förebygga och upptäcka brott (Larsson 2004). Från revisorshåll var kritiken stark eftersom det befarades att anmälningsplikten inkräktade på det förtroende som ansågs vara nödvändigt mellan revisor och kund. Det fanns till och med revisorer som mellan skål och vägg ”inte hade för avsikt att göra en sådan anmälan någonsin”.

Som tidigare nämnts började det med att konkursförvaltare förordnades i samtliga konkurser och att de dessutom blev skyldiga att anmäla brottsmisstankar. År 1999 infördes en anmälningsplikt för företagens externa revisorer.

Anmälningsplikten förutsatte inte att revisorn hade en undersökningsplikt, för att genom ett slags utvidgad revision avslöja brott. Revisorn skulle dock se till att bokföringen var korrekt, vilket innefattade att reagera på sådant som kunde vara bokföringsbrott. Till det kom att revisorn skulle granska styrelsens och vd:s förvaltning, avslöja olagliga förvaltningsåtgärder och lämna vissa uppgifter om skatter.

Eftersom skyldigheten för aktiebolag att ha revisor var väsentligt strängare än inom EU generellt, inskränktes 2010 denna skyldighet till enbart större bolag. Denna reform som präglats av förenklingsiver har kritiserats kraftigt av bland annat EBM (se avsnitt 8.2).

4.10. Kontrollfunktionen i staten

Ungefär samtidigt som samhället mobiliserade mot ekobrotten under senare delen av 1990-talet genomfördes en mycket omfattande satsning för att stärka kontrollfunktionen i staten. I jämförelse med 1995 års samlade åtgärder mot den ekonomiska brottsligheten, har kontrollfunktionen i staten i dag något orättvist hamnat i glömska. En förklaring kan vara att 1995 års samlade åtgärder ledde fram till symboliska organisationsförändringar genom EBM och skattebrottsenheterna. Kontrollfunktionen hade snarare betydelse genom att med ett brett anslag minska fel, fusk och överutnyttjande på en rad områden, i många olika system och hos åtskilliga myndigheter. Faktum är att en del av anslaget till kontrollfunktionen i staten gick till att finansiera EBM.

Det var i 1996 års ekonomiska vårproposition (prop. 1995/96:150) som frågan togs upp om att stärka kontrollen. Året före hade Riksrevisionsverket publicerat rapporten *FUSK – systembrister och fusk i välfärdssystemen* (RRV 1995:32). Av rapporten framgick att kontrollen av transfereringssystemen var bristfällig.

Fusk, överutnyttjande och systembrister beräknades uppgå till mellan fem och sju miljarder kronor om året. Problemet var inte enbart beloppens storlek utan att den offentliga sektorns legitimitet hotades.

Fusk, överutnyttjande och systembrister beräknades uppgå till mellan fem och sju miljarder kronor om året. Problemet var inte enbart beloppens storlek utan att den offentliga sektorns legitimitet hotades. Det gällde för både skatte- och bidragssystemen. Även EU-medlemskapet ställde krav på ökad kontroll. Samtidigt låg ett sparbeting på den offentliga sektorn.

Under 1997–2002 användes totalt 230 miljoner kronor till 55 projekt för att stärka kontrollfunktionen i staten (Korsell och Nilsson 2003). De olika kontrollprojekten redovisades i en skrivelse från regeringen (Skr. 2002/03:137). Dessa omfattande kontrollåtgärder bedömdes dock inte vara tillräckliga, se ruta.

> *Trots de förstärkningar av kontrollverksamheten som har genomförts är emellertid risken för att bli upptäckt och anmäld för ekonomisk brottslighet fortfarande förhållandevis liten i jämförelse med annan brottslighet. Bara en bråkdel av brotten upptäcks och leder till lagföring. Mörkertalen är särskilt stora för skattebrotten. En fortsatt uppmärksamhet måste därför ägnas åt åtgärder som minskar utrymmet för fusk och ökar risken för upptäckt och lagföring. Stora penningflöden, som inom skatte- och transfereringssystemen, måste skyddas genom automatiska verktyg som rimlighetskontroller, samkörningar och genomtänkta larmfunktioner.*
>
> Regeringens handlingsplan mot ekonomisk brottslighet (skr. 2003/04:178, s. 8).

Med några få precisa meningar i 2004 års handlingsplan, satte regeringen fingret på två ytterst centrala aspekter av ekonomisk brottslighet, och framför allt det faktum att få ekobrott upptäcks.

1. Den ena var att fler brott borde upptäckas, och följaktligen leda till lagföring. Det förutsatte bättre kontrollsystem hos myndigheter med kontroll- och tillsynsfunktioner samt en underrättelseverksamhet inom sådana myndigheter liksom inom rättsväsendet.

2. Den andra centrala aspekten var att ekobrotten i högre grad måste förebyggas, bland annat genom automatiska kontroller, men det förebyggande fältet var förstås vidare än så.

I en utvärdering konstaterade det vanligtvis så kritiska Statskontoret, att kontrollfunktionen i staten hade lett till betydande och bestående förändringar av kontrollverksamheten (Statskontoret 2002). Mest påtagliga var förbättringarna av kontrollen inom socialförsäkringen och stöden på arbetsmarknadsområdet, där kontrollfunktionen tidigare spelat en mycket liten roll. På dessa områden skulle dock problemen med fusk närmast bli en följetong under de kommande tjugo åren.

Mest påtagliga var förbättringarna av kontrollen inom socialförsäkringen och stöden på arbetsmarknadsområdet, där kontrollfunktionen tidigare spelat en mycket liten roll. På dessa områden skulle dock problemen med fusk närmast bli en följetong under de kommande tjugo åren.

4.11. Kopplingen mellan ekonomisk och organiserad brottslighet

Tidigare belystes att kopplingen mellan ekonomisk och organiserad brottslighet inte var någon ny företeelse. Ett illustrativt fall gällde Mille Markovic. Han var tidigare framgångsrik boxare på elitnivå och hade gjort sig känd som fruktad torped åt den jugoslaviska maffian i Stockholm (Lapidus 2014). Enligt Thomas Birath, pensionerad kriminalinspektör på EBM i Stockholm, kunde Mille Markovic tidsmässigt beskrivas befinna sig i efterdyningarna av en period där den jugoslaviska maffian dominerade.

Mille Markovic var tidigare framgångsrik boxare på elitnivå och hade gjort sig känd som fruktad torped åt den jugoslaviska maffian i Stockholm.

Mille Markovic drev under 1980- och 1990-talen flera porrklubbar, bland annat Club Privé. På den tiden pågick ett ”porrkrig” om vem som skulle behärska den lönsamma porrklubbsmarknaden i Stockholm (Hansson och Rauscher 2014). Mille Markovic var dömd för ett stort antal brott, från vålds- och narkotikabrott till ekonomisk brottslighet. Han dömdes 1995 för att ha förberett utpressning mot kända personer, bland annat tennislegenden Björn Borg, genom att ha installerat kameror för att smygfilma dem i komprometterande situationer. För allmänheten var Mille Markovic mest känd för att ha varit inblandad i olika turer där fotografier skulle bevisa att kungen på ett opassande sätt hade roat sig med unga kvinnor (Hansson och Rauscher 2014). Fotografierna visade sig dock vara manipulerade.

Inom polisen fanns starka misstankar om koppleri och annan kriminalitet som var knuten till porrklubbar. På den tiden handlade det framför allt om svenska kvinnor, och misstankarna byggde på att klubbens ledning hade kännedom om en koppleriverksamhet som var knuten till verksamheten. Polisen och EBM inledde ett samarbete för att samla bevis; planen var att det kunde vara enklare att bevisa ekonomisk brottslighet än koppleri och angränsande kriminalitet. Thomas Birath arbetade därför i ett halvår på Cityspan i samverkan med Stockholmspolisen. En f.d. polis med ursprung i Jugoslavien arbetade för Mille Markovic och tog sedan över Club Privé.

Thomas Biraths roll var framför allt att spana på Mille Markovic, inte minst för att se vilka han träffade. Syftet var även att ta fram underlag till en tillgångsutredning. Egendom som han nyttjade, var ofta skriven på andra personer. Kunde Kronofogden visa att han använde sig av bilar och annan egendom som om det vore hans egna, kunde det ligga till grund för beslag och kvarstad.

Mille Markovic bodde på Blidö och höll ridhästar. Dessa tog Kronofogden i beslag, men det blev en dyr historia för Statsverket. Lärdomen var att kostnaderna gärna drar i väg när beslag gäller levande egendom. Mille Markovic mördades 2014.

Branschrelaterad brottslighet omfattade oredovisade inkomster och felaktiga avdrag i bygg-, städ-, restaurang-, taxi- och frisörbranscherna samt tillfällig handel. Foto: t.max / Shutterstock

4.12. Ekobrottsmyndighetens bild av brottsutvecklingen under 1990-talet

En indelning av ekobrottsligheten

Hur beskrev EBM brottsutvecklingen på ekobrottsområdet i slutet av 1990-talet? Myndigheten etablerades 1998 och redan året därpå publicerades rapporten *Ekonomisk brottslighet och dess bekämpning* (EBM 1999). EBM gjorde i sin rapport följande uppdelning av ekobrottsligheten (inom parentes hänvisas till relevanta avsnitt i denna rapport):

- **Brottslighet i samband med gränsöverskridande handel**: momsbedrägerier, bland annat karusellhandel (jfr 4.5), smuggling av cigaretter och alkohol (jfr 5.7), smuggling i den kommersiella handeln och öststatshandel med dubbla fakturor.
- **Finansiella brott och hot mot den svenska skattebasen**: traditionellt skatteundandragande (3.4), skatteparadis (bl. a. 5.10), svart arbete (bl. a. 6.2), penningtvätt (5.4) och insiderbrott (6.10).
- **Missbruk av associationsformer**: skalbolag och bolagsplundring (4.3).
- **Branschrelaterad brottslighet**: oredovisade inkomster och felaktiga avdrag i bygg-, städ-, restaurang-, taxi- och frisörbranscherna samt tillfällig handel (bl. a. 3.2).
- **Obeståndsrelaterade brott**: konkursrelaterade brott (bl. a. 9.9).
- **Övriga brott**: bidragsbrott och bedrägerier (6.3), IT-relaterade brott och brott som begås av kriminella gäng (4.11).

Gå på pengarna

Rapporten upplyste om att de första administrativa reglerna mot penningtvätt infördes 1993. Myndigheten var nog medveten om att åtgärderna mot penningtvätt i framtiden skulle få allt större betydelse i brottsbekämpningen. Det hängde även samman med att intresset ökade för att ”gå på pengarna” inom ramen för tillgångsinriktad brottsbekämpning. EBM var tidigt ute med den inriktningen, och 1999 års rapport tog upp det myndighetsgemensamma projektet ”spåra och återföra vinning av brott” (jfr 6.1).

I EBM:s rapport erinrades om att omsättningen på Stockholms fondbörs under 1991–1998 ökade från 130 miljarder kronor till 1 800 miljarder kronor. Under 1998 översteg allmänhetens fondsparande för första gången det traditionella banksparandet. Denna genomgripande förändring av finansmarknadernas betydelse, förde med sig att de finansiella brotten såsom insiderbrott fick högre prioritet (jfr avsnitt 6.10, Cevian- och Nordeamannen).

I EBM:s rapport erinrades om att omsättningen på Stockholms fondbörs under 1991–1998 ökade från 130 miljarder kronor till 1 800 miljarder kronor.

I fråga om svart arbete hänvisade EBM till Riksrevisionsverkets tidigare refererade undersökning. Enligt den hade 11–14 procent av det svenska folket arbetat svart under 1997 (RRV 1998:28). Merparten av det svarta arbetet ägde rum vid sidan av det vita arbetet.

Enligt EBM:s rapport hade relationer förekommit under lång tid mellan skatteparadis och svenska fysiska och juridiska personer. Antalet skatteundandraganden hade dock varit begränsat, men under ”de senaste åren har bilden helt förändrats” (EBM 1999 s. 17). Allt fler placerade pengar, ordnade försäkringar och gjorde skatteundandragande konstruktioner. Marknadsföringen beskrevs som aggressiv och det hade blivit både enklare och billigare att ta fram upplägg där skatteparadis utgjorde en del. Det är möjligt att det var under 1990-talet som globaliseringen började slå igenom i betydelsen att dörrarna till skatteparadisen öppnade för större grupper än tidigare. Mot bakgrund av att tillfällena till skatteundandragande ökade genom internationella transaktioner, och med hänsyn till de växande finansmarknaderna, var det med en närmast profetisk precision som EBM bildades under 1990-talet.

Skatteparadisen kommer att göra sig påminda även längre fram i framställningen. Efter 11 september 2001 (”9/11”), med attacken mot tvillingtornen i New York, har USA och OECD satt press på skatteparadisen.

Något som dominerade 1990-talet var kommunismens fall och den omvälvande utvecklingen i Österuropa. Även för aktörer i Sverige skapade det tillfällen till brott.

Något som dominerade 1990-talet var kommunismens fall och den omvälvande utvecklingen i Österuropa. Även för aktörer i Sverige skapade det tillfällen till brott. Skattebrotten i samband med öststatshandeln kunde förklaras av bristande skattekontroll till följd av de omtumlande förhållandena med bristande kontroll-

system. Ett upplägg var att de svenska inköpspriserna låg i linje med försäljningspriserna i Östeuropa. På det sättet flyttades vinsten över från det svenska bolaget, men redovisades aldrig på östsidan. Samarbetet mellan ländernas skatte- och tullmyndigheter var under uppbyggnad, vilket gav kontrollfria öar. Med tiden skulle dock skattebrotten med öststaterna minska i betydelse.

Svenska banker var tidiga med att etablera sig i Baltikum. Längre fram skulle det visa sig att bankerna hanterade stora mängder svarta och kriminella pengar med koppling till bland annat Ryssland.

Vid sidan av skattebortfallet betonades att fördelningspolitiken inte fungerade genom att ”hederliga medborgare fick betala för höga skatter och avgifter eftersom brottslingarna utnyttjade sjukvård, skolor och uppbär pension” och andra förmåner.

Ekobrottens offer och konsekvenser

I 1999 års rapport redovisade EBM en analys av ekobrottens konsekvenser. Rapporten hänvisade till Riksskatteverkets beräkningar över skattefelet som vid den tiden uppskattades till 80–90 miljarder kronor. Vid sidan av skattebortfallet betonades att fördelningspolitiken inte fungerade genom att ”hederliga medborgare fick betala för höga skatter och avgifter eftersom brottslingarna utnyttjade sjukvård, skolor och uppbär pension” och andra förmåner (a.a. s. 38). Olagligt åtkomna pengar fördes ut ur landet, trots att de borde ha konsumerats och investerats i Sverige. I vissa branscher ledde skatteundandragandet till snedvriden konkurrens och till att företagare ”måste välja mellan att lägga ned verksamheten eller börja fiffla” (a.a. s. 39). De obeståndsrelaterade brotten kunde leda till onödig arbetslöshet. De som arbetade svart fick sämre trygghet genom att deras inkomster inte låg till grund för sjukpenning och pension.

Ekonomisk brottslighet kunde även innebära ett hot mot demokratin och rättsstaten genom att organiserad brottslighet använde hot och våld mot myndighetspersoner, exempelvis tillståndsgivare för serveringstillstånd. Kriminella gäng hade börjat ägna sig åt konventionell ekonomisk brottslighet och gärningspersonerna blev därmed integrerade i det legala samhällsmaskineriet. Ju mer den ekonomiska brottsligheten bredde ut sig, desto mer skadades förtroendet för rättssystemet och det politiska systemet. Hoten i framtiden bedömdes vara:

- de kriminella gängens ekonomiska brottslighet
- skatteparadis
- skattefusk relaterat till utländska finansmarknader
- penningtvätt
- IT-relaterad brottslighet.

EBM får anses ha varit tidigt ute med att varna för en utveckling som skulle realiseras nästa tjugo år senare. Hur står sig denna prognos – vid sidan av gängproblematiken – drygt tjugo år senare? Den frågan besvaras i avsnitt 6.14 och 7.8. Något förenklat, och i linje med den kriminalpolitiska uppmärksamheten kring nya fenomen, kommer organiserad brottslighet att uppmärksammas. Till det kommer skandalerna inom premiepensionssystemet genom fallen med Falcon Funds och Allra.

4.13. 1990-talets dynamiska reformagenda

Kan det vara så att dom nöjer sig med att bara avsluta detta. Eller är det EBM nästa?

Ekobrottsling i mejl till sina kumpaner när myndigheterna började komma för nära.

När 1990-talet närmade sig det nya millenniet, hade mycket hänt på ekobrottsbekämpningens område. En särskild myndighet, EBM, hade bildats 1998 för att råda bot på de problem som riksdagens revisorer hade påtalat. EBM blev en självständig åklagarmyndighet med egen generaldirektör. På myndigheten arbetade poliser, inkommenderade från Polismyndigheten.

I andra nordiska länder hade en liknande utveckling redan ägt rum, och den mest profilerade myndigheten var norska Økokrim, grundad 1989, även om den danska Statsadvokaten for Særlig Økonomisk Kriminalitet (SØK) bildades redan 1973 (Larsson 1999, Langsted 1999).

I praktiken innebar EBM att åklagare från Åklagarmyndigheten och poliser från Polismyndigheten gick över till den nya myndigheten (Ånnerud 1997). Som redan påpekats påminde det i någon mån om när poliser på 1970-talet gick över från skatte- och bedrägerirotlar till de nyinrättade ekorotlarna (Persson 1986).

En viktig nyhet med EBM var dock att åklagare, poliser, ekonomer och andra experter arbetade tillsammans under ett och samma tak (Ds 1996:1). Åtskilliga var berättelserna om hur ineffektivt det hade varit när åklagare på sina kammare och poliser på sina rotlar kommunicerade genom instruktioner och protokoll i stället för att samarbeta nära med varandra. Inspiration till det nya arbetssättet kom från utlandet, bland annat Økokrim, men några förebilder fanns även på hemmaplan. En prototyp till EBM var den balansavarbetningskommission som under 1990-talet betade av ”sumpen” av ärenden som under årens lopp hade fyllt tjänste-

I andra nordiska länder hade en liknande utveckling redan ägt rum, och den mest profilerade myndigheten var norska Økokrim, grundad 1989.

En viktig nyhet med EBM var dock att åklagare, poliser, ekonomer och andra experter arbetade tillsammans under ett och samma tak.

rummens arkivskåp och hyllor. I kommissionen arbetade åklagare och poliser, och från den privata sidan inhyrda revisorer.

Även Riksåklagarens särskilda arbetsgrupp för utredning av brott inom bank- och finansvärlden (Råsop) kunde ses som en föregångare till EBM:s organisatoriska lösning med åklagare och poliser under ett och samma tak (Blomqvist och Korsell 2016). En annan förebild och föregångare var Riksenheten mot ekonomisk brottslighet (REKO) som bildades 1994 för att utreda mer kvalificerade ekobrott. REKO lades ner i samband med att EBM bildades.

Även om myndighetsgemensamma arbetsgrupper lyftes fram som en särskild styrka, påtalade EBM:s första generaldirektör Rolf Holmquist (2016) att nackdelen kunde vara att alla i gruppen ”rycktes med” i den riktning som utredningen för tillfället hade, och att det därmed saknades en ”djävulens advokat” med en utomståendes kritiska blick. Förre chefsåklagaren Kent Madstedt delar denna uppfattning och menar att det är en viktig diskussion som förefaller att saknas i dagens praktiska kriminalpolitik. Han påpekar dock att risken för att ”ryckas med” på intet sätt skulle vara ett EBM-problem utan att den fanns redan innan myndigheten bildades och känns igen på flera andra områden.

Även om myndighetsgemensamma arbetsgrupper lyftes fram som en särskild styrka, påtalade EBM:s första generaldirektör Rolf Holmquist (2016) att nackdelen kunde vara att alla i gruppen ”rycktes med” i den riktning som utredningen för tillfället hade, och att det därmed saknades en ”djävulens advokat” med en utomståendes kritiska blick.

Polis- och Åklagarmyndigheten hade varit kritiska till att EBM bildades som en egen myndighet. År 1994 hade man inom Åklagarmyndigheten bildat REKO. I mitten av 1990-talet hade riksåklagare Klas Bergenstrand föreslagit att inrätta ett ekokommando där åklagare och poliser samt tjänstemän från Riksskatteverket och Kronofogdemyndigheten skulle samarbeta under ledning av en överåklagare (Schüllerqvist 1994). Vad riksåklagaren såg framför sig var ett förstärkt REKO, men regeringen ansåg att en egen myndighet var ett mer slagkraftigt uttryck.

Samma år som EBM bildades inrättas också skattebrottsenheter vid Skatteverket (RSV 1995:9, Ds 1997:23). Det kan dock vara svårt att förstå hur dessa två organisatoriska reformer kunde genomföras samtidigt eftersom de överbryggade varandra i fråga om att utreda skattebrott och närliggande kriminalitet (Korsell 2000). Kanske var Finansdepartementet bekymrade över att skattebrotten hanterades styvmoderligt av polis och åklagare, och befarade att det skulle fortsätta även i framtiden trots reformen med EBM. Riksdagens skatteutskott (bet. 1997/98:SkU10) beskrev det så här:

Bakgrunden till förslaget om skattebrottsenheter är framför allt att de rättsvårdande myndigheterna under en lång följd av år misslyckats med att få till stånd en långsiktigt fungerande organisation för att bekämpa skattebrott.

Skattebrottsenheterna började genomföra förundersökningar av skatterelaterad brottslighet under ledning av åklagare. Skattebrottsenheterna bedrev sin verksamhet skilt från Skatteverkets reguljära fiskala verksamhet och innebar ett nettotillskott till ekobrottsbekämpningen. De före detta skatterevisorer och andra tjänstemän som inledningsvis rekryterades till skattebrottsenheterna kunde ses som ett nytt slags poliser: akademiskt utbildade och med stor kunskap om skatter, redovisning och ekonomi (Larsson 2016, Gabrielsson 2016). Med tiden har skattebrottsenheterna fått större polisiära befogenheter (Korsell 2012). Träffande nog var titeln Skattekriminal på den departementspromemoria där förslaget om skattebrottsenheter lanserades (Ds 1997:23). En utländsk förebild till skattebrottsenheterna var den tyska skattekriminalen (Kring 2016).

De före detta skatterevisorer och andra tjänstemän som inledningsvis rekryterades till skattebrottsenheterna kunde ses som ett nytt slags poliser: akademiskt utbildade och med stor kunskap om skatter, redovisning och ekonomi.

Skattebrottsenheterna innebar en förändring av polisrollen. Poliser med examen från Polishögskolan hade inte längre monopol på att inneha polisliknande arbeten (Korsell 2012). Det var också en utveckling som tidigare hade ägt rum inom Tullverket och Kustbevakningen.

Under senare hälften av 1990-talet började Skatteverket att genomföra riktade ekobrottsrevisioner (RR 1997/98:6). Flera personer vittnar om att Skatteverket under denna tid, tillsammans med erfarna poliser och åklagare, vände upp och ner på både bygg- och städbranscherna (SOU 1997:111). Dessa kartlades och mycket möda lades ner på att rikta revisionerna mot de företag som bedömdes dölja de allvarligaste skattebrotten.

År 1996 gav regeringens ekobrottsberedning ut departementspromemorian *Effektivare ekobrottsbekämpning* (Ds 1996:1). I promemorian diskuterades en definition av ekonomisk brottslighet. Först rekapitulerades 1980-talets tongivande beskrivning. Ekonomisk brottslighet är brottslighet som

- har ekonomisk vinning som motiv
- har kontinuerlig karaktär och bedrivs systematiskt
- förövas inom ramen för en näringsverksamhet som inte i sig är kriminaliserad men som utgör grunden för de kriminella gärningarna
- är kvalificerad i den meningen att de enskilda brotten är av stor omfattning, rör stora samhälleliga värden eller drabbar grupper av enskilda.

I promemorian konstaterades att utvecklingen hade gått därhän att också andra former av straffbara handlingar kunde räknas som ekonomisk brottslighet. Det skulle ofta men inte alltid handla om brott som begås i näringsverksamhet. ”Andra slag av ekonomisk

Det förekom också att företag praktiskt taget uteslutande användes som en täckmantel för ekonomisk brottslighet. ”Här kan man säga att själva brottet är affärsidén”.

brottslighet kan vara t.ex. olagliga transaktioner med pengar, värdepapper el. dyl. som en person gör utan att vara företagare” (s. 42). Ett nytt inslag angavs vara att yrkeskriminella mer än tidigare gav sig in på ekonomisk brottslighet som ett av flera sätt att tjäna pengar på brott. I många fall fanns kopplingar mellan ekonomisk brottslighet och annan kriminalitet, exempelvis narkotikabrottslighet och våldsbrottslighet. Det förekom också att företag praktiskt taget uteslutande användes som täckmantel för ekonomisk brottslighet. ”Här kan man säga att själva brottet är affärsidén” (a.a. s. 42).

I promemorian räknades även miljöbrott till ekobrotten. En slutsats är att 1990-talets ekobrottsbekämpning, i högre grad än 1980-talets eko-kommission, var inne på organiserad brottslighet som missbrukade företagsformen för ekonomisk brottslighet. För välfärdsbrott i näringsverksamhet, fakturaskrivande företag, kreditbedrägerier och andra brott förutsattes ett företag.

En annan slutsats är att 1980-talets definition i begränsad utsträckning fick genomslag hos EBM. Som nyss nämnts förutsattes enligt den definitionen att brotten skulle bedrivas kontinuerligt och systematiskt och vara kvalificerade. EBM fick i stället i uppgift att hantera *samtliga* skattebrott, bokföringsbrott och brott mot borgenärer.

I många fall fanns kopplingar mellan ekonomisk brottslighet och annan kriminalitet, exempelvis narkotikabrottslighet och våldsbrottslighet. Bild från Brottsförebyggande rådets rapport 2019:6. Foto: Shutterstock/Georgii Shipin

Det kom att innebära att den stora volymen av ekobrott som myndigheten utredde varken hade bedrivits kontinuerligt eller systematiskt eller varit kvalificerade. Med andra ord gav departementspromemorian en något missvisande bild av de ekobrott som den nya myndigheten faktiskt skulle hantera.

9 § förordning (2015:744) med instruktion för Ekobrottsmyndigheten:

Vid myndigheten handläggs följande mål:

1. **mål om brott mot 11 kap. brottsbalken, lagen (1967:531) om tryggande av pensionsutfästelse m.m., skattebrottslagen (1971:69) och aktiebolagslagen (2005:551),**
2. **mål om brott mot 9 kap. 1–3 §§ brottsbalken, om gärningen rör EU:s finansiella intressen, och 9 kap. 3 b § brottsbalken,**
3. **mål om brott mot lagen (2013:385) om ingripande mot marknadsmissbruk vid handel med grossistenergiprodukter,**
4. **mål om brott mot lagen (2016:1307) om straff för marknadsmissbruk på värdepappersmarknaden,**
5. **mål om brott mot lagen (2020:548) om omställningsstöd, och**
6. **mål om brott vars handläggning annars ställer särskilda krav på kännedom om finansiella förhållanden, näringslivsförhållanden, skatterätt eller liknande.**

Mål om brott som bör handläggas vid myndigheten med hänsyn till att de rör kvalificerad ekonomisk brottslighet som har nationell utbredning, internationell anknytning, är av principiell natur eller av stor omfattning får övertas av Ekobrottsmyndigheten efter framställning från Åklagarmyndigheten.

(…)

Om ett mål rör både brottslighet som avses i första eller andra stycket och annan brottslighet (blandad brottslighet), handläggs målet vid den åklagarmyndighet där det med hänsyn till omständigheterna är lämpligast.

Är det osäkert var ett mål ska handläggas, avgörs frågan av riksåklagaren.

(I lydelse 2020)

Norska Økokrim hanterar enbart de större ekomålen medan EBM:s brottskatalog i allt väsentligt utgår från lagrum, oavsett om brotten är allvarliga eller inte.

Som nämnts går det att konstatera att ”definitionen” av ekonomisk brottslighet, efter det att EBM bildades, har förflyttats från AMOB:s och SPANEK:s kriminalpolitiska fenomenbeskrivningar till en uppräkning av lagrum. Norska Økokrim hanterar enbart de större ekomålen medan EBM:s brottskatalog i allt väsentligt utgår från lagrum, oavsett om brotten är allvarliga eller inte. Även om detta skapar en större tydlighet finns dock en fara, som uttrycks av Benson och Simpson (2006, s. 14):

Investigators who use offense-based definitions often end up studying the relatively minor misdeeds of ordinary people of very modest financial means who somehow become caught up in the criminal justice system.

Ett annat sätt att uttrycka det är de båda författarnas hänvisning till John Braithwaite, där de praktiska konsekvenserna blir att ”most white-collar criminals end up having blue collar” (a.a. s. 15).

5. 2000-talets första årtionde

Nästa större ekonomiska nedgång efter 1990-tals krisen inträffade tio år senare. Optimismen inom IT-sektorn hade varit stor, men företagen levde inte upp till förväntningarna och bubblan sprack. IT-kraschen 2000 var ett faktum. Tiden hade inte varit mogen för näthandel och andra lösningar. Som en följd av terrorattacken den 11 september 2001 i New York drabbades ekonomin på nytt.

Överskuldsättning var orsaken till nästa kris under 2000-talets första årtionde. Den globala finanskrisen 2008 förde med sig en mycket djup nedgång och 2009 krympte Sveriges BNP med över 4 procent. Det var den största nedgången sedan 1950. Krisen började med att investmentbanken Lehman Brothers gick i konkurs 2008. Banken hade grundats 1847 och var den fjärde största investmentbanken i USA.

Alla minns bilderna av businessklädda anställda som fick lämna den konkursade banken. I all hast hade de lämnat sina skrivbord och i lådor kastat ner sina få privata ägodelar såsom familjefotot, krukväxten och kaffemuggen. Villrådigt bar de på sina lådor när de strömmade ut på gatan. Banken hade satsat på ”subprime mortage”, det vill säga huslån som hade erbjudits stora grupper som dock inte klarat av att betala räntor och amorteringar.

Placeringar i amerikanska lån skulle få högst påtagliga konsekvenser för svenska pensionssparare. I fallet med Falcon Funds hade gärningspersonerna låtit pensionsspararna betala dyrt för mer eller mindre värdelösa finansiella instrument som var knutna till de amerikanska ”subprime”-lånen (se 6.11).

Den globala finanskrisen 2008 förde med sig en mycket djup nedgång och 2009 krympte Sveriges BNP med över 4 procent. Det var den största nedgången sedan 1950.

Alla minns bilderna av businessklädda anställda som fick lämna den konkursade banken. I all hast hade de lämnat sina skrivbord och i lådor kastat ner sina få privata ägodelar.
Richard Levine / Alamy Stock Photo

Även om 1990-talet i hög grad var den ekonomiska brottslighetens årtionde, började även den organiserade brottsligheten göra sig kriminalpolitiskt gällande, vilket sedan har fortsatt med ännu större styrka under 2000-talets första årtionden.

5.1. Kriminalpolitik: Ekobrottsfrågorna började hamna i bakvattnet på organiserad brottslighet

Även om 1990-talet i hög grad var den ekonomiska brottslighetens årtionde, började även den organiserade brottsligheten göra sig kriminalpolitiskt gällande, vilket sedan har fortsatt med ännu större styrka under 2000-talets första årtionden.

Under 1990-talet började ekonomisk och organiserad brottslighet återigen att uppträda sida vid sida, vilket påminde om hur det hade varit under 1970-talet. Den stora skillnaden var emellertid att de båda brottsformerna hade fungerat väl ihop till följd av dåtidens förhållandevis återhållsamma kriminalpolitik. Med ett allt högre tonläge inom kriminalpolitiken uppstod konkurrens och trängsel. Det blev svårare att profilera frågor. Den organiserade brottsligheten fungerade något bättre än ekobrott på den kriminalpolitiska scenen: mer av dramatik, våldskapital, undergångsstämningar och oklara hot som tornade upp sig vid horisonten. Till det kom en kriminalitet med tydligare brottsoffer i en tid när brottsoffret fick ökad betydelse (Garland 2001, Tham 2006). Det gällde i hög grad människohandel och sexuell exploatering av kvinnor och barn (Tham 2002).

Till det kom en kriminalitet med tydligare brottsoffer i en tid när brottsoffret fick ökad betydelse. Det gällde i hög grad människohandel och sexuell exploatering av kvinnor och barn.

Foto: Istockphoto

Åren 1996–1998 (S-regering med statsminister Ingvar Carlsson) behandlas ekonomisk brottslighet under eget namn. Under regeringsperioden Göran Persson 1998–2006 försvinner dock begreppet, och denna typ av brottslighet tas i stort sett inte upp, med undantag för år 2004 då enskilda brottstyper som kartellbildningar, skattefusk och svartarbete berörs. Betydligt oftare pekas på vikten av insatser mot den organiserade brottsligheten (ibland med prefixen grov och internationell), och från och med 2001 adresseras också den internationella terrorismen. Alliansregeringens första regeringsförklaring år 2006 innehåller ett långt avsnitt om kriminalpolitiska satsningar, med en stark betoning av rättssamhällets centrala roll. Behovsanalysen och åtgärdsförslagen rör insatser i form av ökat antal poliser, högre uppklaringsprocent, utveckling inom kriminalvården, motverkande av våld mot kvinnor och ungdomsbrottslighet, bekämpning av grov organiserad brottslighet och terrorism. Men inget om ekonomisk brottslighet. Inte i någon av Fredrik Reinfeldts åtta regeringsförklaringar nämns detta begrepp, trots att kriminalpolitiken ägnas stort utrymme (…). Frågan tangeras dock år 2009 och åren därpå, då den internationella finanskrisen med åtföljande skuldkris omnämns (Lehman Brothers bankkonkurs i september 2008).

Professor Sven-Åke Lindgren (2016, s. 212)

Den allmänna hotbild som figurerade i debatter och medier hade följaktligen i mindre grad avsett de kriminella marknaderna, utan snarare några extrema våldsdåd med kraftigt mediegenomslag: interna uppgörelser med dödlig utgång, organiserad öststatskriminalitet och rysk maffia. Rivaliserande mc-gäng skördade flera dödsoffer. En klubblokal i Skåne hade beskjutits med pansarskott, på sin tid något av en obegriplig händelse. Tjugo år senare skulle gängrelaterade skjutningar och sprängningar knappast längre fylla tidningarnas förstasidor, men samtidigt dominera den kriminalpolitiska debatten och utgöra ett av väljarkårens mest prioriterade områden.

Rivaliserande mc-gäng skördade flera dödsoffer. En klubblokal i Skåne hade beskjutits med pansarskott, på sin tid något av en obegriplig händelse.

Det fanns också sakliga skäl för samhället att intressera sig för den organiserade brottsligheten (liksom det finns starka skäl att göra det för ekonomisk brottslighet). Mycket talade för att de kriminella marknaderna hade ökat. Det legala samhället blev mer och mer verksamt över nationsgränserna och utnyttjade den moderna informationstekniken för att bilda och underhålla nätverk, och kriminaliteten följde samma mönster (jfr Castells, 2000; Brå 2005:11). Sverige hade som ett led i EU-arbetet anpassat sig till en

internationell brottsbekämpning. Exempelvis var den europeiska polisorganisationen Europol med högkvarter i Haag inriktad på organiserad brottslighet.

Det var således flera samverkande faktorer som gjorde att organiserad brottslighet började göra sig gällande på 1990-talet, för att därefter bli en allt större fråga. Den organiserade brottsligheten hade utgjort en fond för olika allvarliga och dramatiska händelser. Det förstärkte bilden av behovet av krafttag mot brottsligheten.

Samtidigt ansåg statsmakterna att mycket hade gjorts på ekobrottsområdet, där 1990-talet hade varit en tid av reformer. I regeringens handlingsplan mot den ekonomiska brottsligheten som lanserades 2004 gjordes följande summering:

Sedan regeringen år 1995 lade fram sin strategi mot den ekonomiska brottsligheten har samhällets förmåga att bekämpa sådan brottslighet stärkts väsentligt. Regeringens insatser har ökat möjligheterna att förebygga och upptäcka fusk och angrepp mot skattesystemet, socialförsäkringarna och finansiella transaktioner i övrigt, samt att utreda och lagföra ekonomisk brottslighet.

Sverige hade som ett led i EU-arbetet anpassat sig till en internationell brottsbekämpning. Exempelvis var den europeiska polisorganisationen Europol med högkvarter i Haag inriktad på organiserad brottslighet.

Man kan tro att ett ökat fokus på organiserad brottslighet skulle röra sig om andra former av kriminalitet än ekonomisk brottslighet. I själva verket var det ganska otydligt vad som avsågs med det ena eller det andra. Som Hörnqvist (2014) visat kunde likhetstecken sättas mellan organiserad brottslighet och affärsverksamhet, inte minst inom restaurangsektorn. Skatteundandragande i restaurangbranschen blev därmed ett utslag av organiserad brottslighet, vilket motiverade kontrollåtgärder som typiskt sett mer hörde hemma inom brottsbekämpningen än att användas för att styra näringslivet och reglera negativa sidor av en i övrigt önskvärd verksamhet. Fiskal kontroll med revisioner kunde fungera som underlag för både skattebeslut, straffrättsliga åtgärder och ställningstagande om serveringstillstånd.

”Lite snack men mycket verkstad. Kontrollnätet har expanderat, och maskorna har blivit mindre.”
Sven-Åke Lindgren, 2016

Aktiviteten på ekobrottsområdet minskade inte efter regeringens samlade åtgärder i mitten av 1990-talet. Allt det som gjordes presenterade dock inte under ett ekobrottsparaply utan som enskildheter, utanför den kriminalpolitiska retoriken. Det var som Sven-Åke Lindgren (2016) beskrivit: ”Lite snack men mycket verkstad. Kontrollnätet har expanderat, och maskorna har blivit mindre.”

Under 2000-talets första årtionde infördes en skyldighet för aktiemäklare och andra inom värdepappershandeln att anmäla misstänkta finansiella brott. Som tidigare nämnts har tillståndsgivningen för att få driva viss näringsverksamhet utvidgats. Det mest omfattande kontrollsystemet gäller åtgärder mot penningtvätt och finansiering av terrorism (se avsnitt 5.4).

Utvecklingen har tydligt gått mot att fler branscher och verksamheter måste ha tillstånd av myndigheter för att driva näringsverksamhet. En parallell utveckling är att privata aktörer fått en tydligare kontrollerande roll och därigenom styr staten genom andra marknadsaktörer. Samtidigt har motkrafter lett till att man tog bort revisorskravet och senare minskade kravet på aktiekapitalets storlek.

5.2. Regeringens handlingsplan 2004 mot ekobrottsligheten

Efter initiativen under 1970- och 1980-talen inleddes regeringens reformagenda 1995 med skrivelsen om samlade åtgärder mot den ekonomiska brottsligheten. Efter tio år ansåg regeringen att det var dags för ett nytt steg i ekobrottsbekämpningen. År 2004 lanserades en handlingsplan mot den ekonomiska brottsligheten (skr. 2003/04:178). I den redovisades allt det som hade uppnåtts lagstiftningsvägen. Regeringen menade att man genom EBM och Skatteverkets skattebrottsenheter hade fått förutsättningar för en bättre kontinuitet i arbetet, så att myndigheterna kunde arbeta effektivare och mer problemorienterat.

> *Den ekonomiska brottsligheten hämmar välfärdsutvecklingen och urholkar förtroendet för det demokratiska rättssamhället. Den påverkar marknadens funktion och hotar stabiliteten i de finansiella systemen. Den är på så sätt ett hot mot värden som vi sätter högt, som trygghet, rättvisa och solidaritet. Ekobrotten svarar för betydligt större ekonomiska skador än de konventionella brotten. Bara skatte- och avgiftsbortfallet till följd av svart arbete har nyligen beräknats till 56 miljarder kronor om året (SOU 2002:47). (…)*
>
> **Ur regeringens handlingsplan 2004 mot den ekonomiska brottsligheten (skr. 2003/04:178).**

Ekobrotten svarar för betydligt större ekonomiska skador än de konventionella brotten. Bara skatte- och avgiftsbortfallet till följd av svart arbete har nyligen beräknats till 56 miljarder kronor om året

Jämfört med 1995 års samlade åtgärder motiverades vikten av att motverka ekonomisk brottslighet på ett något mer distinkt sätt. I 1995 års skrivning var det enskilda personer och näringsidkare som direkt drabbades av att inte få betalt eller förlora anställningen samt att företag, kreditgivare och andra blev lurade. Det påverkade sedan konkurrensförhållanden, effektivitet och tillit. I 2004 års handlingsplan lyftes analysen till ett högre systemhotande plan: Ekobrott hämmade välfärdsutvecklingen, urholkade förtroendet för det demokratiska rättssamhället, påverkade marknadens funktion och hotade stabiliteten i de finansiella systemen.

Nytt jämfört med 1995 års skrivningar var betoningen på fusk, överutnyttjade och brister i bidragssystemen. Som utvecklas i avsnitt 6.3 om välfärdsbrott, hade fusket tidigare varit en politiskt känslig fråga, och hade en mindre framträdande plats i 1995 års samlade åtgärder. Samtidigt hade kunskapsläget radikalt förändrats genom Riksrevisionsverkets olika genomlysningar.

En annan nyhet var att korruption fick en plats i ekobrottssammanhang. Miljöbrotten fanns kvar, i likhet med 1995 års samlade åtgärder, även om den brottsligheten, trots de ursprungliga förslagen, aldrig kom att ingå i EBM:s brottskatalog. Som påpekats låg miljöbrotten kvar inom det reguljära polis- och åklagarväsendet. Miljöbrotten tillsammans med arbetsmiljöbrotten skulle hanteras inom Åklagarmyndighetens riksenhet, på liknande sätt som att det bildades en riksenhet mot korruption.

Efter 2004 skulle regeringen inte återkomma med något samlat dokument om den fortsatta ekobrottsbekämpningen.

Det var tydligt att 2004 års handlingsplan hade ett väsentligt bredare fokus än den brottslighet som omfattades av EBM:s kompetensområde. Även om titeln på regeringens skrivelse var handlingsplan, saknades den tydliga reformagenda som hade utmärkt 1995 års samlade åtgärder. Intrycket är att skrivelsen paketerade allt som var på gång och det saknades därför en tydlig färdriktning. Efter 2004 skulle regeringen inte återkomma med något samlat dokument om den fortsatta ekobrottsbekämpningen. Däremot skulle i vart fall delar av ekobrottsligheten ingå i de framtida dokument som tog sikte på ”grov” organiserad brottslighet.

Är tiden förbi för uttryckliga handlingsplaner mot ekonomisk brottslighet? Det är en fråga som snart har kunnat ställas i tjugo år (se avsnitt 9.12).

5.3. Certifierade kassaregister och personalliggare

Skattebrott i kontantbranscher såsom restaurang, taxi, frisör och viss daglighandel hade länge varit ett problem. Ofta var verksamheterna små, vilket gjorde att ägaren kunde ha en god överblick över kassaflödet utan att behöva införa särskilda kontrollsystem (jämför Ekokommissionens analys, avsnitt 3.3). Kunderna var som regel privatpersoner som inte hade behov av kvitton för att kunna styrka utgifter vid beskattningen eller åberopa garantier. De oredovisade inkomsterna användes sedan till svarta löner, oredovisade inköp och svarta vinster till ägarna.

Även i andra branscher, inte minst inom bygg och anläggning, förekom omfattande svart arbete.

Även i andra branscher, inte minst inom bygg och anläggning, förekom omfattande svart arbete. På liknande sätt som för kontantbranscherna var verifikationer av mindre intresse när arbetet utfördes åt privatpersoner. De stora pengarna låg dock i entrepre-

Fusket med kassaregister hade gått mycket långt. Det förekom till och med att kassaregister levererades med färdiginstallerade fuskfunktioner, där exempelvis enbart varannan transaktion registrerades, även om allt såg korrekt ut på ytan.
Foto: Fredrik Sandberg / TT

nadarbeten åt andra företag eller med den offentliga sektorn som beställare. Med arbeten i den storleksordningen förutsattes bolag, fakturor och kontobetalningar.

Fusket med kassaregister hade gått mycket långt. Det förekom till och med att kassaregister levererades med färdiginstallerade fuskfunktioner, där exempelvis enbart varannan transaktion registrerades, även om allt såg korrekt ut på ytan. Reformen innebar ett krav på kontantbranscherna att enbart använda typgodkända kassaregister som inte var möjliga att manipulera.

Reformen med personalliggare syftade till att motverka svart arbetskraft genom att kontrollera vilka personer som befann sig på arbetsplatsen. De som var på arbetet skulle vara antecknade i en personalliggare. Genom korta kontrollbesök kunde Skatteverket enkelt stämma av vilka som arbetade mot vilka som fanns antecknade i liggaren. Felaktigheter sanktionerades och dessutom kunde brister leda till fördjupad kontroll.

Båda reformerna betonade den fysiska kontrollen på plats; man kontrollerade om kassaregistret användes och att de som befann sig på arbetsplatsen var antecknade. Systemet med personalliggare infördes till en början i bygg-, restaurang- och tvätteribranscherna för att sedan utvidgas till fordonsservice, kropps- och skönhetsvård och livsmedels- och tobaksgrossistverksamhet.

Reformen med personalliggare syftade till att motverka svart arbetskraft genom att kontrollera vilka personer som befann sig på arbetsplatsen.

5.4. Penningtvättsregleringen

Today, the lure is less bank vaults than personal middle-class bank accounts subject to weak internet guardianship …

(John Braithwaite 2022, s. 259)

För stora delar av ekobrottsligheten finns de åtråvärda pengarna på konton. Det är intäkter från exempelvis byggnadsarbeten, fakturor från olika verksamheter och insatta dagskassor i kontantbranscher. Att pengarna hamnade i en kontomiljö berodde till stor del på att intäkterna kom från legitima verksamheter, och då förutsattes både bolag och konton i utförarledet. Det skulle inte dröja länge innan pengar hamnade på konton vid flertalet bedrägerier eftersom överföringar skedde via konton, och följaktligen till mottagarens konton. Det i ökande grad kontantlösa samhället bidrog i sin tur till att det som en gång i tiden var kontantaffärer i allt högre grad ägde rum genom kontotransaktioner (Brå 2015:22, Korsell 2021).

Ett omfattande rapporteringssystem har inrättats där banker, växlingskontor, fastighetsmäklare, bilhandlare och många andra branscher och yrkesgrupper blivit skyldiga att till Finanspolisen rapportera misstänkta transaktioner. Källa: Finanspolisen

Till följd av den svarta ekonomins beroende av den vita ekonomins kontomiljö, har penningtvättsregleringen blivit ett hinder för ekobrottslingar. Dessutom har penningtvättsregleringen under flera årtionden blivit allt mer rigorös. Jämfört med hur det var tidigare har pengar kommit i förgrunden för brottsbekämpningen.

Ett omfattande rapporteringssystem har inrättats där banker, växlingskontor, fastighetsmäklare, bilhandlare och många andra branscher och yrkesgrupper blivit skyldiga att till Finanspolisen rapportera misstänkta transaktioner. Finanspolisens penningtvättsregister har mer och mer blivit en viktig informationskälla om svart och kriminell ekonomi (Brå 2011:4).

En underrättelsehandläggare berättar att information om penningtvätt kommer från underrättelseverksamheten. Uppgifterna kommer ofta ursprungligen från bankerna som har monitoreringssystem för att upptäcka misstänkta kontorörelser. Även Skatteverket upptäcker onormala transaktioner.

I takt med att kontrollen över transaktioner i ekonomin ökade, försvårades väsentliga delar av brottsligheten och olika motåtgärder eller kringgående rörelser utvecklades: från penningkurirer till att inrätta egna växlingskontor eller penningförmedlare alternativt att ha goda kontakter inne i rörelser som hanterade pengar.

Revisor Lars Fredén vid EBM i Linköping började arbeta med skatterevisioner i slutet av 1990-talet och reflekterar över utvecklingen:

Då tog man ut allt i kontanter. Det var inte konstigt, det var ett kontantsamhälle. Med penningtvättslagstiftningen blev det svårare att hantera stora mängder kontanter. Under mitten av 2000-talets första årtionde började bankerna att strama åt. Som ett svar började växlingskontor dyka upp. Det var inte så mycket växling utan rena uttag, man flyttade uttagen från bankerna till växlingskontoren. Den verksamheten har numera försvunnit. I dag har man ett bankkonto och springer till bankomater, gärna genom att ha flera kort. Vill man betala ersättning utan att det syns så är det kontanter som gäller. Men det är även svårt att hantera kontanter. Det är en förändring i samhället. Det ställer krav på kreativitet.

Ekorevisor Anna Ericson vid EBM i Stockholm är inne på samma spår. När hon började vid EBM runt 2005 delades det fortfarande ut ”vita kuvert” med kontanter. ”I dag är man mer sofistikerad och har konton utomlands, betalkort och virtuella valutor.”

En utmaning för myndigheternas kontrollverksamhet har varit hawalaverksamheter. Dessa har tillkommit som en följd av att det reguljära banksystemet inte fungerar över stora delar av världen. Mot bakgrund av invandringen till Sverige, har ett behov av hawala uppstått. Kännetecknande för sådana rörelser är att in- och utbetalningar avräknas mellan de olika platserna. Även om hawala globalt fyller en legitim funktion används de även för illegitima transaktioner som är svåra för myndigheterna att följa.

Hawalaverksamheten

Åklagare vid EBM drev ett mål mot två personer som i en förening var ansvariga för hawalaverksamheten. Sammanlagt hade 35 miljoner kronor tagits emot. De båda personerna dömdes 2010 av tingsrätten till fängelse i ett år och sex månader för bokföringsbrott. En av dem överklagade till hovrätten och fick straffen sänkt till fängelse i ett år och tre månader, samtidigt som bokföringsbrottet rubricerades som grovt.

Föreningen hade drivit hawalaverksamhet sedan 1990-talet. Åtalet gällde ett stort antal insättningar av medel som först fördes över till Dubai och i nästa skede till Somalia. Verifikationer, grundbok och huvudbok saknades.

Det bör understrykas att målet gällde bristande bokföringsskyldighet i hawalarörelsen och inte att det var ett led i annan brottslighet, exempelvis skatteundandragande.

Åklagare vid EBM drev ett mål mot två personer som i en förening var ansvariga för hawalaverksamheten. Sammanlagt hade 35 miljoner kronor tagits emot.

Via annonser på internet kan man få anonyma bankkort som gäller i Sverige. Grupperingar inom organiserad brottslighet har kontakter med möjliggörare som kan hjälpa till.

Ofta förknippas penningtvätt med försök att dölja pengars ursprung. Ett klassiskt exempel är att stora mängder små valörer från narkotikaförsäljning tvättas i de finansiella systemen för att sedan kunna användas för legitima investeringar i företag och fastigheter. I själva verket är behovet av penningtvätt inom ekonomisk brottslighet i Sverige tämligen begränsat (Brå 2007:4). Vad som är vanligare är att vita pengar smutsas ned genom att användas till svarta löner, ett slags omvänd penningtvätt (Brå 2008:10, Brå 2011:7, Brå 2015:22). Det betyder samtidigt att insatserna mot penningtvätt i hög grad riktar sig mot skattebrott.

En underrättelsehandläggare berättar:

För skatteundandragande med påföljande penningtvätt måste konton finnas samt en plan för hur pengarna ska integreras i den legala ekonomin. Det måste finnas en struktur för hur pengarna sedan ska gå vidare. Det finns personer som hjälper till med dessa upplägg, det är en hårfin gräns mellan skatteplanering och penningtvätt, sannolikt är det samma aktörer, men mer på den grå sidan. Möjliggörare är skattekonsulter och bolagsrådgivare, någon mån inom private banking. De kan hjälpa till med att skapa ett konto i ett skatteparadis, men man undviker att gå in på vad det är för pengar som ska placeras och passeras. Via annonser på internet kan man få anonyma bankkort som gäller i Sverige. Grupperingar inom organiserad brottslighet har kontakter med möjliggörare som kan hjälpa till.

Det är viktigt att kunna identifiera möjliggörare. Det finns inga transaktioner till möjliggöraren och det förutsätts därför rena polisiära metoder: Telefonavlyssning, tömning av telefoner eller datorer och andra hemliga tvångsmedel eller källhantering.

Penningtvätt förknippas ibland med skatteparadis, där tillgångar kan gömmas utan besvärande frågor. Internationellt har insatserna mot skatteparadis intensifierats och en förklaring är ”kriget mot terrorism”.

Kammaråklagarna Niklas Jeppsson och Andreas Bogseth vid EBM i Umeå berättar att en penningtvättsproblematik gäller pengar som ”studsar” på svenska konton, men där det är svårt att reda ut vari grundbrottsligheten består. Det är en besvärande omständighet eftersom det kan handla om mycket pengar, och allt tyder på att det finns en grundbrottslighet i bakgrunden. Ofta finns en koppling till ett företag i Sverige, men det kommer in ”för mycket” pengar. Brottet näringspenningtvätt kan då aktualiseras. En handläggare vid EBM i Göteborg är inne på samma tankegångar

och förklarar att pengarna kan komma från ”riskjurisdiktioner”, och varje steg i kedjan där pengar studsar mellan konton och länder syftar till att blanda bort korten: ”Pengarna tar olika vägar, som när champagne rinner ner i kupade kristallglas staplade i en pyramid och där mängden glas motsvaras av antalet inblandade bolag.”

5.5. Förtroendekommissionen, självreglering, service och kontroll

Förtroendekommissionen

I Sverige tillsattes 2002 Förtroendekommissionen med förre finansministern Erik Åsbrink som ordförande. Uppgiften var att säkerställa förtroendet för näringslivet (SOU 2004:47). Kommissionens inriktning var inte renodlad ekobrottslighet utan snarare andra förtroendeskadliga företeelser. Det gällde olämpliga ersättningssystem, felaktig och missvisande information och otillbörligt utnyttjande av information. Kommissionen hamnade mitt i den nyss nämnda ekobrottshärvan med försäkringsbolaget Skandia.

Foto: Holger Motzkau 2010, Wikipedia/Wikimedia Commons

I Sverige tillsattes 2002 Förtroendekommissionen med förre finansministern Erik Åsbrink som ordförande.

Kommissionen arbetade med olika typer av reglering, från lagstiftning till etik och självreglering. En förtroendetriangel beskrevs bestå av normer, upptäcktsrisk och sanktioner. Ledord var öppen, transparent och klara roll- och ansvarsgränser.

Självreglering i form av utvecklad och förstärkt bolagsstyrning blev kommissionens ”paradnummer” (Lindgren 2016, s. 214). År 2005 infördes en kod för bolagsstyrning. Den förvaltas av Kollegiet för svensk bolagsstyrning som beskrev koden på följande sätt (2012):

Koden är ett led i näringslivets självreglering med syfte att förbättra bolagsstyrningen i svenska börsnoterade bolag. Den kompletterar aktiebolagslagen och annan offentlig reglering genom att ange en högre norm än lagens minimikrav för vad som i allmänhet kan anses utgöra god bolagsstyrning.

STYRELSENS UPPGIFTER ENLIGT SVENSK KOD FÖR BOLAGSSTYRNING FRÅN 2020

3. STYRELSENS UPPGIFTER

Styrelsen ska förvalta bolagets angelägenheter i bolagets och samtliga aktieägares intresse samt värna och främja en god bolagskultur.

3.1. I STYRELSENS UPPGIFTER INGÅR BLAND ANNAT ATT:

- **tillsätta, utvärdera och vid behov entlediga verkställande direktör,**
- **fastställa bolagets övergripande mål och strategi,**
- **identifiera hur hållbarhetsfrågor påverkar bolagets risker och affärsmöjligheter,**
- **fastställa erforderliga riktlinjer för bolagets uppträdande i samhället i syfte att säkerställa dess långsiktigt värdeskapande förmåga,**
- **se till att det finns ändamålsenliga system för uppföljning och kontroll av bolagets verksamhet och de risker för bolaget som dess verksamhet är förknippad med,**
- **se till att det finns en tillfredsställande kontroll av bolagets efterlevnad av lagar och andra regler som gäller för bolagets verksamhet samt bolagets efterlevnad av interna riktlinjer, samt**
- **säkerställa att bolagets informationsgivning präglas av öppenhet samt är korrekt, relevant och tillförlitlig.**

Ur Kod för svensk bolagsstyrning (2020).

Jämfört med den ursprungliga koden från 2005 kan några väsentliga skillnader noteras. Styrelsens mål att verka för ägarnas långsiktiga kapitalavkastning har tonats ner. Hållbarhetsaspekten kunde inte återfinnas i 2005 års tappning, inte heller riktlinjerna för bolagets uppträdande i samhället i syfte att säkerställa bolagets långsiktigt värdeskapande förmåga. Ytterligare en förändring mot 2005 års kod är vikten att bedöma risker. I den ursprungliga koden fanns krav på att ta fram etiska riktlinjer, men 2020 års kod har förutsatt att det finns interna riktlinjer vars efterlevnad ska kontrolleras liksom att följa lagar och andra regler.

Specifikt på ekobrottsområdet föreslog Förtroendekommissionen att EBM skulle få större resurser för att utreda större och kom-

plicerade fall, att den absoluta åtalsplikten skulle luckras upp och att antikorruptionsprogram (”compliance officer”) skulle införas i större företag.

Från ett traditionellt brottsbekämpningsperspektiv hade Förtroendekommissionen en slagsida mot mjuka åtgärder och mindre av straffrätt och upptäcktsrisk. Ekonomisk beteendeteori ersatte de vanligtvis rättsvetenskapliga och sociologiska perspektiven (Lindgren 2016).

Från ett traditionellt brottsbekämpningsperspektiv hade Förtroendekommissionen en slagsida mot mjuka åtgärder och mindre av straffrätt och upptäcktsrisk.

Självreglering

Koden för svensk bolagsstyrning var en form av självreglering, som i sin tur är ett vidare begrepp än bolagsstyrning. Självreglering avser en frivillig anslutning av företag till formella normer (SOU 2004:47, Lindgren 2005, Larsson 2012). Dessa normer tas fram av ett privaträttsligt organ, såsom i exemplet med koden för bolagsstyrning. Ett företag kan också på enklaste sätt införa ett regelsystem som kommuniceras till kunder, leverantörer och andra aktörer. Med andra ord är självreglering ett alternativ eller komplement till lagstiftning (Clarke 2000, Baldwin, Cave och Lodge 2011). Fördelen med självreglering är att den är flexibel och snabbt kan ändras till följd av ändrade förhållanden. Kraven kan också normalt sättas högre än vad som gäller för tvingande lagstiftning. Självreglering kan också vara bättre förankrad i de egna leden än en lagstiftning som kommer ”utifrån”. Nackdelarna är att det kan vara svårt att få allmänhetens förtroende för ett frivilligt system. Det kan också finnas en risk för att kraven medvetet sätts så högt att de konkurrerar ut företag som inte klarar av att leva upp till den nya standarden.

Inledningsvis nämndes att branschorganisationer hade tagit fram etiska riktlinjer och även krav för anslutning till den egna organisationen (SOU 1997:133). Vid sidan av professionalitet omfattar auktorisationskraven ofta aspekter som ska motverka ekonomisk brottslighet. Exempelvis kan branschorganisationen granska de enskilda företagen och gå igenom deras redovisning.

Ett långt gånget exempel är byggbranschen som infört ett eget kontrollsystem på byggarbetsplatser – ID06. Genom legitimationstvång och inpasseringskontroll ska svart arbetskraft stängas ute.

Ett långt gånget exempel är byggbranschen som infört ett eget kontrollsystem på byggarbetsplatser – ID06. Genom legitimationstvång och inpasseringskontroll ska svart arbetskraft stängas ute (Ds 2009:43).

På korruptionsområdet har läkemedelsindustrin kommit överens om riktlinjer för att komma tillrätta med det missbruk som förekom med generösa bjudresor och konferenser för sjukvårdspersonal. Försvarsindustrin har följt efter med en egen kodex. Internationella handelskammaren har tagit fram en uppförandekodex och senast har en näringslivskod utarbetats som ger företag

rådgivande vägledning när det gäller gåvor, belöningar och andra förmåner. Näringslivskoden ska tydliggöra gränserna för vad som ska utgöra tillåtna kontrakts- och relationsbefrämjande förmåner (SOU 2010:38). Utvecklingen av etiska riktlinjer och uppförandekoder kommer sedan att fortsätta inom fler branscher, exempelvis bland vårdföretagarna.

I regeringens handlingsplan mot den ekonomiska brottsligheten som lanserades 2004 (skr. 2003/04:178) lyftes näringslivets egenåtgärder fram. Det var viktigt att ta tillvara det engagemang för etik och redbarhet som fanns inom näringslivet och öka medvetenheten om de skador som den ekonomiska brottsligheten förde med sig för samhället och enskilda. Regeringen förutskickade en dialog med näringslivet och arbetslivets organisationer för erfarenhetsutbyte och diskussioner om åtgärder. Intrycket är dock att regering och riksdag varken under 2000-talet eller senare inte hittat fram i de spår av självreglering som tidigare skymtat fram i ekobrottsstrategierna.

Efter EU-inträdet fick Tullverket ökade problem med storskalig smuggling. Legala transporter utförda av transportföretag och importörer utnyttjades för omfattande smuggling av alkohol och cigarretter. Foto: Janerik Henriksson / TT

Service och kontroll

Efter EU-inträdet fick Tullverket ökade problem med storskalig smuggling (Nielsen 2003). Legala transporter utförda av transportföretag och importörer utnyttjades för omfattande smuggling av alkohol och cigarretter. Ofta var företagen omedvetet inblandade och deras namn gav legitimitet åt smugglingssändningarna. Ytterligare problem var tullrelaterade ekonomiska brott genom att oriktiga eller vilseledande uppgifter lämnades i tulldeklarationer.

Tullverket bedömde att kapaciteten räckte till för att utföra fysiska kontroller av mindre än 1 procent av de totala flödena av gods, transportmedel och personer. Samtidigt ökade volymerna liksom hastigheten. Murens fall och Sovjetsystemets kollaps hade banat väg för nya narkotikarutter, och kriget på Balkan ökade smugglingen av cigarretter.

Resurserna räckte inte till för att vara på rätt ställe vid rätt tidpunkt för att utföra kontroll av tulldeklarationer. Det ansågs inte effektivt att genom tullrevisioner i efterhand rätta till fel. Samtidigt var de EU-styrda regelverken krångliga. För alla parter var det därför bäst om uppgifterna var rätt från början.

Bakgrunden till Servicetrappan

Tullen måste bryta slarviga beteenden hos företagen och skapa engagemang för tullfrågorna. Sakfel i tulldeklarationer måste botas med ökad kunskap hos företagen om tullbestämmelserna. Tullfunktionerna i importföretagen bör få ökad status och prioriteras bättre inom företagen. Tullens kontroll- och revisionsresurser bör huvudsakligen användas mot dem som ägnar sig åt allvarlig tullbrottslighet. Förebyggande insatser mot den typen av verksamhet har inte så stor inverkan. Med hjälp av riskanalyser i varuflödena, samverkan med andra myndigheter och internationellt tullsamarbete kan tullen bli bättre på att styra kontrollinsatserna till rätt flöden och objekt. Så har man arbetat under en längre tid, men det räcker inte. Tullen kan också få hjälp av en stor mängd kvalitetssäkrade företag i näringslivet, som har genomfört ett omfattande kvalitetsarbete för att öka sina tullkunskaper och göra rätt från början. Dessa företag vill naturligtvis inte att andra, oseriösa företag, ska kunna fuska och komma undan. Kvalitetssäkrade företag utgör alltså en stor medkraft till tullens brottsbekämpande arbete. De vill bidra med tips och information om oegentligheter inom sin bransch eller sina transportflöden. Att ”hålla rent” från brott gynnar seriösa företag och skapar en sund marknad. Det bidrar till skydd för seriösa företags varumärke och goodwill.

Dan-Eddie Nielsen (2003), tidigare nationellt ansvarig och samordnare för Tullverkets MoU-verksamhet (Memorandum of Understanding).

Tullen kan också få hjälp av en stor mängd kvalitetssäkrade företag i näringslivet, som har genomfört ett omfattande kvalitetsarbete för att öka sina tullkunskaper och göra rätt från början. Dessa företag vill naturligtvis inte att andra, oseriösa företag, ska kunna fuska och komma undan.

Servicetrappan innebar att olika operatörer – importörer, exportörer och ombud – själva avgjorde i vilken omfattning de ville kvalitetssäkra sin egen handel med tredjeland. Konceptet utarbetades i samarbete med näringslivsorganisationer. Servicetrappan bestod av fem steg där företagen valde nivå på service och förenkling.

Vad som beskrivs var en innovativ kontrollstrategi där företag och myndigheter samarbetade för att frigöra kontrollresurser och samtidigt underlätta för meriterade företag.

5.6. Karteller

Kartellbildning, där företag delar upp marknaden mellan sig eller bestämmer prisnivån, får anses vara den överträdelse som i störst utsträckning rycker undan marknadsekonomins främsta grundval, den fria konkurrensen. I USA har det nästan gått att sätta likhetstecken mellan allvarlig ekobrottslighet och karteller. Som tidigare påpekats har brott som riktar sig mot marknadens funktionssätt aldrig fått en lika framträdande roll i ett välfärdsland som Sverige, där skattebrotten dominerat ekobrottsagendan. Samtidigt är en stor offentlig sektor med många åtaganden känslig för att utnyttjas av karteller. Det visar inte minst den stora asfaltskartellen (se nedan), som framför allt drabbade stat och kommun med överpriser på markarbeten. Vid sidan av asfaltskartellen som utreddes under 2000-talets första årtionde, upptäcktes att oljebolagen hade gått samman för att hålla upp bensinpriserna.

Olagliga karteller var föremål för administrativa sanktioner. En statlig utredning föreslog dock en kriminalisering, men det mötte starkt motstånd (SOU 2001:74, Lindgren 2016). Kritiken gällde att det skulle vara svårt att avslöja karteller om inte någon i konspirationen hade incitament att samarbeta med myndigheterna. Inom EU hade ett eftergiftsprogram tagits fram som innebar att ett företag som avslöjade kartellen kunde befrias från konkurrensskadeavgiften. Så var fallet i den stora asfaltskartellen. Om avslöjade företag sedan valde att samarbeta kunde konkurrensskadeavgiften sättas ned.

Som Sven-Åke Lindgren påpekat rymde eftergiftsprogrammet inslag som var främmande för den svenska rättsordningen (Lindgren 2016). Det påminde om ett system med kronvittnen eller en möjlighet att reducera ett tilltänkt straff genom att förhandla med åklagaren.

Asfaltkartellen var på sin tid den största kända kartellen i Sverige och företagen dömdes att betala konkurrensskadeavgifter på närmare en halv miljard kronor.

Foto: Vodograj / Shutterstock

Den stora asfaltskartellen

Asfaltskartellen var på sin tid den största kända kartellen i Sverige och företagen dömdes att betala konkurrensskadeavgifter på närmare en halv miljard kronor. Företagen hade ingått ett olagligt samarbete kring ett stort antal upphandlingar.

Några tidigare anställda vid ett av de involverade bolagen hade agerat visselblåsare, kontaktat Konkurrensverket och berättat att asfaltföretagen i flera år riggat anbud och vid hemliga möten bestämt vilket företag som skulle få vilket uppdrag och till vilket pris. Det företag som skulle vinna ett anbud meddelade de andra om anbudspriset så att de kunde lägga sig högre i pris. Konkurrenter neutraliserades genom att erbjudas underentreprenader. Ett av de inblandade företagen hjälpte dock till att avslöja kartellen,

och i enlighet med eftergiftsreglerna slapp företaget stämning och konkurrensskadeavgift.

Konkurrensverket lät genomföra gryningsräder hos de misstänkta bolagen och påträffade komprometterande handlingar. Under 2003 stämde Konkurrensverket en rad bolag vid Stockholms tingsrätt och yrkade konkurrensskadeavgift på 1,6 miljarder kronor. Huvudförhandlingen varade i drygt 40 dagar och ett sextiotal personer hördes som vittnen.

De stora företagen i anläggningsbranschen såsom NCC, Skanska, Vägverket produktion och Peab fälldes av Stockholms tingsrätt 2007. Det hade enligt tingsrätten funnits ”ett gemensamt syfte hos företrädare för företagen att dela upp marknaden och fastställa prisnivåer på de anbud som skulle lämnas in”. Det hade utbildats en praxis där de större företagen kontaktat de mindre och betalat om de avstått från att lämna anbud.

Flertalet företag samt Konkurrensverket överklagade domen till Marknadsdomstolen, som är högsta instans i konkurrensmål. Marknadsdomstolen gick på Konkurrensverkets linje och fällde 2009 de större företagen till ansvar. Företagen hade gjort sig skyldiga till olagligt samarbete beträffande ett stort antal upphandlingar om asfaltbeläggningar genom att ha delat upp marknader och kommit överens om anbudspriser.

Framför allt hade det inneburit att stat och kommun betalat överpriser. Asfaltsbeläggningsbranschen omsatte omkring fyra miljarder kronor per år. En pikant detalj var att Vägverket produktion hade ingått ett kartellsamarbete med privata aktörer som var riktat mot sig själv, det vill säga Vägverket och därmed staten. Domstolarna ansåg att Vägverket produktion hade uppträtt som en egen enhet gentemot andra delar av Vägverket och därför kunde ställas till svars för olagligt kartellsamarbete.

På senare tid har den stora asfaltskartellen blivit omsprungen av flera stora fall. SKF fälldes 2014 av EU-kommissionen för att tillsammans med andra företag ha manipulerat priset på kullager till fordonsindustrin. Böterna uppgick till 2,8 miljarder kronor. Två år senare var det dags för Volvo Lastvagnar att betala 6,4 miljarder kronor i böter för ett fjorton år långt samarbete med konkurrenter om prisnivåer på lastbilar och tidpunkten för att införa avgasrening (Lindgren 2016). Även Scania dömdes i samma lastbilskartell och fick böta 8,4 miljarder kronor (TT 2017).

I en debattartikel i Göteborgsposten menade professor Sven-Åke Lindgren att det var fråga om ett slags ”gängbrottslighet”, men förstås en annan typ av gäng än i förorternas socialt utsatta områden. Här handlade det om ett antal chefer (oftast män) som kände varandra och om branschinterna mässor och konferenser som utgjorde mötesplatser för att träffa olagliga överenskommelser.

KONKURRENSVERKETS YRKANDEN I MÅLET
NCC: 382 Mkr
Vägverket: 129 Mkr
Skanska: 557 Mkr
Peab Sverige: 130 Mkr
Peab Asfalt: 33 Mkr
Peab Asfalt Syd: 3,8 Mkr
Sandahls Grus & Asfalt: 3,8 Mkr
Kvalitetsasfalt i Mellansverige: 3 Mkr
Svenska Väg: 0,9 Mkr

Ur ”Byggindustrin”, 6 mars 2008. Ett av de inblandade företagen hjälpte dock till att avslöja kartellen, och i enlighet med eftergiftsregeln slapp företaget stämning och konkurrensskadeavgift.

Framför allt hade det inneburit att stat och kommun betalat överpriser. Asfaltbeläggningsbranschen omsatte omkring fyra miljarder kronor per år. En pikant detalj var att Vägverket produktion hade ingått ett kartellsamarbete med privata aktörer som var riktat mot sig själv, det vill säga Vägverket och därmed staten.

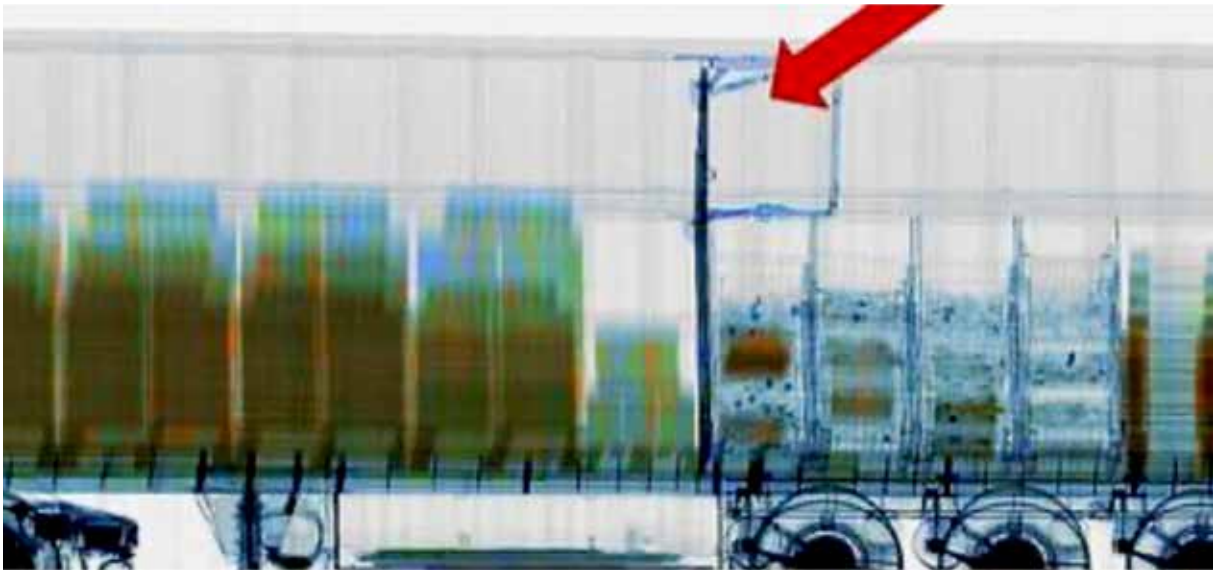

När en hel lastbil röntgas hjälper det inte med mellanväggar för att dölja smuggelgods. Två män åtalades vid Malmö tingsrätt för att ha smugglat in 3 000 000 cigaretter, och försökt undkomma skatt på cirka 4,6 miljoner kronor. Foto: Tullverket

När inga skatter betalas kan gärningspersonerna erbjuda ett konkurrenskraftigt pris och ändå tjäna mycket pengar. Det räcker med en enda framgångsrik smugglingsoperation med en lastbil fylld med cigaretter för att både göra en stor vinst och kunna återinvestera i en ny last.

5.7. Cigaretter och alkohol

Smuggling och illegal handel med tobak och alkohol har länge varit en viktig nisch inom organiserad brottslighet (Sjöstrand 2009, Johansen 2004). Till stor del handlar det om att inte betala de höga punktskatterna, som är en särskild skatt som tas ut på vissa produkter eller förbrukning, till exempel energi. Punktskatter är både en inkomstkälla för staten och ett styrmedel för att begränsa konsumtionen. När inga skatter betalas kan gärningspersonerna erbjuda ett konkurrenskraftigt pris och ändå tjäna mycket pengar. Det räcker med en enda framgångsrik smugglingsoperation med en lastbil fylld med cigaretter för att både göra en stor vinst och kunna återinvestera i en ny last.

Kammaråklagare Mats Rollbäck, EBM i Stockholm, drev under tidigt 1990-tal brottmål som handlade om smuggling av porslinsföremål, klockor, smycken, trådlösa telefoner och givetvis cigaretter och alkohol. Cigaretterna kom ofta från Östeuropa och smugglades till Sverige av uppfinningsrika och resursstarka ligor. Ett fall gällde ett stort virkeslass där gärningspersonerna hade tejpat ihop cigarettlimpor så att det såg ut som brädor.

Ett vanligt förfarande var sinnrikt konstruerade lönnutrymmen i både lastfordon och personbilar för att dölja cigaretter och alkohol. ”Med alla ihåligheter såg fordonen ut som adventskalendrar invändigt”, berättar Mats Rollbäck. En tydlig förändring av brottsligheten var när den gick från klassisk smuggling till ekobrott, där företag med anstånd att betala punktskatt utnyttjades för brotten (se avsnitt 6.5). Det är en utveckling som återkommer i denna beskrivning av ekobrottsligheten: Företag

används för brottens genomförande eftersom det underlättar, eller är nödvändigt för att realisera brottsplanerna. Ett annat sätt att uttrycka det på, är att klassisk organiserad brottslighet med smugglingsoperationer ”förädlades” till något som mer liknade ekonomisk brottslighet genom att brottsligheten utgjorde en större eller mindre del i en bedriven näringsverksamhet. Det är skillnad mot när smugglarna tog varorna ”rätt in” – det vill säga smuggla – utan att krångla till det med företag, berättar professor Per Ole Johansen.

Skillnaden mot tobak är att alkohol inte har samma tydliga distributionsnät med tobakshandel och kvartersbutiker, utan säljs via arbetsplatser, olika nätverk och genom ”rullande systembolag”. En del av svartspriten hamnar förstås på restauranger och barer.

I fråga om tobak har en utveckling ägt rum där cigaretter inte enbart smugglas in i landet utan tillverkas här. Det gäller även snus och vattenpipstobak (se avsnitt 6.5).

5.8. Prosolvia – börsraketen inför skranket

…what distinguishes white-collar crime offenders is a particular value system or view of the world in which illegal behavior in the conduct of business is seen as acceptable and justified. Hence, white-collar offenders do not acknowledge the criminality of their actions, and they certainly do not think of themselves as criminals.

(Benson och Simpson, 2015, s. 54)

”Det tar fem år att bli en skicklig ekoåklagare och tio år att bli en utbränd ekoåklagare”. Chefsåklagare Annette Olsson vid Ekobrottsmyndigheten citerar en person som försökte sätta ord på sina känslor efter arbetet med ett stort ekomål på 1980-talet. Många åklagare, poliser och ekonomer har erfarenhet av komplexa mål där knappast en ”Billybokhylla” rymde allt utredningsmaterial. Själv var hon en av åklagarna i ett av Sveriges största ekomål, Prosolviamålet, med 70 rättegångsdagar och 100 miljoner kronor i processkostnader. Det gällde grovt bokföringsbrott och grovt svindleri, och de närmare omständigheterna beskrivs nedan.

I Prosolviamålet frikändes de tilltalade. I en promemoria (2009) reflekterade EBM över åklagarnas taktik. Den uppfattning som fördes fram var att åklagare har lättare att påvisa formella brister i bokföringen än att bevisa svindleri i betydelsen kriminellt vilseledande. Det är en linje som blivit alltmer gällande; om man så vill förvandlas rättegången från ett dramatiskt skådespel om skuld, girighet och konspiration till rena teknikaliteter. Rättegången om HQ Banks värdering av optionsaffärer får anses vara ett illustrativt exempel (se avsnitt 6.8).

Foto: Margareta Bloom Sandebäck

”Det tar fem år att bli en skicklig ekoåklagare och tio år att bli en utbränd ekoåklagare”. Chefsåklagare Annette Olsson vid Ekobrottsmyndigheten citerar en person som försökte sätta ord på sina känslor efter arbetet med ett stort ekomål på 1980-talet.

Alltför stora mål som låser fast domstolar och parter (”rättegångshäkte”) i månader, beviskrav som påstås variera beroende på de tilltalades status, skickliga advokater som ständigt sår tvivel i åklagarnas beskrivning och vittnesutsagor samt ledamöter i domstolar med bristande ekonomiska kunskaper – det är faktorer som påverkar hur åklagarna väljer sina strategier. Till det kommer att vissa brottmål är så sällsynta att de uppfattas som unika, och därmed ökar beviskraven. Flera intervjuade poliser och åklagare ger uttryck för denna långa rad av hinder på den rättsliga häckbanan (jfr Mann 1986 för amerikanska förhållanden).

Då utredningsteamet bundit sig hårt vid en hypotes och levt med utredningen så länge att utgången – bevisad skuld – framstår som uppenbar, är det dags att koppla in en ”djävulens advokat”.

Då utredningsteamet bundit sig hårt vid en hypotes och levt med utredningen så länge att utgången – bevisad skuld – framstår som uppenbar, är det dags att koppla in en ”djävulens advokat”. Det menar förre chefsåklagaren Kent Madstedt. Han betonar dock svårigheten med att lägga fram förhållandena i utredningen på sådant sätt att funktionen ”djävulens advokat” kan tas tillvara. Han erinrar sig ett mål där förundersökningen pågått under lång tid, och mycket resurser hade lagts ned, och menar att det därmed fanns en risk för att ”alla” hade ”ryckts med” och inte sett luckorna i bevisningen. Han hade då samlat en grupp åklagare för att pröva förutsättningarna för ett kommande åtal (ett ”second opinion”). Han anser att det finns ett behov av ett sådant förfarande.

Förre skattedirektören Lars Åke Larsson, med lång erfarenhet av skatterevisioner och den brottsutredande delen av Skatteverket, berättar också om svårigheter som han mött när de rent skatterättsliga frågorna ska växlas upp till brottmål. Han har sett flera mycket tveksamma ageranden från etablerade stora företag, men åklagare som ändå varit kallsinniga till att gå vidare. De har sett alltför stora hinder med att dra storföretag inför skranket. De är ”för stora för att gå omkull” (Luyendijk 2016).

Även om högstatuspersoner i etablerade verksamheter kan sägas ha ett särskilt ”skydd”, har de också mycket att förlora på att bli anklagade för brott. Sådana personer är tacksamma att rapportera om i medierna eftersom de passar väl in i logiken ”the higher they are, the harder they fall”.

Även om högstatuspersoner i etablerade verksamheter kan sägas ha ett särskilt ”skydd”, har de också mycket att förlora på att bli anklagade för brott. Sådana personer är tacksamma att rapportera om i medierna eftersom de passar väl in i logiken ”the higher they are, the harder they fall”. Här finns ett inslag av skadeglädje över att de där uppe är lika goda kålsupare som dem där nere. Flera intervjupersoner tar upp denna aspekt. Misstänkta personer blir av med sina arbeten och hamnar i praktiken i ett slags ”förundersökningsfängelse”, menar åklagaren Yngve Rydberg.

Utredningar och förhandlingar tenderar att dra ut på tiden. Konkursförvaltaren och advokaten Rolf Åbjörnsson erinrar sig ett fall där de anklagade personernas liv närmast blev förstörda till följd av långsam handläggning.

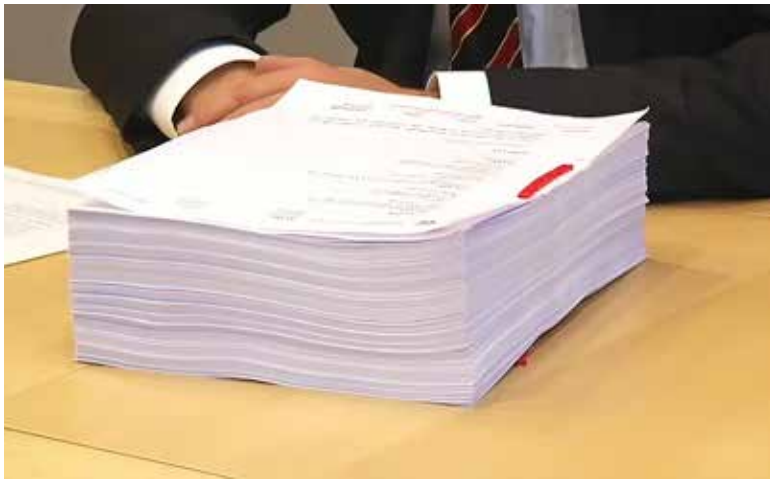

Åklagarna utsattes för skarp kritik från försvararna om att åtalet hade väckts på felaktiga grunder. I en närmare 900 sidor lång dom 2005 friades de åtalade eftersom åklagarna inte kunde visa att brott hade begåtts uppsåtligen.

Foto: SVT

Prosolvia

Börsraketen Prosolvia var tidigt ute med att ta fram program för datorstödd visuell simulering. Det samlade börsvärdet nådde en toppnotering i mars 1998 på 4,8 miljarder kronor (Svensson 2014). Kursen hade då gått upp 237 procent sedan börsintroduktionen. På mindre än ett år förvandlades dock framgång till förlust. Prosolvia försattes i konkurs i december 1999. I januari 2003 väckte åklagare på EBM åtal för grovt svindleri och grovt bokföringsbrott.

Åklagarna påstod att Prosolvia hade blåst upp omsättningen genom att bokföra försäljningar (128 miljoner kronor) som inte var färdiga för intäktsföring. En förlust på 36 miljoner kronor förvandlades därmed till en vinst på 80 miljoner kronor. Trots att det var känt att affärerna inte hade utvecklats som planerat, gjordes inga reservationer eller kommentarer i årsredovisningen. Bolaget hade inte heller fått betalt.

Prosolvia var något av en folkaktie, samtidigt som bolaget behövde mer pengar för att utveckla sina produkter. Dessa befann sig fortfarande på pionjärstadiet. En tolkning är att det gällde att hålla bolaget flytande och aktieägarna på gott humör; när väl produkterna var utvecklade skulle pengarna flyta in.

Åklagarna utsattes för skarp kritik från försvararna om att åtalet hade väckts på felaktiga grunder. I en närmare 900 sidor lång dom 2005 friades de åtalade eftersom åklagarna inte kunde visa att brott hade begåtts uppsåtligen. Till följd av den ett och ett halvt år långa rättegången och företagets höga börsvärde räknas Prosolvia till ett av de största brottmålen i svensk ekobrottshistoria.

Miljardskräll för PWC i Prosolvia-målet

Revisorsjätten PWC åker på en jättesmäll i den 14 år gamla härvan kring kraschade it-bolaget Prosolvia. Revisorerna döms i hovrätten att betala skadestånd på 890 miljoner kronor plus rättegångskostnader.

Källa: SvD Näringsliv 2013

Tvistemålet pågick i tretton år och slutade med att Hovrätten för Västra Sverige i augusti 2013 ålade revisionsföretaget Öhrlings Pricewaterhouse-Coopers att betala 890 miljoner kronor i skadestånd till konkursboet efter det börsnoterade aktiebolaget Prosolvia.

Prosolviamålet följdes av ett tvistemål, med helt andra bevis-krav än i det tidigare brottmålet. Tvistemålet pågick i tretton år och slutade med att Hovrätten för Västra Sverige i augusti 2013 ålade revisionsföretaget *Öhrlings PricewaterhouseCoopers* att betala 890 miljoner kronor i skadestånd till konkursboet efter det börsnoterade aktiebolaget Prosolvia (Svensson 2014). Med dröjsmålsränta uppgick skadeståndet till två miljarder kronor och ökade med 250 000 kronor om dagen. Detta var ett av de högsta skadestånd som någon svensk domstol dömt ut. Liksom i brott-målet var kärnfrågan när 128 miljoner kronor i intäkter från 15 affärshändelser rörande försäljningar skulle tas upp. Hovrätten fann att revisorn borde ha anmärkt på periodiseringen av dessa intäkter. Revisorns underlåtenhet ansågs ha orsakat Prosolvias konkurs 1998.

Prosolvias uppgång och fall utspelade sig i värsta börsyran; det rådde högkonjunktur och optimism. ”Prosolvia var ett ärende av sin tid”, kommenterar chefsåklagare Annette Olsson. Framtiden var redan här och företagets datautveckling med simuleringsteknik var en bidragande orsak till intresset för aktierna. Prosolvia upp-fattades som ett företag ”på väg”, och såg mycket lovande ut. Det var spännande med nya revolutionerande produkter; det rådde Klondyke-stämning och det ena dataföretaget efter det andra med avancerad teknik dök upp på marknaden. Många var nyfikna och ville satsa pengar.

Journalisten Gunnar Lindstedt (2002), som återkommer i nästa avsnitt (5.9) om Trustoraffären, tillhör en av skildrarna av IT-bubblan som sprack. Det är en historia om tjusiga prospekt, anställda som inte hade något att göra på dagarna och bolag som aldrig kom igång med någon egentlig verksamhet. Kända personer lockades att investera och drog med sig andra. När bubblan sprack resulterade det i en rad polisanmälningar. Flera intervjupersoner menar att avsikten många gånger nog aldrig var att vilseleda, i alla fall inte till en början. När affärsplanerna inte fungerade ledde det

till olika upplägg för att hålla hopp och förtroende uppe, och en hel del pengar kanaliserades till huvudmännen. Men liksom i den nyss beskrivna finanskraschen i början av 1990-talet blev det få åtal. Det var svårt att visa uppsåt.

Sett i efterhand var åtskilliga innovatörer för tidigt ute. I dag tar e-handeln ökade marknadsandelar. I kombination med en digitalisering på bred front befinner vi oss mitt inne i en omstrukturering av samhället. Butikslokaler töms, banker lägger ner kontor och gör sig av med personal, SJ har slutat sälja biljetter över disk, bostadslägenheter som kontoriserades på 60-, 70- och 80-talet blir åter bostäder och bedömare frågar sig vad ytterområdenas köplador kommer att ha för framtida användning.

Den tekniska utvecklingen påverkar inte enbart investeringsviljan och nya affärsmodeller utan följaktligen också brottsutvecklingen och myndigheters förmåga att utreda brott. Myndigheterna har i dag forensiska experter för att tömma datorer och telefoner på information. Den tekniska utvecklingen går nu så snabbt att det inte längre är intressant att ur bevishänseende ta hårddiskar i beslag. Informationen lagras i stället i ”molnet”. Det var inte länge sedan utredare med förstoringsglas letade efter fingeravtryck på bokföringshandlingar, berättar den forensiske experten Lars-Åke ”LÅE” Edlund på EBM i Stockholm.

Fortfarande är dock mejltrafik viktigt. Pensionerade vice chefsåklagare Lennart Gollard erinrar sig att han i ett ärende med 50 000 mejl tvingades plöja igenom en hel del av dessa. Informationsmängden ökade, men samtidigt ökade också innehållet av värdefulla uppgifter som gjorde att de tilltalade fick en tung förklaringsbörda i domstolen. Lars-Åke Edlund menar att fördelen för myndigheterna med mejltrafik, är att den ökade förutsättningarna för att styrka de subjektiva rekvisiten, det vill säga att den tilltalade hade uppsåt. Knäckfrågan var sällan vad som hade ägt rum, de objektiva rekvisiten. I mejltrafikens talspråksmässiga jargong med snärtiga frågor och svar avslöjades ofta gärningspersonernas rätta intentioner. Lika avslöjande kunde sms-konversationer och sociala medier vara för myndigheternas forensiker. ”När sms-trafiken ökade fick vi mycket information”, som kammaråklagare Cecilia Danielsson, EBM i Linköping, uttryckte det.

Tony Jacobsson, utredare på EBM i Linköping, betonar att det i dag är ”telefonerna som är värdefulla för myndigheterna”. Dagens mobiltelefoner innehåller exempelvis avfotade dokument och chathistorik på olika plattformar. ”Många är slarviga och oförsiktiga. De kan vara klipska, men tillåta sig att vara slarviga. Nu går allt elektroniskt och då sparas det, förr skickade man med post.”

Den tekniska utvecklingen går nu så snabbt att det inte längre är intressant att ur bevishänseende ta hårddiskar i beslag. Informationen lagras i stället i ”molnet”.

5.9. Lord Moyne och Trustor

En serie brottmål som väckte stor uppmärksamhet under det sena 1990-talet och tidiga 2000-talet gällde bolaget Trustor. Härvan var som hämtad ur en film: En excentrisk brittisk lord påstods vara god för åtskilliga miljarder, men var i själva verket luspank. Till det kom affärsmän från Londons finansvärld, en herrgård i England, en konservativ brittisk klubb, ekobrottslingar i två generationer, kopplingar till Göteborgs societet, släkt med storföretagsledare och ett kontor på fin adress (Lindstedt 2000). Både Liechtenstein och Gibraltar figurerade, liksom advokatbyrån Mossack Fonseca i Panama, som var högaktuell för några år sedan i samband med omfattande skatteundandraganden. En känd svensk PR-byrå anlitades för att putsa upp Trustors affärsmässiga fasad.

Till detta kan läggas inslag i Trustorhärvan som emblematiskt illustrerade behovet av att visa upp en överdådig livsstil. En känd händelse var ett besök på en boutique på Rivieran, där de medföljande väninnorna fick beskedet att ”no limit” gällde (SR 2015). En annan episod inträffade när en av personerna bakom Trustorhärvan landade med helikopter på ett sådant sätt att lunchmaten för 150 personer lämnade tallrikarna i det kraftiga vinddraget från rotorbladen och hamnade på gästerna. Trustormannen fann sig dock snabbt. Iklädd stjärngossemössa, baddräkt, högklackade skor och spegelklänning lämnade han helikoptern och beställde in 408 flaskor champagne åt gästerna som plåster på såren (SR 2015).

Kolla honom! Han går omkring med plastklocka. Det är någonting som inte stämmer. Varför vill en engelsk lord köpa Trustor?

Den jurist och finansman som pekades ut som hjärnan bakom Trustoraffären, hade tidigare avtjänat ett långt fängelsestraff i Danmark för omfattande ekonomisk brottslighet. I denna så kallade Thuleaffär hade investerare satsat pengar i påhittade företag och en halv miljard kronor hade försvunnit. Då Trustorutredarna ingrep mot de misstänkta gärningspersonerna befann sig den påstådda huvudmannen utomlands. Han valde att hålla sig undan och efterlystes internationellt. Denna tid har han skildrat i boken *Internationellt efterlyst – mitt liv efter Trustor* (Posener 2004).

Det var journalisten Gunnar Lindstedt (2000) som i Svenska Dagbladet avslöjade turerna kring Trustor, vilket ledde till att EBM gjorde tillslag. Brittiska Serious Fraud Office hjälpte till med husrannsakan i London. Knappast förvånande har ett produktionsbolag köpt filmrättigheterna till Lindstedts bok *Svindlande affärer: historien om Trustor*.

Bakgrunden till avslöjandet var ett tips från en svensk bankman som anade ugglor i mossen när det gällde lord Moyne: ”Kolla honom! Han går omkring med plastklocka. Det är någonting som inte stämmer. Varför vill en engelsk lord köpa Trustor?” (Lindstedt 2017). Sommaren 1997 hade lord Moyne köpt Trustor för en

kvarts miljard. Han var enligt Dagens Industri god för betydligt mycket mer pengar. Men så var det plastklockan. Det stämde inte riktigt på en förmögen brittisk lord, medlem av bryggerifamiljen Guinness. Journalisten Gunnar Lindstedt försökte få en intervju av köparen till Trustor. Det visade sig att han hade rest tillbaka till England, men en sekreterare som var ensam kvar på kontoret lämnade utan omsvep ut flera telefonnummer till personer i ledningen. Det var en journalist inte van vid. När det efter vidare efterforskningar visade sig att lord Moyne inte alls var förmögen utan snarare brottades med ekonomiska problem, ökade misstankarna om att allt inte stod rätt till med köpet av Trustor.

Lord Moyne var enligt Dagens Industri god för betydligt mycket mer pengar. Men så var det plastklockan. Det stämde inte riktigt på en förmögen brittisk lord, medlem av bryggerifamiljen Guinness.

Det visade sig att lord Moyne var något av familjen Guinness svarta får. Han hade inte längre någon del av familjeförmögenheten (Lindstedt 2017). I brittiska medier hade han berättat om sin dåliga ekonomi och att han därför tvingats avyttra en värdefull målning, uppenbarligen en släktklenod. Efter ytterligare efterforskningar klarnade bilden mer och mer av att lord Moyne enbart var en frontfigur. I bakgrunden agerade de riktiga huvudmännen: en tidigare dömd ekobrottsling, en person med koppling till bolagsplundring och en tredje person med andra oegentligheter bakom sig.

Trustor var ett investmentbolag som enligt åklagaren hade köpts av bolagets egna pengar, vilket är olagligt enligt aktiebolagslagen (jämför med de tidigare uppläggen med finansieringen av köp av skalbolag med ”minutlån”, 4.3). Trustors främsta tillgång var en stor kassa. Köparen hade fått fem dagars anstånd med betalningen, vilket möjliggjorde att bolagets egen kassa blev disponibel för köparen. Inte mindre än 600 miljoner kronor från Trustor fördes över till Barclays bank i London (Lindstedt 2017). Av dessa medel användes 241 miljoner kronor för att betala köpeskillingen för Trustor och ”resten” fördes över till en rad konton i Liechtenstein, Luxemburg och Gibraltar. Bolagsplundringen var ett faktum. B-aktieägarna i Trustor var ovetande om att aktiemajoriteten hade gått över till ny ägare och att kassan var lika spårlöst försvunnen som huvudmannen Joachim Posener.

Inte mindre än 600 miljoner kronor från Trustor fördes över till Barclays bank i London (Lindstedt 2017). Av dessa medel användes 241 miljoner kronor för att betala köpeskillingen för Trustor och ”resten” fördes över till en rad konton i Liechtenstein, Luxemburg och Gibraltar. Bolagsplundringen var ett faktum.

Utfallet för EBM blev dock magert. Enbart en av de inblandade fälldes till ansvar. Som nämnts var den utpekade huvudmannen på flykt, och enligt pensionerade kriminalinspektören Lars Hammar hade man varit i en ”annan sits” om även han hade kunnat höras i målet: ”Felar en länk, så håller det inte.” Dessutom hade åklagaren ett tufft uppdrag, att arbeta ensam mot elva advokater.

I hovrätten blev samtliga tilltalade frikända, vilket var en motgång för det nybildade EBM. Meningen var att EBM skulle bli den nya spjutspetsen mot ekobrottsligheten, men att inledningsvis förlora

det prestigefyllda Trustormålet blev en dålig start. En av de inblandade dömdes så småningom till 1,5 års fängelse, men det förtog inte bilden av ett misslyckande. Frikännande domar i särskilt uppmärksammade ekobrottsmål hade sedan följt EBM. På senare år har dock EBM haft större framgång med profilmålen.

Tidigare advokaten och ordföranden i Högsta domstolen, Stefan Lindskog, var engagerad i Trustorfallet för att säkra så mycket av pengarna som möjligt. När han i en intervju såg tillbaka på fallet ansåg han att det var märkligt att hovrätten friade (Lindstedt 2017). Trustorfallet var klarare än många andra ekobrott och det var en uppenbar bolagsplundring, menade han.

Utfallet för aktieägarna blev dock bättre. En förlikning träffades med banker, och pengar återlämnades som hade blivit frusna av myndigheterna innan de skulle ha blivit oåtkomliga för konkursförvaltare och fordringsägare. När bolaget delades upp fick aktieägarna bättre betalt än vad aktierna hade varit värda när Trustorhärvan började rullas upp. De mesta pengarna som försvann har med tiden återfunnits. Facit i den stora bolagsplundringen var att ”enbart” 20 miljoner var borta.

Skattefelet beräknades till 130 miljarder kronor eller 9 procent av den teoretiskt riktiga skatten. Svartarbete inklusive oredovisade inkomster stod för den största delen av skattefelet.

5.10. Möjliggörare i svart ekonomi, hemlig avlyssning och insiders i myndigheter

År 2007 tog Skatteverket fram en ”skattefelskarta” med syftet att försöka få fram en bild av skattefelets omfattning och anatomi (Skatteverket 2005, Wittberg och Solvinger 2016). Skattefelet beräknades till 130 miljarder kronor eller 9 procent av den teoretiskt riktiga skatten. Svartarbete inklusive oredovisade inkomster stod för den största delen av skattefelet. Framför allt förekom skattefelet hos mindre företag. Hos de lite större företagen såg skattefelet annorlunda ut. I huvudsak var skattefelet då kopplat till internationella transaktioner och upplägg, där bland annat skatteparadis förekom.

Under ytan hände en hel del med brottsbekämpningen under 2000-talets första årtionde. En yrkesgrupp med stor betydelse för den svarta ekonomin var de rådgivare och experter – ”möjliggörare” – som svarade för de kamerala sidorna av organiserat svartarbete: registrera bolag, se till att fakturor skrevs i syfte att skapa avdrag och kanalisera kontomedel, öppna bankkonton och rekrytera målvakter som kunde ”stå” för dessa och ordna så att kontanter togs ut på banker eller växlingskontor utan att rapporteras till Finanspolisen (Brå 2007:27). Det var aktörer som tidigare sällan hamnade i förundersökningar och knappast aldrig inför skranket. Dessa svarta administratörer och kamrerer med juridisk och ekonomisk kompetens har nog alltid funnits, men kunde hålla

sig i bakgrunden till dess EBM började använda telefonavlyssning. Detta hemliga tvångsmedel – numera benämnt hemlig avlyssning av elektronisk kommunikation – hade traditionellt använts inom Säkerhetspolisens kontraspionage och sedan mot organiserad narkotikabrottslighet, men knappast mot ekobrott. Genom att avlyssning kunde riktas mot brott som enligt tidigare praxis bedömdes ge ett straff på minst två års fängelse, öppnades möjligheten att även använda hemliga tvångsmedel mot allvarligare former av ekobrott (se 6.12).

Som tidigare nämnts saknade EBM under de första åren möjlighet att använda hemliga tvångsmedel, vilket var hämmande. När väl telefonavlyssning kunde tas i bruk förde det med sig en ökad insikt om framför allt det organiserade svartarbetets logistik och funktioner. Kammaråklagare Cecilia Danielsson vid EBM i Linköping berättar att det genom avlyssning gick att följa pengarnas väg via fakturaskrivare och gångare: En illegal verksamhet med många personer involverade ställde krav på en hel del kommunikation. Det gick inte att luta sig mot rutiner som i en legal verksamhet, utan en rad överenskommelser måste hela tiden träffas, kontakter tas, ersättningar betalas ut etc. Telefonavlyssningen kunde avslöja eller i vart fall ge indikationer på vilka personer som stod bakom brottsuppläggen. ”En del pratade väldigt mycket och det blev en lyckträff”, menar Cecilia Danielsson. En del ”viktiga personer bakom brotten” kunde dömas, men ofta var det svårt att nå ända fram till fällande dom för dem som var hjärnorna bakom uppläggen. Telefonavlyssningen tenderade att begränsas till brottslighetens ”operativa skede”.

Till en början talades det vitt och brett i telefon. Det var stor skillnad jämfört med gärningspersoner inom ”traditionell” organiserad brottslighet, som räknade med att de ständigt var avlyssnade och därför som regel var mycket försiktiga med vad de sa i telefon (SOU 2012:44).

I takt med att det blev känt att polisen även lyssnade på ekobrottslingar, ökade försiktigheten. Samtalen blev kortfattade och kodord användes. Därför har fysisk spaning blivit ett viktigt komplement till avlyssning. På det sättet genomgick ekobrott samma utveckling som tidigare hade ägt rum på narkotikaområdet och inom Säkerhetspolisens verksamhetsfält. Tony Jacobsson, utredare på EBM, förklarar att ekobrottslingar behöver mer kontakter än i det vanliga näringslivet, vilket kan leda till att de försäger sig: ”Allt går snabbare och det är knappast betalning på trettio dagar som gäller.” Det är därför inte svårt att förstå att det kunde bli för krångligt att med kodat språk diskutera komplexa frågor. När tålamodet tröt kunde man i avlyssningarna höra att personerna övergått till klarspråk.

Genom att avlyssning kunde riktas mot brott som enligt tidigare praxis bedömdes ge ett straff på minst två års fängelse, öppnades möjligheten att även använda hemliga tvångsmedel mot allvarligare former av ekobrott.

Kammaråklagare Cecilia Danielsson vid EBM i Linköping berättar att det genom avlyssning gick att följa pengarnas väg via fakturaskrivare och gångare: En illegal verksamhet med många personer involverade ställde krav på en hel del kommunikation.

”Hovrätten frikänner Ericsson-chefer”. Med mindre variationer var det rubriken på tidningarnas affärssidor den 10 juli 2008. Fem chefer på Ericsson hade åtalats för försvårande av skattekontroll. Omkring 3,7 miljarder kronor hade betalats ut till 33 olika serviceföretag, betalningsförmedlare och handelsagenter.

Användning av servicebolag

”Hovrätten frikänner Ericssonchefer”. Med mindre variationer var det rubriken på tidningarnas affärssidor den 10 juli 2008. Fem chefer på Ericsson hade åtalats för försvårande av skattekontroll. Omkring 3,7 miljarder kronor hade betalats ut till 33 olika serviceföretag, betalningsförmedlare och handelsagenter. Pengarna hade använts för att säkra beställningar till Ericsson-koncernen. Schweiziska myndigheter hade uppfattat betalningarna som mutor. Skatteverket hade taxerat upp företaget med sammanlagt 2,8 miljarder kronor.

Åklagarna hade gjort gällande att betalningarna till de 33 bolagen grundade sig på luftfakturor och att det var ett sätt att bygga upp en svart kassa vid sidan av bokföringen. Ericsson hade anlitat en affärsman som mellanhand. Han hade tagit emot flera hundra miljoner kronor, men en schweizisk bank hade fattat misstankar om penningtvätt.

Åklagaren hade dock ingen framgång i vare sig tingsrätten eller hovrätten. Åklagaren hade gjort gällande att fakturor hade fabricerats, men domstolarna ansåg att de varken var osanna eller så bristfälliga att det inkräktade på bokföringen. Oavsett utgången i brottmålet illustrerar fallet hur multinationella företag använder en rad servicebolag för olika tjänster av svårgenomtränglig natur.

Tidigare nämndes hur en före detta polis arbetade för Mille Markovic. Det illustrerar ett annat problem med möjliggörare, alltså myndighetspersoner som ger kriminella en hjälpande hand. I fråga om organiserad brottslighet och ekobrott, har det framför allt handlat om uppgifter om polisens tillslag och tullens kontrollverksamhet. Ett fall gällde en skattehandläggare som klarmarkerade momsdeklarationer som var osanna (Brå 2014:4). Ett annat fall handlade om punktskattebrott med rödfärgad diesel som smugglades över från Finland till Sverige. Dessa transporter ägde rum med mindre skåpbilar och gärningspersonerna utövade kontraspaning mot tullens fordon. Till sin hjälp hade gärningspersonerna en lista med registreringsnummer på tullens spaningsfordon. En tulltjänsteman bistod gärningspersonerna med aktuella uppgifter om vilka gränspassager som tullen koncentrerade sig på (Korsell 2023).

5.11. Bedrägerier – den nya tidens brottslighet

… new opportunities for fraud and embezzlement have emerged over the past few decades because of the expansion of government programs, the revolution of financial services, the growth of communications technology, and the rise of the global economy.

(Benson och Simpson 2015, s. 88)

Som nämnts är bedrägerier inte upptagna i EBM:s brottskatalog såvida det inte rör sig om EU-bidrag (subventionsmissbruk) eller det tillfälliga omställningsstödet 2020–2022 för att företagen skulle klara de tillfälliga inkomstminskningarna under pandemin (se 7.7). Till det kommer de bedrägerier som rör näringsverksamhet och som därför lämpligen handläggs av myndigheten. Med andra ord förekommer bedrägerier som tydligt utgör ekonomisk brottslighet (se 4.7).

Som nämnts är bedrägerier inte upptagna i EBM:s brottskatalog såvida det inte rör sig om EU-bidrag (subventionsmissbruk) eller det tillfälliga omställningsstödet 2020–2022 för att företagen skulle klara de tillfälliga inkomstminskningarna under pandemin.

Till följd av den stora bredden påminner bedrägerier om skattebrott, från fuskande privatpersoner till avancerade upplägg inom näringsverksamhet och organiserad brottslighet. Det kunde därför ha diskuterats om inte bedrägeribrotten lämpligen hade hanterats av EBM i stället för den reguljära polis- och åklagarmyndigheten.

Till skillnad mot ”fraud” i ett land såsom Storbritannien, har bedrägerier aldrig varit en fråga inom den svenska kriminalpolitiken som rör ekobrott (Lindgren, 1999, Korsell 2015). Som tidigare nämnts har ekobrott i Sverige i hög grad handlat om överträdelser som drabbar det allmänna såsom skattebrott (se 1.2). Det typiska för bedrägerier är att de riktas mot enskilda brottsoffer. När bedrägerierna mot välfärdssystemen och det allmänna började bli ett problem fick de dock hög prioritet (6.3).

Efter sekelskiftet började de anmälda bedrägerierna att öka kraftigt och gick därmed mot den ström av minskad brottslighet som kunde iakttas. Bedragarna började dra nytta av den digitala utvecklingen. Internet skapade plattformen för bedrägerier. På det sättet kunde bedragarna nå väldigt många personer och verksamheter utan nämnvärda kostnader. För gärningspersonerna innebar digitaliseringen ytterligare en fördel: De behövde aldrig möta sina brottsoffer öga mot öga. Det förde med sig att fler gärningspersoner tog steget in i bedrägeribrottsligheten.

Det typiska för bedrägerier är att de riktas mot enskilda brottsoffer. När bedrägerierna mot välfärdssystemen och det allmänna började bli ett problem fick de dock hög prioritet.

Digitaliseringen banade väg för det kontantlösa samhället och allt fler tjänster blev digitala. För gärningspersonerna innebar det en omställning från att ”ta” till att ”luras”.

5.12. ROT- och RUT-bedrägerier

På temat att nya förmåner ofta medför nya brottsupplägg, infördes 2004 ROT-avdrag för byggnadsarbeten i privatbostäder. ROT-avdraget innebar att villa- eller bostadsrättsinnehavare fick en skattereduktion för arbetskostnaderna. Ganska snart började dock bedrägerier att dyka upp. Det kunde betecknas som ett ödets ironi eftersom syftet med ROT-avdraget inte bara var att sätta fart på byggsektorn utan också att göra fler tjänster vita.

Med ROT-avdrag blev det svarta arbetet ekonomiskt sett mindre konkurrenskraftigt samtidigt som det för många beställare var värt en hel del med klara papper och ett rent samvete.

Byggbranschen hade under årtionden haft problem med svart arbete. Eftersom villaägare och bostadsrättsinnehavare inte löpande kunde göra avdrag för reparationer och förbättringar, uppkom en marknad för svarta byggarbeten. Med ROT-avdrag blev det svarta arbetet ekonomiskt sett mindre konkurrenskraftigt samtidigt som det för många beställare var värt en hel del med klara papper och ett rent samvete.

För de tidiga ROT-avdragen fick kunden ansöka om skattereduktion hos Skatteverket. Förutom ett visst krångel, var beställaren alltså tvungen att ligga ute med pengar till dess det aktuella inkomstårets taxering var klar. Brotten underlättades när ROT-avdraget reformerades genom att det inte längre var nödvändigt att ansöka om skattereduktion, utan kunden fick ”skattereduktionen” redan på fakturan från det anlitade företaget. Med andra ord reducerades fakturan med den medgivna skattereduktionen, samma belopp som företaget ansökte om utbetalning av hos Skatteverket. Det som inträffade var att gärningspersoner begärde utbetalning från Skatteverket med hänvisning till påstådda kunder och byggnadsarbeten. Direkta utbetalningar är särskilt känsliga för bedrägerier, såsom med de nyss nämnda välfärdsbrotten.

Efter mönster från ROT-avdraget utvidgades 2007 skattereduktionen till att omfatta även hushållsnära tjänster såsom städning, med den passande beteckningen RUT-avdrag (Riksrevisionen 2020a). Före RUT-avdraget var konsumentsektorn för städtjänster och liknande arbeten i hög grad svart. RUT-avdraget har successivt utvidgats till allt fler tjänster. En förmodligen oavsiktlig följd av reformen var att arbetsgivare började locka utländsk arbetskraft till RUT-arbete, men det blev ändå fler vita jobb.

Inte heller förmånen med RUT-avdrag fick vara i fred för bedragare. Numera underrättas den som fått ROT- eller RUT-avdrag av Skatteverket om att en ansökan om utbetalning getts in av den som utfört arbetet.

Inte heller förmånen med RUT-avdrag fick vara i fred för bedragare. Numera underrättas den som fått ROT- eller RUT-avdrag av Skatteverket om att en ansökan om utbetalning getts in av den som utfört arbetet. Tanken är att mottagaren av underrättelsen ska slå larm om ansökan inte stämmer. Det förekommer därför att gärningspersoner vittjar brevlådor för att ta brev med underrättelser från Skatteverket för att kunna fortsätta med bedrägerierna.

Liksom med vissa välfärdsbrott kan både ROT- och RUT-avdrag begås genom att företagaren och kunden samarbetar och kommer överens om att exempelvis påstå att vissa arbeten blivit utförda. Vad som nog är vanligare är att en viss ”omfördelning” sker av materialkostnader till de för skattereduktionen relevanta arbetskostnaderna.

5.13. Ekobrottsmyndighetens bild över brottsutvecklingen under 2000-talets första årtionde

I avsnitt 4.12 redovisades hur EBM i en rapport från 1999 framställde den ekonomiska brottsligheten. Hur beskrev myndigheten denna brottslighet tio år senare?

I 2009 års rapport hade EBM gått över till en hotbildsanalys, vilket försvårar jämförelsen med beskrivningen tio år tidigare (EBM 2009a). Dessutom var 2009 års rapport mindre precis än sin föregångare. Ett skäl till förändringen var att myndigheten hade den något optimistiska ambitionen att ”förutse brottsutvecklingen genom fortlöpande analyser av sambandet mellan samhällsutvecklingen och den ekonomiska brottsligheten”. Det innebar att omvärldsfaktorer tog mycket plats i rapporten.

En allmän bild i 2009 års rapport tycks vara att det hade blivit värre. Kopplingen mellan ekonomisk och organiserad brottslighet påstods vara stärkt. Organiserad brottslighet lyftes fram betydligt mer än tidigare, då det företrädesvis hade talats om ”gäng”. Sammansättningen av kriminella konstellationer beskrevs som mer flexibel samtidigt som ”hårdföra kriminella personer” fortsatte att etablera sig i näringsverksamhet. Till det kom en fortsatt användning av traditionella ekobrottslingar som konsulter (jämför möjliggörare i avsnitt 5.10) och en allt högre kapacitet hos ekobrottskonstellationer.

Finanskrisen 2008–2009 behandlades, men enligt rapporten var det för tidigt att närmare kommentera vad den skulle innebära för brottsligheten. En rapport några år senare, från 2011, visade dock inte någon ökning av konkurser eller brottsanmälningar (EBM 2011). Liksom i 1999 års rapport uppehöll sig myndigheten en hel del vid svart arbete och brottslighet i samband med konkurser.

En rapport några år senare, från 2011, visade dock inte någon ökning av konkurser eller brottsanmälningar

När den amerikanska investmentbanken Lehman Brothers gick omkull hösten 2008 gav det svallvågor genom hela världsekonomin. På flera håll i världen ledde finanskrisen 2008–2009 till flera års recession där hela länder riskerade att gå i konkurs.

Finansmarknaden i allmänhet och värdepappersmarknaden i synnerhet kan man säga är huvudblodådern, aortan i samhällsekonomin. När den amerikanska investmentbanken Lehman Brothers gick omkull hösten 2008 gav det svallvågor genom hela världsekonomin. På flera håll i världen ledde finanskrisen 2008–2009 till flera års recession där hela länder riskerade att gå i konkurs, och även eurosamarbetet hotades. Krisen pågick i flera år, och ännu fem år senare pågick arbetet med att städa upp i efterdyningarna av krisen, bland annat genom pågående rättsprocesser och utförsäljningar av tillgångar ur konkursbon.

Jan Leopoldson (2016, s. 151), kammaråklagare, Finansmarknadskammaren, EBM.

Jämfört med 1999 års rapport betonades de finansiella brotten i högre grad. Vid sidan av insiderbrott togs även otillbörlig marknadspåverkan upp. Även bedrägerier fick större utrymme jämfört med tio år tidigare. Vad som kan beskrivas är en ökning av finansiell brottslighet och att bedrägeribrottsligheten började göra sig påmind, som framför allt skulle slå igenom lite längre fram (Brå 2016:9, Korsell 2020).

EBM beskrev sig själv som den samordnande kraften i kampen mot den organiserade brottsligheten. Det gällde även i fråga om att spåra brottsvinster. En särskild brottsutbytesenhet hade bildats. På det sättet var myndigheten tidigt ute med inriktningen att ”gå på pengarna”.

EBM:s opinionsundersökning 2009

- **På frågan *”Vad anser du om den ekonomiska brottslighetens omfattning i Sverige?”* svarade sju av tio att den var mycket eller ganska omfattande. Endast en av hundra ansåg att den ekonomiska brottslighetens omfattning var ett mycket litet problem.**
- **På frågan: *”Är du av uppfattningen att den ekonomiska brottsligheten har ökat eller minskat i omfattning de senaste fem åren?”* svarade nästan sju av tio att den hade ökat något eller mycket. Endast två av hundra svarade att den hade minskat.**
- **På frågan: *”Vilken påverkan bedömer du att den ekonomiska brottsligheten i Sverige har på samhällsekonomin?”* svarade nästan åtta av tio att den hade mycket eller ganska negativ påverkan.**

Svar från ett kvoterat slumpmässigt urval av 1 007 svenskar i åldrarna 16 år och äldre (EBM 2009a).

I en några år äldre rapport från 2004, var EBM något tydligare med vilken brottslighet som efter en hotbildsanalys prioriterades. Det var svart arbete i både kontant- och faktureringsbranscher, momsbedrägerier och problemet med ekobrottslighetens service-funktioner (oseriösa rådgivare och skatteparadis). I fråga om svart arbete pågick stora infrastrukturprojekt där underentreprenörer och bemanningsföretag försvårade kontrollen. Tidigare hade det varit förenat med höga kostnader att använda sig av skatteparadis, men efter kapitalavregleringen under 1990-talet hade det blivit enklare och billigare. Myndigheten uttryckte en oro över yngre generationers bristande skattemoral.

5.14. Summering av 2000-talets första årtionde

Styrning och samordning

En grundbult i regeringens strategi 1995 hade varit att ta ett helhetsgrepp på samhällets insatser mot ekonomisk brottslighet (Kring 2016). Det var ett arv från Riksdagens revisorers rapport, där bristen på helhetssyn hade utgjort en viktig del av kritiken. ”Samlade åtgärder” i strategins titel var en tydlig signal om att åtgärder från lagstiftning till myndighetskontroll, näringslivets egenåtgärder och brottsbekämpning förutsatte samverkan mellan myndigheter och statsmakternas styrning. Som tidigare nämnts manifesterades det genom att det i varje län hade inrättats samverkansorgan mot ekonomisk brottslighet (SAMEB), där olika myndigheter under ledning av landshövdingen styrde ekobrotts-bekämpningen i länet. På central nivå hade en motsvarighet inrättats (Ekorådet), med myndighetschefer för relevanta myndigheter. EBM skulle varje år sammanställa lägesbilder över den ekonomiska brottsligheten, som i hög grad grundade sig på länsrapporter från SAMEB. Regeringen styrde sedan ekobrottsbekämpningen genom årliga riktlinjer, vilka delvis utgick från EBM:s lägesbild.

Enligt EBM:s första generaldirektör Rolf Holmquist blev dock Ekorådet aldrig den samlande kraft som det var tänkt (Holmquist 2016). Skälet var att myndigheterna, trots vissa beröringspunkter, hade skilda huvuduppgifter och inte heller prioriterade ekobrotten. De konflikter som fanns mellan å ena sidan den nya myndigheten och å andra sidan Polismyndigheten och Åklagarmyndigheten, spelade säkert också roll för att inte få till stånd ett konstruktivt samarbetsklimat.

Med tiden tog Ekorådet självt initiativ till sin egen nedläggning. Enligt förre direktören Lennart Berg, som på den tiden arbetade med samordning inom EBM, var nedläggningsbeslutet förvånande med tanke på den vikt Ekorådet hade tillskrivits inför EBM:s

Enligt EBM:s första generaldirektör Rolf Holmquist blev dock Ekorådet aldrig den samlande kraft som det var tänkt (Holmquist 2016). Skälet var att myndigheterna, trots vissa beröringspunkter, hade skilda huvuduppgifter och inte heller prioriterade ekobrotten.

bildande. Även de länsvisa SAMEB upphörde med sin verksamhet, mycket beroende på att myndigheterna började regionaliseras. Länsorganisationen fungerade därför allt sämre för ett fungerande samarbete.

Regeringens årliga riktlinjer skapade mer ”förvirring än klarhet”, menade Rolf Holmquist (2016). Enligt Holmquist kunde riktlinjerna gå stick i stäv med andra styrande dokument. Även riktlinjerna upphörde att ges ut.

Bit för bit föll den stora idén med ”samlade åtgärder”, samordning och styrning samman. I stället blev det som vanligt, där myndigheterna arbetade var för sig utan någon egentlig samordning.

Bit för bit föll den stora idén med ”samlade åtgärder”, samordning och styrning samman. I stället blev det som vanligt, där myndigheterna arbetade var för sig utan någon egentlig samordning. I någon mån utgör senare tids samordning av regionala underrättelsecentrum (RUC) för att motverka organiserad brottslighet ett försök att åter ta ett samlat regionalt grepp om frågan. En skillnad mot tidigare var dock att samverkan på ett generellt plan hade förbättrats.

Till en början fungerade organisationen något så när som det var tänkt. Men ganska snart började särintressen hos olika myndigheter och avdelningar att ta överhanden och den samlade insatsen mot ekobrottsligheten gick förlorad.

Professor Dan Magnusson:

Avsikten med Ekobrottsmyndigheten var att skapa en samlad funktion för att bekämpa ekobrott. Utöver den rena brottsutredande verksamheten bildades en stab som innehöll ett flertal funktioner:

Det fanns en utvecklingsfunktion som skulle följa och bland annat avge en årlig rapport till regeringen.

Det fanns även en rättsfunktion som skulle följa och utvärdera lagstiftningen på ekobrottsområdet samt utreda och föreslå lagändringar och förbättrade myndighetsrutiner.

En internationell avdelning skulle följa utvecklingen och ekobrottsbekämpningen på det internationella planet.

Dessutom fanns en samordningsfunktion som skulle samordna ekobrottsbekämpningen mellan myndigheter och organ som kom i beröring med ekobrott.

Förutom denna breda organisation inom Ekobrottsmyndigheten fanns Ekorådet som bestod av myndighetscheferna. Ekorådet hade en arbetsgrupp som deltog aktivt i att ta fram den årliga rapporten till regeringen. Ekorådets arbetsgrupp hade en viktig central funktion när det gällde att överblicka den ekonomiska brottsligheten.

Till en början fungerade organisationen något så när som det var tänkt. Men ganska snart började särintressen hos olika myndigheter och avdelningar att ta överhanden och den

samlade insatsen mot ekobrottsligheten gick förlorad. När Ekorådet avskaffade sig självt försvann även den synnerligen viktiga arbetsgruppen under Ekorådet. Ganska snart tonades stabsfunktionerna ned och verksamheten fokuserade på brottsutredande verksamhet och i synnerhet på brott som anmäldes till Ekobrottsmyndigheten. Det speciella med Ekobrottsmyndigheten fanns inte längre kvar. Betänk då att ekobrottsbekämpningens stora problem alltid har varit bristen på kunskap om hur brottsligheten ser ut. Vi har för lite bredd och det skulle behövas en samlad överblick.

Allt beror nämligen på vad man upptäcker och var man satsar. Det är som en underjordisk ström som ständigt pågår. Det skulle krävas en grupp som hela tiden följde upp vad som skedde. Man skulle kunna säga: Nu läser vi av, hur ser det ut nu?

Som Dan Magnusson påpekat saknade arkitekterna bakom det ambitiösa informations- och styrningshjulet insikt om svårigheterna med att få ett grepp om den ekonomiska brottsligheten. Det var dock tråkigt att Ekorådet och dess arbetsgrupp inte fick mer tid på sig för att utveckla ett uppföljningssystem som gjorde det möjligt att följa utvecklingen på ekobrottsområdet. Att några tjänstemän länsvis och centralt försökte sammanställa uppgifter utan några egentliga datakällor bidrog knappast till någon kunskapsuppbyggnad om den ekonomiska brottslighetens omfattning och struktur. I stället för ett rullande informations- och styrningshjul blev det rundgång. Med tiden hade de ambitiösa målsättningarna flagnat och i stället för omfattande kartläggningar togs mer allmänt hållna lägesbilder fram. Lennart Berg har efterfrågat mer grundläggande och forskningsbaserade studier vid sidan av de beskrivningar som bygger på den anmälda och utredda brottsligheten.

I stället för ett rullande informations- och styrningshjul blev det rundgång. Med tiden hade de ambitiösa målsättningarna flagnat och i stället för omfattande kartläggningar togs mer allmänt hållna lägesbilder fram.

Ekobrottsmyndigheten nedläggningshotad

1990-talet hade varit en aktiv reformperiod på ekobrottsområdet, men 2000-talets första årtionde präglades av uppbyggnad och konsolidering av den nya Ekobrottsmyndigheten, EBM, och de nyinrättade skattebrottsenheterna, samtidigt som den kriminalpolitiska uppmärksamheten skiftade mot organiserad brottslighet. ”Skilsmässan” mellan ekonomisk och organiserad brottslighet i början av 1980-talet började tjugo år senare även att göra sig gällande i den praktiska brottsbekämpningen och inte bara inom kriminalpolitiken.

Med några årtiondens perspektiv framstod uppdelningen mellan ekonomisk och organiserad brottslighet som olycklig. Den hade bidragit till en splittring av rättsväsendet, vilket i allmänhet uppfattades som negativt med många utländska exempel som bevis. I Sverige hade man berömt sig om att ha en enhetlig poliskår och ett enhetligt åklagarväsende.

Det hade inte ens gått tio år efter myndighetens högtidliga invigning, när en statlig utredning föreslog att EBM skulle läggas ned.

Det hade inte ens gått tio år efter myndighetens högtidliga invigning, när en statlig utredning föreslog att EBM skulle läggas ned. I stället skulle handläggningen av ekobrotten (i praktiken de stora volymerna av skatte- och bokföringsbrott) återgå till det reguljära polis- och åklagarväsendet (SOU 2007:8). Ett huvudargument var att brottsligheten inte gjorde samma uppdelning som myndigheterna. Problem uppstod exempelvis när en och samma utredning omfattade brott som skulle handläggas av både EBM och andra myndigheter. Analysen anknöt följaktligen till den tidigare nämnda AMOB-utredningen och Brås lagstiftningsöversyn, med ett vidare perspektiv än det som 1990-talets kriminalpolitiska arkitekter hade representerat.

Men just när det såg som mörkast ut [för Ekobrottsmyndigheten] avslöjades en av Sveriges största insiderhärvor. Champagneflaskor i 75 000-kronorsklassen blev sinnebilden för ekobrottens extravagans och uppmärksamheten kring ekonomisk brottslighet exploderade.

Så skrev kriminalreportern Terese Cristiansson i en krönika 2009. I fonden fanns också en rad internationella skandaler och fler skulle komma: Nick Leeson spekulerade bort Barings Bank, en historisk privatbank med brittiska kungahuset som kund. Sedan var det som tidigare nämnts skandalerna kring Enron och Worldcom samt 11 september-attackerna. Sammantaget hade osäkerheten ytterligare ökat på de finansiella marknaderna och därmed intresset för fasta spelregler (Engdahl 2003).

Champagneflaskor i 75 000-kronorsklassen blev sinnebilden för ekobrottens extravagans och uppmärksamheten kring ekonomisk brottslighet exploderade.

Den tidigare nämnda svenska Förtroendekommissionens betoning på det förebyggande arbetet och självreglering, var ett utslag för en tyngdpunktsförskjutning inom ekobrottsbekämpningen. Näringslivet var inte, som nyss påpekats av Sven-Åke Lindgren, ”boven i dramat” utan något att räkna med. Till det kunde fogas den ökade betydelsen av fungerande finansiella marknader, som knappast bekymrade 80-talets skatteinriktade ekobrottsbekämpning.

Även om EBM:s framgångar i domstol inte uppfattades ha varit alltför imponerande i allmänhetens ögon, framstod myndigheten som en garant mot allsköns finansiella skumraskaffärer, insiderbrott och otillbörlig marknadspåverkan. Det blev politiskt omöjligt att *inte* fortsätta att ta krafttag mot den hotande finansiella brottsligheten. Då var det detsamma som att *inte* lägga ned EBM.

I motsatt riktning till nedläggningsförslaget utvidgade EBM sitt mandat, från i stort sett de tre storstadsområdena till hela riket (SOU 2011:47, Håkansson 2016).

I EBM:s nyss refererade hotbildsanalys från 2009 betonades som nämnts också de finansiella brotten. Genom en lag som kom 2005, om straff för marknadsmissbruk, infördes en skyldighet för marknadsaktörer såsom fondmäklare, banker och börser att till Finansinspektionen rapportera misstankar om marknadsmissbruk såsom insiderhandel och annan marknadsmanipulation. Om det fanns grund för misstankarna gjorde Finansinspektionen en anmälan till EBM (se avsnitt 6.10 med ett exempel på hur en börs' marknadsövervakning kartlade aktiviteter som visade sig vara otillbörlig marknadspåverkan).

Genom en lag som kom 2005, om straff för marknadsmissbruk, infördes en skyldighet för marknadsaktörer såsom fondmäklare, banker och börser att till Finansinspektionen rapportera misstankar om marknadsmissbruk såsom insiderhandel och annan marknadsmanipulation.

Som nämnts profilerade sig EBM även inom tillgångsinriktad brottsbekämpning genom brottsutbytesenheten som bildades 2007, något som utvecklas i beskrivningen av nästa årtionde.

Organiserad brottslighet överst på dagordningen

Ekobrottsfrågorna levde vidare och EBM levde vidare, men det var den organiserade brottsligheten som dominerade. Eftersom begreppet organiserad brottslighet har en klang av mer samhällsskadlig kriminalitet än vad ekonomisk brottslighet har, fanns ett intresse av att ”uppgradera” ekobrottsligheten. Redan 1990-talets ekobrottsberedning talade om ”multikriminella” brottslingar – yrkeskriminella som slog sig på ekonomisk brottslighet och därmed intensifierade kontakterna mellan denna form av brottslighet och exempelvis narkotika- och våldsbrottslighet.

I en hotbildsanalys upprepade EBM att det fanns en allt starkare ”koppling mellan ekobrottslighet och annan allvarlig och ofta organiserad brottslighet” (EBM, 2005). I hotbildsanalysen användes begrepp såsom ”den organiserade ekonomiska brottsligheten” och man skrev att den ekonomiska och organiserade brottsligheten ”samverkar”. I 2009 års refererade hotbildsanalys dominerade kopplingen mellan organiserad och ekonomisk brottslighet. Men som nyss nämnts var dessa bedömningar knappast nya utan snarare ett uppvaknande av diskussionen från 1970-talet. Även den organiserade brottsligheten hade uppgraderats till ”grov organiserad brottslighet” (GOB).

I en hotbildsanalys upprepade EBM att det fanns en allt starkare ”koppling mellan ekobrottslighet och annan allvarlig och ofta organiserad brottslighet”.

Vid sidan av detta etiketterande var det oundvikligt att EBM hela tiden hade hanterat en hel del brott som i själva verket utgjorde organiserad brottslighet. Det hade förstås att göra med att vissa skattebrott såsom punktskattebrott med cigaretter och alkohol var klassisk mark för organiserad brottslighet (6.5). Till det kom punktskattebrott med dieselolja, vissa momsbedrägerier och inte minst organiserat svartarbete (se bl. a. 6.6).

Under 2000-talet ägde en rad förändringar rum där sambandet mellan ekonomisk och organiserad brottslighet på olika sätt manifesterades. Ett exempel var att myndigheter med inriktning på ekonomisk brottslighet tog intryck av hur organiserad brottslighet bekämpades. Nyss nämndes telefonavlyssning mot grova skattebrottslingar. Ytterligare en inspirationskälla från fältet organiserad brottslighet var betoningen på underrättelseverksamhet.

Underrättelseverksamhet och myndighetsgemensamma satsningar

Organiserad brottslighet är ofta till sin natur långsiktig i betydelsen att brottsligheten upprepas och därför bygger på förberedelser, logistik och kontakter. Det gör det också möjligt att följa personers och grupperingars göranden och låtanden. Framför allt AMOB- och SPANEK-utredningarna på 1970-talet lyfte fram behovet av underrättelseverksamhet även på ekobrottsområdet. Det återkom i Riksåklagarens förslag om en förstärkt riksenhet mot ekobrott, men förverkligades aldrig eftersom EBM bildades. Det handlade om nätverk av gärningspersoner som gång på gång upprepade sina brott (Brå 2011:7). Det dröjde dock ända in på 2000-talet innan EBM och skattebrottsenheterna började bygga upp sina underrättelsetjänster.

År 2009 inleddes en myndighetsgemensam satsning mot organiserad brottslighet: Nationell mobilisering mot den grova organiserade brottsligheten, förkortad ”GOB-satsningen”. Inom Polisen inrättades runt om i landet åtta aktionsgrupper med 200 polisanställda.

År 2009 inleddes en myndighetsgemensam satsning mot organiserad brottslighet: Nationell mobilisering mot den grova organiserade brottsligheten, förkortad ”GOB-satsningen” (Ds 2008:38, Brå 2011:20). Inom Polisen inrättades runt om i landet åtta aktionsgrupper med 200 polisanställda. Tidigare hade Göteborg, Malmö, Stockholm och Linköping etablerat lokala underrättelsecentrum. I och med satsningen bildades ytterligare centrum, som efter namnbyte blev regionala underrättelsecentrum, RUC. Dessa finns på sammanlagt åtta orter i landet. Det unika med dessa centrum var att underrättelsehandläggare från en rad myndigheter samverkade i samma lokal. Inte minst var ekobrottsinslaget tungt med företrädare för både EBM, Skatteverket, Tullverket och Kronofogden. Försäkringskassan ingick också i några centrum. På nationell nivå sattes ett nationellt underrättelsecenter (NUC) upp. GOB-satsningen kom att förknippas bland annat med de uppmärksammade Södertäljeaktionerna Tore 1 och 2, operationerna Selma och Alfred i Malmö (Brå 2009:19, Brå 2014:13, Korsell 2006, Korsell 2012).

Framför allt genom samarbetet i regionala underrättelsecentrum fick ekobrottsbekämpningen en bredare plattform. De problem som tidigare hade betonats, att gärningspersonerna inte gjorde samma uppdelning som myndigheterna i en ekobrotts- och en organiserad brottslighetsfalang, kunde i någon mån lindras genom

dessa underrättelsecentrum. På det sättet får RUC betraktas som en viktig reform, kanske till och med i nivå med att EBM och skattebrottsenheterna bildades tio år tidigare, i betydelsen att RUC stod för något nytt.

Som beskrivits började det kriminalpolitiska intresset för ekobrotten att avta under 2000-talets första årtionde och i stället riktades uppmärksamheten mer och mer mot den organiserade brottsligheten. Utvecklingen av gäng, inte minst inom mc-miljön, spektakulära kupper som helikopterrånet i Stockholm, sprängattentat mot en åklagare och skjutningar på öppen gata bidrog till att de mer stillsamma ekobrotten hamnade i bakgrunden. Trustormannen Joakim Poseners självbiografiska bok kunde i dramatik knappast mätas med skildringar av den organiserade brottsligheten med titlar såsom *Svensk maffia*, *Maffiakrig* och längre fram, *Gangsterparadiset* (Korsell 2008 och 2010, Nilsson 2020).

Utvecklingen av gäng, spektakulära kupper som helikopterrånet i Stockholm, sprängattentat mot en åklagare och skjutningar på öppen gata bidrog till att de mer stillsamma ekobrotten hamnade i bakgrunden.

Professor Dan Magnusson:

Det var en allmän uppfattning inom Ekobrottsmyndigheten att ett tyngre klientel gick in i ekobrotten. De var multikriminella. Det kom fram i brottsutredningarna, men det var svårt att säga hur utbrett det var. Den organiserade brottsligheten befolkas av ett annat slags människor än i ekobrotten. Nya aktörer började komma in på ekobrottslighetens område. Det var sådana personer vars tidigare generationer på sextio- och sjuttiotalet ägnade sig åt rån, inbrott och liknande. Visserligen fanns det även en del inom ekobrottsligheten som var farliga, men det hörde till undantagen. Personer inom organiserad brottslighet såg att det var mindre risk att gå över till ekobrott och de drog nytta av experter, som hade en central uppgift att rigga bolag, använda bolag som fasad och för att tvätta pengar.

Denna utveckling ansågs börja på allvar på 2000-talet och att den sedan dess har varit en stegring, som myndigheterna inte kommit till rätta med.

Det behövs ekonomisk och juridisk kunskap för att begå ekobrott. Oseriösa rådgivare är en kategori som är väsentliga för ekobrottsligheten. De oseriösa rådgivarna är nyckelfigurer. Företag har blivit viktigare för att begå brott och därför möts ekobrottslingar och organiserade brottslingar. Förr fanns en ren kriminell ”Sopranomiljö”, i vilken man sålde illegal sprit, narkotika, drev spelhålor, hade prostituerade och ägnade sig åt hot.

Det finns en hjärna – rådgivaren – och den som utför. När lokala aktörer får problem ringer de rådgivaren för att få support.

Kommissarie Jakob Kindt vid EBM i Malmö är inne på samma spår som Dan Magnusson och lyfter fram rådgivarnas roll för ekobrotten. Det finns en hjärna – rådgivaren – och den som utför. När lokala aktörer får problem ringer de rådgivaren för att få support. Det finns nyckelpersoner internationellt som det går att bolla idéer med eller som kan sälja koncept.

Professor Per Ole Johansen har påmint om att det inte enbart är personer inom organiserad brottslighet som går över till ekonomisk brottslighet. Det kan även vara tvärtom. Dessutom kan personer inom organiserad brottslighet utvecklas till legala företagare.

6. 2010-talet

Den internationella lågkonjunkturen präglade slutet av 2000-talets första årtionde. BNP-tillväxten visade minussiffror (–5 procent) till följd av minskad internationell efterfrågan. Exempelvis föll exporten av den för Sverige så viktiga bilindustrin med 40 procent. Ungdomsarbetslösheten ökade till 25 procent.

Under 2010 återhämtade sig Sverige efter finanskrisen 2008, men exporten och tillväxten hade svårt att ta fart. Återhämtningen gick dock snabbare än vad många hade vågat hoppats på. Både internationell och inhemsk efterfrågan fick hjulen att åter börja rulla.

(SCB 2016)

6.1. Kriminalpolitik: ”Go for the money”, underrättelsetjänst och myndighetssamverkan

Traditionellt hade brottsbekämpningen räknat sina segrar i fällande domar och fängelseår. I fråga om beslag var det smuggelgods eller vapen som fick uppskattning hos kollegor och chefer. Samtidigt fanns en uppfattning om att det som verkligen biter på gärningspersoner med ekonomisk vinning i sinnet, var att förverka deras brottsvinster. Om drivkraften för den ekonomiska och organiserade brottsligheten var pengar – och det som kunde köpas för pengar – borde också brottsbekämpningen ha samma fokus. Under 2010-talet fick tillgångsinriktad brottsbekämpning fastare former (Korsell och Örnemark Hansen 2014).

Kronofogden och Skatteverket hade förvisso alltid tänkt i ekonomiska termer. För dessa myndigheter var ”go for the money” knappast något nytt. Som en följd av ett ökat ekonomiskt fokus på brottsligheten, blev ekonomiskt inriktade myndigheter såsom Försäkringskassan, Kronofogden och Skatteverket allt viktigare aktörer på den brottsbekämpande arenan, som inte alltför länge sedan hade dominerats av polis och åklagare (Korsell 2012).

Skattevapnets olika delar – taxering, eftertaxering, skattetillägg och betalningssäkring – sattes in för att minska vinsterna från exempelvis svart arbete (Brå 2007:27 och Brå 2011:7). Samtidigt omprövade Försäkringskassan bidrag och stöd som betalades ut, och återkrävde vad som hade betalats ut felaktigt.

Om drivkraften för den ekonomiska och organiserade brottsligheten var pengar – och det som kunde köpas för pengar – borde också brottsbekämpningen ha samma fokus.

Stora härvor med bedrägerier inom assistansersättning och andra stöd hade uppdagats (ISF 2011:12). Tillgångsutredare blev en ny yrkesgrupp vid sidan av poliser, åklagare och skatterevisorer.

Poliser och åklagare började att i högre grad betona den ekonomiska sidan av brottsbekämpningen genom att spåra och återföra vinning av brott, genomföra tillgångsutredningar och på andra sätt ”follow the money” (Örnemark Hansen 2014). Dessa yrkesgrupper inom rättsväsendet närmade sig skatterevisorernas sätt att tänka och arbeta (Korsell 2012). Tidigare hade skattebrottsenheter inrättats och då började skattetjänstemän att tänka och arbeta som poliser.

Tidigare hade skattebrottsenheter inrättats och då började skattetjänstemän att tänka och arbeta som poliser.

Olika händelser i vår omvärld hade påverkat den tillgångsinriktade brottsbekämpningen i Sverige. En grundsten var USA:s ”war on drugs” under 1980-talet, med fokus på förverkande av brottsutbyte (Vettori 2006). För Sveriges del har allt fler avtal slutits med skatteparadis om informationsutbyte. Det framstår därför som att skatteparadisen minskat något i betydelse sedan EBM 1999 gav ut sin rapport. En intressant aspekt är att det inte var den ekonomiska brottsligheten som primärt motiverade åtgärderna mot skatteparadisen utan organiserad brottslighet i form av narkotika samt terrorism.

Ett spår, som delvis sammanhängde med tillgångsinriktad brottsbekämpning, var att motverka att bland annat finansiella aktörer utnyttjades för att tvätta pengar. Att på olika sätt motverka penningtvätt hade blivit en allt viktigare fråga globalt (Levi 2013). Inom Rikskriminalpolisen hade Finanspolisen inrättats för att arbeta mot penningtvätt (Brå 2011:4).

Som en följd av Europeiska rådets handlingsplan för att bekämpa organiserad brottslighet, infördes 2008 reglerna om utvidgat förverkande som kunde aktualiseras för mer allvarlig brottslighet.

De juridiskt traditionella verktygen inom tillgångsinriktad brottsbekämpning hade varit beslag och förverkande (exempelvis brottsverktyg och brottsvinster), kvarstad (för att säkra framtida skadestånd) och betalningssäkring (för att säkra skatteinbetalningar). Som en följd av Europeiska rådets handlingsplan för att bekämpa organiserad brottslighet, infördes 2008 reglerna om utvidgat förverkande som kunde aktualiseras för mer allvarlig brottslighet. Utmärkande för utvidgat förverkande var att åklagaren inte behövde visa att den aktuella egendomen kunde knytas till ett visst brott. Det räckte med att egendomen härrörde från personens ”brottsliga verksamhet”. Beviskraven var dessutom lågt ställda eftersom det enbart behövde visas att det var klart mera sannolikt att vinningen härrörde från brottslig verksamhet än från laglig verksamhet. Trösklarna sänkes 2016 för när utvidgat förverkande kunde tillämpas. Listan över förverkandegrundande brott utvidgades (Lindgren 2016, SOU 2021:100).

Retoriskt hänvisade myndigheter ofta till Al Capone-principen. Gangsterkungens öde hade snarare beseglats av skatterevisorer än av mordutredare och spritpoliser. Skälet till att skattevapnet visade sig vara effektivast i dåtidens Chicago var dock inte att skattereglerna var överlägsna traditionell straffrätt. I stället var problemet den utbredda lokala poliskorruptionen. Den amerikanska skattemyndigheten var dock federal. Till skillnad från den lokala poliskåren stod inte skattetjänstemännen på Al Capones lönelista (Höjer 2009).

Retoriskt hänvisade myndigheter ofta till Al Capone-principen. Gangsterkungens öde hade snarare beseglats av skatterevisorer än av mordutredare och spritpoliser.

Källa: United States Department of Justice 1931/ wikimedia.org

Fler myndigheter inom tillgångsinriktad brottsbekämpning

Om någon brottsutredare före 1995 under en brottsutredning hade föreslagit att man borde kontakta Kronofogdemyndigheten, Försäkringskassan eller någon annan icke brottsutredande myndighet i utredningen skulle garanterat flertalet deltagare ha blivit förvånade. Förhållandet i dag är helt annorlunda genom den arbetsmetodik som tillämpas vid brottsutredningar inom ramen för satsningarna mot den grova ekonomiska och grova organiserade brottsligheten.

Göran Erixon (2016, s. 181), tidigare enhetschef med riksansvar för specialverkställighet, Kronofogden

Under 1990-talet hade myndighetssamverkan på ekobrottsområdet börjat att utvecklas, vilket delvis blev en grund för senare tids tillgångsinriktad brottsbekämpning som förutsatte samarbete mellan flera myndigheter. När förre skattechefen Karl-Erik Nord såg tillbaka på 1970- och 1980-talets ekobrottsbekämpning efterlyste han mer samarbete:

Prestigelös samverkan mellan myndigheter är då som nu nyckeln till en framgångsrik ekobrottsbekämpning. Men antalet inblandade myndigheter är ett problem i sig, som kan föranleda frågor om gränsdragning, befogenheter, tillämpning av sekretessbestämmelser eller i olyckliga fall till och med irrationella och energikrävande revirdiskussioner (Nord 2000, s. 94).

Karl-Erik Nord skulle dock bli bönhörd. Som nyss nämnts inrättades på underrättelsesidan regionala underrättelsecentrum (Brå 2011:20, Brå 2011:7). Det myndighetsgemensamma Operativa rådet förfogade över polisiära resurser som kunde förstärka olika regioner. RUC-arbetet underlättades av specifik lagstiftning – lagen

Inom Kronofogden inrättades en riksjour för att kunna verkställa distansutmätning, framför allt av föremål som polisen under kvällar och helger tagit om hand med stöd av reglerna om beslag, förvarstagande eller ingripande. Foto: Kronofogden

I årsredovisningen för 2020 redovisade EBM förverkande och utvidgat förverkande med 282 miljoner kronor, vilket var ett ovanligt högt belopp.

(2016:774) om uppgiftsskyldighet vid samverkan mot viss organiserad brottslighet – som möjliggjorde delning av information som annars vore sekretessbelagd.

Inom Kronofogden inrättades en riksjour för att kunna verkställa distansutmätning, framför allt av föremål som polisen under kvällar och helger tagit om hand med stöd av reglerna om beslag, förvarstagande eller ingripande (Erixon 2016). På det sättet kunde Kronofogden mäta ut föremål för skulder.

Som nyss nämnts byggde både EBM och skattebrottsenheterna upp egna underrättelseverksamheter efter mönster från polis och tull. På ekobrottsområdet var kriminalunderrättelseverksamhet en tämligen ny företeelse och utvecklingen med myndighetssamverkan hade haft stor betydelse, menar kriminalinspektör Lars Rosander, EBM. Pensionerade kammaråklagare Mats Rollbäck, EBM, är inne på samma spår, att underrättelseverksamheten börjat spela en större roll för att detektera allvarlig brottslighet. Om förundersökning gick ut på att utreda redan upptäckta brott, var syftet med underrättelseverksamhet att upptäcka pågående brottslighet genom ett omfattande kartläggningsarbete. Ibland kunde underrättelseverksamhet komma brottslighet på spåren som enbart befann sig på planeringsstadiet eller i ett inledande skede. Som så många andra intervjupersoner menar han dock att det ändå var bättre förr; tidigare fanns inte den storskaliga kriminaliteten.

Inom ekobrottsbekämpningen bredde onekligen ett nytt landskap ut sig där myndigheterna började ta brottsvinster i beslag. Denna utveckling att ”gå på pengarna” hade tagit sin början redan under 1990-talet. Visserligen fanns inga nya myndigheter så som i vissa andra länder, men väl nya funktioner inom befintliga myndigheter, och framför allt samverkade de på ett annat sätt än tidigare.

EBM hade profilerat sig med en särskild brottsutbytesenhet, med tiden lades den ned och brottsutbytesfrågorna hanterades i stället i linjeorganisationen. Egentligen var det konstigt att det var EBM som först bildade en brottsutbytesenhet och inte Åklagarmyndigheten. Skälet var att de brottstyper som EBM ansvarade för typiskt sett inte genererade så stora brottsvinster att de behövde hanteras i ny ordning. I årsredovisningen för 2020 redovisade EBM förverkande och utvidgat förverkande med 282 miljoner kronor, vilket var ett ovanligt högt belopp (EBM 2021a). De två föregående åren uppgick beloppen till 75 miljoner kronor respektive 48 miljoner kronor. I fråga om det för myndigheten centrala skattebrottsområdet fanns redan lagstiftning på plats och rutiner hos Skatteverket för att säkerställa skattebetalningar genom betalningssäkring. Med andra ord var behovet begränsat för EBM att bygga upp en egen verksamhet för brottsutbytesfrågor. Däremot innebar brottsutbytesenheten att rutinerna förbättrades.

Regeringen drev på brottsutbytesfrågan, men signifikant nog inte på det breda ekobrottsområdet utan som ett led i satsningen mot ”grov organiserad brottslighet”. Senare skulle Riksrevisionen ha synpunkter på det snäva perspektivet (se ruta nedan). År 2012 hade EBM, Åklagarmyndigheten, Rikspolisstyrelsen, Tullverket, Skatteverket och Kronofogden fått i uppdrag av regeringen att utveckla och följa upp myndighetssamverkan på brottsutbytesområdet. Några projekt kretsade kring behovet av att göra finansiella undersökningar som ett led i brottsutredningar och sätt för spanare att kartlägga tillgångar.

Riksrevisionen:

Myndigheternas styrning av ”vinningsfrågor” fokuserar främst på grov organiserad brottslighet.

Även om arbetet mot organiserad brottslighet är ett väsentligt område för statens insatser, finns det en betydande brottslighet som inte är att anse som organiserad. Det finns därmed en risk för att insatser mot vinning av brottslighet som saknar anknytning till organiserad brottslighet inte prioriteras tillräckligt av myndigheterna. Det är få av de granskade myndigheterna som har fastställt någon strategi eller några riktlinjer för när och i vilket syfte som personers ekonomi ska kartläggas och för när upplysningar om deras tillgångar ska eller kan lämnas till andra myndigheter.

(Statens insatser för att komma åt vinster i brottslig verksamhet, RiR 2020:26, s. 11.)

Även om arbetet mot organiserad brottslighet är ett väsentligt område för statens insatser, finns det en betydande brottslighet som inte är att anse som organiserad.

Enligt Riksrevisionen var regeringens styrning otydlig eftersom målet för Åklagarmyndigheten och EBM var ökad lagföring. Det förde med sig att lagföringar prioriterades framför insatser mot vinning av brottslighet. Åklagarna lämnade i mindre utsträckning upplysningar om tillgångar vid ansökan om verkställighet av kvarstad än vad Skatteverket gjorde vid ansökan om betalningssäkring. ”Det kan leda till att riksdagens förväntning om en ökad brottsförebyggande effekt inte kan uppfyllas. Samtidigt ligger det i myndigheternas ansvar att göra ändamålsenliga prioriteringar inom ramen för deras verksamheter” (RR 2020:26 s. 11).

Förre chefsåklagaren Kent Madstedt har påpekat att det, förutom betydelsen av att komma åt olagligt åtkomna pengar, innebär det stora utredningsmässiga fördelar att följa pengarnas väg. Det gör det också möjligt att lagföra penningtvättare och identifiera de

av brottslingarna som anser sig ha den mesta rätten till pengarna (huvudgärningspersonerna). ”Att följa pengarna är en väsentlig faktor för möjligheterna att klargöra det brottsliga förfarandets olika delar (händelser, personer). Att leta pengar bör därför inte betraktas som något separat (brottsutbytesenhet) från utredningen i övrigt.”

Penningtvättsbrottet – det ”nya” bokföringsbrottet?

Lagen (2014:307) om straff för penningtvättsbrott – penningtvättsbrottslagen – infördes 2014 och ersatte tidigare bestämmelser om bland annat penninghäleri. Penningtvättsbrottslagen tar upp självtvätt, det vill säga att tvätta vinster från egen brottslighet.

Anmälningarna om penningtvättsbrott har skjutit i höjden sedan penningtvättsbrottslagen trädde i kraft. Enligt den gamla penninghälerilagstiftningen var antalet anmälningar i runda tal 500 per år. Med det nya penningtvättsbrottet ökade anmälningarna kraftigt till omkring 7 000 om året.

Anmälningarna om penningtvättsbrott har skjutit i höjden sedan penningtvättsbrottslagen trädde i kraft (Brå 2019:17). Enligt den gamla penninghälerilagstiftningen var antalet anmälningar i runda tal 500 per år. Med det nya penningtvättsbrottet ökade anmälningarna kraftigt till omkring 7 000 om året. Den stora förändringen har förklarats av den generella ökningen av bedrägerier och att det nya brottet har ansetts fungera effektivt för att utreda vissa typer av bedrägerier (Brå 2019:17). Det rör sig framför allt om enklare bedrägerier där det är möjligt att knyta transaktioner till kontonummer och kontoinnehavare, till exempel vid annonsbedrägerier. De som omfattas av brottsrubriceringen är i första hand personer som hjälper förövare av ”förbrotten”, till exempel bedrägerier, att tillgodogöra sig brottspengarna genom att upplåta konton.

Bokföringsbrott har länge fungerat som ett slags ställföreträdande brott för rättsväsendet när det gäller att effektivt och arbetsbesparande hantera brottsupplägg som egentligen innefattar annan bakomliggande brottslighet, inte minst skattebrott och olika brott mot borgenärer. Fyller penningtvättsbrottet något av samma funktion som bokföringsbrottet, mot tanke på den kraftiga ökningen av anmälningar?

”Banker och andra institutioner har satsat stora resurser på åtgärder mot penningtvätt. Det har därför blivit svårare att få ut pengar från banker. [Bolagets] affärsidé har varit att ha en seriös fasad och att lämna ut kontanter till företag och personer utan kontroll.” [Bolagets] slogan var ”När banken säger nej så säger vi ja”.

Det finns dock en skillnad mot bokföringsbrottet. Det brottet riktar sig mot de som var ansvariga för näringsverksamheten, men som inte behöver vara de verkliga huvudmännen bakom brotten. Penningtvättsbrottet kan rikta sig mot den som begått förbrottet, men som nyss nämnts åtalas ofta andra personer som hanterat pengarna efter det att förbrottet begåtts, exempelvis personer som upplåtit sina konton. I den meningen innebär penningtvättsbrottet att möjligheterna till ansvarsutkrävande har utvidgats.

Fallet Beach: ”När banken säger nej så säger vi ja”

”Banker och andra institutioner har satsat stora resurser på åtgärder mot penningtvätt. Det har därför blivit svårare att få ut pengar

från banker. [Bolagets] affärsidé har varit att ha en seriös fasad och att lämna ut kontanter till företag och personer utan kontroll.” [Bolagets] slogan var ”När banken säger nej så säger vi ja”.

På det sättet beskrev Stockholms tingsrätt fallet Beach: En härva där fem personer dömdes till som längst fängelse i fyra år efter att ha hanterat drygt 20 miljoner kronor genom olika bolag där kontomedel hade förvandlats till kontanta utbetalningar. Verksamheten hade större ambitioner än de ”hålet i väggen-växlingskontor” som brukade figurera i penningtvättssammanhang. Det var registrerat som ett betaltjänstföretag och vissa ansträngningar gjordes för att klara en ytlig granskning. Vid uttagen av kontanterna hade nämligen Blocket-annonser om entreprenadmaskiner använts för att ge en skenbar förklaring till vad pengarna skulle användas till. Även ”hittepåfakturor” förekom. I avlyssnade meddelanden mellan gärningspersonerna användes uttryck såsom att ”göra en maskin” eller ”ordna en maskin”.

Verksamheten hade större ambitioner än de ”hålet i väggen-växlingskontor” som brukade figurera i penningtvättssammanhang. Det var registrerat som ett betaltjänstföretag och vissa ansträngningar gjordes för att klara en ytlig granskning.

Slussbolagen och det utbetalande bolaget tog ut en provision på omkring 4 miljoner kronor. Det borde betyda att avgiften för att omvandla bankmedel till kontanter var omkring 20 procent.

Bakom banktillgodohavanden hade det förekommit omfattande fakturabedrägerier där kommuner, regioner och företag betalat för fakturor som hade ställts ut av andra företag än de som var aktuella i målet. På fakturorna angavs namn såsom Företagsfokus och Kommunfakta.

Den bild som framträdde var att gärningspersonerna hade hög utbildning och kontakter med etablerade personer, men att de hade tidigare ekobrottslighet i bagaget och även ”tyngre” kriminalitet med narkotika och vapen. En person som medverkade i utredningen menade att fallet kan ses som en illustration av hur ekobrottslingar hade en möjliggörarfunktion för annan brottslighet.

Flertalet penningtvättsbrott hanteras dock av det reguljära polis- och åklagarväsendet. EBM kommer i kontakt med penningtvätt, framför allt som ett inslag i annan brottslighet, företrädesvis olika former av skattebrottslighet, samt vid momsbedrägerier och andra bedrägerier. En mindre andel ärenden gäller specifika brott enligt penningtvättsbrottslagen.

Enligt en rapport från EBM (2020) var de vanligaste penningtvättsåtgärderna av enklare slag än att ha koppling till skatteparadis. Det handlade om att på bankkonton ta emot, förvara eller omsätta belopp samt att sätta in eller ta ut kontanter. Till det kom det för svart arbetskraft vanliga förfarandet att för skenets skull upprätta falska eller osanna fakturor.

Enklare var det med utlandskonton i vissa andra länder som gjorde att gärningspersonerna kunde göra stora uttag från svenska uttagsapparater eftersom maxgränsen var osedvanligt hög.

I ett fall användes ett stort antal företag och privatpersoner med konton för att slussa pengar. Bankerna började reagera över egendomliga transaktioner, ställde frågor och hotade med att avsluta konton. Enklare var det med utlandskonton i vissa andra länder som gjorde att gärningspersonerna kunde göra stora uttag från svenska uttagsapparater eftersom maxgränsen var osedvanligt hög. På det sättet kunde åtskilliga miljoner kronor tas ut i kontanter. Telefonavlyssning, spaning, undersökning av kontorörelser och husrannsakningar utomlands kunde dock binda huvudmannen och dennes medbrottslingar till flera brott.

Med EBM:s inriktning på näringsverksamhet har det särskilda brottet näringspenningtvätt blivit intressant för att bekämpa ekonomisk brottslighet. Bedömningen gäller om näringsidkarens åtgärd skäligen kan antas vara vidtagen i penningtvättssyfte. För brott räcker det med att en näringsverksamhet hanterar pengar på ett sätt som kan bedömas som ett klandervärt risktagande. Med andra ord är tröskeln låg för att begå ett brott. Tony Jacobsson, utredare vid EBM i Linköping, anser att det nya brottet näringspenningtvätt har betytt mycket och har förändrat myndighetens arbete.

Mot bakgrund av att samhället blir mer och mer kontantlöst, kan hantering av stora mängder kontanter ses som ett klandervärt risktagande. Enligt ett utslag från Högsta domstolen från 2021 frikändes dock den åtalade för näringspenningtvätt. Personen hade på sitt konto hanterat stora summor från en okänd person. Intervjupersoner bedömde därför att större krav på utredning kommer att krävas för att styrka näringspenningtvätt. Vid sidan av själva brottsutredningen kan det blir aktuellt att ta pengar i förvar enligt stöldgodslagen eller som penningbeslag.

Företrädarna är måna om att ge sken av att de förestår en legitim verksamhet, till exempel genom att rapportera några misstänkta transaktioner till Finanspolisen, men låter kunder genomföra transaktioner trots misstänkta omständigheter.

Analysen visar även att kriminella startar online-baserade banktjänster, växlingskontor och så kallade falska factoringbolag. Formellt sett tillhandahåller bolagen traditionella banktjänster, valutaväxling och/eller factoring men i praktiken bistår bolagen kriminella personer att slussa pengar och omvandla kontomedel till kontanter för att betala till exempel svart arbetskraft. Företrädarna är måna om att ge sken av att de förestår en legitim verksamhet, till exempel genom att rapportera några misstänkta transaktioner till Finanspolisen, men låter kunder genomföra transaktioner trots misstänkta omständigheter.

Ur EBM:s lägesbild om ekonomisk brottslighet i Sverige 2016–1018.

SVERIGE

Kvarts miljard misstänks ha tvättats på växlingskontor

UPPDATERAD 2020-12-19 PUBLICERAD 2020-12-19

Drygt 100.000 kronor i timmen – så mycket svarta pengar misstänks under 17 månader ha tvättats vita hos World Exchange på Södermalm i Stockholm. Växelkontorets företrädare, som även misstänks för grovt narkotikabrott, sitter nu häktad. Foto: Jonas Lindkvist

Faksimil ur Dagens Nyheter.

Kontoanalyser, kontantberäkningar och liknande finansiella utredningar har blivit ett viktigt inslag i brottsutredningar om penningtvättsbrott för att kunna visa pengars brottsliga bakgrund.

6.2. Det ständiga svartarbetet

”Om en pratar så torskar alla.”

Från en telefonavlyssning i en härva med byggbolag.

Åtskilliga ekobrott är organiserade, i betydelsen att ett flertal personer är involverade i brottsligheten och har olika roller.

Det som utvecklats till något av ett klassiskt upplägg är att ett företag avlönar svart arbetskraft genom att föra över pengar till ett fakturaskrivande bolag för påstådda utförda arbeten. Det fakturaskrivande bolagets primära uppgift är just att skriva osanna

fakturor och ta emot pengar. Bolagets företrädare är en målvakt och denne instrueras som regel av personer som kontrollerar det betalande bolaget.

När det fakturaskrivande bolaget fått betalt tas pengarna ut kontant från kontot. För att inte väcka uppmärksamhet kan flera uttag äga rum. Uttag kan även ske från verksamheter som varken ställer frågor eller rapporterar misstänkta transaktioner till Finanspolisen. Det kan gälla växlingskontor som kontrolleras av kriminella eller av andra skäl ”hjälper till”, så som i det nyss refererade fallet med det stora guldmålet (se 4.6, Brå 2015:22, Brå 2011:7).

Det fakturaskrivande bolaget behåller en del av pengarna, men merparten går tillbaka till den betalande företagaren som använder dessa till att betala ut svarta löner och ersätta sig själv.

Det betalande bolaget riskerar även att missbruka momsreglerna genom att hävda en ingående moms till följd av den osanna fakturan, vilket i sin tur kan leda till återbetalning från Skatteverket.

Det betalande bolaget riskerar även att missbruka momsreglerna genom att hävda en ingående moms till följd av den osanna fakturan, vilket i sin tur kan leda till återbetalning från Skatteverket.

I flera branscher, inte minst inom bygg och anläggning, är det vanligt att många företag deltar i ett och samma projekt. Som nyss påpekats har byggbranschen under lång tid genomgått en strukturomvandling och inga byggbolag vill sitta med för mycket arbetskraft. För inte så länge sedan hade förvaltningar och företag egen personal för städning av sina verksamhetslokaler, men som ett led i privatiseringar och renodling av ”affärsidén” anlitas i stället företag på entreprenad. Upphandlingar driver på med lägsta pris, och därmed skapas en grogrund för illojal konkurrens genom framför allt svartarbete. På detta sätt hänvisar ekorevisor Henrik Lundin, EBM, till tidsandan med tillfällesstrukturer som en viktig förklaring till det storskaliga svartarbetet. Även inom hemtjänst och personlig assistans använder man sig av underentreprenörer (Brå 2022:1).

Den för svartarbete utsatta byggbranschen är en motor i svensk ekonomi och sysselsätter direkt och indirekt omkring 10 procent av den yrkesarbetande befolkningen.

Den för svartarbete utsatta byggbranschen är en motor i svensk ekonomi och sysselsätter direkt och indirekt omkring 10 procent av den yrkesarbetande befolkningen (EBM 1999). Det gör svartarbetet till ett samhällsproblem. Kriminalinspektör Lars-Åke ”LÅE” Edlund, EBM, betonar det starka konjunkturtrycket på bygg- och anläggningsbranschen och den närliggande åkerinäringen i samband med tidigare stora projekt i Stockholmsområdet, såsom Globen, Arlandabanan, Södra länken och övertäckning av citykärnan. Högkonjunktur och stora projekt innebär också stora ekobrott.

Med tiden har organisationsgraden utvecklats genom att factoringbolag ingår i kedjan av företag. Faktura- och betalningsströmmar går mellan factoringföretaget och andra bolag, allt för att försvåra utredningarna (Brå 2011:7).

Det är också pengarna som hamnat i fokus för EBM:s spanare. En pensionerad spanare på EBM, berättar att man framför allt spanade på de personer som skulle ”hämta tillbaka pengar” som hade betalats ut till följd av en falsk faktura. Syftet med spaningen var att visa att någon egentlig utbetalning aldrig hade ägt rum utan att pengarna kom tillbaka till huvudpersonerna. Det var vanligt att de skuggade personerna tog ut kontanter från ett växlingskontor. För spanarna gällde det då att obemärkt observera och dokumentera, ofta från bilen med hjälp av kikare och kamera med telezoomobjektiv. Ibland kunde spanare låna ett utrymme i en bostad eller lokal som observationsplats – ”holk” på spanarspråk – för att kunna göra iakttagelser av exempelvis vilka som besökte ett växlingskontor.

I slutändan är det följaktligen kontanter som gäller för åtskilliga gärningspersoner. Analytikern Sofia Magnusson menar att den striktare regleringen mot penningtvätt och rapporteringssystemet av misstänkta transaktioner har gjort att kriminella söker sig till kontantbranscher och företag som erbjuder bankliknande tjänster, till exempel växlingskontor och factoringföretag (se 6.1 med det illustrerande fallet ”Beach”). En del växlingskontor fungerar som rena serviceinrättningar åt ekobrottslingar, enligt den tidigare spanaren.

De multikriminella började mer och mer synas i de större svartarbetshärvorna. Inte minst gällde det personer med anknytning till mc-gäng, berättar ekorevisor Henrik Lundin, EBM. Ekobrott och våldskapital gick samman, vilket det fanns exempel på redan

Analytikern Sofia Magnusson menar att den striktare regleringen mot penningtvätt och rapporteringssystemet av misstänkta transaktioner har gjort att kriminella söker sig till kontantbranscher och företag som erbjuder bankliknande tjänster, till exempel växlingskontor och factoringföretag.
Foto: Rickard Kihlström

Foto: Andrey Popov / Shutterstock

Det var vanligt att de skuggade personerna tog ut kontanter från ett växlingskontor. För spanarna gällde det då att obemärkt observera och dokumentera, ofta från bilen med hjälp av kikare och kamera med telezoomobjektiv.

Förr var det svenskar och finländare som förekom i svartarbetshärvorna, och bevisningen fanns också i Sverige eller Finland. EU-inträdet och den fria arbetsmarknaden förändrade spelplanen i grunden. Bemanningsföretag tillhandahöll utländsk arbetskraft. Baltikum blev vanligt förekommande i utredningarna.

under 1980-talet. Det är en utveckling som varit tydlig under de senaste femton, tjugo åren, menar kriminalinspektör Lars Rosander, EBM. I dag är det vanligt att piketen och den lokala insatsstyrkan säkrar vid ekobrottstillslag. Det var knappast aktuellt tidigare. Vad är det som har hänt?, frågar Lars Rosander retoriskt och ger en delförklaring. Åtskilliga gärningspersoner har insett hur lätt det är att tjäna stora pengar på ekobrott, svarar han.

Förr var det svenskar och finländare som förekom i svartarbetshärvorna, och bevisningen fanns också i Sverige eller Finland. Enligt förre skattedirektören Lars Åke Larsson kunde det finska inslaget förklaras med tidig arbetskraftsinvandring i kombination med att kvalificerad finsk arbetskraft rekryterades till branscher som hade problem med svartarbete. Det handlade om bygg och anläggning samt den numera utdöda varvsnäringen där behovet av svetsare var stort.

EU-inträdet och den fria arbetsmarknaden förändrade spelplanen i grunden. Bemanningsföretag tillhandahöll utländsk arbetskraft. Baltikum blev vanligt förekommande i utredningarna. En förklaring var att svenska banker etablerade sig där efter östblockets fall, samtidigt som baltisk arbetskraft sökte sig till Sverige. Särskilt i bygg- och anläggningsbranschen blev det utländska inslaget påfallande. Utländska byggarbetare nådde även fram till den småskaliga privatmarknaden med villa- och bostadsrättsägare.

Med utländsk arbetskraft och utländska firmor försvårades myndigheternas kontrollverksamhet. Det gällde även branschorganisationers och fackföreningars insyn och möjligheter att agera. Därmed ökade risken för skatteundandragande och annan brottslighet. I stället för kontanter förekom det att svart arbetskraft fick in medel på utländska konton, som var kopplade till i Sverige gångbara bankkort.

Det utländska inflytandet växte sig också stort inom åkerinäringen. På 1960-talet var svartåkare ett begrepp, men med åren hade branschen sanerats. Med öppna gränser började branschen på nytt få problem, men med utländska åkerier.
Bild: Thomas Oneborg/SvD/TT

Ett typ av upplägg gällde utländsk arbetskraft, personer som egentligen var stadigvarande bosatta i Sverige men inte var folkbokförda här och därför levde under radarn. Rekrytering skedde genom kontakter, och även om arbetet kunde vara okvalificerat var pappersexercisen med bolag, målvakter och fakturor desto mer avancerad. Upplägget gick ut på att inte betala någon skatt samtidigt som det såg korrekt ut på ytan. Beställare var ”stora” kunder såsom industrier och kommuner.

Det utländska inflytandet växte sig också stort inom åkerinäringen, berättar pensionerade kriminalkommissarien Sten Lindström, EBM. På 1960-talet var svartåkare ett begrepp, men med åren hade branschen sanerats. Med öppna gränser började branschen på nytt få problem, men med utländska åkerier, och han ser en tillbakagång till de problem som han en gång upplevde vid trafikpolisen. Det gäller överlast, trafikfarliga fordon och ekobrott.

Även om svart arbete ofta förknippas med klassiska ”riskbranscher” förekommer det överallt. Kriminalinspektör David Henriksson vid EBM i Linköping berättar om en omfattande härva med blomsterbud som avlönades svart. Fakturaskrivande bolag tog betalt av detaljisterna medan blomsterbuden avlönades genom att pengar togs ut med kort.

6.3. Bidrags- och välfärdsbrott

Under 1990- och 2000-talen började ”bidragsfusket” att aktualiseras (ISF 2011:12, Johnson 2010). I tidigare refererade arbeten hade Riksrevisionsverket undersökt fusk, överutnyttjande och systembrister i välfärdssystemen (bl. a. RRV 1995). Till en början var det ett närmast tabubelagt område eftersom negativ uppmärksamhet kring välfärdssystemet kunde uppfattas som ett ifrågasättande av välfärdsstaten som realistisk idé (Korsell et al. 2008). Med tiden hade dock den tidigare politiska spänningen kring bidragsfusket försvunnit, och arbetet med att bekämpa välfärdsbrotten har fått ett brett politiskt stöd. Det kan ses som en allmän uppslutning kring välfärdssamhället.

Välfärdsbrotten skulle därmed i grunden hota en av samhällets grundstenar och i den meningen vara systemhotande. Det är en förklaring till att välfärdsbrotten fått stor uppmärksamhet, menar Sofia Magnusson, analytiker vid Finanspolisen. Det finns en uppfattning om att myndigheterna ligger efter och att det görs för lite. Hon ser en risk för att människors tilltro till de allmänna systemen minskar, liksom viljan att bidra som skattebetalare. Parat med dessa tendenser finns också raden av valfrihetsreformer (skola, hemtjänst och bilprovning) som har gjort medborgarna till

Det finns en uppfattning om att myndigheterna ligger efter och att det görs för lite. Sofia Magnusson, analytiker vid Finanspolisen, ser en risk för att människors tilltro till de allmänna systemen minskar, liksom viljan att bidra som skattebetalare.

Från början kretsade välfärdsbrotten kring att enskilda personer fuskade med sjukskrivningar efter en helg med mycket festande eller att personer som gick på a-kassa kombinerade det med svartjobb.
Foto: Sven-Olof Ahlgren / TT

konsumenter. Som konsument går det också att välja bort, vilket ytterligare minskar viljan att bidra till den gemensamma kassan. Privata alternativ blir viktigare för att trygga sin egen försörjning; ”var man för sig”.

Från början kretsade välfärdsbrotten kring att enskilda personer fuskade med sjukskrivningar efter en helg med mycket festande eller att personer som gick på a-kassa kombinerade det med svartjobb. Längre fram kom bilden även att omfattas av företag som skodde sig på olika bidragssystem (Brå 2016:10). Att brotten började uppmärksammas gälla företag påminner om de tidigare nämnda missbruken mot bland annat EU:s strukturfonder. Förklaringen till övergången från individ till företag låg i att merparten av välfärdstjänsterna tidigare utfördes i offentlig regi. Då var det främst enskilda personer som kunde missbruka systemen.

När en stor del av välfärdstjänsterna privatiserades skapades tillfällen till brott även för de företag som utförde tjänsterna, och som för flera bidragssystem fick stöden utbetalade till sig. Det var också i företagsstöden som de stora pengarna fanns. Ett företag kunde på ett annat sätt än en enskild person skapa stordriftsfördelar med brottsupplägen genom att utvidga verksamheten, exempelvis genom att utföra fler bidragsgrundande tjänster eller anlita fler stödberättigade personer.

När företag var på väg mot konkurs kunde fler personer anställas på pappret för att man skulle kunna utnyttja den statliga lönegarantin. De ”anställda” fick sedan betala ”tillbaka” merparten av lönegarantin till huvudmannen.

Signifikant för missbruken av assistansersättning, hemtjänst, lönegaranti och lönebidrag var att det arbete som bidragen och stöden ersatte inte utfördes i den utsträckning som påstods eller att kostnaderna för arbetskraften var lägre än vad som gjordes gällande. Det fanns till och med fall med assistansersättning där det inte fanns något behov av personlig assistans eller att behovet var väsentligt mindre än vad som hade uppgetts (ISF och Brå 2011:12).

När företag var på väg mot konkurs kunde fler personer anställas på pappret för att man skulle kunna utnyttja den statliga lönegarantin (Brå 2015:8, RiR 2022). De ”anställda” fick sedan betala ”tillbaka” merparten av lönegarantin till huvudmannen. Gärningspersoner kunde även förvärva företag som varit vilande en tid eller som var konkursmässiga. Till sin hjälp använde gärningspersonerna fabricerade anställningsavtal och lönespecifikationer (EBM 2019).

Från en SMS-konversation:

Fick från [namn].. Har en klädfirma med 4 butiker ni kan göra en garanti på om du har styrelsen vi kan kolla om det går” och ”Han menar att om vi kan sätta in en styrelse så kan vi ta bolaget och köra en lönegaranti”. Från [namn] telefon förekommer bl. a. meddelandena ”Låter bra! Måste ha Org nr imorgon. Driver de bolaget fortfarande? Måste vara aktiva i rörelse” och en länk med texten ”krypterade-appar-forsvarar-for-polisen”.

Ur dom avseende lönegaranti.

Brotten mot lönegarantin skiljde sig dock något från brotten mot de andra bidragen genom att personer formellt anställdes före en konkurs. Sedan fick dessa personer lönebidrag under de tre stipulerade månaderna. När (felaktiga) bidrag som var knutna till företag betalades ut direkt till enskilda personer, såg gärningspersonerna till att merparten av pengarna gick ”tillbaka” till dem. Liknande upplägg förekom vid assistansersättning där assistenterna till huvudmannen betalade tillbaka del av den ”lön” som hade betalats ut.

2018: Bedrägeri mot lönegarantin, 47 åtalade

En bedrägerihärva mot lönegarantin omfattade fem konkursdrabbade företag för vilka 16–28 personer hade ansökt om lönegaranti. Sammanlagt hade knappt 6 miljoner kronor betalats ut som lönegaranti. Företagen var verksamma inom bygg och byggstäd, skönhetsvård och personaluthyrning. Ett av företagen hade genomfört arbeten i Skatteverkets lokaler i Solna.

Inte mindre än 47 personer var åtalade i samband med bedrägerier mot den statliga lönegarantin. Flertalet åtalade personer hade haft rollen som arbetstagare med lönefordringar. Ett par personer hade fungerat som målvakter.

Flertalet åtal bifölls av tingsrätten och det strängaste straffet var fängelse i fyra år. De som med bedrägligt syfte hade fått löne-

En bedrägerihärva mot lönegarantin omfattade fem konkursdrabbade företag för vilka 16–28 personer hade ansökt om lönegaranti. Sammanlagt hade knappt 6 miljoner kronor betalats ut som lönegaranti.

Genom hemlig telefonavlyssning kom det fram att de inblandade hade förberett de ”anställda” med ”coachande” samtal.

garanti eller på sina konton hanterat pengar från brott, dömdes till villkorlig dom och dagsböter.

Det fanns anställningsavtal, men enligt bokföringen hade aldrig några löner betalats ut till de aktuella personerna. Falska kontrolluppgifter hade getts in till Skatteverket.

De ”anställda” som fick lönegaranti behöll ett visst belopp och lät sedan återstoden gå till huvudmännen. Genom hemlig telefonavlyssning kom det fram att de inblandade hade förberett de ”anställda” med ”coachande” samtal för att de skulle kunna svara på frågor om den fiktiva anställningen, exempelvis om arbetskamrater och hur lokalerna såg ut. Ett meddelande innehöll följande avslöjande information:

Det är stora problem för oss … Ja men ifall alla kan prata för sig ... du vet ju hur det är ... vissa är livrädda för sånt skit, då börjar de prata … Då är det kört för alla …. Vi måste akut ta fram info om var de kan ha jobbat.

Domen har överklagats till hovrätten. När detta skrivs har stora delar av tingsrättens dom vunnit laga kraft.

Den statliga lönegarantin innebär att staten svarar för betalning av arbetstagares giltiga fordringar på lön hos en arbetsgivare som har försatts i konkurs. Det är ett välfärdssystem som ska skydda arbetstagare. Garantin gäller dock som längst några månader och som högst upp till ett visst belopp.

Går vi tillbaka en tid förekom knappast några upptäckta omfattande härvor med välfärdsbrott i någon större skala, men det betyder inte att brottsligheten var en alltigenom ny företeelse. Tidigare var kontrollen eftersatt, men successivt har de utbetalande myndigheterna utvecklat sin kontrollverksamhet och av det följer att allvarligare brottslighet har upptäckts. I grunden är det samma mekanism som när Skatteverket satte in en särskild revisionsverksamhet mot de allvarliga skattebrotten eller när EBM började med telefonavlyssning mot ekobrott.

Foto: Försäkringskassan

Myndighetssamverkan spelar stor roll för att upptäcka allvarliga brott. Exempelvis kunde Försäkringskassan genom besök få indikationer om att allt inte stod rätt till med assistansersättning och kopplade in medicinsk expertis. Skatteverket genomförde revision och polisen bedrev fysisk spaning.

Från myndighetshåll har dock invändningar rests mot denna beskrivning. I stället skulle brottsligheten tagit sig mer organiserade former och tilltagit i intensitet. Som en följd av den utvecklingen skulle myndigheterna förbättrat kontrollverksamheten.

Myndighetssamverkan spelar stor roll för att upptäcka allvarliga brott. Exempelvis kunde Försäkringskassan genom besök få indikationer om att allt inte stod rätt till med assistansersättning och kopplade in medicinsk expertis. Skatteverket genomförde revision och polisen bedrev fysisk spaning. Till det lades administrativa åtgärder mot brottsligheten genom att tillståndsplikt infördes, och

företagare vandelsprövades genom bland annat registerkontroll i belastningsregistret (Brå 2015:15, Brå 2022:1).

Företagens betydelse för enskilda personers välfärdsbrott har också uppmärksammats. Genom felaktiga anställningsbevis kunde personer få högre sjukpenning eller föräldrapenning. Uppgifter om anställningstidens längd har betydelse när det gäller att meritera sig för a-kassa. Andra felaktiga intyg har också lyfts fram för välfärdsbrott, såsom hyresavtal för bostadsbidrag och läkarintyg för en rad olika förmåner (Brå 2015:8). Felaktiga uppgifter om inkomst används även för att få krediter och bostadskontrakt.

Till det kommer att både företag och de personer som i slutändan drar nytta av bidragen, tillsammans kan manipulera systemen. Inte sällan är välfärdsbrotten integrerade med skattebrott. Svart arbetskraft uppbär också a-kassa eller sjukersättning (Brå 2007:23). Möjligheterna till bidrag påverkar till och med de svarta lönerna i sänkande riktning (ISF 2011:12). Det illustrerar hur förekomsten av bidragssystemen interagerar med den svarta ekonomin, men även med den kriminella ekonomin eftersom inkomster från brottslig verksamhet är osäkra och ojämna (Brå 2007:4).

En rad översyner har följt i spåren av fusk och kriminella upplägg (Brå 2005:10, Brå 2007:23, SOU 2007:45). Delegationen mot felaktiga utbetalningar (FUT-delegationen) samarbetade med 16 myndigheter och tog fram inte mindre än tio rapporter (SOU 2008:74). Bidragsbrottslagen (2007:612) trädde i kraft den 1 augusti 2007 och tog sikte på fysiska personers bedrägerier. Utredningarna och initiativen skulle sedan fortsätta och har blivit så många att det är svårt att få en riktig överblick (Brå och ISF 2011:12, SOU 2012:6, SOU 2014:16, Brå 2015:8, SOU 2019:59, SOU 2020:35, Ds 2022:13).

Ett förslag handlade om att det inom Försäkringskassan skulle inrättas en brottsutredande enhet efter mönster från skattebrottsenheterna, vilket inte genomfördes (SOU 2017:37). Ett aktuellt förslag är att införa administrativa sanktioner på mindre allvarliga välfärdsbrott och att EBM ska ansvara för att utreda de allvarligare brotten (SOU 2022:37). Det ständiga utredningsarbetet för att motverka brottsligheten på välfärdsområdet är förmodligen ett tecken på att det egentligen krävs mer grundläggande reformer såsom att minska tillfällena till brott.

Bidragsbrottslagen (2007:612) trädde i kraft den 1 augusti 2007 och tog sikte på fysiska personers bedrägerier. Utredningarna och initiativen skulle sedan fortsätta och har blivit så många att det är svårt att få en riktig överblick.

6.4. Bolag används som brottsverktyg

Företag är intressanta brottsverktyg av ett flertal anledningar. Ett företag öppnar upp nya brottsarenor, erbjuder en legitim fasad för att dölja den brottsliga verksamheten och ger möjlighet att tvätta brottsvinster. Ett företag innebär även en möjlighet för huvudmännen att distansera sig från brotten genom målvakter, bulvaner och alias.

Flera gånger har Sofia Magnusson, analytiker på Finanspolisen, häpnat över hur ett seriöst företag plötsligt hamnat i kriminella händer. De tidigare ägarna ville bara bli av med sina företag.

På detta sätt beskrev EBM (2019) i en lägesrapport för 2016–2018 hur företag användes som brottsverktyg. Som tidigare påpekats utgör företag en viktig del av definitionen av ekonomisk brottslighet, i betydelsen brott som sker inom ramen för en legal näringsverksamhet. Vad EBM tog upp i citatet ovan, var dock inte ekobrottslighetens huvudfåra, där brotten enbart utgjorde ett inslag i en i övrigt legitim verksamhet, utan i stället att brottsligheten var huvudsaken och den legitima verksamheten mer en kuliss. Det var tecken på att organiserad brottslighet i allt högre grad verkade inom ekobrottens arena i betydelsen att använda bolaget som brottsverktyg.

Sofia Magnusson, tidigare analytiker på EBM och numera på Finanspolisen, berättar att åtskilliga av dagens bedragare utnyttjar företag (jfr Brå 2016:10). Flera gånger har hon häpnat över hur ett seriöst företag plötsligt hamnat i kriminella händer. De tidigare ägarna ville bara bli av med sina företag. Det påminde i viss mån om 1980-talets skalbolagsaffärer, men med den skillnaden att säljarna av skalbolaget fortsatte driften, fast i ett nytt bolag (se 4.3).

Jämfört med tidigare är det i dag enklare att komma över företag. Mycket sker via nätet och telefon, och även köp- och säljsidor såsom Blocket är förmedlare av företag. Det finns hemsidor där

Jämfört med tidigare är det i dag enklare att komma över företag. Mycket sker via nätet och telefon, och även köp- och säljsidor såsom Blocket är förmedlare av företag. Källa: Blocket

bolagsförmedlare ger ett seriöst intryck, ofta med fejkade bilder etc. (Lundin 2023). Sedan annonserar de om att de har kunder som vill ta över företag, särskilt sådana med en ren historik och som är kreditvärdiga. Kommissarie Robert Arvidsson vid EBM i Stockholm berättar att de mest attraktiva bolagen är sådana som funnits länge och därför kan göra inköp på kredit mot faktura. Sedan plundras företagen på tillgångar och utnyttjas för kreditbedrägerier och andra bedrägerier. Han menar att leverantörer borde vara mer försiktiga med leasing och krediter.

Dan Magnusson

Det har sagts att aktiebolagsformen för den ekonomiske brottslingen är vad kofoten är för inbrottstjuven. Oseriösa lagerbolagsbildare tillhandahåller aktiebolag till en billig penning utan att köparen behöver betala in aktiekapitalet.

I samband med att ett nytt aktiebolag bildas, ska bolaget tillföras aktiekapitalet. Seriösa lagerbolagsbildare säljer inte ett lagerbolag om inte aktiekapitalet finns intakt i bolaget. En undersökning som EBM utförde 2003 visade dock att det fanns lagerbolagsbildare som bildade och lagerhöll bolag utan att det fanns täckning för aktiekapitalet. Dessa lagerbolagsbildare sålde sedan färdiga aktiebolag för endast en förmedlingskostnad på 4 000–10 000 kr utan att säkerställa att aktiekapitalet var intakt i bolaget.

Överlåtelsen av aktierna skedde då i dessa fall genom att säljaren till köparen överlät betalningsansvaret för en skuld till lagerbolaget. Köparen undgick då den kontroll av att aktiekapitalet tillförts som sker vid nybildning och nyregistrering.

Av EBM:s studie framgick att av 399 undersökta lagerbolag i en lagerbolagskedja hade 235 bolag försatts i konkurs efter några år. Bolagen och dess styrelseledamöter hade restförda skulder på ca 178 miljoner kr. Av de undersökta bolagen saknade 117 bolag styrelseledamot eller suppleant och 206 bolag saknade registrerad revisor. Bilden var den samma vad gällde nio andra undersökta lagerbolagskedjor.

Det förekommer att gärningspersoner väljer att begå brott även utanför bolagssektorn, berättar utredaren Johan Forssberg vid EBM i Linköping. En stiftelse är en juridisk person som är underkastad en mycket översiktlig granskning genom länsstyrelserna. Ofta är det få personer som har till uppgift att granska ett stort antal stiftelser som sammantaget förvaltar stora tillgångar. Insynen

Även föreningar används för brottsliga upplägg. Samhället betalar ut stora belopp till föreningar i syfte att stödja civilsamhället. Enbart från kommuner betalas det ut omkring fem miljarder kronor om året till föreningar och stiftelser.

är också begränsad i stiftelser genom att årsredovisningarna inte är publika. Länsstyrelsen har små maktmedel och kan inte tvångslikvidera utan enbart utfärda vite.

Även föreningar används för brottsliga upplägg (Brå 2022). Samhället betalar ut stora belopp till föreningar i syfte att stödja civilsamhället. Enbart från kommuner betalas det ut omkring fem miljarder kronor om året till föreningar och stiftelser.

Föreningar kan även utföra uppgifter som bekostas av det allmänna, exempelvis att driva utbildning. Ett uppmärksammat fall gällde Römosseskolan i Göteborg som hade tagit emot över 400 miljoner kronor i skolpeng under de senaste tio åren. ”Det är ju över 600 elever som gått miste om över 12 miljoner kronor, det är särskilt allvarligt”, säger chefsåklagare Henric Fagher vid EBM i Göteborg (Olsson och Mossige-Norheim 2022). Rektorn, som tidigare hade varit riksdagsledamot för Moderaterna, dömdes i april 2022 till fängelse i 4 år och 6 månader för grovt bok-

Rektorn, som tidigare hade varit riksdagsledamot för Moderaterna, dömdes i april 2022 till fängelse i 4 år och 6 månader för grovt bokföringsbrott och grov förskingring. Genom oriktiga fakturor hade skolan betalat för påstådda IT-tjänster som Göteborgs tingsrätt ansåg aldrig hade utförts. Enligt tidningsuppgifter hade pengarna hamnat hos ett islamistparti i Somalia och använts till inköp på sexklubbar och sexhotell i Thailand.

Källa: Göteborgsposten. Foto: Nora Lorek

Göteborgs-Posten

Riktig journalistik gör

Nyheter Göteborg Borås Sport Din ekonomi Kultur Ledare Debatt

Efter Skolinspektionens stängningsbeslut förra året gick elever, personal och föräldrar ut och protesterade. Bild: Nora Lorek 1/3

Römosseskolan tvingas stänga

Göteborg • Römosseskolan tvingas stänga på grund av flera år av misskötsamhet. Nu måste runt 250 elever byta skola, trots att vissa bara har ett halvår kvar av grundskolan.

Men styrelsen gör ett sista försök att rädda skolan och överklagar till Högsta förvaltningsdomstolen.

– Vi har blivit utsatta för brott och drabbas av den värsta av sanktioner, skriver föreningen i ett pressmeddelande.

föringsbrott och grov förskingring. Genom oriktiga fakturor hade skolan betalat för påstådda IT-tjänster som Göteborgs tingsrätt ansåg aldrig hade utförts. Enligt tidningsuppgifter hade pengarna hamnat hos ett islamistparti i Somalia och använts till inköp på sexklubbar och sexhotell i Thailand. Efter överklagan fastställde hovrätten tingsrättens dom.

6.5. Punktskattebrott: Illegal tobak

(Från telefonavlyssning.
Tillverkning av vattenpipstobak.)

Missbruk av skattelager

Som nämnts har punktskattebrotten med tobak utvecklats (se avsnitt 5.7). Sådana varor köps lagligt utanför Sverige och transporteras likaledes lagligt till ett så kallat skattelager, vilket innebär att företaget av Skatteverket har fått anstånd med att betala punktskatt så länge tobaken lagras (Brå 2015:15). När väl varorna lämnar lagret, typiskt sett för transport till detaljistledet, dröjer det två månader innan skattskyldighet för punktskatterna inträder. Det är alltså dessa skatter som inte betalas, och inte heller moms.

Den latenta skatteskulden uppkommer direkt när varorna lämnar lagret. Eftersom varorna omedelbart ska omsättas och intäkterna inte redovisas hamnar bolaget på obestånd. ”Det egentliga ekobrottet är oredligheten, syftet är att tömma bolaget på pengar”, förklarar vice chefsåklagare Lars Lithner vid EBM i Göteborg. ”Spaning och uppgifter från källdrivare gör det möjligt att följa

Den illegala andelen tobak i Sverige motsvarar i dagsläget 869 miljoner cigaretter årligen och beräknas innebära förlorade skatteintäkter upp emot 1,9 miljarder kronor per år.

Foto: Underworld / Shutterstock

lastbilen från lagret till dess att varorna levereras. Då är det lättare att bevisa att varorna har avhänts."

Handlar det om en lastbil med cigaretter är straffvärdet så högt att det är minst två års fängelse i straffskalan, vilket innebär att det går att använda hemliga tvångsmedel. Man måste kunna prata i telefon eftersom leveranser äger rum till legala företagare. "Det är inte så mycket ful-lurar i denna bransch", förklarar Lars Lithner.

Exempel finns på att gärningspersoner satt in störsändare och skapat en elektronisk bubbla som stör bort "puckar" (positionsutrustning i form av GPS-sändare som är monterade på lastbilen för att underlätta spaning).

Det förekommer att särskilt förslagna gärningspersoner vidtar kontraövervakning, det vill säga motspaning för att upptäcka om tullens eller polisens spaningsbilar ligger efter den värdefulla transporten. Exempel finns på att gärningspersoner satt in störsändare och skapat en elektronisk bubbla som stör bort "puckar" (positionsutrustning i form av GPS-sändare som är monterade på lastbilen för att underlätta spaning).

Från "cheap whites" till inhemsk tillverkning

Under lång tid har den illegala cigarettmarknaden dominerats av obeskattade cigaretter av irreguljära varumärken, "cheap whites". Dessa smugglas in i landet och säljs i butik. Vid sidan av viss smuggling förekommer inom Sveriges gränser en ökad tillverkning. I mångt och mycket är det ett nytt modus: "För tio år sedan var 90 procent cheap white som kom in i landet från riktiga fabriker, i dag kommer 90 procent av cigaretterna från illegala fabriker", berättar en underrättelsehandläggare vid EBM. Till och med illegalt snus tillverkas inom landet, berättar kommissarie Helene Wikström och utredaren Lasse Lind, EBM i Göteborg.

Upplägget för tillverkning av tobaksvaror äger rum på olika nivåer: ”från eget kök till fabriker”, förklarar en underrättelsehandläggare. Illegala fabriker för tillverkning av cigaretter förutsätter en maskinpark med maskinförare, omfattande eltillförsel och avsides belägna lokaler. Maskiner köptes utomlands. För att minska upptäcktsrisken med höga fastal och hög elförbrukning förekom det att egen el framställdes genom dieselgeneratorer. För att dölja tillverkningen kunde täckverksamhet förekomma. I ett fall bedrevs tillverkningen på en hästgård utan nära grannar. Arbetskraften hölls osynlig och var inkvarterad där tillverkningen bedrevs.

Det förutsätts en hel del kompetens för att sätta upp och driva en illegal fabrik. Medarbetare kom ofta från länder såsom Paraguay, Moldavien och Ukraina eftersom de har en tradition av cigarettillverkning.

Får man tro den legala tobaksindustrin är var åttonde cigarett som säljs i Sverige oskattad (Tobaksleverantörsföreningen 2018). Åtskilliga som är involverade är multikriminella aktörer. Det har att göra med de mycket stora vinstmarginalerna. Även om en stor del av den svarta tobaken säljs till det legala detaljistledet, hamnar tobaken även på svartklubbar, bjuds ut genom bakluckeförsäljning på parkeringsplatser och säljs genom storköp till storkonsumenter.

Vattenpipstobak

Vattenpipstobak har blivit en allt större vara i Sverige och följaktligen intressant för kriminella entreprenörer (Korsell 2023). Till skillnad mot vanlig röktobak är vattenpipstobak blöt. Merparten av vikten utgörs av sirap, glycerin och smakämnen. Därigenom blir skatten särskilt hög, och en intervjuperson uttryckte det som att det i praktiken omöjliggör en legal marknad med skattad vattenpipstobak.

Det krävs även en hel del kompetens för att tillverka vattenpipstobak. Tillverkningen är även arbetskraftsintensiv. Enligt vad som kommit fram i flera fall har vattenpipstobak distribuerats från Sverige och sålts till länder såsom Norge, Tyskland och Storbritannien.

Får man tro den legala tobaksindustrin är var åttonde cigarett som säljs i Sverige oskattad (Tobaksleverantörsföreningen 2018). Åtskilliga som är involverade är multikriminella aktörer. Det har att göra med de mycket stora vinstmarginalerna.

Foto: Tullverket

Det krävs även en hel del kompetens för att tillverka vattenpipstobak. Tillverkningen är även arbetskraftsintensiv.

6.6. Punktskattebrott: Diesel- och villaolja

Vinsterna som momsbedrägerierna och punktskattebrotten genererar är mycket stora och kan jämföras med narkotikahandel – upptäcktsrisken och straffsatserna är dock betydligt lägre varför det är ett attraktivt brottsområde för aktörer inom den organiserade brottsligheten.

På det sättet beskrev EBM (2019) skattebrotten med moms (se 4.5) och punktskattebrotten på tobak (se 6.5) och diesel- och villaolja.

Eftersom merparten av priset för diesel- och villaolja utgörs av punktskatt och moms, går det att tjäna mycket pengar på ”skattefri” försäljning. För en tankbil med ungefär 30 kubikmeter olja är skatten närmare 200 000 kronor.

Eftersom merparten av priset för diesel- och villaolja utgörs av punktskatt och moms, går det att tjäna mycket pengar på ”skattefri” försäljning. För en tankbil med ungefär 30 kubikmeter olja är skatten närmare 200 000 kronor. Med andra ord uppkommer en försvarlig vinst redan vid första transporten. En tankbilslast i veckan för leverans till åkerier leder till mycket stora vinster. Kommissarie Helene Wikström och utredaren Lasse Lind vid EBM i Göteborg berättar om ett ärende där de undanhållna skatterna uppgick till tiotals miljoner kronor och att den ”skattefria” dieseln levererades till ett större åkeris lastbilar.

Den kriminella affärsidén bygger på att anskaffa skattefri olja och sälja den under förespegling att den är beskattad. Priskonkurrensen på drivmedel är stor samtidigt som handelns marginaler är små. Det betyder att prisbilden är någorlunda jämn, vilket gärningspersonerna utnyttjat genom att till kunder erbjuda ett pris som ligger något under ett pressat marknadspris. Enligt vad som kom fram i några fall var en rabatt på någon krona per liter i hög grad konkurrenskraftig. Även om kunden gjorde en viss förtjänst betalades ändå ett pris där det förutsattes att punktskatt ingick. På fakturan var även momsen pålagd. Det var dessa skatter som utgjorde brottsvinsten för säljaren.

Kammaråklagare Yngve Rydberg berättar om ett fall där gärningspersonerna hade ett mindre oljebolag. Deras misstag var att de gjorde av med för mycket pengar, på Mercedesbilar, höga krognotor, fina villor och bostadsrätter.

6.7. Illegala körskolor

Problemet med illegala körskolor började märkas i storstadsområdena under 1990-talet och fick i början av 2010-talet en vidare spridning. Ett fall gällde en person som erbjöd körkortsutbildning till sina forna landsmän och andra med utländsk härkomst, varav åtskilliga var relativt nykomna till Sverige (Gripenklinga 2023). Han hade ett brett kontaktnät genom att ha en del

av verksamheten i samma lokal som en etnisk klubb, fungerade som tolk mot olika myndigheter och hade kontakter inom svenska för invandrare.

Förutom att polisen påträffade stora summor kontanter hos gärningspersonen, hittades över tusen personnummer som gällde personer som antogs ha gått i hans illegala trafikskola. Så gott som samtliga elever hade invandrarbakgrund och gärningspersonen utnyttjade deras utsatta läge. Det fanns elever som trodde att det var en ”riktig” körskola.

I de beslagtagna datorerna påträffades program för körkortsfrågor på olika språk och även frågor för taxiförarutbildning. I datorn fanns även bilder som hade tagits i smyg från teoriprov hos Trafikverket. Verksamheten var omfattande och många bilar användes i den illegala körskolan. Sju bilar med dubbelkommando hade under ett års tid sammanlagt körts drygt 41 000 mil. Gärningspersonen dömdes för bland annat grovt bokföringsbrott till fängelse i ett år och sex månader. Förutom att gärningspersonen saknade både kvalifikationer och tillstånd att bedriva trafikskola betalade han inga skatter för verksamheten.

Förutom att polisen påträffade stora summor kontanter hos gärningspersonen, hittades över tusen personnummer som gällde personer som antogs ha gått i hans illegala trafikskola. Källa: Transportstyrelsen

6.8. Fokusförskjutning och hårda ord: HQ Bank

Det dröjde till 2010-talet innan EBM:s åklagare, efter Prosolvia, drev nästa högprofilmål om grovt bokföringsbrott och grovt svindleri, denna gång mot huvudmännen bakom HQ Bank, varav några var landets mest kända finansmän (Cederblad 2016). Målet gällde om banken hade använt rätt värderingsmetod för optioner i sin tradingverksamhet. Det ansåg tingsrätten, och menade att inget brott ens hade begåtts på objektiva grunder.

Med ett fyrtiotal advokater på försvararsidan hade chefsåklagare Martin Tidén en tuff uppgift. Han lyfte fram en tendens som på senare år fått allt större uppmärksamhet och som även chefsåklagare Annette Olsson upplevde i Prosolviamålet: ett hårdnande samtalsklimat i rättegångssalen (avsnitt 5.8). Fokus försköts från chefsåklagare Tidén till privatpersonen Tidén (Hellekant 2016). Annette Olsson berättar:

Vi satt i sal 5 med träfärgade väggar och hade egen duk och projektor med oss. Vi var två åklagare, två ekonomer var med ibland liksom några poliser. Sedan var det fem åtalade, med minst en advokat vardera, en hade tre. De fyllde upp den andra sidan. Det jobbiga är att hålla linjen när de hela tiden ”kastar äpplen”. Det var svårt för domstolen att ta till sig allt. Advokaterna protesterade. Det var mycket störande och en del av psykologin.

Det dröjde till 2010-talet innan EBM:s åklagare, efter Prosolvia, drev nästa högprofilmål om grovt bokföringsbrott och grovt svindleri, denna gång mot huvudmännen bakom HQ Bank.

Hela den omfattande rättegången fick tas om i tingsrätten efter att en nämndemans opartiskhet kunde sättas i fråga eftersom han hade varit ledamot i polisnämnden och därmed från polisen fått ta del av uppgifter om aktuell brottslighet.

Många åklagare vittnar också om att försvararsidan riktade in sig på rena procedurfrågor i stället för det som åtalet handlade om. Så var fallet i den mycket omskrivna Södertäljerättegången som bland annat gällde flera mål med anknytning till organiserad brottslighet (Tore 1 och 2). Hela den omfattande rättegången fick tas om i tingsrätten efter att en nämndemans opartiskhet kunde sättas i fråga eftersom han hade varit ledamot i polisnämnden och därmed från polisen fått ta del av uppgifter om aktuell brottslighet. Martin Tidén kommenterade i en tidningsintervju (Hellekant 2016) denna form av fokusförskjutning, särskilt att måltavlan är åklagarsidan, och konstaterade torrt att om den skulle fortsätta ”kommer vi inte att ha så många åklagare kvar”.

Det har blivit vanligare i stora ärenden att försvaret lägger ner stor möda på att på egen hand, eller tillsammans med andra, leta efter handläggningsfel och andra brister såsom jävsinvändningar mot åklagare och rättens ledamöter, menade EBM:s tidigare generaldirektör Eva Håkansson (2016). Taktiken beskrivs som en fokusförskjutning från den brottsliga gärningen till diverse invändningar mot handläggningen. Det leder till fördröjningar av åtal och processer. EBM:s metod har varit att genom en rad åtgärder minska utrymmet för framtida invändningar (Håkansson 2016). ”Utredningarna ska vara heltäckande och det gäller att förekomma alla invändningar och så. Utredningarna ska inte innehålla några felaktigheter eller brister som öppnar dörren för fokusförskjutningar”, förklarar kammaråklagare Cecilia Danielsson, EBM i Linköping.

En metodik som införts kallas ”peer review”, där flera medarbetare inom EBM har fått möjlighet att ge sin syn på hur åtalet skulle läggas upp och vilka invändningar som kunde förutses.

Det är kanske onödigt att tillägga att försvararsidan rimligtvis har en annan uppfattning om hur processer ska drivas. Återigen är det i allt väsentligt myndighetspersonernas bild som återges i denna beskrivning av brottsutvecklingen. Sista ordet är med andra ord långt ifrån sagt.

En form av fokusförskjutning på ett annat plan är otillåten påverkan som är riktad mot åklagare och utredare i form av okynnesanmälningar för tjänstefel eller andra överträdelser (von Sydow 2000, Brå 2005:18, Brå 2016:1). Förutom den press som den utpekade kan uppleva av det som uppfattas som rena trakasserier, tar det tid i anspråk att yttra sig över anmälan.

HQ Bank

HQ Bank hade etablerats 2006. Vid sidan av traditionell bankverksamhet bedrev HQ Bank trading genom att med eget kapital köpa och sälja olika finansiella instrument. ”Finansparet Hag-

”Finansparet Hagströmer och Qvibergs uppgång och fall”, var underrubriken till en ekonomijournalists skildring av HQ Bank och turerna kring ”Den stora bankhärvan” som slutade med att Finansinspektionen 2010 drog in tillståndet att bedriva bankrörelse.

Foto: Björn Larsson Ask/SvD/TT

strömer och Qvibergs uppgång och fall”, var underrubriken till en ekonomijournalists skildring av HQ Bank och turerna kring ”Den stora bankhärvan” som slutade med att Finansinspektionen 2010 drog in tillståndet att bedriva bankrörelse (Neurath 2011). Detta drama utspelade sig efter Lehman Brothers konkurs och finanskrisen 2008. Den isländska banken Glitnir nationaliserades och bankens svenska gren köptes upp av HQ Bank. Börsen gick ned medan volatiliteten gick upp och osäkerheten på marknaden ökade.

Åklagaren hade åtalat revisorn och fyra ledande personer i HQ Bank och påstått att de begått grovt bokföringsbrott. Bankcheferna åtalades även för grovt svindleri efter att påstått ha spridit vilseledande uppgifter om tradingverksamhetens resultat medan revisorn åtalades för medhjälp till grovt svindleri därför att han, trots bristerna, hade skrivit en ren revisionsberättelse. Åklagaren menade att banken inte hade följt internationella standarder för värdering av finansiella instrument.

Tradingportföljens värde redovisades i årsredovisningen och i kvartalsrapporter. En hel del av tradingverksamheten gällde optioner. En option kan dock inte ges något definitivt värde förrän den avyttras eller går till lösen. Det innebär att optionsvärderingar till sin natur är behäftade med viss osäkerhet. Åtalet och den långa rättegången i Stockholms tingsrätt, kretsade kring intrikata och svårgenomträngliga tekniska frågor om hur optioner skulle värderas.

När det stod klart att tradingverksamhetens förlust uppgått till drygt 1,2 miljarder kronor återkallade Finansinspektionen i augusti 2010 HQ Banks tillstånd att bedriva bankrörelse enligt följande motivation (redovisat i Stockholms tingsrätts dom):

När det stod klart att tradingverksamhetens förlust uppgått till drygt 1,2 miljarder kronor återkallade Finansinspektionen i augusti 2010 HQ Banks tillstånd att bedriva bankrörelse.

Finansinspektionens utredning visar att det har funnits flera synnerligen allvarliga brister i den tradingverksamhet som HQ Bank AB (banken) har drivit. Banken har under en längre tid övervärderat sin tradingportfölj kraftigt, vilket har medfört att dess finansiella ställning redovisats felaktigt i den information som banken har offentliggjort. En korrekt värdering av portföljen hade inneburit att banken varit underkapitaliserad sedan december 2008. Banken har därmed brutit mot såväl redovisnings- som kapitaltäckningsregler. De risker som banken tagit har varit så stora att de har äventyrat bankens överlevnad. Styrelsen och verkställande direktören har därmed inte begränsat bankens risktagande enligt vad lagen kräver.

Trots att Finansinspektionen redan 2008 påpekat att banken hade brister i sin riskhantering har banken ännu inte i maj 2010 haft en riskavdelning som följt kraven på bemanning, kompetens och oberoende. Banken har dessutom löpande lämnat bristfällig och i väsentliga delar felaktig information till Finansinspektionen, bl. a. om sin kapitalsituation. De problem som har funnits har därmed dolts.

Bristerna i bankens riskhantering har till stor del berott på att styrelsen och den verkställande direktören underlåtit att inhämta nödvändig kunskap och information om bankens tradingverksamhet och de risker som var förenade med denna. Det innebär att banken i praktiken har saknat en effektiv ledning när det gäller en av dess ur ett riskperspektiv mest centrala verksamheter. Banken har därmed inte uppfyllt ett av de grundläggande krav som ställs för att få driva bank och värdepappersrörelse.

Banken har på ett synnerligen allvarligt sätt överträtt de för banker mest centrala bestämmelserna. Någon annan sanktion än återkallelse av bankens tillstånd kan därför inte komma i fråga.

Banken har på ett synnerligen allvarligt sätt överträtt de för banker mest centrala bestämmelserna. Någon annan sanktion än återkallelse av bankens tillstånd kan därför inte komma i fråga.

Den åtalade revisorn anmäldes till dåvarande Revisorsnämnden, som kunde återkalla hans auktorisation. Revisorsnämndens beslut mot revisorn stannade dock vid en erinran. Han kritiserades för att inte tydligt nog ha dokumenterat vissa överväganden.

Tingsrättens dom i fråga om bokföringsbrott är komplicerad att reda ut i förhållande till både åtalet och domskälen. Något förenklat menade åklagaren att banken inte tillämpat en internationell bokföringsstandard. Tingsrätten menade dock att denna standard inte gällde den löpande bokföringen utan enbart periodvisa finansiella rapporter såsom års- eller delårsbokslut.

Åtalet för svindleri byggde på att åklagaren menade att resultatet från tradingverksamheten hade värderats för högt i bland annat årsredovisningen. Banken hade använt sig av icke observerbara marknadsdata, i strid med internationell bokföringsstandard. Tingsrätten ansåg dock att den utredning som åklagaren lagt fram inte gav tillräckligt stöd för att värderingarna stod i strid med regelverket.

För att ”undvika missförstånd” betonade tingsrätten att svindleriåtalet inte tog sikte på otillåtet risktagande eller otillräcklig kapitaltäckning eller att värderingen skulle ha varit felaktig i förhållande till det slutliga resultatet. Åtalet var inte ett uttryck för något allmänt ansvarsutkrävande på grund av händelserna i HQ-koncernen. Åtalet gällde i stället om banken hade följt eller åsidosatt internationella standarder för värdering. Tingsrätten menade att det inte var styrkt att banken hade åsidosatt dessa standarder, annat än i vissa mindre avseenden, och då inte på ett sådant sätt att det kunde grunda ansvar för svindleri.

Även om åtalet ogillades var problemen stora, och som nämnts fattade Finansinspektionen det närmast unika beslutet att återkalla tillståndet att bedriva bankrörelse. Det hade varit många turer inom banken kring värderingen av optionshandeln.
I sin bok kommenterade Carolina Neurath (2011, s. 87) detta:

Med första halvåret 2005 i minnet var KPMG:s revisor (namn) ändå inte helt bekväm med värderingen. Han föreslog att revisorerna skulle göra en kontrollvärdering av tradingen minst två gånger om året. Det skulle kosta omkring 50 000 kronor. Med en systematisk kontrollvärdering hade banken med stor sannolikhet funnits kvar i dag. Men sådana kontroller av tradingportföljens värderingar var H&Q inte intresserad av.

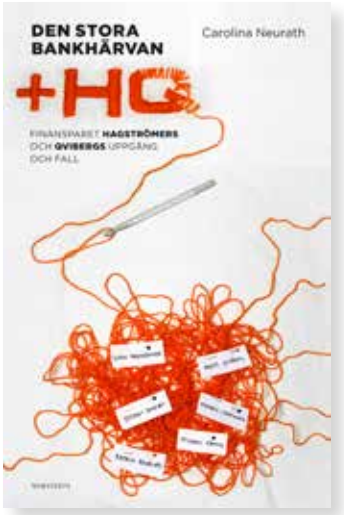

Det hade varit många turer inom banken kring värderingen av optionshandeln, något som Carolina Neurath kommenterade i sin bok ”Den stora bankhärvan”.
Bokomslag: Norstedts Förlagsgrupp

Liksom i fallet med Prosolvia följdes även brottmålet om HQ Bank av ett tvistemål där aktieägarna som förlorade på bankens konkurs begärde fem miljarder kronor i skadestånd. Visserligen friades huvudmännen i brottmålet (åklagaren valde att inte överklaga till hovrätten), men de riskerade alltså skadestånd och borde därför ”hushålla med segerchampagnen” enligt en kommentator (Neurath 2016). Huvudmännen vann dock tvistemålet (Tuvhag 2017). Tingsrätten ogillade alltså skadeståndskravet. Visserligen konstaterade rätten att det förelegat oaktsamhet, men såg inte ett tillräckligt samband mellan oaktsamheten och skadan.

Kraft & Kultur

EBM hade dock större framgång i målet om Kraft & Kultur, ett norskt elhandelsbolag utan egen produktionskapacitet. Företaget köpte upp grön el på spotmarknaden, som levererades till abonnenterna. Bolaget sålde även böcker och varor inom kultursektorn.

Enligt åklagaren förekom en rad oegentligheter i bolaget genom att oriktiga uppgifter publicerades avseende balansposten upplupna intäkter. När sådana uppgifter var ägnade att påverka den ekonomiska bedömningen var det fråga om svindleri, menade åklagaren. Huvudmannen hävdade i stället att brister i de ekonomiska redovisningssystemen förde med sig att det var nödvändigt att upplupna intäkter fick uppskattas efter en rimlighetsbedömning. Tingsrätten dömde dock huvudmannen till tre och ett halvt års fängelse för grovt svindleri och grovt bokföringsbrott. Det handlade om miljardbelopp i felaktigt redovisade uppgifter.

Tingsrätten dömde dock huvudmannen till tre och ett halvt års fängelse för grovt svindleri och grovt bokföringsbrott. Det handlade om miljardbelopp i felaktigt redovisade uppgifter.

Tidigare vice chefsåklagare Lennart Gollard, EBM i Stockholm, som drev målet, menar att det var svårutrett och att det hade varit intressant att veta vart pengarna hade tagit vägen. Efter överklagan fastställde hovrätten tingsrättens dom.

Parallellt med brottmålet pågick ett tvistemål där det norska moderbolaget till Kultur & Kraft hade stämt den revisionsbyrå som svarade för Kultur & Krafts revision. Bakgrunden var att moderbolaget fick gå in och täcka det ekonomiska hål som visade sig finnas hos Kraft & Kultur och som revisorn inte hade uppmärksammat. Det norska moderbolaget hade dock inte någon framgång med sin talan.

6.9. Aktade affärsmän: Panaxia

I flera av de stora svindlerimålen har åklagarna haft svårt att styrka brott. Särskilt svårt har det varit när brotten begåtts i en annars lagligt bedriven verksamhet. I bakgrunden kunde det finnas civilrättsliga och redovisningsmässiga frågor som var av avgörande betydelse för den straffrättsliga bedömningen. Det var också svårt att visa uppsåt när verksamheten var legal och drevs av aktade affärsmän, menar vice överåklagare Olof Kronlund: ”Domstolen kräver så mycket mer.” En illustration till dessa svårigheter för rättsväsendet var det uppmärksammade Panaxia-ärendet.

Panaxia

Panaxia var ett bolag som utförde värdetransporter. Dagskassor hämtades hos ett stort antal kunder, allt från butiker till apotek. Pengarna räknades och sattes sedan in på kundernas konto. I början av 2012 blev Panaxia-koncernen alltmer underfinansierad. Under

Den fråga som åklagarna ställde sig var om Panaxias förfarande var tillåtet. Svaret var att det inte fanns någon skyldighet för Panaxia att hålla kundernas pengar åtskilda från företagets egna. Så länge företaget inte var på obestånd var det alltså tillåtet att ”låna” av kundernas pengar.

Foto: Tomas Oneborg / SvD / TT

hösten 2012 sprack bubblan. Av kundernas pengar saknades närmare en halv miljard kronor. Före konkursen hade kunder börjat ringa och undra vart deras pengar tagit vägen

Panaxia hade konkurrerat ut andra företag genom att erbjuda kunderna förmånliga villkor, så förmånliga att verksamheten inte blev lönsam. Intäkterna understeg därför kostnaderna. För att hålla näsan ovanför vattenytan och hoppas på bättre och mer lönsamma tider, användes en del av kundernas pengar till att betala verksamhetens egna löpande kostnader. Det kunde ske genom att man dröjde med att sätta in pengarna från dagskassorna på kundernas konton. Detta förfarande påminner om ett Ponzi-upplägg (pyramidspel), där nya pengar (nya dagskassor) användes för att betala kunderna för tidigare dagskassor. Till slut hade hålet alltså vuxit till närmare en halv miljard kronor.

Den fråga som åklagarna ställde sig var om Panaxias förfarande var tillåtet. Svaret var att det inte fanns någon skyldighet för Panaxia att hålla kundernas pengar åtskilda från företagets egna. Så länge företaget inte var på obestånd var det alltså tillåtet att ”låna” av kundernas pengar, men när väl företaget kom på obestånd måste kundernas pengar avskiljas. I annat fall kunde det vara fråga om förskingring.

Redan två år före konkursen – under sommaren 2010 – var Panaxia på obestånd. Då släpade bolaget två dagar efter med att

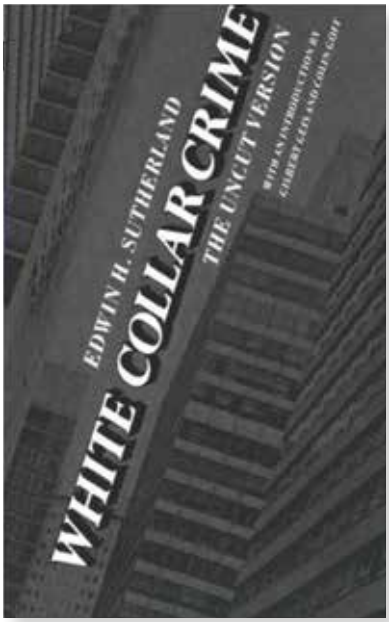

En fråga som varken 1970-talets AMOB-utredning, 1980-talets lagstiftningsöversyn vid Brå eller den senare Eko-kommissionen grubblade över, var förekomsten av oegentligheter på de finansiella marknaderna. Redan när Edwin Sutherland (1949) på fyrtiotalet skrev sin epokgörande bok *White-Collar Crime* påtalades denna brottslighet. Bokomslag: Akademibokhandeln

Personer i insiderställning (styrelseledamöter etc.) har tillgång till hemlig information eller uppgifter som annars inte är kända och som kan påverka kursen på finansiella instrument.

redovisa dagskassorna till kunderna. Problemet för åklagarna var att visa exakt när Panaxia hamnat på obestånd och vilka som skulle hållas ansvariga. Det visade sig att styrelsen hade förändrats över tid, vilket gjorde det svårt att visa uppsåt. Misstankarna om förskingring avskrevs därför.

Följden blev att två ledande personer i Panaxia dömdes för mer sekundära gärningar, för grov trolöshet mot huvudman och grovt bokföringsbrott, till fängelse i tre år och nio månader respektive två år och sex månader.

6.10. Finansmarknadsbrott: ”Pump and dump” och Cevian- och Nordeamannen

Stora förändringar har skett i hur medier konsumeras och produceras. Välgjorda fejkade eller missvisande nyheter med braskande rubriker där sanningen relativiseras får mottagare att klicka och interagera och har utmärkta förutsättningar att bli virala.

(Ur Stockholms tingsrätts dom.)

En fråga som varken 1970-talets AMOB-utredning, 1980-talets lagstiftningsöversyn vid Brå eller den senare Eko-kommissionen grubblade över, var förekomsten av oegentligheter på de finansiella marknaderna. På det internationella planet hade dock brottslighet på dessa marknader tilldragit sig större uppmärksamhet. Redan när Edwin Sutherland (1949) på fyrtiotalet skrev sin epokgörande bok *White-Collar Crime* påtalades denna brottslighet.

Vid sidan av det klassiska finansmarknadsbrottet grovt svindleri (Fermenta och Prosolvia) har brotten marknadsmanipulation (tidigare otillbörlig marknadspåverkan) och insiderbrott tillkommit (Wesser 2001). Personer i insiderställning (styrelseledamöter etc.) har tillgång till hemlig information eller uppgifter som annars inte är kända och som kan påverka kursen på finansiella instrument. Frestelsen för personer i insiderställning är givetvis att dra nytta av försprånget och köpa eller sälja innan nyheten blir känd.

De första insiderreglerna infördes på 1970-talet då vissa personer med insiderställning blev skyldiga att anmäla innehav och förändring av aktier i noterade bolag (Boström och Nilsson 2006). Först under 1990-talet och som en följd av EU-inträdet infördes den första insiderlagen (Hetzler 2001, Wesser 2001). Den innehöll förbud mot insiderhandel. Vidare infördes bestämmelser om otillbörlig marknadspåverkan, som bestraffade manipulation av kurserna. Hur det kunde gå till beskrivs nedan i fallet ”Pump and dump”.

Som redan påpekats har finansiell brottslighet med tiden utvecklats till ett av EBM:s större profilområden, vilket inte minst myndigheten självt påtalade i 2009 år hotbildsanalys (se 4.12). Från början var denna brottslighet marginell, men den hade ökat i takt med att de finansiella marknaderna vuxit och fått allt större betydelse. År 2002 anmäldes 7 insiderbrott. År 2011 anmäldes 139 brott. Det var alltså en kraftig ökning under en tioårsperiod som också speglade ändrad lagstiftning och förbättrade kontrollsystem. På liknande sätt hade anmälningarna om marknadsmissbruk ökat från 66 stycken 2009 till 297 stycken 2011.

År 2002 anmäldes 7 insiderbrott. År 2011 anmäldes 139 brott. Det var alltså en kraftig ökning under en tioårsperiod som också speglade ändrad lagstiftning och förbättrade kontrollsystem.

Problemet med manipulerade börskurser och att personer med insiderinformation skor sig på börsen, är att pengarna bokstavligen försvinner från den svenska marknaden. För mycket fusk leder till att investerarnas kapital styrs till andra marknadsplatser, i andra länder som bedöms som mer pålitliga.

Pump and dump

***Pump and dump* = köpa stora volymer av en aktie, skapa intresse för aktien genom att sprida falsk eller vilseledande information som skapar en kursuppgång till en artificiell kursnivå, eller genom att handla upp aktien till en sådan nivå och därefter sälja av innehavet.**

Ett uppmärksammat mål illustrerar den under 2010-talet växande användningen av sociala medier. Tidigare fanns aktietips i affärspressen och på de stora tidningarnas ekonomisidor, där en mindre krets kunniga ekonomireportrar följde och analyserade börsutvecklingen. I dag kan var och en bli sin egen börskommentator och genom bloggar och andra sociala medier börja ge investeringsråd. För allmänheten är det givetvis svårt att få ett grepp om hur mycket kompetens som ligger bakom torgförda bedömningar och tips. Bakom fantasifyllda alias i bloggar och på kommentatorsfält finns även personer med mindre ärliga avsikter.

Två läkarstuderande i Lund utnyttjade det nya medielandskapet och började 2014 investera i aktier i läkemedelsbolag på marknadsplatserna Aktietorget, First North Nasdaq och NGM.

Två läkarstuderande i Lund utnyttjade det nya medielandskapet och började 2014 investera i aktier i läkemedelsbolag på marknadsplatserna Aktietorget, First North Nasdaq och NGM.

På olika internetsajter och aktieforum hade de båda gärningspersonerna lämnat vilseledande uppgifter om sig själva och sina yrken och bakgrunder samt rekommenderat investeringar i specifika aktier till föreslagna riktpriser. Med hjälp av olika alias och e-postadresser såsom det oskyldigt alldagliga ”kurtjansson61@xxxx” hade de sedan understött investeringsrekommendationen och hänvisat till blogginlägg: ”Mycket intressant blogg på redeye … funderar att gå tungt in i veckan …” eller ”som utredare på

Brödtexten var hämtad från bolagen och var tämligen återhållsam, men köprekommendationerna var ”hiskeliga” och gav sig ut för att vara långsiktiga investeringar.

Patentverket ...”. Signaturen ”Johanni” utgav sig för att vara kliniskt verksam läkare, ”ElizKa” forskare och ”Jonsv” biomedicinsk tekniker.

Enligt en företrädare för en marknadsplats var gärningspersonernas blogginlägg ”väldigt försåtliga” och gav ett ”professionellt intryck”. Brödtexten var hämtad från bolagen och var tämligen återhållsam, men köprekommendationerna var ”hiskeliga” och gav sig ut för att vara långsiktiga investeringar. I kombination med att skribenterna påstod sig vara analytiker framstod rekommendationerna som seriösa, men ”värderingarna var orealistiska och stack ut”. Förutsättningarna för att manipulera kurser var särskilt stora för illikvida aktier i mindre bolag, det vill säga aktier som omfattades av liten handel och som noterades på Small Cap-listorna.

De båda läkarstuderandena följde inte själva sina uppgivna riktpriser. I själva verket hade de redan köpt aktier; syftet med rekommendationerna var att skapa ett köptryck för att åstadkomma en hög slutkurs inför deras förestående försäljning dagen därpå. Då sålde de av sina innehav med vinst. Efter att de publicerat sin investeringsrekommendation hade de strax innan marknaderna stängde, köpt någon enstaka aktie, för att på det sättet haussa kursen och bädda för en framgångsrik avyttring av aktieinnehavet nästa dag.

Vad de båda gärningspersonerna inte var medvetna om var att deras onormala köp- och säljmönster i kombination med kursutvecklingen hade noterats av marknadsplatsernas interna övervakning. Enligt marknadsövervakningen fanns ingen naturlig förklaring till kursutvecklingen. Samtidigt hade marknadsövervakningen upptäckt blogginlägg och i nära anslutning till det, två personers handel. Marknadsövervakningen följde handeln och kontona samt gjorde anmälan till Finansinspektionen, som kopplade in EBM.

Samtidigt hade marknadsövervakningen upptäckt blogginlägg och i nära anslutning till det, två personers handel. Marknadsövervakningen följde handeln och kontona samt gjorde anmälan till Finansinspektionen, som kopplade in EBM.

Vid husrannsakan hos gärningspersonerna påträffades handlingsplaner där flera upplägg beskrevs i detalj. För att hålla reda på alla identiteter fanns en sammanställning över profiler och inloggningsuppgifter.

Tillsammans hade de båda läkarstuderandena genomfört kursmanipulationer vid tretton tillfällen och kunde varje gång göra en vinst på flera hundra tusen kronor. Sammanlagt hade de gjort vinster på drygt 2,5 miljoner kronor, varvid hovrätten bedömde att åtminstone hälften berodde på deras kursmanipulation. De dömdes för otillbörlig marknadspåverkan grovt brott till villkorlig dom och dagsböter. Dessutom förverkades deras brottsligt tillskansade brottsvinster med vardera omkring 600 000 kronor.

I en betraktelse över finansmarknadsbrotten har EBM (2021, angett följande:
En gemensam nyckelfaktor för de flesta finansmarknadsbrotten är att det handlar om att utnyttja tillgången på information för att skapa sig ekonomiska fördelar. Vid insiderbrott handlar det om att utnyttja ett befintligt informationsövertag till egen fördel, medan det för marknadsmanipulation och svindleri handlar om att skapa information för att få andra att agera för gärningsmannens vinning. För att ge informationen trovärdighet gäller det att innehållet stämmer med ett normalt agerande, är en del av en legal verksamhet eller stöds av tillförlitliga företag eller personer.

Några år senare skulle EBM (2021) peka på att högfrekvenshandeln – ”robothandel” – och användningen av artificiell intelligens riskerade att göra det svårare att identifiera marknadsmanipulation.

Kammaråklagare Jan Leopoldson, EBM i Stockholm, betonar att riskkapitalet finns på börsen. Om börsen inte fungerar leder det till ekonomisk stagnation. Inledningsvis konstaterades dock att brott som riktar sig mot marknadens funktionssätt inte riktigt fått fäste i ett välfärdsland såsom Sverige. Men tiderna förändras; enligt Jan Leopoldson finns ”våra pensioner på börsen” numera. På ett högst påtagligt sätt har därför finansmarknadsbrotten blivit en angelägenhet för ”alla”, ungefär som att skattebrott leder till minskade offentliga åtaganden och högre skatter för dem som betalar. Det är därför inte konstigt att en udda och volymmässigt begränsad kriminalitet såsom finansmarknadsbrott fått stor uppmärksamhet (Brå 2016).

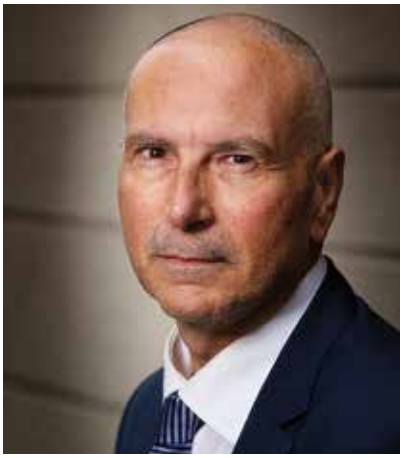

Enligt kammaråklagare Jan Leopoldson finns ”våra pensioner på börsen” numera. På ett högst påtagligt sätt har därför finansmarknadsbrotten blivit en angelägenhet för ”alla”, ungefär som att skattebrott leder till minskade offentliga åtaganden och högre skatter för dem som betalar.
Foto: Rickard Kilström

Jan Leopoldson är ännu inte nöjd. Fortfarande har det inte riktigt satt sig att värdepappersmarknaden är viktig, menar han. Det finns en uppfattning om att finansmarknaden är skild från ekonomin i övrigt, från den ”riktiga” ekonomin. Det var först på 1980-talet som aktier blev folkligt i Sverige, medan man i USA länge hade sparat i aktier. PPM-fonderna (aktiesparande inom ramen för det allmänna pensionssystemet) kom först på 1990-talet. Inte heller PPM-systemet har undgått att drabbas av ekobrott, se vidare avsnitten om Falcon Funds (6.11) och Allra (7.6).

Jan Leopoldson ger en rad exempel på finansmarknadsbrott. Handeln kan vara riggad genom att några personer kommer överens om volym och pris för aktieaffärer (”match trade”). Om priset är avvikande, ger det en signal till marknaden. Då kan kursen förändras och den går upp. Sker handeln med stora volymer påverkar det också kursen. Företag kan ägna sig åt detta för att väcka intresse. På det sättet blir ägarna och ledningarna rikare. Dessutom ökar det förutsättningarna för en önskvärd nyemission.

EBM har sett en kraftig ökning av tips om vilseledande information. Det typiska fallet är att ”rådgivaren” beskriver sina vinster och tipsar om köp av aktier, vilket leder till att kursen går upp. Då säljer rådgivaren sina tidigare billigt köpta aktier till en högre kurs.

Det senaste är marknadsmanipulation på svindlerinivå. Jan Leopoldson refererar till den nyss återgivna domen med läkarstudenterna. På senare år har problemet ökat med anonyma konton som sprider aktietips på sociala medier (Ekblom 2020). EBM har sett en kraftig ökning av tips om vilseledande information. Det typiska fallet är att ”rådgivaren” beskriver sina vinster och tipsar om köp av aktier, vilket leder till att kursen går upp. Då säljer rådgivaren sina tidigare billigt köpta aktier till en högre kurs.

Insiderbrott för tankarna till en liten krets gärningspersoner med tillträde till större bolags styrelserum. Kammaråklagare Yngve Rydberg berättar att polis och åklagare, när insiderlagstiftningen infördes 1990, mötte en ny typ av misstänkta personer. Ofta var det förmögna män som hade råd med skickliga advokater. De anlitade i sin tur professorer för att ge större tyngd åt försvarets argumentation.

Även grovt kriminella personer med koppling till organiserad brottslighet började figurera i ärenden (EBM 2013). De identifierade sårbara styrelseledamöter som kunde ha skulder och utpressades för att få ut insiderinformation.

Jan Leopoldson ger en delvis annorlunda bild baserad på dagens situation. Även grovt kriminella personer med koppling till organiserad brottslighet började figurera i ärenden (EBM 2013). De identifierade sårbara styrelseledamöter som kunde ha skulder och utpressades för att få ut insiderinformation. Det motsatta är inte heller okänt, att etablerade personer när det gällt visat prov på ”criminal mind” och stort våldskapital. Även i stora etablerade bolag finns kontakter med grovt kriminella. Advokat Rolf Åbjörnsson är inne på liknande tankar om stora bolag som börjat ”glida ut i träskmarknaderna”. Han ser en fara i att insiderbrott breder ut sig, liksom korruption, och att ledande direktörer i svenskt näringsliv är inblandade, att stora börsbolag är involverade i brott. Ett fall med påstådda kontakter i den kriminella miljön gällde fondbolaget Allra (se avsnitt 7.6).

Ringen-målet: Cevianmannen och Nordeamannen

Ett av de mest uppmärksammade målen om insiderbrott utspelade sig 2010. Huvudpersonerna var två barndomsvänner som både arbetade inom finansvärlden, på Nordea respektive Cevian Capital. I den intensiva mediebevakningen gick de under namnen Nordeamannen och Cevianmannen. I juristkretsar betecknades ärendet i stället som Ringenmålet eftersom männen påstods ha dragit nytta av sina kontakter på olika rådgivningsbyråer och därmed skapat en insiderring.

Nordea- och Cevianmännen hade handlat väldigt mycket i vissa papper innan kurspåverkande nyheter kom ut. Det gjorde att de misstänktes för att utnyttja insiderinformation. Sammanlagt skulle de gjort vinster på 130 miljoner kronor. De fick hjälp av aktiemäklare i Luxemburg och pengarna hamnade på konton i Schweiz och Luxemburg.

När EBM satte in telefonavlyssning kom det fram att de talade kryptiskt och gick över till andra telefoner (”hemliga lurar”), något som uppfattades som ovanligt vid ekobrott. Ännu mer ovanligt var det att de misstänkta inte yttrade någonting vid polisförhören. Det är knappast etablerade personer i avsaknad av kriminell livsstil som på detta sätt håller tyst, förklarar kammaråklagare Stig Åström. När polisen gjorde tillslag hos Cevianmannen upptäcktes 3,1 miljoner kronor i kontanter i två tidskriftssamlare. Vid tillslaget hos Nordeamannen fann polisen 490 000 kronor gömda i en bilbarnstol.

Åtalet gällde trettio insideraffärer. Enligt kammaråklagare Yngve Rydberg hade de tilltalades försvarare dammsugit marknaden på information och levererade alternativa förklaringar till varje åtalspunkt. Följden blev att de tilltalade friades för insiderbrott. De fälldes dock för skattebrott på grund av oredovisade realisationsvinster på värdepapper. Kammaråklagare Stig Åström menar att de höga beviskrav som domstolarna ställt upp för insiderbrott i praktiken innebar att EU:s marknadsmissbruksdirektiv inte hade infört i Sverige.

Det tingsrätten gjorde var att bedöma varje affär för sig och konstatera att det inte kunde uteslutas att var och en av dessa hade skett på ett lagligt sätt. Åklagaren hävdade att affärerna utgjorde ett anmärkningsvärt handelsmönster som visade att insiderinformation hade funnits.

Några år senare undanröjdes domarna om skattebrott till följd av en teknikalitet. Eftersom de dömda tidigare i ett skatteförfarande hade blivit påförda den administrativa sanktionen skattetillägg, kunde de inte i en senare brottmålsprocess dömas för i grunden samma gärning. I bakgrunden fanns ett principiellt avgörande i EU-domstolen. Det var ett mycket stort antal personer som på detta sätt fick sina skattebrottsdomar undanröjda.

Ekorevisor Henrik Lundin menar att domstolarnas verktygslåda i fråga om bevisvärdering kan behöva utvecklas i komplexa ekobrottssammanhang. Ett typexempel på detta är när komplicerade enskilda affärer tillsammans uppvisar ett märkligt mönster. Ser man varje affär för sig räcker det inte för att påvisa brott, men sammantaget visar de enskilda affärerna att de utgör delar av en brottsplan.

”När alla siffror och transaktioner har glömts bort minns vi ändå starkt bilbarnstolen stoppad med en halv miljon kronor – som en absurd symbol för Sveriges största insidermål genom tiderna”, skrev journalisten Lars Lindström (2010) i en kommentar.

När bevisen inte räckte för att fälla Nordeamannen och Cevianmannen var det åtskilliga på EBM som undrade om det någonsin

När polisen gjorde tillslag hos Cevianmannen upptäcktes 3,1 miljoner kronor i kontanter i två tidskriftssamlare. Vid tillslaget hos Nordeamannen fann polisen 490 000 kronor gömda i en bilbarnstol.

skulle gå att nå fram med ett åtal för insiderbrott. Ett visst mått av uppgivenhet hade brett ut sig och den allmänna stämningen var att ”det är ingen idé”. När Finansmarknadskammaren bildades 2012 hade inget åtal för insiderbrott väckts på två år. Kammaråklagare Cecilia Danielsson hade just börjat på den nya kammaren och hon berättar att den fråga som ställdes var, ”vad kan vi göra annorlunda?”. Svaret var att bli mer pedagogiska, mer pålästa och väcka talan vid olika domstolar. Med tiden ändrades stämningsläget på kammaren och uppfattningen blev att ”det kan gå”. Särskilt med den fällande domen i Fingerprint (se nedan) blev det en ”nytändning” och ”vi började använda tvångsmedel i högre grad, bland annat kortare frihetsberövanden i samband med tillslag”, kommenterar Cecilia Danielsson.

Åklagaren hade påstått att den anställde vid Fingerprint tillsammans med en person hade använt insiderinformation för att genomföra aktieaffärer med en vinst på omkring en miljon kronor. Detta skulle ha ägt rum vid elva tillfällen under 2010–2012.

Fingerprint

En av de tilltalade var anställd vid Fingerprint Cards AB, som var börsnoterat på Nasdaq OMX i Stockholm. Åklagaren hade påstått att den anställde vid Fingerprint tillsammans med en person hade använt insiderinformation för att genomföra aktieaffärer med en vinst på omkring en miljon kronor. Detta skulle ha ägt rum vid elva tillfällen under 2010–2012. Den information som hade missbrukats var uppgifter i den kommande delårsrapporten där det framgick att Fingerprint hade fått nya ordrar, tagit fram nya produkter eller ”levererar sitt bästa kvartal någonsin”. Som bevisning hade åklagaren, vid sidan av att handeln ägde rum strax innan marknaden underrättades om kurspåverkande händelser, åberopat en rad avslöjande mejl mellan de båda tilltalade: *”Pengarna är nu på plats, avvaktar nån dag till innan lite inköp. Hojta till om du tänker annorlunda”* och *”Har köpt 10 K för 7,30, öka?”*

De båda personerna dömdes för grovt insiderbrott och försök till grovt insiderbrott till fängelse i tio månader respektive ett år. Drygt en miljon kronor vardera förklarades förverkade som obehörig vinst och utbyte av brott.

År 2013 var det dags igen. Enligt åklagaren hade Fingerprints dåvarande vd fått insiderinformation gällande en order eller kommande order för Fingerprint från en kund. Enligt åklagaren hade vd:n därefter köpt ett stort antal köpwarranter som var relaterade till Fingerprint.

I juni 2016 sade Pensionsmyndigheten upp samarbetsavtalet med Falcon Funds. Pensionsmyndighetens omfattande utredning indikerade att 1,5 miljarder av 21 500 pensionssparares pengar hade försvunnit genom Falcon Funds.

Förundersökningen inleddes redan i augusti 2013 efter anmälan från Finansinspektionen. Huvudförhandling i målet var sedan 2018 inplanerad i olika omgångar men ställdes in eller sköts upp ett stort antal gånger. Till slut kunde rättegången inledas i april 2022. Ordföranden och storägaren dömdes för grovt insiderbrott till fängelse i ett år och sex månader. Tingsrätten ogillade delar av åtalet och därför har båda parter anledning att gå vidare till en prövning i hovrätten.

6.11. Det stora pensionsmålet: Falcon Funds

”Utan ekorevisorer fungerar inte EBM.”

Kammaråklagare Jerker Asplund

I juni 2016 sade Pensionsmyndigheten upp samarbetsavtalet med Falcon Funds. Pensionsmyndighetens omfattande utredning indikerade att 1,5 miljarder av 21 500 pensionssparares pengar hade försvunnit genom Falcon Funds. ”Brottsoffren var inte vilka som helst, utan det var fattigpensionärer, det var inte de rikaste som hade valt den fonden”, betonar kammaråklagare Jerker Asplund. EBM satte samman ett större team med åklagare, utredare och ekorevisorer för att hitta fram i en labyrint av bolag, överföringar, ovanliga finansiella instrument, avtal och avslöjande mailkorrespondens. Jerker Asplund berättare att en ekorevisor arbetade oupphörligt med att följa pengarna för att visa hur raden av intrikata transaktioner hade nått de tre huvudmisstänkta. Det arbetet gav en fullständig bild av penningflödena, vilket var nödvändigt för åtalet.

”Aldrig tidigare har så få stulit så mycket av så många, på så kort tid”, sa Jerker Asplund, kammaråklagare vid Ekobrottsmyndigheten.

Foto: Rickard Kilström

Falcon Funds del I, 2020

Super! Super! We Received 42 million today from the pension authority!!! Double what we expected. You can prepare another MBS of the same size right away. We are going to break the half billion line before Christmas!

Citatet är hämtat från Stockholms tingsrätts första dom i Falcon Funds-härvan som rullades upp under 2010-talet: Pensionsmyndigheten hade fört över 42 miljoner kronor till den fond i premiepensionssystemet som gärningspersonerna kontrollerade. När fondförmögenheten på det sättet ökade med noterade värdepapper, ökade även det utrymme som lagstiftningen medgav för att anskaffa onoterade finansiella instrument: i detta fall MBS:er (”mortgage-backed securities”).

Första delen i Falcon Fund-härvan gick ut på att gärningspersonerna, via olika bolag, till pensionsfonden sålde finansiella instrument (MBS) som av bedömare betecknades som ”skräppapper”, dessutom till ett kraftigt överpris. På det sättet berikade sig gärningspersonerna på pensionsspararnas bekostnad. Stockholms tingsrätt konstaterade följande i sin dom:

Brottsligheten har genom den överprissättning som konstaterats ovan orsakat Pensionsmyndigheten synnerligen kännbar skada. Härtill kommer att gärningarna har utgjort ett led i en brottslighet som varit organiserad, systematisk och välplanerad och riktats mot ett centralt samhällssystem som pensionssystemet. Brottsligheten måste därmed anses ha varit av farlig art.

Första delen i Falcon Fund-härvan gick ut på att gärningspersonerna, via olika bolag, till pensionsfonden sålde finansiella instrument (MBS) som av bedömare betecknades som ”skräppapper”, dessutom till ett kraftigt överpris.

I systemet får pensionssparare en fordran på staten för sin rätt till premiepension, och värdet på denna fordran beror på utvecklingen i den fond eller de fonder som pensionsspararen valt hos Pensionsmyndigheten. Totalt uppgår premiepensionerna till omkring 1 200 miljarder kronor.

Foto: Magnus Glans / Svartpunkt. Med tillstånd av Pensionsmyndigheten

Bakgrunden till bedrägeriet var de brottstillfällen som pensionssystemet hade skapat. Det tidigare pensionssystemet med allmän tilläggspension (ATP) ansågs inte vara hållbart eftersom det gav rättigheter som inte baserades på systemets finansiering. År 1995 infördes ett nytt pensionssystem där utbetalningar i princip byggde på tidigare inbetalningar och där hänsyn även togs till den ekonomiska utvecklingen. Premiepensionssystemet (PPM), är en del av det nya ålderspensionssystemet, där 2,5 procent av den allmänna pensionsavgiften kan placeras i fonder enligt pensionsspararens fria val. Det är dock staten som är formell ägare till fondandelarna. I systemet får pensionssparare en fordran på staten för sin rätt till premiepension, och värdet på denna fordran beror på utvecklingen i den fond eller de fonder som pensionsspararen valt hos Pensionsmyndigheten. Totalt uppgår premiepensionerna till omkring 1 200 miljarder kronor.

Pensionssparare kan byta fonder på Pensionsmyndighetens fondtorg. Med över 800 valbara fonder att välja mellan, blev systemet oöverblickbart och dessutom behäftat med bristande myndighetskontroll.

Pensionssparare kan byta fonder på Pensionsmyndighetens fondtorg. Med över 800 valbara fonder att välja mellan, blev systemet oöverblickbart och dessutom behäftat med bristande myndighetskontroll. Samtidigt saknade den stora majoriteten pensionssparare förutsättningar för att göra kunskapsbaserade val. Med en sådan riggning var det knappast förvånande att PPM-systemet lockade till sig både lycksökare och oseriösa fondägare.

Den globala finanskrisen 2008–2009 hade varit den värsta sedan 1930-talets depression och berodde som tidigare nämnts på en i USA omfattande utlåning för fastighetsköp till låntagare med

bristande betalningsförmåga. Fordringarna, som var baserade på sådana lån, låg sedan som säkerhet för det finansiella instrumentet MBS. Före krisen hade dessa haft en hög rankning. När sedan fastighetspriserna föll tappade även de finansiella instrumenten i värde. MBS:erna blev C-klassade, vilket innebar stor risk för kreditförlust eller att kreditförlust redan hade inträffat, därav omdömet ”finansiell konfetti”.

Den fond i Falcon Funds-fallet – Optimus High Yield – som till en början ingick i premiepensionssystemet ägdes av en av huvudmännen. Fonden hade förvärvat C-klassade MBS:er. Det mest anmärkningsvärda var dock att MBS:erna såldes till fonden till ett ”mycket betydande överpris”. MBS:erna hade först införskaffats av ett av huvudmännens kontrollerade bolag för att sedan kort tid därefter – någon vecka eller två – via en mellanhands bolag säljas till fonden. ”Enkelt uttryckt köpte (namn) pensionsfond kraftigt överprissatta värdepapper av sitt eget bolag för pensionsspararnas pengar”, förklarar Jerker Asplund.

”Enkelt uttryckt köpte (namn) pensionsfond kraftigt överprissatta värdepapper av sitt eget bolag för pensionsspararnas pengar”, förklarar Jerker Asplund.

Den genomsnittliga prisökningen under denna korta tid var 78 procent. I belopp utgjorde höjningen 30 664 869 amerikanska dollar, det vill säga i runda tal 260 miljoner kronor. En av huvudmännen – tidigare en av intressenterna när det gällde att ta över den konkursdrabbade biltillverkaren Saab – kontrollerade värderingen av MBS:erna i fonden. Det kunde han göra genom att ha tillgång till inloggningsuppgifter till en person som var verksam inom ett oberoende värderingsinstitut. Mutor förekom för att kunna genomföra de för fonden ofördelaktiga affärerna.

Som nyss nämnts fick en fond enligt lag enbart ha 10 procent av tillgångarna placerade i onoterade värdepapper såsom MBS:er. Överpriset av fondens köp av MBS:er hade inte styrts av marknadspriset utan av det 10-procentiga utrymmet. För att som ett led i brottsplanen kunna sälja in fler MBS till överpris, var det nödvändigt att öka fondförmögenheten med noterade värdepapper.

Genom att förfoga över tiotusentals inloggningsuppgifter till premiepensionssparandet kunde man utan spararnas vetskap och tillstånd överföra pensionsmedel till den av huvudmännen kontrollerade fonden.

Ett bolag köptes med ett kundregister på pensionsspararnas pinkoder för att göra förändringar av innehavet på Pensionsmyndighetens fondtorg. Genom att förfoga över tiotusentals inloggningsuppgifter till premiepensionssparandet kunde man utan spararnas vetskap och tillstånd överföra pensionsmedel till den av huvudmännen kontrollerade fonden. Omkring två miljarder kronor av fondspararnas tillgångar fördes på det sättet över till den aktuella fonden. ***Brottsvinst del I: 30 664 000 USD.***

Genom upplägget att gå via en av huvudmännens bolag kunde han och en annan av huvudmännen dela ”brottsvinsten” mellan sig. Det skulle dock gå att komma över ännu mer av pensionsspararnas pengar, se del II på kommande sidor.

Med pengarna från MBS:erna grundade han en ny fond, Falcon Funds, som ingick i premiepensionssystemet. Falcon Funds fusionerades med en annan huvudmans Optimus High Yield-fond.

Del II, 2022

Falcon Funds-härvan hanterades i två stämningar och två rättegångar, där hovrätten meddelade dom för del II år 2022.

Medan MBS:er köptes till överpris till den svenska pensionsfonden förberedde en av huvudmännen i maj 2013 nästa drag, vilket skulle äga rum på Malta. Med pengarna från MBS:erna grundade han en ny fond, Falcon Funds, som ingick i premiepensionssystemet. Falcon Funds fusionerades med en annan huvudmans Optimus High Yield-fond.

Del I och II hängde alltså ihop eftersom MBS-affärerna i del I medverkade till att finansiera brotten i del II. Dessutom hade de grova automatbedrägerierna genom fondflytten inneburit att ett stort antal fondsparare snart skulle bli ännu fattigare.

Egentligen skulle det bli en upprepning av del I: Pensionsspararna dränerades på pengar genom att köpa värdepapper till ett kraftigt överpris. I stället för MBS:er handlade det om ETI:er (Exchange Traded Instrument). Som tingsrätten påpekat hade ETI:ernas uppbyggnad och avsaknad av transparens gjort dem ”äventyrliga”, där de underliggande tillgångarna inte framgick och därmed vad investeringarna egentligen hade bestått av (s. 109). Totalt rörde det sig om 45,9 miljoner euro.

Jerker Asplund berättar att Ekobrottsmyndighetens förundersökning egentligen började med brottsmisstankar som gällde pensionsfonden på Malta, alltså det som kom att bli del II. Brottsligheten med MBS:er (del I) upptäcktes under resans gång med ETI-brottsligheten.

De båda huvudmännen kunde kontrollera fondförvaltningen och såg till att fondförvaltare byttes ut mot en person som kunde styras. På det sättet kunde investeringar ske i de utpekade ETI:erna. På motsvarande sätt som med MBS:erna i del I kunde gärningspersonerna kontrollera och styra den dagliga värderingen av ETI:erna.

Ett elhandelsbolag utnyttjades för att föra över pensionsmedel till en av huvudmännen och hans medbrottslingar. I juli 2015 hade aktier i elhandelsbolaget sålts för 100 kronor per aktie. Två månader sedan hade priset gått upp till 47 022 kronor per aktie, det vill säga till ett 4 700 gånger högre pris.

Ett elhandelsbolag utnyttjades för att föra över pensionsmedel till en av huvudmännen och hans medbrottslingar. En betydande del av ETI:ernas underliggande värde gällde just aktier i elhandelsbolaget. I juli 2015 hade aktier i elhandelsbolaget sålts för 100 kronor per aktie. Två månader sedan hade priset gått upp till 47 022 kronor per aktie, det vill säga till ett 4 700 gånger högre pris. Genom ytterligare aktieaffärer hade värdet på elhandelsbolaget inom loppet av två månader ökat från en miljon kronor till omkring en halv miljard kronor. Som hovrätten påpekade hade värderingen av elhandelsbolaget inte någon ”verklighetsförankring utan att aktierna var medvetet prissatta som del av en brottsplan” (s. 32).

Även ytterligare ett bolag användes för att sälja ETI:er till överpris till Falcon Funds. Det bolaget kontrollerades av en medåtalad. Som tack för hjälpen kunde den medåtalade köpa en strandvilla för 25 miljoner kronor. ***Brottsvinst del II: 45 974 387 euro.***

Påföljder och andra efterräkningar

Falcon Funds-härvan har som framgått lett till flera domar i tingsrätt och hovrätt, och huvudmännen har dömts till långa fängelsestraff. Grundaren av bolaget dömdes för grovt bedrägeri, grovt automatbedrägeri, medhjälp till grov trolöshet mot huvudman och grovt givande av muta till fängelse i åtta år (inklusive ett kortare fängelsestraff i Ungern). Den andre huvudmannen dömdes för grov trolöshet mot huvudman, grovt automatbedrägeri och grovt givande av muta till fängelse i sju och ett halvt år. En tredje person dömdes för grovt penningtvättsbrott till fängelse i sex år. Ett långt fängelsestraff – fängelse i fem och ett halvt år – fick ytterligare en person som dömdes för grov trolöshet mot huvudman, grovt automatbedrägeri och grovt tagande av muta. Den femte personen dömdes för grovt penningtvättsbrott till fängelse i ett och ett halvt år.

Domstolarna dömde även till förverkande av egendom på miljardbelopp (utbytesförverkande). Tidigare hade egendom säkrats för stora belopp och avsåg bland annat två personbilar (1 700 000 kronor), en lägenhet i London (26 000 000 kronor), tre klockor, smycken och en penna (1 750 000 kronor), en strandfastighet i Saltsjö Duvnäs (25 000 000 kronor) och en bostadsrätt (såld för 40 000 000 kronor).

Härvan tog inte slut med domen. Pensionsmyndigheten började jaga de försvunna fondmiljonerna och en hel del har kommit till rätta genom en bank på Malta. Ungefär 300 miljoner kronor har hittats och det som återstår är omkring en miljard kronor. Swedbank har fått kritik för att inte ha hissat varningsflagg i tid. Det finns farhågor om att en av huvudmännen, när han blir villkorligt frigiven 2023/2024, lämnar Sverige och återförenas med pensionsspararnas pengar (Brännström 2021). Innan huvudmannen hade gripits bodde han i lyxbostäder, körde omkring i en Aston Martin och höll koll på tiden med hjälp av armbandsur av olika modeller av det exklusiva klockmärket Audemars Piguet.

”Hur lyckades en helt vanlig svensk kille med medelmåttiga betyg stjäla två miljarder av svenskarnas pensionspengar?”, frågade sig journalisten Leif Brännström (2021), som citerade en av huvudmännens memoarer som polisen hittade i hans dator: ”Jag har alltid gjort vad som helst för att upprätthålla bilden av att ha pengar och vara framgångsrik.”

Falcon Funds-härvan har som framgått lett till flera domar i tingsrätt och hovrätt, och huvudmännen har dömts till långa fängelsestraff.

Det finns farhågor om att en av huvudmännen, när han blir villkorligt frigiven 2023/2024, lämnar Sverige och återförenas med pensionsspararnas pengar (Brännström 2021).

Det i hög grad politiska projektet med premiepensionssystemet hade fått sin gloria på sned. Som tidigare nämnts låg det i farans riktning att ett system med ett oöverskådligt antal fonder med bristande tillsyn skulle locka kriminella entreprenörer att dränera dessa på pengar genom oseriösa placeringar. Till det kom möjligheten att flytta över spararnas pengar utan att de hade gett sitt tillstånd. Kritiken mot premiepensionssystemet har lett till att det har setts över, vilket har lett till färre fonder och ökad kontroll (se avsnitt 7.6 om Allra).

6.12. Organiserat fusk på högskoleprovet

I samband med högskoleprovet hade en rad studenter försäkrat på heder och samvete att de inte använt sig av otillåtna hjälpmedel när de lämnade in sina provsvar. I själva verket hade de via en dold hörsnäcka som var kopplad till en gömd mobiltelefon fått alla svar på frågorna. Brottslighetens kärna var således osann försäkran grovt brott, och huvudmännen som försåg provtagarna med rätta svar gjorde sig skyldiga till medhjälp till osann försäkran grovt brott. Men detta var knappast brott med så höga straffvärden att det blev möjligt att sätta in hemliga tvångsmedel såsom telefonavlyssning och kameraövervakning mot gärningspersonerna. Det var misstankar om grova skattebrott och bokföringsbrott samt penningtvätt som var polis och åklagares vapen mot den grupp som organiserade ett omfattande fusk med högskoleprovet.

För tjugo år sedan hade det nog varit få poliser och åklagare som omedelbart hade tänkt att organiserad, självständig och löpande bedriven ”studiehjälp” med vinstsyfte var fråga om näringsverksamhet som förutsatte bokföring och inkomstdeklaration. Sannolikheten var hög att de hade riktat in sig på osann försäkran, med både osäker framgång i förundersökningen och måttliga påföljder.

I samband med högskoleprovet hade en rad studenter försäkrat på heder och samvete att de inte använt sig av otillåtna hjälpmedel när de lämnade in sina provsvar. I själva verket hade de via en dold hörsnäcka som var kopplad till en gömd mobiltelefon fått alla svar på frågorna.

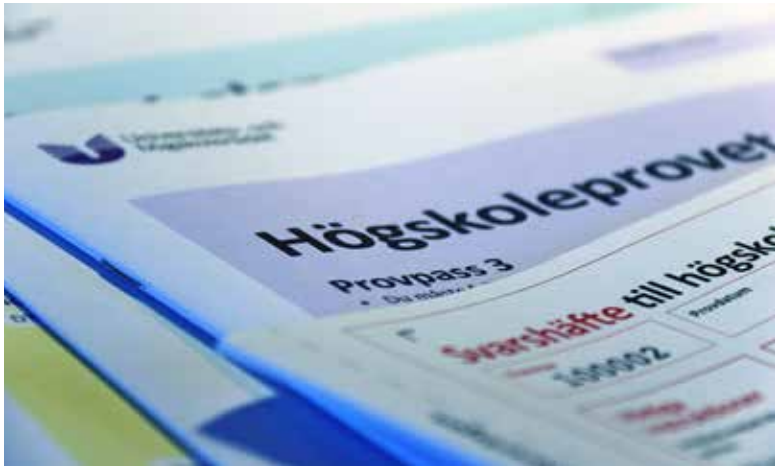

Foto: Alexander Florencio / Universitets- och högskolerådet

Detta var knappast brott med så höga straffvärden att det blev möjligt att sätta in hemliga tvångsmedel såsom telefonavlyssning och kameraövervakning mot gärningspersonerna.

Tidigare beskrevs hur det ”ekonomiska” inslaget i brottsligheten fått större uppmärksamhet (6.1). Tillkomsten av EBM har säkert haft betydelse, och vice överåklagare Per Hedman som var förundersökningsledare berättar, att han hade lagt stor vikt vid att prova olika möjligheter som juridiken tillhandahöll. Ingångsvärdet var bokföringsbrott och skattebrott.

Foto: Alexander Florencio / Universitets- och högskolerådet

Sverige Television avslöjade 2016 att 87 personer hade fuskat till sig höga poäng på högskoleprovet. Var och en hade betalat upp till 100 000 kronor.

Högskoleprovet och HP-hjälpen

Sverige Television avslöjade 2016 att 87 personer hade fuskat till sig höga poäng på högskoleprovet. Var och en hade betalat upp till 100 000 kronor. Fusket gick till på det sättet att provet fotograferades av och bilderna med frågorna skickades till ett antal kunniga personer som löste uppgifterna. Från en sambandscentral meddelades de rätta svaren till provtagarna.

SVT:s kartläggning visade att flera ligor låg bakom fusket och att en person som inte klarat gymnasiet ändå hade lyckats få toppoäng på högskoleprovet. Något av ett mirakel var att en annan person som inte ens kunde svenska språket fick ett mycket bra resultat. Fusket hade pågått i fem år och flera kunde därför gå på prestigeutbildningar för att bli jurist, läkare eller tandläkare (Bezzazi 2016).

Efter rubriker såsom ”Hjärnan bakom provfusket tjänar mer än utbildningsministern”, initierade den ansvariga myndigheten Universitets- och högskolerådet en kartläggning av vilka som låg bakom fusket (Bezzazi 2016). Utredningen ledde sedan fram till en polisanmälan som avsåg centrala aktörer inom den så kallade HP-hjälpen.

Priset på tjänsten var avhängigt hur många poäng på högskoleprovet som efterfrågades. För dem som nöjde sig med 1,4 poäng var kostnaden 39 000 kronor, men för maximala 2,0 poäng hade priset gått upp till 200 000 kronor.

HP-hjälpen marknadsförde sig på Facebook, Flashback och Instagram. Affärsidén var att tillhandahålla elektronisk utrustning och hjälpa provtagarna att fuska. Priset på tjänsten var avhängigt av hur många poäng på högskoleprovet som efterfrågades. För dem som nöjde sig med 1,4 poäng var kostnaden 39 000 kronor, men för maximala 2,0 poäng hade priset gått upp till 200 000 kronor. ”Kunder” som ville vara garanterat anonyma betalade hela beloppet i förskott och utväxling av mottagarutrustning ägde rum via förvaringsboxar. De som enbart betalade del av beloppet i förskott fick ge in passbilder, uppenbarligen för att underlätta påtryckningar om betalningsviljan avtog.

Vice överåklagare Per Hedman berättar att bedömningen var att de som organiserade fusket uppfyllde skattelagstiftningens kriterier för näringsverksamhet. Genom misstanke om både grovt skattebrott och grovt bokföringsbrott blev det möjligt att med stöd av dåvarande praxis (lägst två års fängelse) använda hemliga tvångsmedel. Telefonavlyssning sattes in mot de misstänkta huvudmännen. Lokalen med sambandscentralen hade lokaliserats och trappuppgången kameraövervakades för att få en bild av vilka som kom och gick. Polisen centralt arrangerade en bevisprovokation där en person med fejkad identitet utgav sig för att vara provskrivare och köpte fuskutrustning med märkta sedlar som överlämnades via en förvaringsbox på Stockholms Central. Polisens spanare följde huvudmännen när de vittjade förvaringsboxar på pengar och i gengäld lämnade mottagarutrustning. Sådan utrustning skickades även i mindre paket som hade lagts på vanliga brevlådor. På det sättet kunde en rad ”kunder” identifieras.

Huvudmännen ägnade mycket kreativt tänkande åt att tvätta pengar, menar Per Hedman. Det blev snabbt stora belopp i kontanter. Huvudmännen skickade paket till sig själva mot postförskott och betalade med kontanter – pengar som sedan hamnade på konto. De gjorde även skenbara auktionsaffärer på Tradera för

Polisen centralt arrangerade en bevisprovokation där en person med fejkad identitet utgav sig för att vara provskrivare och köpte fuskutrustning med märkta sedlar som överlämnades via en förvaringsbox på Stockholms Central.

Foto: T. Larsen / Pressreportage

att fingera legala intäkter som följaktligen sattes in på konto. En viktig del var att kartlägga alla betalningsströmmar.

Det var en provledare på en skola som hade tillgång till högskoleprovet. När EBM tillsammans med polisens nationella insatsstyrka slog till var det mitt under högskoleprovet den 14 april 2018. Runt om i landet satt 62 000 blivande studenter lutade över provblanketterna. Provledaren greps liksom bemanningen i sambandscentralen samt åtta provtagare runt om i landet. Beslag gjordes av datorer. Nedgrävt vid en sommarstuga påträffade polisen 1,6 vakuumförpackade miljoner kronor. Hos en annan huvudman påträffades 2,5 miljoner kronor i en villafastighet.

Före rättegången beställde en av huvudmännen en icke existerande uppsats – *Fördelaktigt att vara tyst i brottmål* – fast i en medåtalads namn. Åklagare gjorde gällande att detta budskap var en varning riktad till den medåtalade att inte samarbeta med myndigheterna. Det skulle därför vara fråga om övergrepp i rättssak. Sättet att gå till väga illustrerade den fingerfärdighet som kännetecknade brottsligheten.

Verksamheten var således mycket välorganiserad. I sambandscentralen var personer på plats som hade kontakt med ”experter” som löste provfrågorna. En person låtsades vara kund hos en annan gruppering för att få del av deras svar. ”Springare” hjälpte till med förvaringsboxar och andra personer svarade för reklam och hantering av e-post. Stora mängder teknisk utrustning köptes in och provsändningar ägde rum till de blivande provsvarande. Universitets- och högskolerådets e-posttrafik kartlades.

Norrköpings tingsrätt meddelade fällande domar, men det visade sig att rättens ordförande på den lokala juristklubben, under tiden som rättegången pågått, hade uttalat sig på ett sådant sätt att det kunde uppfattas som att han redan hade tagit ställning i ansvarsfrågan. En advokat hade gjort anteckningar som sedan hade överlämnats till en av försvararna i målet. Till följd av jäv förklarade Göta hovrätt att rättegången fick tas om i tingsrätten.

En fråga var om de tre huvudmännen begått grovt bokföringsbrott och grovt skattebrott. Tingsrätten fann visserligen att verksamheten var olaglig, men eftersom den konkurrerade med legala tjänster förelåg bokförings- och skattskyldighet. Det handlade om stora belopp, omkring 2,8 miljoner, 1,7 miljoner respektive 1,5 miljoner kronor för de tre huvudmännen. Mot bakgrund av deras åtgärder för att dölja pengarnas ursprung dömdes de även för penningtvättsbrott.

För den centrala delen av brottmålet dömdes de tre huvudmännen till medhjälp till osann försäkran grovt brott. En av huvudmännen dömdes även för övergrepp i rättssak, som hovrätten senare

Det var en provledare på en skola som hade tillgång till högskoleprovet. När EBM tillsammans med polisens nationella insatsstyrka slog till var det mitt under högskoleprovet den 14 april 2018. Runt om i landet satt 62 000 blivande studenter lutade över provblanketterna.

Det handlade om stora belopp, omkring 2,8 miljoner, 1,7 miljoner respektive 1,5 miljoner kronor för de tre huvudmännen. Mot bakgrund av deras åtgärder för att dölja pengarnas ursprung dömdes de även för penningtvättsbrott.

undanröjde. Påföljderna bestämdes till fängelse i tre år och sex månader, två år och sex månader (som hovrätten sänkte till ett år och två månader) respektive två år (som hovrätten sänkte till ett år och två månader). Ytterligare en tämligen central person dömdes för osann försäkran grovt brott till villkorlig dom och en annan person dömdes för penningtvättsbrott till villkorlig dom och dagsböter. Tingsrätten förordnade även om kvarstad på de tre huvudmännens egendom. De fick även näringsförbud.

Efter intrikata resonemang menade hovrätten att det enbart var en av huvudmännen som var ledande och som uppfyllde kriterierna för näringsverksamhet. De andra två ansågs mer ha rollen som ”anställda”. De två andra hade alltså inte gjort sig skyldiga till bokföringsbrott, men en av dem dömdes för grovt skattebrott avseende inkomst av tjänst. Eftersom de inte ansågs ha bedrivit näringsverksamhet undanröjdes näringsförbudet. Riksåklagaren har dock överklagat hovrättens dom i den delen till Högsta domstolen.

I EBM:s lägesbild 2016–2018 lyfte myndigheten fram att ekobrotten snedvrider konkurrensen i näringslivet, skadar förtroendet för finansmarknaden och hotar skattebasen.

6.13. Ekobrottsmyndighetens bild över brottsutvecklingen under 2010-talet

I EBM:s lägesbild 2016–2018 lyfte myndigheten fram att ekobrotten snedvrider konkurrensen i näringslivet, skadar förtroendet för finansmarknaden och hotar skattebasen. Sett till myndighetens målområde tog den snedvridna konkurrensen framför allt sikte på skattebrotten, vid sidan av att skattebasen hotades. Ända sedan 1980-talet har skatter varit högprioriterat och tillägget om snedvriden konkurrens kom under 1990-talet. Skatternas betydelse kan bland annat ses i ljuset av det stora antalet asylansökningar och att andelen äldre ökade i befolkningen. Finansmarknadsbrotten har betonats sedan 2000-talets första årtionde.

Lägesbilden valde att fokusera ”grov ekonomisk brottslighet” på två områden dels fall där själva affärsidén var brott, och företag därmed användes som brottsverktyg, dels brott som gällde moms och punktskatter. Med grov ekonomisk brottslighet avsågs planerade upplägg med vinningssyfte, där företag användes i brottsplanen.

Frågan är dock om inte myndighetens beskrivning snarare i hög grad tar sikte på delar av organiserad brottslighet än ekonomisk brottslighet. När affärsidén är brott och företag används som brottsverktyg, ligger det knappast i linje med ekobrottens grundläggande kriterium, att de sker inom ramen för en legal näringsverksamhet. Punktskattebrott är i sin tur ett tydligt exempel på organiserad brottslighet där marknaden erbjuds högbeskattade varor till ett fördelaktigt pris, vare sig det är fråga om alkohol,

cigaretter eller dieselolja. De momsbrott som säkert avsågs handlade om att lägga beslag på momspengar. Med andra ord var det fråga om att tillgodogöra sig ”andras” pengar, vilket snarare talar för organiserad brottslighet än ekonomisk brottslighet. Möjligen var myndigheten inne på det spåret.

En oroväckande tendens påtalades: att gränsen mellan företrädare för det legala näringslivet och den kriminella världen tycktes suddas ut. Ekobrottslingar hittade nya affärsmöjligheter och drog nytta av etablerade företagares trovärdighet i affärssammanhang. Grovt kriminella personer sökte även allt fler kontakter in i legala samhällsstrukturer såsom banker, myndigheter och kommuner i syfte att vinna upphandlingar eller påverka beslutsfattare.

I fråga om momsbedrägerierna och punktskattebrotten hävdade EBM att dessa genererade mycket stora brottsvinster, vilket kunde jämföras med narkotikahandel, dock med betydligt lägre upptäcktsrisk och straffsatser. Det innebar att detta var attraktiva brottsområden för organiserad brottslighet.

En oroväckande tendens påtalades: att gränsen mellan företrädare för det legala näringslivet och den kriminella världen tycktes suddas ut.

6.14. Summering av 2010-talet

Till följd av en rad reformer hade det särskilt inom kontantbranscherna blivit svårare att underlåta att redovisa inkomster och hålla svart arbetskraft. Det gällde kravet på typgodkända kassaregister, som inte gick att manipulera, kravet på personalliggare och oannonserade kontrollbesök (Skatteverket 2014). Även ROT- och RUT-avdragen bidrog till att minska svartarbetet i bygg- och städbranschens konsumentsektor; för hushållsnära tjänster hade en vit sektor börjat uppstå, ur det som tidigare varit praktiskt taget helsvart (Skatteverket 2011:1). Med tiden har framför allt RUT-avdragen utökats till att omfatta allt fler hushållsnära tjänster (Finansdepartementet 2021).

Under 2010-talet kom pengar i fokus dels genom att myndigheterna började kartlägga brottsvinster för att ta dessa i beslag, dels genom att penningtvättsregleringen fick ökad betydelse. Även om det nog inte blev så mycket pengar och egendom i beslag, innebar den nya inriktningen att gärningspersonerna var tvungna att vara mer försiktiga med sina tillgångar. Penningtvättsregleringen fick samtidigt till följd att det blev svårare att framför allt hantera kontanter. Det innebar också besvär och kostnader. Ett sätt att se det på är att åtgärderna sattes in när brottet redan hade utförts och att de riktades mot den efterföljande penningtvätten. Till skillnad från ett straffrättsligt synsätt kan ett brottsreducerande perspektiv ta sikte på insatser innan ett brott påbörjas liksom efter att brottet har utförts.

Även om det nog inte blev så mycket pengar och egendom i beslag, innebar den nya inriktningen att gärningspersonerna var tvungna att vara mer försiktiga med sina tillgångar.

EBM:s magra resultat med profilmålen fortsatte under 2010-talet med HQ Bank och Nordea- och Cevianmännen, men fick framgång med framför allt Falcon Funds.

EBM:s magra resultat med profilmålen fortsatte under 2010-talet med HQ Bank och Nordea- och Cevianmännen, men fick framgång med framför allt Falcon Funds. För att upprätthålla den svenska modellen var det utomordentligt angeläget att sätta stopp för brotten som var riktade mot pensionssystemet. Samtidigt fick EBM städa upp efter ett pensionssystem, där kontrollen var bristfällig.

Det som från början var bidragsfusk hade ändrat namn till bidragsbrott för att slutligen stanna vid välfärdsbrott. Från fusk med sjukskrivning efter en alltför blöt helg till systematiska angrepp med hjälp av bolagskonstruktioner och anställd personal. Det var en resa som blev tydlig under 2010-talet och som sedan fortsatt. På många sätt har det varit en självförvållad brottslighet genom ökande privatiseringar och bristande kontroll. Eftersom brotten utmanar politiskt profilerade reformer på samma sätt som premiepensionssystemet, har stora resurser lagts ner på att öka kontrollen i Välfärdssverige. Annorlunda uttryck har stora resurser lagts ner på att minska brottsligheten i stället för att genom reformer göra systemen mindre riskutsatta.

Den internationella dimensionen var knappast någon ny företeelse under 2010-talet, men mycket tyder på att den fria rörligheten av personer, varor och tjänster inom EU utnyttjades av gärningspersoner (EBM 2014). Enligt erfarenheter från EBM var det allt fler utländska medborgare och företag som förekom i brottsutredningarna. Momskaruseller samt punktskattebrott med tobak och diesel hade tydliga internationella inslag. I ett och samma upplägg figurerade flera länder. Varor kunde köpas in i ett land och säljas i ett annat med företag som var registrerade i något tredje land (EBM 2014). Antalet utländska företrädare i svenska företag ökade liksom den utländska arbetskraften och antalet personer med ofullständigt personnummer.

7. 2020-talet

Tjugohundratalets andra årtionde kännetecknades inledningsvis av pandemin som till en början fick stor inverkan på ekonomi och sysselsättning. Sverige klarade sig ändå förvånansvärt bra ur krisen och under 2021 drevs tillväxten av den inhemska konsumtionen. Omfattande tillfälliga stödsystem infördes för att stödja företag under pandemin när intäkterna minskade. Tidigare års budgetdisciplin hade luckrats upp och staten började dela ut stöd och bidrag.

Återhämtningen gick snabbare än förväntat och under 2022 beräknades till en början att ökningen av BNP skulle ligga på en nivå motsvarande tiden före pandemin. Efter Rysslands invasion av Ukraina i februari 2022 har dock den ekonomiska prognosen blivit svårare att göra. Nytt för yngre generationer är att inflationen tagit ordentlig fart och därmed har även räntorna stigit. I årtionden har låntagarna vant sig vid mycket låga räntor. I denna tid av osäkerhet har fastighetspriserna sjunkit. Från Finansdepartementet har det talats om en ekonomisk ”vinter”.

7.1. Kriminalpolitik: Arbetslivskriminalitet

…illustrated by the corporate exploitation of illegal immigrants who come to America in search of a better life. Because undocumented immigrants cannot go to authorities or complain about horrendously unsafe working conditions or scandalously low pay, they can be very attractive as potential employees in some industries. Employers can exploit them with little fear of legal consequences.

(Benson och Simpson, 2015, s. 87)

Det nya decenniet befinner sig fortfarande i sin linda och det är därför svårt att urskilja vilka kriminalpolitiska frågor som kommer att väckas, kvarstå och dominera. På det kriminalpolitiska området dominerar fortfarande gängproblematiken med raden av skjutningar. Det är dock ett område som har begränsad relevans för den ekonomiska brottsligheten i den meningen att det knappast är typiskt att legal näringsverksamhet utnyttjas (jämför definitionen av ekonomisk brottslighet, avsnitt 1.2).

Det nya decenniet befinner sig fortfarande i sin linda och det är därför svårt att urskilja vilka kriminalpolitiska frågor som kommer att väckas, kvarstå och dominera.

I fråga om exploatering har fokus under tidigare årtionden framför allt gällt utländska kvinnor och barn som riskerat att utnyttjas för sexuella ändamål. Det har också blivit en stor internationell fråga. Samtidigt passar den brottsligheten väl in på en större konfliktarena som gäller kvinnors situation. Långtifrån samma exponering har exploatering av arbetskraft fått:

I dag har vi konsumenter full koll på vilka importerade bananer vi ska och INTE ska köpa i affären. Vi känner till hur människor har det på plantager i Latinamerika. Men arbetsmiljön innanför vårt eget lands gränser – att människor jobbar under närmast slavliknande förhållanden i vissa branscher – hur agerar vi mot det?

På det sättet beskrev Dagens Arbete situationen (Torp 2022).

På senare tid har dock exploatering av arbetskraft fått större uppmärksamhet. Det är rimligtvis väsentligt fler personer som utsätts för arbetsexploatering än som utnyttjas för sexuella ändamål.

På senare tid har dock exploatering av arbetskraft fått större uppmärksamhet. Det är rimligtvis väsentligt fler personer som utsätts för arbetsexploatering än som utnyttjas för sexuella ändamål. Därför har exploatering av manlig arbetskraft lyfts fram som problemområde. Vid sidan av att enskilda drabbas får arbetskraftsexploatering en vidare negativ inverkan på samhällsekonomi och arbetsmarknad genom följderna av illojal konkurrens och en behandling av människor inom legala verksamheter som rimmar illa med de värden som får anses kännetecknа ett välfärdsland såsom Sverige. Samlingsbegreppet arbetslivskriminalitet omfattar ekonomisk brottslighet, bidragsbrott, brott mot arbetsmiljöregler, brott mot utlänningslagen och arbetskraftsexploatering (Riksrevisionen 2020). Som så ofta kan flera av dessa regelverk även sorteras in under rubriken ekonomisk brottslighet. Sedan 2021 arbetar Delegationen mot arbetslivskriminalitet med uppdrag att verka samlande och stödjande i förhållande till aktörer som motverkar sådan kriminalitet.

De svenska bären, som plockas av thailändare, exporteras i hög grad från Sverige. Detta gäller i synnerhet blåbär, som extraheras till ett bärpulver i Kina och används inom den asiatiska hälsoindustrin. Foto: Fredrik Karlsson/TT

Delegationen mot arbetslivskriminalitet definierar denna kriminalitet på följande sätt (SOU 2022:36).

Arbetslivskriminalitet är kvalificerade förfaranden

- som strider mot bestämmelser i författningar och avtal, och
- som rör arbetslivet.

Vid bedömningen om ett förfarande är kvalificerat ska särskilt beaktas om förfarandet

- innebär att arbetstagare utnyttjas,
- innebär att konkurrensen snedvrids,
- utförs i organiserad form eller systematiskt, eller
- är av allvarlig eller omfattande natur.

I grund och botten är det fråga om ekonomisk brottslighet och i vissa fall organiserad brottslighet, och det gäller alltså en kriminalitet som i hög grad är beskriven från arbetstagarnas perspektiv.

Enligt Ekobrottsmyndigheten kännetecknas arbetslivskriminalitet av att lågkvalificerad arbetskraft utnyttjas. Det gäller personalintensiva branscher såsom bygg-, städ-, restaurang- och transportbranschen samt vård och omsorg (EBM 2021). Förändringar i utbudet av och efterfrågan på lågkvalificerad arbetskraft anges ligga bakom arbetslivskriminalitetens utveckling. Mellan 2006 och 2016 fördubblades omsättningen inom byggbranschen samtidigt som inflödet av utländsk arbetskraft var högt. Olika upplägg förekom såsom att arbetstagare lånade ut sina identiteter, att handel ägde rum med arbetstillstånd och att olika bidrag och stöd missbrukades.

I de ärenden som kommit EBM till kännedom bestod arbetskraften vanligtvis av antingen EU-medborgare eller tredjelandsmedborgare. Problemen gällde låg eller utebliven lön, inget försäkringsskydd, långa arbetsdagar, farlig arbetsmiljö och dåliga boendeförhållanden (Polismyndigheten 2019). Kriminalinspektör Ulla Widmark vid EBM i Umeå berättar om ett fall där arbetsgivare uppbar stöd medan den utländska arbetskraften enbart fick en mindre del av den redovisade lönen. Exempel fanns på att arbetstagarna bodde i kollektiv eller på arbetsplatsen, vilket förde tankarna till livegna.

I de ärenden som kommit EBM till kännedom bestod arbetskraften vanligtvis av antingen EU-medborgare eller tredjelandsmedborgare. Problemen gällde låg eller utebliven lön, inget försäkringsskydd, långa arbetsdagar, farlig arbetsmiljö och dåliga boendeförhållanden.

Till det kom att många papperslösa och personer med utvisningsbeslut hade valt att stanna kvar i landet. På något sätt måste de, liksom alla andra, försörja sig och löpte därmed stor risk för att exploateras och bli föremål för andra arbetslivsrelaterade brott. Enligt EBM:s lägesbild 2014 bedömdes att svartarbetet riskerade att öka eftersom det var lättare för utsatta grupper att få tillträde till den svarta arbetsmarknaden än den vita. Följden blev en risk för att utländsk arbetskraft utnyttjades.

Rakhmat Akilov körde in i folkmassorna på Drottninggatan 2016 och dödade fem personer. Han och landsmän till honom arbetade svart i byggsektorn.
Foto: Frankie Fouganthin / Wikimedia Commons

En illustration av den skuggvärld som utländsk arbetskraft kan hamna i gäller terroristen Rakhmat Akilov som körde in i folkmassorna på Drottninggatan 2016. Han och landsmän till honom arbetade svart i byggsektorn (Erlandsson 2022).

Den svenska modellen utmanades, alltså en modell där löner bestämdes av arbetsmarknadens parter och arbetsmiljöfrågor i vid bemärkelse var något som togs på stort allvar. Med andra ord pågick en utveckling som rimligtvis innebar att i vart fall delar av arbetslivskriminaliteten utgjorde ett växande problem. Samtidigt har det länge pågått en utveckling med underentreprenörer. Enligt professor Per Ole Johansen har därför byggbranschen sig själv att skylla för att man infört ett system där underentreprenörer i stor utsträckning anlitats vid arbetena, vilket har möjliggjort svartarbete, bristande säkerhet på arbetsplatser, bristande kvalitet och skattebrott.

Under 2018 infördes ett nytt brott i brottsbalken, arbetskraftsexploatering. Det pågår även ett myndighetsövergripande arbete mot arbetslivskriminalitet, i vilket ingår Arbetsförmedlingen, Arbetsmiljöverket, EBM, Försäkringskassan, Jämställdhetsmyndigheten, Migrationsverket, Polisen och Skattemyndigheten (Vänje och Ottosson 2020, Ds 2020:1). En jämförelse kan göras med myndighetssamverkan under 1990-talet som i hög grad hade ett fokus på ekonomisk brottslighet med betoning på skatter, och därmed svart arbete. Som nyss nämnts verkar en delegation som ska sätta arbetslivskriminaliteten på kartan (dir. 2021:74, SOU 2022:36).

Arbetskraft är i hög grad synlig eftersom de branscher som är mest aktuella är bygg, städ, hotell och restaurang, handel, skönhet, jord- och skogsbruk, transport, bilverkstad, service, bemanning, personlig assistans och vård och omsorg.

Arbetslivskriminalitet är således ett sätt att se på brottslighetens även ur arbetstagarens synvinkel. Ekonomisk brottslighet brukar traditionellt ha företaget, verksamheten och gärningspersonerna i centrum. Detta nya vidare perspektiv kan möjligen ge nya ingångar för att motverka brott, inte minst genom att delvis ”nya” myndigheter ingår i samverkan. Arbetskraft är i hög grad synlig eftersom de branscher som är mest aktuella är bygg, städ, hotell och restaurang, handel, skönhet, jord- och skogsbruk, transport, bilverkstad, service, bemanning, personlig assistans och vård och omsorg (Arbetsmiljöverket et al. 2019).

För myndigheter med tillsyns- och kontrolluppgifter borde det öka förutsättningarna för att upptäcka arbetslivskriminalitet jämfört med exempelvis skattebrott och andra brott av mer kameral natur. Arbetslivskriminalitet är dessutom ett så mycket vidare begrepp och erbjuder fler kontrollpunkter för sådana myndigheter såsom arbetsmiljö och arbetarskydd, arbetstillstånd, registrering som arbetsgivare, skattedeklarationer, folkbokföring, utbetalning av olika stöd, bidrag och ersättningar och eventuell boendemiljö för arbetskraft i anslutning till arbetsplatser.

Sedan den 1 januari 2021 finns nya regler för utländska företag eller företagare som får ersättning för arbete i Sverige. Reglerna innebär en skyldighet att dra skatt (30 procent) för all ersättning för arbete som utförts i Sverige, om mottagaren inte är registrerad för F-skatt i Sverige. Det utländska företaget som är den formella arbetsgivaren måste registrera sig som arbetsgivare i Sverige med preliminärskatt om 30 procent samt eventuellt betala sociala avgifter.

Reglerna innebär en skyldighet att dra skatt (30 procent) för all ersättning för arbete som utförts i Sverige, om mottagaren inte är registrerad för F-skatt i Sverige.

7.2. Bedrägerierna fortsätter och utvecklas

Specialized access helps offenders to paint their actions with at superficial appearance of legitimacy and often allows them to separate themselves from any direct contact with individual victims.

(Benson och Simpson, 2015, s. 111)

Åklagare Olof Kronlund utredde omfattande brottslighet innan han som vice överåklagare gick över till överåklagarens kansli. I grund och botten handlade det om bedrägerier, även om brottsrubriceringarna kunde avse andra brott såsom svindleri och trolöshet mot huvudman. Det kunde röra sig om miljardbelopp och om att enskilda privatpersoner lockades att investera miljonbelopp på något som var värdelöst. Ofta användes ”off-shore”-bolag och ltd-bolag eftersom det då var svårt att få en klar bild över ägarstrukturen. För att få en bättre fasad användes noterade bolag. En genväg var att ta över ett redan noterat bolag. ”Då tar man steget från bakgården till finrummet, då är det inte längre ett okänt ltd-bolag någonstans i världen”, förklarar Olof Kronlund.

Det kunde röra sig om miljardbelopp och om att enskilda privatpersoner lockades att investera miljonbelopp på något som var värdelöst.

Det trick som användes påminde om de tidiga skalbolagsaffärerna där intyg utan substans såldes för dyra pengar. Ett sätt att bli storägare var att apportera in egendom i samband med nyemission, nämligen genom intyg på påstådda värdefulla rättigheter. Det kunde röra sig om allt från gruvrättigheter till maskiner. Genom att anlita revisorer och välrenommerade advokater som skulle

När allt fler företag och verksamheter började digitaliseras gällde det snarare att hänga med än att tänka på säkerheten. Det skapade nya tillfällen till brott.

Telefonbedrägerier som går ut på att lura personer att släppa in bedragare till internetbanken, har dock blivit en ”svensk exportsuccé”, konstaterar Lotta Mauritzson på Nationellt bedrägericentrum. Foto: Polismyndigheten

godkänna eller medverka vid affärerna utan att få hela bilden klar för sig, kunde brottsuppläggen framstå som seriösa affärer. Det kunde vara mycket resurskrävande att utreda bakgrunden till intygen eftersom dessa ofta byggde på andra intyg. ”Det är en pappershantering”, menar Olof Kronlund, och plötsligt ”blir pappret värt hundra miljoner kronor”. Problemet är att utreda brott i företag som också bedriver en laglig verksamhet: ”Vilka är skurkar och vilka är good guys?”

En variant var att gärningspersonerna kom över en aktiepost i ett bolag med många småsparare, som sällan bevakade sina intressen. Med en minoritetspost fick gärningspersonerna full majoritet på bolagsstämman och kunde rösta in en ny styrelse. Då kunde bolaget besluta om nyemission. Då gjorde intyg om påstådda rättigheter återigen entré. Allt såg korrekt ut, och revisorer och advokater var garanter. Sedan kunde företaget dräneras på pengar genom osanna fakturor och köp av rättigheter som inte var värda någonting samtidigt som företaget drev sin verksamhet vidare.

Bedrägerier och vilseledande har i alla tider varit kärnan i ekonomisk brottslighet. Vad Olof Kronlund beskrivit gällde avancerade bedrägerier med en tydlig ekobrottsprofil. Som tidigare påpekats har dock bedrägerier blivit något av den nya tidens brottslighet, från enskilda personers bidragsbrott till organiserad brottslighet (avsnitt 5.11).

När allt fler företag och verksamheter började digitaliseras gällde det snarare att hänga med än att tänka på säkerheten. Det skapade nya tillfällen till brott.

De flesta bedrägeriupplägg uppstod utomlands för att i nästa steg komma till Sverige. Åtskilliga modus härrörde från Storbritannien. Det brittiska samhället är mer digitalt och ligger långt framme med internet hos allmänheten. Telefonbedrägerier som går ut på att lura personer att släppa in bedragare till internetbanken, har dock blivit en ”svensk exportsuccé”, konstaterar Lotta Mauritzson. Hon arbetar med att förebygga bedrägerier på Nationellt bedrägericentrum. Gärningspersonerna loggar in på distans samtidigt som offret knappar in koden i bankdosan. Att Sverige ligger i framkant på detta område har att göra med det utvecklade kontantlösa samhället.

Björn Seeth, gruppchef på Nationellt bedrägericentrum, berättar att de senaste årtiondenas bedrägeriutveckling inleddes med kortbedrägerier som en följd av att e-handeln började komma igång omkring 2007. Kortet var dock inte lämpat för e-handel. Genom att montera skimmingsutrustning på bankomater kunde gärningspersonerna kopiera koden på kortets magnetremsa. För att motverka kortbedrägerierna infördes CVE-koden (card veri-

fication code) som en nödlösning. Bedrägerierna fortsatte med stulna kort med CVE-kod eller med att koden skrevs av på ställen där kortet användes, exempelvis på restauranger. Uppgifter kunde även stjälas från hotell eller genom dataintrång.

Det förekom att bolag användes i bedrägerier som garant för utländsk arbetskraft. Bolagen fick stöd och gärningspersonerna utnyttjade identiteten hos den utländska arbetskraften. Personer rekryterades utomlands. I Sverige fick de ett samordningsnummer och sedan skickades personerna tillbaka. Identiteterna användes för att ta lån, genomföra köp och agera målvakt för bankkonton. En del personer blev dock kvar i Sverige som svart arbetskraft (se avsnitt 7.1).

Kommissarie Robert Arvidsson vid EBM i Stockholm summerar den brottslighet som utnyttjar välfärdssystemet: ”Det är bättre att leva i systemet och missbruka det än befinna sig utanför och begå brott.”

Personer rekryterades utomlands. I Sverige fick de ett samordningsnummer och sedan skickades personerna tillbaka. Identiteterna användes för att ta lån, genomföra köp och agera målvakt för bankkonton.

7.3. VoIP-fallet: franchising i brott

Långa fängelsestraff

Åtta personer stod 2021 åtalade vid Växjö tingsrätt för omfattande momsbedrägerier. Det gällde affärer och framför allt skenaffärer med mobiltelefoner, telefonkort, minneskort och något som kallades för VoIP. Det hade länge varit en huvudvärk med momsbedrägerier i samband med handel med elektronik, inte minst mobiltelefoner; varor av högt värde som tog liten plats och som likt en karusell enkelt kunde föras in och ut ur landet samtidigt som momspengarna tickade ut till bedragarna. Men för svenska myndigheter var det nya i målet VoIP (Voice over Internet Protocol), vilket inte avsåg en vara utan avgifter för samtalstid för telefoni på nätet. ”Är detta på riktigt, och hur tar man reda på det?”, frågade sig vice chefsåklagare Marianne Forsström vid EBM i Malmö, och fick viss hjälp av myndigheter i Nederländerna. Där hade man tidigare stött på liknande fall. Hon kunde konstatera att med VoIP hade momsupplägen gått in i en ny fas.

Uppseendeväckande i målet var också de stora beloppen. Sammantaget uppgick de påstådda omsättningarna i de involverade bolagen till miljardbelopp. Det betydde att momsbedrägerierna handlade om mycket pengar, 230 miljoner kronor i momsmedel från Skatteverket, allt baserat på oriktiga skattedeklarationer. Skatteverkets revisorer hade förvånats över bolagens ekonomiska utveckling och anmärkt:

Det betydde att momsbedrägerierna handlade om mycket pengar, 230 miljoner kronor i momsmedel från Skatteverket, allt baserat på oriktiga skattedeklarationer.

”Bolaget hade på mycket kort tid uppnått en omsättning på mer än två miljarder kr utan att vare sig bolaget eller dess företrädare (…) har haft sådan erfarenhet eller ekonomiska förutsättningar som krävs för att bedriva verksamhet i den omfattningen. Affärerna har skett snabbt till osannolikt höga belopp. De omständigheter som framkommit om leverantörerna, att flera inte samarbetar med skattemyndigheterna, att någon blir beskattad avseende transaktioner med bolaget, att en del leverantörer avregistrerats för moms visar att fråga inte är om normala affärsförbindelser.”

Penningtvättslagstiftningen hade dock en bromsande effekt för gärningspersonerna eftersom det fanns en risk för att bankkonton spärrades ”if you do big volume from nothing” och det gällde att ”safe’up” bankerna (s. 26 och 35, hovrättens dom). När svenska banker ”strulade” öppnades konton i Albanien (s. 41 hovrättens dom). Ett knep var att upprätta många fakturor och göra många och även små betalningar. Allt i syfte att röra till det för granskande banktjänstemän. Till slut var dock Skatteverket ”all over” (s. 35, hovrättens dom).

Efter vissa sänkningar i hovrätten bestämdes fängelsestraffen till sju år för två gärningspersoner, till sex år och sex månader för ytterligare två gärningspersoner, fem år för en gärningsperson och till fyra år för två personer.

En åtalad frikändes medan sju personer fälldes för grovt skattebrott och näringspenningtvätt, grovt brott, och i några fall till medhjälp till grovt skattebrott. Med tanke på beloppens storlek blev fängelsestraffen långa. Efter vissa sänkningar i hovrätten bestämdes fängelsestraffen till sju år för två gärningspersoner, till sex år och sex månader för ytterligare två gärningspersoner, fem år för en gärningsperson och till fyra år för två personer. Till det kom näringsförbud och att ett bolag ådömdes att betala företagsbot på åtta miljoner kronor. För ekobrott är det närmast unikt med så kraftiga fängelsestraff, men så var det ett regelrätt ”angrepp på det svenska skattesystemet”, understryker Marianne Forsström.

Externa aktörer styrde

Centrala rekvisita för att genomföra momsbedrägerierna var en rad svenska bolag som gjorde påstådda affärer sinsemellan och med bolag utomlands. Det hade bland annat varit transaktioner med ”ghost stock”, vilket kan vara både varor som inte finns i verkligheten och sådan som cirkulerar i systemet.

Som nyss nämnts var Skatteverkets revisorer förundrade över hur bolag plötsligt kunde byta inriktning och ägna sig åt storskaliga affärer. I en promemoria skrev Skatteverket (s. 156 tingsrättens dom):

”Samtliga leverantörer har … precis startat upp sin verksamhet avseende försäljning av elektronik. Det är äldre bolag som fått ny styrelse och helt bytt verksamhet mot tidigare då deras verksamheter bland annat bestått av psykologkonsult, e-handel med vattenfilter, teknisk byggkonsult, sängkonstruktion och mekanisk verkstad.”

Åtalen tog sikte på de svenska bolagen och deras företrädare. De som dömdes var så kallade formella företrädare, och med några undantag i realiteten bulvaner. Verksamheten i bolagen hade styrts av ”externa aktörer” som opererade från utlandet. Det var okänt vilken identitet dessa personer hade och myndigheterna hade inte mycket ett gå efter. Hovrätten beskrev orderlinjen på följande sätt:

”… det är en grupp externa aktörer som helt och hållet har styrt handeln med mobiltelefoner mellan de olika bolagen. De har bestämt hela kedjan av bolag som ska handla med varandra, förloppet i handeln, vilka priserna ska vara samt när och hur betalningarna ska ske. De har även ställt ut offerter och fakturor över handeln.”

Tingsrätten menade att det var ”tydligt att de tilltalade i målet genom sina bolag handlat i enlighet med instruktioner de erhållit från andra och att fråga har varit om en verksamhet som i brottsligt syfte i huvudsak organiserats av andra än de tilltalade” (s. 98 tingsrättens dom).

Några av de dömda framstod som att inte enbart ha varit formella företrädare och hanterat vissa frågor utan även haft en aktivare roll genom att ha fungerat som mellanhand mellan den ”externa organisationen” och dem som varit formella företrädare. En av dem hade enligt tingsrätten satt de blivande formella företrädarna (bulvanerna) ”i kontakt med andra personer, som varit aktiva i den brottsliga verksamheten” (s. 134 tingsrättens dom). Dessutom hade han ordnat bankkonton till de bolag som bulvanerna formellt företrädde. En gärningsperson hade spelat en roll i den externa organisationens ”back office” som producerade fakturor och andra handlingar. De på detta sätt mer aktiva gärningspersonerna fick betydande ”kick backs” i form av stora kontantbelopp och dyra klockor.

En gärningsperson hade spelat en roll i den externa organisationens ”back office” som producerade fakturor och andra handlingar. De på detta sätt mer aktiva gärningspersonerna fick betydande ”kick backs” i form av stora kontantbelopp och dyra klockor.

Gärningspersoner från Sverige hade rest till Libanon för viss utbildning. Myndigheter hade gjort ett viktigt beslag på Schiphol i Nederländerna. I en mobil påträffades en omfattande kommunikation.

”Han hade ett färdigt koncept, hade lagt hela schemat, hur man skulle agera för att allt skulle se bra ut, det påminde om franchising, men som brottsupplägg”, berättar åklagaren Marianne Forsström. Foto: Mikael Gustavsen

Brott som franchising:

Marianne Forsström beskriver ett internationellt brottsupplägg där alla detaljer inte kunnat fastställas i utredningen, men i grova drag hade följande bild trätt fram:

De externa aktörerna använde sig av alias. Någon av aktörerna gick dock att knyta till Libanon, även Storbritannien förekom i materialet. Gärningspersoner från Sverige hade rest till Libanon för viss utbildning. Myndigheter hade gjort ett viktigt beslag på Schiphol i Nederländerna. I en mobil påträffades en omfattande kommunikation. Det såg ut som innehavaren till mobilen sålde brottsliga momskoncept till aktörer med koppling till Libanon. Han hade hållit på i femton år som konsult. ”Han hade ett färdigt koncept, hade lagt hela schemat, hur man skulle agera för att allt skulle se bra ut, det påminde om franchising, men som brottsupplägg”, berättar Marianne Forsström. Upplägen hade gått från olika länder. Efter Sverige gick aktörerna till Finland.

Fyra organisatoriska nivåer kunde urskiljas.

1) Överst befann sig ”franchisegivaren” och kretsen kring honom där Nederländerna och Storbritannien var centralt. I det översta skiktet fanns någon som betecknades ”Donny”.
2) Nästa nivå var Libanonfalangen, tillsammans med några personer i Storbritannien.
3) Den tredje nivån räknat uppifrån var den svenska organisationen, personer som styrde händelserna i de svenska företagen.
4) Den lägsta nivån var de formella företrädarna, bulvanerna, för de svenska bolagen.

Rekryteringen av de formella företrädarna liknade hur underrättelsetjänster går till väga för att inleda en relation i syfte att kunna värva en spion. Den bakomliggande organisationen hade närmat sig en socialt utåtriktad person med ett stort nätverk. Han hade personliga egenskaper som innebar att han kunde bearbetas och bli en lämplig kandidat. Via honom rekryterades de andra personerna: ”Har inte du någon som …. ?” Samtliga formella företrädare hängde på ett eller annat sätt ihop.

Brottsupplägget var både resurskrävande och tidsödande. Personer infiltrerade ett större logistikföretag och på det sättet kunde den övergripande organisationen ”fjärrstyra dokument” på logistikföretaget som visade att transporter hade ägt rum. Allt i syfte att skapa en trovärdig bild av en laglig verksamhet. Gärningspersonerna hade stora scheman över vilka IMEI-nummer (serienummer på mobil) som skulle gå vart. Detta verkade styras från Libanon.

För att upplägget skulle fungera krävdes pengar för att cirkulera i systemet. Sedan användes betalningsplattformar på Cypern.

Transaktioner skedde sedan inom ramen för samma betalningsplattform. Det innebar att betalningar mellan de inblandade bolagen stannade inom betalningsplattformen. Det var som ett slutet system och på det sättet hade gärningspersonerna kontroll över pengarna.

Skatteupplägget

Hur hade brotten gått till med utnyttjande av skattereglerna? Vid handel mellan en säljare i ett EU-land och en köpare i ett annat land (här Sverige), är det köparen av varan som ska redovisa och betala in den utgående momsen. Samtidigt har köparen rätt till avdrag för den moms som belöper på inköpet. Eftersom den utgående och ingående momsen ofta är lika stora tar beloppen ut varandra och köparen behöver inte betala någon moms till Skatteverket. När köparen sedan säljer varorna inom landet har denne inte någon ingående moms att kvitta mot den utgående momsen på försäljningen. Det betyder att hela den utgående momsen ska betalas till Skatteverket.

Dessa skatteregler missbrukades genom att ett skenföretag sattes in mellan den utländska säljaren och den svenska köparen, det vill säga det företag som skulle sälja varan vidare (i verkligheten eller för skens skull). Skenföretaget gav således sken av att först förvärva varorna från den utländska säljaren och sedan sälja dessa vidare till den verkliga köparen. På det sättet fick den verkliga köparen en ingående moms.

Dessa skatteregler missbrukades genom att ett skenföretag sattes in mellan den utländska säljaren och den svenska köparen, det vill säga det företag som skulle sälja varan vidare (i verkligheten eller för skens skull).

Vad som beskrivits påminner i hög grad om det välkända Missing Trader Intra Community-upplägget (MTIC). Skenföretagen hade rollen som formella köpare och vidareförsäljare av varorna inom samma land (i detta fall Sverige). I skenföretagen uppstod alltså vid vidareförsäljningen en skuld till staten för utgående moms. Skenföretaget betalade inte in momsskulden till staten utan pengarna fördes vanligtvis ut ur bolaget och landet. Samtidigt hade skenföretagens köpare kunnat redovisa en ingående moms på förvärvet från skenföretaget, och fått avdragsrätt för något som egentligen skulle utgöra en nollmoms som skenföretagen hade i sitt förvärv från annat EU-land.

I ett vanligt MTIC-upplägg brukar skenföretagen ha kort ”livslängd” eftersom de inte betalar in någon moms. I det aktuella upplägget reducerades skenföretagens utgående moms genom fiktiva inköp som alltså gav upphov till ingående moms. Det kallades i det här brottsupplägget för att den utgående momsen ”balanseras”. De brottsbekämpande myndigheterna benämnde skenföretagen som ”cross invoicer”. För att ge ett trovärdigt intryck betalades viss moms in till Skatteverket. På det sättet kunde skenföretagen överleva och fortsätta att skapa ingående moms till den verklige köparen. ”Buffer” är den beteckning som

de brottsbekämpande myndigheterna använde för den verklige köparen. Skenbolagens VoIP hade avsett samtal i länder i Afrika och Mellanamerika som inte är transparenta vid Skatteverkets informationsutbyte. Inköp och försäljning av VoIP har varit fiktiv. Genom att använda utländska betalningsplattformar hade det försvårat eventuell kontroll. Sammantaget bedömdes därför det brottsliga upplägget av tingsrätten som ”synnerligen farlig art” eftersom det varit svårutrett och ”haft anknytning till internationell organiserad brottslighet” (s. 170).

I det sista inhemska ledet såldes varorna ut ur Sverige till företag som gärningspersonerna betecknade som ”European buy back companies”. På det sättet kunde det exporterande svenska företaget från Skatteverket återfå den moms som belöpte på varorna. I realiteten var det den moms som staten skulle ha fått tillbaka genom att leden före i handelskedjan i Sverige, skulle ha betalat in för överskjutande utgående moms.

För att ge ett trovärdigt intryck betalades viss moms in till Skatteverket. På det sättet kunde skenföretagen överleva och fortsätta att skapa ingående moms till den verklige köparen.

EBM i Malmö hade svarat för det första åtalet som gällde VoIP. Bedrägerierna kommer dock att fortsätta och gärningspersonerna kommer att ”byta typ av varor och tjänster”, bedömer Marianne Forsström. ”Detta kommer vi att se mer av på andra sätt. Men oklart vad.” Hon lyfter fram vikten av samarbete med andra länder och att dokumentera tidigare ärenden och modus operandi. Samtidigt som man måste vara vaksam på utvecklingen finns ofta tidigare erfarenheter och kunskap att ta till vara, menar hon.

7.4. Falska identiteter

Under de senaste åren har den identitetsrelaterade brottsligheten ökat i omfattning. Brottsligheten använder äkta, falska eller manipulerade identitetshandlingar som verktyg i brottsligheten. När identiteter från utländska medborgare används försvåras arbetet med att lagföra personer, eftersom det tillkommer en internationell dimension.

Anette Bergvall (2016, s. 95), områdesansvarig brottsbekämpning, Skatteverket.

Falska intyg, till exempel bank- och revisorsintyg, förfalskade namnteckningar, missvisande bokslut och på annat sätt konstruerade vilseledande underlag är intimt förknippade med ekobrottsligheten (jfr 7.2). Manipulation och vilseledande har varit verksamma medel så länge ekobrottsligheten funnits. Vad som framstår som en relativt ny företeelse, eller i vart fall ett problem som ökat, är användningen av falska, utnyttjade eller kapade identiteter.

Revisor Lars Fredén, EBM i Linköping, har framför allt följt utvecklingen av hur pengar hanterats. Han menar att man förr anlitade en ”alkis som tog ut pengar på post och bank”, men det är inte så vanligt längre. Han bedömer att penningtvättslagstiftningen och bankernas ökande kontroll haft en hämmande inverkan. En fysisk person var ändå tvungen att visa upp sig vid en transaktion. ”I dag räcker det med den personens bank-id. Det är en enorm förändring i jämförelse hur samhället var uppbyggt och vad som har gällt under många år.”

Tony Jacobsson, utredare på EBM i Linköping, är inne på samma spår: ”Förr var man tvungen att rekrytera en målvakt och kanske även legitimera sig på plats. Nu görs allt digitalt.” Han berättar att det ibland inte behöver vara en riktig person bakom. ”Jag trodde att bank-id skulle vara bra, men det har blivit sämre.” De som figurerar med identitet i olika upplägg behöver inte ens existera. ”Även Bobby Fischer har varit målvakt i ett ärende.”

Digitaliseringen har haft stor betydelse. Den har gjort det mycket enklare att flytta pengar, och att röra till det för myndigheterna. Det gäller även med utlandet och med konton i utlandet. Från Sverige går det att hantera konton utomlands.

För Polisen, Skatteverket, Migrationsverket och Försäkringskassan är kapade eller falska identiteter ett välkänt fenomen. Ofta gäller det utländska medborgare, vilket försvårar möjligheten att lagföra

Falska intyg, till exempel bank- och revisorsintyg, förfalskade namnteckningar, missvisande bokslut och på annat sätt konstruerade vilseledande underlag är intimt förknippade med ekobrottsligheten.

”I dag räcker det med den personens bank-id. Det är en enorm förändring i jämförelse hur samhället var uppbyggt och vad som har gällt under många år”, säger revisor Lars Fredén, EBM i Linköping.

personer. Lars Fredén säger så här: ”De som kommer hit får en identitet, eller tas hit för det, men lämnar sedan Sverige. Många sådana identiteter blir över för andra att utnyttja.” Personer sätts ovetande in som ledamöter i bolagsstyrelser och blir ofrivilliga målvakter. Det förekommer även att människor upplåter sina identiteter och kan därmed ta stora risker.

Tony Jacobsson fortsätter: ”Folk förstår inte riskerna med att någon använder en annans bank-id, man tar över hela den personen. De utnyttjas för kreditbedrägerier. Har man några bank-id kan man köpa bolag med viss kreditvärdighet. Sedan maxar man på med inköp, och det blir svårt att nagla fast någon.”

En förklaring till gärningspersonernas behov av falska identiteter är det komplexa samhällets möjligheter att vilseleda för att komma åt bidrag eller andra medel som befinner sig i en kontomiljö. I någon mån kan det likställas med användningen av bolag som en fasad för att kunna göra beställningar, sluta avtal, inneha konton och på pappret göra affärer med varandra.

7.5. Den ständiga målvaktsproblematiken

Ett genomgående drag i de upplägg som figurerat under de årtionden som hittills passerats, är användningen av målvakten. Syftet med denna rollfigur är att distansera huvudmannen, ofta från ett bolag som utgör brottsverktyg eller är föremål för brottet.

Ett genomgående drag i de upplägg som figurerat under de årtionden som hittills passerats, är användningen av målvakten. Syftet med denna rollfigur är att distansera huvudmannen, ofta från ett bolag som utgör brottsverktyg eller är föremål för brottet. Det skulle därför gå att slå fast att ekobrottslingens primära instrument är en juridisk person där en målvakt står som formellt ansvarig. I grund och botten är brottsverktyget några registreringar, först bolaget sedan den fysiska person som företräder det.

Kriminalinspektör Lotta Wiberg, EBM, beskriver ett typfall för punktskattebrott. Ett företag etablerades, företrädesvis med ett fungerande bankkonto, och då var allt ”inne i rullorna”. Bolagsförmedlare och lagerbolagsfirmor bistod med att ordna bolag. Det fanns även annonser om bolag som var till salu.

Inledningsvis kunde styrelsen bestå av en gärningsperson, som sedan ersattes med en målvakt. Det är i den kriminella miljön som det finns känningar om vilka som kan agera målvakt. Det kan vara en person som betalar av en skuld genom att ställa upp som målvakt, eller en person med utländsk härkomst som inte lyckats etablera sig i Sverige och flyttat tillbaka till hemlandet. Målvakten kan också ha flyttat utomlands och lämnat sin identitet för kriminellt brukande. Kanske har målvakten ansökt hos polisen om att få ett extra pass. Denna passhandling används sedan av de kriminella personerna. Det finns även målvakter som sålt sina per-

sonuppgifter till gärningspersonerna. I ett fall lovade huvudmannen i brottshärvan målvakten att denne skulle få ”en mycket bra pension på Filippinerna tills den här stormen har dragit förbi”.

I ett annat fall fick målvakten viss löpande ersättning och var även med på affärsmöten trots att han inte behärskade svenska språket. Om man får tro polisförhören hade han mycket liten inblick i den verksamhet för vilken han var formellt ansvarig. Han uttryckte det som att huvudmannen var ”orkestern” medan han själv var ”triangeln”.

I ett annat fall fick målvakten viss löpande ersättning och var även med på affärsmöten trots att han inte behärskade svenska språket.

Genom utländska bankfilialer som är stationerade i Sverige, går det att ordna utlandskonton. Det finns exempel på gärningspersoner som registrerat ett bolag i Tyskland eller något annat land och samtidigt öppnat ett bankkonto. I en del länder är det både billigt och enkelt att starta bolag. Även i detta sammanhang kan målvakter användas. Utländsk hemvist kan inskränka sig till att man hyr ett rum eller endast en ”brevlåda” i ett kontorskomplex. I vissa länder behövs inte ett registrerat företag utan det kan räcka med ett bankkonto.

I ett fall hade huvudmannen en liten väska full med bankdosor till olika företags bankkonton som flera målvakter hade öppnat. Genom bankdosorna kunde huvudmannen hantera bolagens löpande bankaffärer.

I ett fall hade huvudmannen en liten väska full med bankdosor till olika företags bankkonton som flera målvakter hade öppnat. Genom bankdosorna kunde huvudmannen hantera bolagens löpande bankaffärer.

I vissa upplägg används en rad bolag för att hantera försäljning, fakturering och överföring av medel, eller som en person yttrade i ett polisförhör: ”I och med att en sån här affär har begränsad livslängd då man inte betalar sina skatter måste affären förnyas och människor och bolag bytas ut.” Då krävs flera målvakter och vissa kan behöva vara aktiva och återkommande skriva under handlingar och uppträda mot leverantörer, kunder och myndigheter. För de inblandade kan det vara tämligen komplicerat att hålla alla bollar i luften. Från en telefonavlyssning framgick bland annat följande:

… I will need some companies ”behind” the front one, when business starts, and it will be the same in Sweden, it’s just that I wanna work in other ways, I’ve been working 15–16 hours a day since November and I can’t go on like this any more, my health is suffering and xx is sad about it to.

7.6. Kris i ”världens bästa pensionssystem”: Allra-målet

… the traders appeared to take a perverse delight in manipulating and making fools of their victims. The feeling of power and superiority that arises out of the offence is psychologically rewarding to the offender and may become a source of motivation for continued offending.

(Benson och Simpson, 2015, s. 57, som kommenterade ett fall i USA om investeringsbedrägerier.)

Falcon Funds-målet (6.11) visade att premiepensions-systemet innebar en stor frestelse för fingerfärdiga gärningspersoner.

Falcon Funds-målet (6.11) visade att premiepensionssystemet innebar en stor frestelse för fingerfärdiga gärningspersoner. Om de omfattande bidrags- och stödsystemen öppnade dörren för organiserad brottslighet, som såg möjligheter till direkta utbetalningar från staten, gav premiepensionssystemet utrymme för ekobrottslingar att sälja dyrt till pensionsspararna.

För rättsväsendet är det enklare att visa att utbetalningar är felaktiga än att leda i bevis att något är för dyrt. Trots allt bygger vårt ekonomiska system något förenklat på att köpa eller producera till ett lägre pris än det man säljer varan eller tjänsten för.

I Falcon Funds-fallet hade pensionsfonden köpt ”konfetti” med dokumenterat litet värde, dessutom till överpris. I Allra-fallet var det inte lika tydligt att något brottsligt ägt rum. På sikt skulle de

”Efter Småsparargiudens intensiva granskning av skurkarna i Allra som drog igång redan i november 2016 kan vi nu konstatera att Pensionsmyndigheten agerat snabbare än väntat och tagit i med de hårdaste hårdhandskarna; fonderna slängs ut från premiepensionssystemet och personerna bakom soppan polisanmäls.”
Småsparargiudens blogg 2017-03-16

värdepapper som hade köpts in till överpris till och med stiga i värde. Under alla omständigheter innebar Allra-fallet ytterligare en kris i ”världens bästa pensionssystem” (Dahlberg 2020).

Hösten 2016 förvärvade en av huvudmännen i Allra-ärendet ett hus på Lidingö för 50 miljoner kronor (Dahlberg 2020). Det var ”Årets dyraste villa 2016” enligt mäklarsiten Boolis ranking. Huvudmannen kom att ångra att det inte hade varit den näst dyraste villan. Då hade han kanske gått under radarn, även om en Delta 54-båt i 15-miljonersklassen, egen helikopter och dyra sportbilar bidrog till den mediala bevisföringen när det gällde vart PPM-spararnas pengar hade tagit vägen.

Hösten 2016 förvärvade en av huvudmännen i Allra-ärendet ett hus på Lidingö för 50 miljoner kronor. Det var ”Årets dyraste villa 2016” enligt mäklarsiten Boolis ranking.

Allra och Oak Capital

”De tog pengarna och kutade!” Det menar kammaråklagare Thomas Hertz, en av de åklagare som drev det omfattande brottmålet i Allra-härvan med 34 förhandlingsdagar enbart i tingsrätten. Vad han menar är att det brottsliga upplägget med att lägga beslag på 170 miljoner kronor av pensionsspararnas pengar inte var så komplicerat som den allmänna bilden förmedlat. Som i andra större ekobrottsmål fördunklades dock bilden av raden bolag och affärshändelser.

Tre av de tilltalade i Allra, däribland vd:n, förvaltade sex miljarder kronor i pensionsfonder inom ramen för premiepensionssystemet. Hur de skötte uppdraget hade betydelse för 100 000 personers framtida pension.

”De tog pengarna och kutade!” Det menar kammaråklagare Thomas Hertz, en av de åklagare som drev det omfattande brottmålet i Allra-härvan med 34 förhandlingsdagar enbart i tingsrätten.
Foto: Mikael Gustavsen

Tidigare har påpekats att myndigheter med kontroll- och tillsynsfunktioner spelar en mycket viktigare roll för att upptäcka ekobrott än rättsväsendets myndigheter. Allra-fallet illustrerar ytterligare en viktig aspekt av ekobrott: Grävande journalistik och ekonomireportrar spelar en central roll för att upptäcka brotten.

I januari 2017 publicerade Joel Dahlberg (2021) vid Svenska Dagbladet den första artikeln under rubriken ”Sparare bortdribblade i kändistätt pensionsbolag”. Bakgrunden var att Allras fonder gick mycket sämre än vad som förväntades. Styrelseordföranden förklarade att en översyn skulle göras av fondförvaltningen. Därefter kom det fram fler och fler egendomligheter. Ordföranden och styrelseledamöter avgick och Allra sparkades ut ur PPM-systemet. Efter avslöjandet tog Ekobrottsmyndigheten vid.

Något förenklat var till en början två bolag centrala i brottsupplägget.

1) ***Allra*** (namnändrat från SFS) förvaltade tre pensionsfonder med de för pensionsspararna hoppingivande namnen *Balanserad*, *Maximal* och *Offensiv*. Det var fråga om diskretionär förvaltning

eftersom Allra hade rätten att löpande fatta investeringsbeslut för fonderna. Därigenom hade Allra en förtroendeställning mot Pensionsmyndigheten och fondadministratören *Gustavia* (se nedan). Vd:n och ytterligare en åtalad och dömd gärningsperson hade i sin tur förtroendeställning i Allra.

2) ***Oak Capital*** var ett värdepappersbolag som i det här fallet förmedlade de tre pensionsfondernas köp av värdepapper. Bolaget hade dålig ekonomi.

De fyra dömda gärningspersonerna hade ledande positioner i Allra respektive Oak Capital.

3) ***Ett tredje bolag, Gustavia,*** fungerade som fondadministratör till de pensionsfonder som Allra marknadsförde och förvaltade. Gustavia hade tillstånd av Finansinspektionen att bedriva fondverksamhet enligt lagen om investeringsfonder. För brottsupplägget gällde det för gärningspersonerna att dölja för Gustavia att pengar försvunnit för fondspararna. Allt skulle se normalt ut.

Brottsupplägget började med att personer inom Oak Capital erbjöd vd:n och ytterligare en person i Allra att personligen få 100 miljoner kronor under förutsättning att Oak Capital fick i uppdrag att till Allras pensionsfonder förmedla köp av vissa värdepapper. Dessa värdepapper kallades för warranter.

Eftersom det handlade om sammanlagt 7 500 warranter fick pensionsfonderna i reda pengar betala 170 miljoner kronor för mycket (vilket då motsvarade 24 miljoner USD). Av dessa medel skulle Oak Capital behålla 70 miljoner kronor medan 100 miljoner alltså skulle gå till de båda gärningspersonerna i Allra, däribland vd:n.

Det var genom mellanhanden Oak Capital som pensionsspararnas pengar skulle ”försvinna”. Köpet av warranterna skedde till ett marknadspris om 4 850 USD per styck, men pensionsfonderna fick i själva verket betala ett mycket högre pris, 8 000 USD. Det motsvarade ett 65 procent högre pris. Eftersom det handlade om sammanlagt 7 500 warranter fick pensionsfonderna i reda pengar betala 170 miljoner kronor för mycket (vilket då motsvarade 24 miljoner USD). Av dessa medel skulle Oak Capital behålla 70 miljoner kronor medan 100 miljoner alltså skulle gå till de båda gärningspersonerna i Allra, däribland vd:n.

När Oak Capital hade gått i konkurs köptes bolagets inkråm av ett bolag. Bland inventarierna fanns en server med mail. På det sättet kom EBM över en för gärningspersonerna känslig e-postkonversation som avslöjade brottsplanen. Thomas Hertz berättar att ”i förväg hade man i detalj kommit överens om allt, hur man skulle dela pengarna … Mängder av interna avtal hade slutits: Om Finansinspektionen upptäcker, vem betalar sanktionsavgiften, om Pensionsmyndigheten upptäcker, vem ska betala skadeståndet, om revisorerna klagar …” Förklaringen till all inbördes reglering var att personerna inte litade på varandra. ”De var nervösa med Oak, eftersom de satt på pengarna.”

Brottsupplägget steg för steg

Hur skulle en muta på 100 miljoner kronor föras ut ur Oak Capital?

Utbetalningen till vd:n och hans medbrottsling doldes genom en aktieaffär. Ytterligare tre bolag skulle i detta skede av upplägget ha betydelse.

Bolaget *A* ägdes av vd:n. Bolaget *B* ägdes av ytterligare en gärningsperson i Allra. *Firstmile* var ett bolag som ägdes av en person som dessutom var majoritetsägare i Oak Capital. Den personen befann sig på okänd ort och kunde inte åtalas.

Nästa steg i brottsupplägget – efter det att warranterna hade köpts – var att Oak Capital delade ut 100 miljoner kronor till Firstmile. Därefter betalade Firstmile bolagen A och B vardera 50 miljoner för förvärv av vissa aktier. Genom dessa kringelkrokar hamnade alltså 100 miljoner kronor från pensionsspararna via Oak Capital hos vd:n och den andre gärningspersonen eftersom de ägde bolagen A och B.

De centrala stegen i brottsupplägget ägde rum inom en tidsrymd av en halvtimme.

Den 24 maj 2012:

Klockan 13:21. Vd:n fick ett fax med ett underskrivet aktieöverlåtelseavtal. Av detta framgick att hans bolag och den andre gärningspersonens bolag hade sålt aktier för sammanlagt 100 miljoner kronor till Firstmile.

Klockan 13:35. Vd:n skickade ett meddelande till en medbrottsling inom Allra:

”Allt grönt.”

Medbrottslingen frågade om det innebar att han skulle be Gustavia att skicka en köporder om warranter till Oak Capital.

VD:n gav klartecken.

”OK. Ska ske kapten”, svarade medbrottslingen.

Några minuter efter klockan 13.37 kontaktades Gustavia om köp av warranterna.

Klockan 13:53. Gustavia skickade en köporder till Oak Capital.

De centrala stegen i brottsupplägget ägde rum inom en tidsrymd av en halvtimme.

Hur kunde Oak Capital dölja att Warranter köptes för 4 850 USD styck, men förmedlades för 8 000 USD styck?

Oak Capital utfärdade oriktiga avräkningsnotor till pensionsfondernas redovisning hos Gustavia, att styckpriset hade varit 8 000 USD. Investeringsbankerna som hade sålt warranterna fick information om att dessa hade sålts till pensionsfonderna för 4 850 USD styck, det vill säga samma belopp för vilket bankerna hade sålt dessa för.

Hur kunde man dölja att pensionsfondernas kurser borde ha påverkats genom att ha gjort av med mer pengar än vad som motsvarade kursvärdet på warranterna?

Hur kunde man dölja att pensionsfondernas kurser borde ha påverkats genom att ha gjort av med mer pengar än vad som motsvarade kursvärdet på warranterna? Dessa skulle åsättas ett värde varje dag. Investmentbankerna hade erbjudit att meddela dagsvärdet på warranterna, men Oak Capital hade avböjt. Oak Capital hade dessutom begärt att bankernas priser för warranterna skulle hamna på ”private pages”. Följden var att enbart Oak Capital kunde följa kursen. För varje dag som sedan följde rapporterade Oak Capital fiktiva värden. Det innebar att kursen för de tre pensionsfonderna inte gick ner till följd av det ofördelaktiga köpet av warranter.

Hur kunde Oak Capital betala ut 100 miljoner kronor till Firstmile redan under 2012 trots att warranterna betalades först efter räkenskapsårets utgång (30 april 2012). Oak Capital gjorde en otillåten bokföringsmanöver genom att intäkten från förmedlingen av warranter bokfördes på räkenskapsåret som slutade i april 2012 trots att alla för intäkten relevanta händelser inträffade maj eller juni 2012. Oriktiga handlingar upprättades för att vilseleda Oak Capitals revisorer.

Tingsrätten

Allt hängde ihop och ingick i en och samma brottsplan: Uppdraget till Oak Capital om att förmedla warranterna, överpriset på dessa till pensionsfonderna, utdelningen till Firstmile och slutligen köpet av vd:n och hans medbrottslings respektive bolag. Men så såg inte tingsrätten på händelserna.

Efter överklagande av tingsrättens dom skulle hovrätten vara inne på samma linje som åklagaren Thomas Hertz: ”Drygt 170 miljoner kr har de facto frånhänts fonderna och detta oavsett warranternas värdeutveckling därefter.”

Det som grumlade bilden var att warranterna så småningom steg i värde. Tingsrätten konstaterade därför att investeringen ledde till vinst och inte till skada för pensionsspararna, vilket är ett centralt rekvisit för brottet trolöshet mot huvudman. Men som Thomas Hertz påpekat: ”Om 8 000 USD var ett bra pris så var 4 850 USD ett ännu bättre pris. Det åligger en som förvaltar andras tillgångar att uppnå det bästa priset.” Hade pensionsfonderna fått betala 4 850 USD hade värdestegringen av warranterna varit ännu större än de blev. Efter överklagande av tingsrättens dom skulle hovrätten vara inne på samma linje som åklagaren (s. 69): ”Drygt 170 miljoner kr har de facto frånhänts fonderna och detta oavsett warranternas värdeutveckling därefter.”

Även om tingsrätten inte ansåg att huvudmännen hade lidit skada till följd av investeringen i warranter, kunde skadan i stället ha skett till följd av den ersättning som hade betalats till Oak Capital. På den frågan svarade tingsrätten att åklagaren varken hade hävdat att provisionen var för hög eller fört någon bevisning om att så hade varit fallet. Åklagarens talan hade som framgått grundats på överpriset på warranterna.

I fråga om mutbrottet erinrade tingsrätten om att mottagarna måste ha haft en förmån. I detta fall hade aktier sålts för sammanlagt 100 miljoner kronor. Frågan var om förmånen kunde bestå i ett överpris för aktierna. Tingsrätten konstaterade att det fanns vitt skilda uppgifter om Allras värde, och att det inte gick att bevisa att det var ett överpris och därmed muta.

Inte heller gick tingsrätten på åklagarens linje i fråga om övriga åtal och sammantaget frikände tingsrätten de tilltalade från samtliga åtalspunkter. Det innebar även att skadeståndsyrkandena avslogs.

Hovrätten

Som redan antytts hade åklagarna större framgång efter överklagande av tingsrättens dom till hovrätten. Erbjudandet om 100 miljoner kronor till gärningspersonerna bedömdes som en muta, både från givarens och mottagarnas sida. Allra skulle enbart ha fondandelsägarnas intresse för ögonen, men att medverka till att warranter köptes till ett för högt belopp innebar att gärningspersonerna begick ett trolöshetsbrott.

Som redan antytts hade åklagarna större framgång efter överklagande av tingsrättens dom till hovrätten. Erbjudandet om 100 miljoner kronor till gärningspersonerna bedömdes som en muta, både från givarens och mottagarnas sida.

Vd:n dömdes till det strängaste fängelsestraffet på sex år för trolöshet mot huvudman, grovt brott, och för mutbrott grovt brott. De två andra gärningspersonerna i Allra dömdes till fängelse fem år för häleri, grovt brott, penninghäleri, grovt brott och mutbrott, grovt brott och till fängelse i fyra år för trolöshet mot huvudman, grovt brott. Gärningspersonen i Oak Capital dömdes till fängelse i fem år för grovt bokföringsbrott, bestickning/givande av muta och medhjälp till trolöshet mot huvudman, grovt brott.

De fyra gärningspersonerna dömdes även till att betala solidariskt skadestånd till Pensionsmyndigheten med knappt 170 miljoner kronor. Bolagen A och B dömdes till att vardera betala en företagsbot på fem miljoner kronor och solidariskt betala skadestånd till Pensionsmyndigheten med vardera drygt 50 miljoner kronor.

En pikant detalj var att huvudmännen hade lyckats rekrytera ett antal kändisar som styrelseledamöter. En parallell kan göras till det amerikanska fallet med Bolaget Theranos revolutionerande blodprovsmaskin – det nya ”Apple”, med den karismatiska Elizabeth Holmes i spetsen (Ekblom 2021). Uppfinningen fungerade

aldrig, men innan det stod klart för alla lockade hon till sig både 700 miljoner dollar från investerare och en prestigefylld styrelse i vilken bland annat förre utrikesminister Henry Kissinger ingick.

I normala fall hade en historia om ett bolag av Allras typ genererat ett ganska ljumt medialt intresse; en relativt okänd pensionsförvaltare med sparare som i de flesta fall inte ens visste att det var Allra de hade valt. Historien om den unge entreprenören med extravaganta vanor, som gjort sig en förmögenhet på svenskarnas PPM-sparande, var dock lockande. (Dahlberg 2020).

De båda fallen Falcon Funds och Allra fick dramatiska konsekvenser för premiepensionssystemet; antalet fonder har minskat kraftigt och en ny myndighet, Fondtorgsnämnden godkänner fonder och utövar kontroll.

Som nyss nämnts fick de båda fallen Falcon Funds och Allra dramatiska konsekvenser för premiepensionssystemet; antalet fonder har minskat kraftigt och en ny myndighet, Fondtorgsnämnden, godkänner fonder och utövar kontroll (Pensionsmyndigheten 2020, Dahlberg 2021).

7.7. Pandemin skapade tillfällen till brott

Under pandemin 2020–2022 fick det ekobrottsförebyggande arbetet snabbt ställas om i likhet med resten av samhällets olika funktioner. För EBM och andra myndigheter såsom Skatteverket och Brå handlade det om att medverka till att minska oegentligheter i samband med de mycket stora stödsystem som rullades ut för att hålla ekonomi och näringsliv under armarna. Det var dock inte första gången.

I takt med att kunskapen om bidragsfusk och välfärdsbrott ökat under de senaste tjugo åren, har intresset varit stort från olika bidragsbetalande myndigheter att ta del av EBM:s expertkunskap. Visserligen omfattas få bidrags- och stödsystem av EBM:s egen brottskatalog; de flesta bedrägeriliknande brott utreds av Polis- och Åklagarmyndigheten, men EBM handlägger i särskild ordning åtskilliga ärenden av särskilt komplicerad natur som ställer krav på kompetens inom näringsverksamhet. Som nämnts hanterar EBM sedan gammalt bedrägerier mot EU-bidrag (subventionsmissbruk, 9 kap. 3b § brottsbalken och nu senast det nya brottet omställningsstödsbrott (35–37 §§, lagen [2020:548] om omställningsstöd). Det innebär att EBM utreder brottsmisstankar kring ett av de nya stödsystemen som initierades till följd av covid-19-omställningsstödet – där Skatteverket var utbetalande myndighet.

De omfattande stödåtgärderna var nödvändiga från ett samhällsperspektiv och syftade till att motverka arbetslöshet och konkurs för i grunden livsdugliga företag. Samtidigt innebar detta risker.

Det var tvunget att stödsystemen kom snabbt på plats och många befarade därför att kontrollaspekterna inte riktigt skulle hänga med. Dessutom fanns ett starkt tryck på att snabbt fatta beslut om ekonomiskt stöd och att göra utbetalningar, vilket ytterligare ökade riskerna för oegentligheter.

Kriminella entreprenörer brukar inte vara sena med att utnyttja ny lagstiftning som kan ge upphov till brottsvinster. Från EBM:s sida befarades även en risk för att i grunden seriösa företag skulle försöka överutnyttja stödsystemen för att ytterligare kompensera sig för uppkomna och befarade framtida förluster. Ingen visste hur länge pandemin skulle fortsätta och vad många befarade var en andra våg efter den första (det kom att bli ännu fler vågor). Drivkraften är stark för att rädda företag och livsverk, vilket är en av flera orsaker till ekobrott (Coleman 2001). Det låg därför nära till hands att tänka sig ”påplussningar” som är en känd form av överutnyttjande av traditionella försäkringssystem.

En genomgång av några fall visade att de tilltalade hade som bidragsgrundande kostnader hänfört privata levnadskostnader, påstått att nettoomsättningen minskat till följd av pandemin när den i själva verket hade ökat eller i övrigt lämnat oriktiga uppgifter om förändring av nettoomsättningen. Några fall hade gällt vårdslöst omställningsstödsbrott.

De omfattande stödåtgärderna var nödvändiga från ett samhällsperspektiv och syftade till att motverka arbetslöshet och konkurs för i grunden livsdugliga företag. Samtidigt innebar detta risker.

Omställningsstödsbrottet

Omställningsstöd var aktuellt för företag vars nettoomsättning hade minskat i väsentlig utsträckning under vissa stödperioder jämfört med tiden före pandemin. De företag som hade rätt till stöd fick ersättning med upp till 90 procent av sina icke täckta fasta kostnader, men med vissa maxbelopp. Omkring 400 brottsanmälningar kom in till EBM och de flesta avsåg mindre belopp, under 100 000 kronor. Orsakerna till brottsanmälningarna var oftast att sökandena hade angett för höga fasta kostnader eller att privata kostnader tagits med i underlaget för fasta kostnader. I vissa fall hade den minskade omsättningen överdrivits. I vissa fall hade revisorer intygat uppgifter som ändå visade sig vara felaktiga.

I de lite mer komplicerade fallen förekom utdelningar inom en koncern, vilket inte var tillåtet om företaget skulle ansöka om omställningsstöd. Under pandemins första år lades en stor del av anmälningarna ned. Orsaken var ofta att uppsåt eller grov oaktsamhet inte kunde styrkas.

Ersättning gick ut för att täcka del av lönen när arbetstagare permitterades. En form av bedrägeri var att arbetstagarna arbetade även när de var permitterade.

Beloppsmässigt var riskerna störst med korttidsstödet av det enkla skälet att det omfattade mest pengar. Det handlades av Tillväxtverket. Ersättning gick ut för att täcka del av lönen när arbetstagare permitterades. En form av bedrägeri var att arbetstagarna arbetade även när de var permitterade. På det sättet betalade staten för det arbete som utfördes i strid med reglerna, samtidigt som arbetsgivaren ekonomiskt drog nytta av arbetet. En förklaring till att detta kunde förekomma var att arbetstagare var rädda om sina anställningar och dessutom kände lojalitet mot sin arbetsgivare och ville medverka till att rädda företaget. Dessutom kunde en arbetstagare som ”ställde upp” få viss bonus. Enligt en intervjuad privatpraktiserande jurist kunde felen även bero på okunskap, att stödet lanserades med kort varsel och att det var svårt att få kontakt med Tillväxtverket för vägledning.

Ytterligare modus var att få stöd för personer som egentligen inte omfattades av regleringen, såsom personal som anställdes för skens skull och personer utan arbetstillstånd. Personer med falska identiteter kunde också stå på avlöningslistan. Oavsett vilket modus som användes manipulerades lönehistoriken genom att höja löner till maxnivå och rätta tidigare arbetsgivardeklarationer. Det är modus som känns igen från när lönegarantin manipuleras i syfte att orättmätigt få ut pengar från länsstyrelserna (Riksrevisionen 2022).

För att ge sken av att företaget gick sämre än vad det egentligen gjorde kunde intäkter flyttas mellan bolag i en intressegemenskap. Ett sätt att skjuta på intäkterna var att dröja med att fakturera.

Problemen gällde inte enbart de nya stödsystemen utan även lättnader i befintliga bidragssystem såsom vård av sjukt barn (VAB) och sjukpenning samt missbruk av lönegarantisystemet.

Problemen gällde inte enbart de nya stödsystemen utan även lättnader i befintliga bidragssystem såsom vård av sjukt barn (VAB) och sjukpenning samt missbruk av lönegarantisystemet. Erfarenhetsmässigt visste man inom EBM att brott mot stödsystem kunde kombineras med bolagsplundring (typiskt sett oredlighet mot borgenärer), bedrägerier, bokföringsbrott och skattebrott. Inte sällan slutade en sådan brottshärva med att företaget försattes i konkurs.

Trots stödpaketen förorsakade pandemin även en allmän nedgång av ekonomin. En försämrad konjunktur innebar att fler bolag försattes i konkurs, vilket ökade risken för oegentligheter, bl. a. genom skatte- och bokföringsbrott. Det fanns även en ökad risk för bolagsplundringar. Lavinen av befarade konkurser uteblev dock och som nämnts klarade sig näringslivet bättre än vad många hade fruktat. Risken är dock att konkurserna enbart flyttat fram i tiden när skatteuppskoven upphör.

En försämrad konjunktur innebar att fler bolag såldes. Nya företrädare för bolaget, som tills nyligen varit stabilt med en bra ekonomi, kunde använda bolaget som brottsverktyg. Ett känt

brottsscenario var exempelvis kombinationen kreditbedrägerier, bolagsplundring, målvakter och konkurs. Visserligen var det i grunden samma tillvägagångssätt som i ”normala fall”, men med pandemin ökade risken för eskalering.

7.8. Ekobrottsmyndighetens bild av brottsutvecklingen 2021

I den senaste lägesrapporten lyfte EBM (2021) fram brott riktade mot pensionssystemet och momsbedrägerier. Sedan en tid tillbaka har momsbedrägerier med anknytning till andra EU-länder, MTIC-bedrägerier och punktskattebrott med diesel, cigaretter, snus och vattenpipstobak redovisats i lägesbilden. I fråga om brott mot pensionssystemet hade myndigheten Falcon Funds och Allra i färskt minne (6.11 och 7.6).

Den tekniska utvecklingen genom digitaliseringen har underlättat penningtvätt. Brottsutredningar försvåras genom att gärningspersoner lyckas knyta många bankkonton till ett och samma Swish-nummer. En annan teknisk fråga har gällt krypterad kommunikation som skapat förutsättningar för gärningspersoner att planera brott.

Föga förvånande fick det ”nya” problemområdet arbetslivskriminalitet stort utrymme och kännetecknades av att lågkvalificerad arbetskraft utnyttjades i personalintensiva branscher (jfr 7.1). EBM ansåg det sannolikt att arbetslivskriminalitet utgjorde ett av de enskilt största brottsområden inom det som betecknades organiserad ekonomisk brottslighet. En förklaring var att byggbranschen kraftigt ökat sin omsättning.

De finansiella marknaderna har blivit mer fragmenterade med många handelsplatser och bolag med nya finansiella tjänster med svårvärderade tillgångar. Företagsobligationsmarknaden pekades ut som ett riskområde för ekonomisk brottslighet.

Mer abstrakta var beskrivningarna av den ekonomiska brottslighetens förändringar. Vad som betonades var globalisering och digitalisering. Det handlade om penningtvätt av brottsvinster, och samtidigt underströks den kriminella miljöns behov av kontanter.

Den tekniska utvecklingen genom digitaliseringen har underlättat penningtvätt. Brottsutredningar försvåras genom att gärningspersoner lyckas knyta många bankkonton till ett och samma Swish-nummer.

8. Fyra årtiondens kriminalpolitik: Några tendenser

8.1. Olika styrningsformer används mot ekonomisk brottslighet

”Policing” och ”regulation”

Den ena tar sikte på brottsbekämpning, straffrätt och polisen som främsta symbol (”policing”). Den andra modellen handlar om att styra näringslivet på så sätt att de negativa sidorna av en i övrigt önskvärd verksamhet hanteras (”regulation”).

Ett sätt att beskriva samhällets svar på och åtgärder mot ekonomisk brottslighet, är att utgå från två styrningsmodeller. Den ena tar sikte på brottsbekämpning, straffrätt och polisen som främsta symbol (”policing”). Den andra modellen handlar om att styra näringslivet på så sätt att de negativa sidorna av en i övrigt önskvärd verksamhet hanteras (”regulation”). För styrning av näringslivet är myndigheter med kontroll- och tillsynsfunktioner (regleringsmyndigheter) centrala liksom näringslivets egen självreglering. Denna distinktion är vanlig i internationell litteratur, inte minst på ekobrottsområdet, men förekommer mer sällan i beskrivningar och analyser av svenska förhållanden. I själva verket görs knappast någon åtskillnad av styrningsformerna. Det är en nackdel eftersom det försvårar analysen av på vilka av dessa båda ”spelhalvor” samhällets åtgärder äger rum, och om någon förskjutning kan iakttas, och i så fall varför.

Vid första påseende kan åtgärder mot ekonomisk brottslighet förknippas med en brottsbekämpande myndighet såsom EBM och den straffrättsliga lagstiftningen. Som framställningen hittills visat, har åtgärderna mot ekonomisk brottslighet haft en betydligt större bredd än att enbart involvera rättsväsendet och straffrätt, vilket synbart illustreras av raden av samverkande myndigheter. Som påpekats har regleringsmyndigheter med ekonomisk inriktning fått en allt större roll för att motverka ekobrott. Det gäller framför allt Skatteverket, Kronofogden och Försäkringskassan.

Som påpekats har regleringsmyndigheter med ekonomisk inriktning fått en allt större roll för att motverka ekobrott. Det gäller framför allt Skatteverket, Kronofogden och Försäkringskassan.
Foto: Janerik Henriksson/TT

Hörnquist (2014) har tagit fram en lista över vad som utmärker de båda styrningsformerna:

1. **Lagstiftning:** Brottsbekämpning (”policing”) baseras på straffrättslig och straffprocessuell lagstiftning. Styrning av näringslivet (”regulation”) bygger framför allt på annan (”administrative”) lagstiftning.
2. **Teknik:** Brottsbekämpning bygger på straff, tvång och åtal. Styrning av näringslivet litar på övertalning och samarbete för att uppnå laglydnad.
3. **Mål:** Brottsbekämpning motiveras av abstrakta värden såsom rättvisa och moral. Styrning av näringslivet motiveras av nytta och effektivitet.
4. **Aktörer:** Brottsbekämpning förknippas framför allt med polisen. Styrning av näringslivet kopplas ihop med myndigheter och organisationer utanför rättsväsendet (regleringsmyndigheter), även i samarbete med privaträttsliga subjekt.
5. **Sociala värden:** Brottsbekämpning riktar sig mot skadliga beteenden, framför allt brott och andra antisociala beteenden. Styrning av näringslivet riktar sig mot de negativa sidorna av i övrigt socialt önskvärda verksamheter.

En naturlig förklaring till att åtgärder mot ekonomisk brottslighet ledigt låter sig göras, med stor bredd, är att brotten definitionsmässigt äger rum inom ramen för en legalt bedriven verksamhet. Det är som nyss nämnts just sådana verksamheter som är föremål för styrning för att komma till rätta med negativa sidoeffekter. Några av dessa sidoeffekter handlar om ekonomisk brottslighet. Det är framför allt regleringsmyndigheter som ser till att styrningen – lagstiftningen – upprätthålls genom vägledning, tillsyn och kontroll. Syftet är att se framåt och verka för laglydnad. Det är också regleringsmyndigheterna som har möjlighet att upptäcka överträdelser och agera, bland annat genom att anmäla brottsmisstankar. Eftersom det handlar om brott kopplas även det brottsbekämpande maskineriet in.

En naturlig förklaring till att åtgärder mot ekonomisk brottslighet ledigt låter sig göras, med stor bredd, är att brotten definitionsmässigt äger rum inom ramen för en legalt bedriven verksamhet.

Som vi snart kommer att se flyter brottsbekämpning och styrning av näringslivet samman när näringsverksamhet i allt högre grad, enligt EBM:s uppfattning, börjar utnyttjas av organiserad brottslighet.

Brottsbekämpning inledningsvis

Till en början var inriktningen i praktiken i hög grad inriktad på brottsbekämpning, men med ett inslag av andra styrningsformer. I den meningen påminner 1980- och 1990-talets ekobrottsstrategier om varandra. Om 1990-talets samlade åtgärder drog Sven-Åke Lindgren (2000, s. 83) följande slutsatser:

Trots en markant marknadsorientering och näringslivsprofil, trots en strävan efter andra kontakter och nya bundsförvanter, och trots en ambitiös satsning på organisationsförändringar som kan ge positiva effekter för det polisiära utredningsarbetet och hanteringen av skattebrottmål, visar jämförelsen en slående dominans av gamla frågeställningar och åtgärdsförslag. Det är svårt att finna exempel på konkreta åtgärder som utformats på grundval av tankar om förebyggande insatser med annan tonvikt än regleringar och kontroll, liksom konkreta fall av satsningar på utvecklad affärsetik och företagens så kallade egenåtgärder.

Med tiden skulle fler regleringsmyndigheter involveras som en följd av dels bidragssystemens utveckling, dels betoningen på att ”gå på pengarna”. Försäkringskassan, Arbetsförmedlingen och Kronofogden blev därmed nya allierade.

Både de brottsbekämpande myndigheterna och regleringsmyndigheterna utvecklades för att motverka ekobrott. Med tiden skulle fler regleringsmyndigheter involveras som en följd av dels bidragssystemens utveckling, dels betoningen på att ”gå på pengarna”. Försäkringskassan, Arbetsförmedlingen och Kronofogden blev därmed nya allierade. Däremot fanns inte näringslivets självreglering med som en naturlig bricka i samhällets strategier. Inom näringslivet utvecklades dock en rad egna initiativ på självreglering.

Styrning inriktad på trösklar

Knappast i linje med riktlinjepropositionen från 1980-talet har olika etableringströsklar införts för att få driva näringsverksamhet eller för att tillhandahålla vissa tjänster eller varor (Lindgren 2016). Det gäller allt från anmälan till regelrätta tillstånd med olika krav såsom vandelsprövning (Brå 2015:15). Enligt en översikt har sådana regler införts i ett fyrtiotal branscher eller sektorer. Det handlar om känsliga varor såsom alkohol och tobak eller varor och tjänster såsom paketresor, bevakning och larminstallation, taxirörelse och annan yrkesmässig trafik. Raden av oegentligheter hos privata vårdgivare har lett fram till etableringskrav för att driva hem för vård och boende, tillhandahålla vård och omsorg samt ge stöd och service till funktionshindrade (enligt lagen [1993:387] om stöd och service till vissa funktionshindrade, LSS). Krav ställs på fastighetsmäklare, yrkesmässiga delgivare och skatterådgivare. Tillståndsgivare är specialistmyndigheter såsom Fastighetsmäklarinspektionen eller allmäninriktade myndigheter såsom länsstyrelsen och kommunen.

Utanför lagstiftningen har olika branscher som självreglering infört auktorisationssystem och en rad krav för att medlemsföretag ska kunna certifieras.

Med andra ord har utvecklingen varit kraftig på regleringsområdet. Tonvikten har legat på att höja trösklarna för få bedriva näringsverksamhet inom vissa branscher. Utanför lagstiftningen har olika branscher som självreglering infört auktorisationssystem och en rad krav för att medlemsföretag ska kunna certifieras. Det kan anses vara näringslivets svar på lagstiftningens vandelsprövning och andra etableringströsklar. Näringslivets självreglering är dock

bristfälligt dokumenterad och framskymtade bara i regeringsdokumenten.

Några exempel på självreglering

- **Byggbranschen i samverkan:** Byggbranschen och byggfacken motverkar svart arbete och oseriös verksamhet.
- **Byggmarknadskommissionen:** Byggbranschen och byggfacken motverkar brottslighet och främjar konkurrens och goda sociala villkor.
- **Samlit** (Swedish Anti-Money Laundering Intelligence Task Force): Polisen och bankerna samverkar mot penningtvätt och organiserad brottslighet.
- **Mutbrottskoden:** Vägledning och krav på förebyggande antikorruptionsarbete inom näringslivet.

Nyss nämndes att negativa sidoeffekter av legal näringsverksamhet i bred mening ofta är ekonomisk brottslighet. Det kan dock knappast vara en sidoeffekt när en näringsverksamhets i princip enda uppgift är att utgöra brottsverktyg för exempelvis momsbedrägerier eller andra former av bedrägerier, inta rollen som fakturaskrivande företag i diverse upplägg med svart arbete eller användas för att begå punktskattebrott. Inte heller att ett företag fallit offer för bolagsplundring kan räknas dit.

Någonstans går gränsen, så att det snarare är mer relevant att tala om organiserad brottslighet än ekonomisk brottslighet, även om näringsverksamhet är med i bilden. Enkelt uttryckt är organiserad brottslighet när näringslivets strukturer utnyttjas för en brottsplan medan ekonomisk brottslighet förekommer i en för övrigt normalt bedriven näringsverksamhet. Som påpekats vid flera tillfällen är gränsen mellan ekonomisk och organiserad mindre klar.

Någonstans går gränsen, så att det snarare är mer relevant att tala om organiserad brottslighet än ekonomisk brottslighet, även om näringsverksamhet är med i bilden.

Brottsbekämpning och styrning av näringslivet under 2000-talets första årtionden

As organized crime and terror financing came to be seen as being submerged in the regular economy, governments increasingly turned towards the instrument of taxation. Fiscal regimes were used to counteract terrorism and organized crime, and to differentiate the associated money trails from other kinds of business transactions (…) At the same time the fiscal instruments themselves were significantly upgraded. In many

countries, these instruments had evolved over the preceding decades into powerful mechanisms of control in the administrative pursuit of tax evasion (…). The two developments originated in different policy contexts: criminal justice and business regulation. Our focus here will rest on their intersections. (…) while the creation of modern police forces and prisons in the mid-19th century established the distinction between policing and regulation, there is now a process in motion toward integration.

Magnus Hörnqvist (2014, s. 352, 355)

Som framgått, inte minst av EBM:s lägesbilder, missbrukas bolagsformen i högre grad och inslaget av det som egentligen är organiserad brottslighet är betydande.

Styrningsformerna närmar sig varandra

Som framgått, inte minst av EBM:s lägesbilder, missbrukas bolagsformen i högre grad och inslaget av det som egentligen är organiserad brottslighet är betydande. Till följd av bolagsformen och det faktum att brotten äger rum på reglerade områden såsom skatter och bidrag blir det naturligt att myndigheter med kontroll- och tillsynsfunktioner fått ett större mandat mot tyngre kriminalitet, vilket framgår av Hörnquists citat ovan. Sådana myndigheter har följaktligen med sina regleringar blivit en större del av brottsbekämpningen. Flera forskare pekar på att kriminalpolitiken, med dess straffrättsliga inriktning – ”policing” – och styrningen av det reguljära näringslivet, ”regulation”, närmar sig varandra (Engdahl och Larsson 2015, Hörnqvist 2014).

Det är inte enkelt att sammanfatta åtgärder mot ekonomisk brottslighet, eller organiserad brottslighet, eftersom olika styrformer används. Bilden har komplicerats av att lagstiftning, organisationer och inriktningar utmärks av att regeringen och dess olika departement agerat på ett flertal områden med olika tyngdpunkter, agendor och åtgärder. Till det kommer initiativ från näringslivet, dess organisationer och fackföreningsrörelsen samt från internationella organisationer. Särskilt FATF (Financial Action Task Force) var pådrivande på penningtvättsområdet.

Det är alltså tydligt att regeringen, men även andra aktörer, styr på olika plan och med olika metoder i syfte att motverka ekonomisk brottslighet.

Sammantaget har det skapat en komplicerad väv, där utvecklingen går vid sidan av kriminalpolitikens kärna av polisinriktat arbete och straffrätt för att i stället gälla regelrätta styrningsfrågor i fråga om reglering av negativa sidor av i övrigt önskvärd verksamhet. Det är alltså tydligt att regeringen, men även andra aktörer, styr på olika plan och med olika metoder i syfte att motverka ekonomisk brottslighet.

Hittills har mest uppmärksamhet ägnats åt hur myndigheter och lagstiftning, med uppgift att reglera nackdelar av olika former av näringsverksamhet, fått uppgifter i brottsbekämpningens tjänst. Men det finns även en utveckling åt andra hållet i den meningen att de brottsbekämpande myndigheterna har tagit efter regleringsmyndigheternas sätt att arbeta. Särskilt tydligt är det på det ekonomiska området i fråga om att spåra och återföra pengar och egendom från brott. Inriktningen att ”gå på pengarna” och åtgärderna mot penningtvätt liknar mer Skatteverkets sätt att arbeta än rättsväsendets (Korsell 2012).

Fler ”brottsbekämpare” inom regleringsmyndigheter

Sedan länge genomför tullkriminalen förundersökningar på Tullverkets område. Särskilt mot bakgrund av skattebrottens centrala ställning inom svensk ekobrottsbekämpning var det en stor förändring när Skatteverket genom skattebrottsenheterna kunde utreda ”egna” brott. Förslag har förts fram om att även Försäkringskassan skulle få egna brottsutredningsenheter efter mönster från skattebrottsenheterna (Blomqvist och Korsell 2016, Öberg 2020, SOU 2022:37).

Utredningen om organiserad och systematisk ekonomisk brottslighet mot välfärden (SOU 2017:37, s. 30):

För att upprätthålla trovärdigheten för såväl välfärdssystemet som rättsväsendet är det av stor vikt att bekämpningen av brott är effektiv och rättssäker. Enligt vår mening finns det ett stort behov av förändringar på detta område. Den nuvarande ordningen för bekämpning av brott mot välfärdssystemen är inte ändamålsenlig och vi föreslår därför att en ny enhet för utredning av bidragsbrott inrättas utanför Polismyndigheten. Enheten bör placeras som en särskild enhet hos Försäkringskassan enligt den modell som gäller för Skatteverkets skattebrottsenhet.

Förslaget om att Försäkringskassan skulle utreda bidragsbrott mötte stark kritik från remissinstanserna (Fällhed 2022). Även Försäkringskassan var emot förslaget. Det centrala argumentet mot förslaget var att Försäkringskassan fick en dubbelroll, tydligt uttryckt i Sveriges Advokatsamfunds yttrande: ”Att låta en myndighet som utsatts för brott själv inleda förundersökning och vidta tvångsåtgärder inger starka betänkligheter.” Reformförslaget var inte heller lika renodlat som för skattebrottsenheterna efter-

Förslaget om att Försäkringskassan skulle utreda bidragsbrott mötte stark kritik från remissinstanserna (Fällhed 2022). Även Försäkringskassan var emot förslaget.

Kustbevakningen kan i praktiken ses som både en regleringsmyndighet och en brottsbekämpande myndighet.

Foto: Kustbevakningen

som det var tänkt att Försäkringskassan skulle utreda inte enbart brott riktade mot egna bidrag utan även en rad stöd som betalas ut av andra myndigheter. Regeringen valde att inte gå vidare med förslaget.

Tullverket och skattebrottsenheterna har egna underrättelseverksamheter. Det har även Kustbevakningen, en myndighet med ett brett mandat till sjöss. Kustbevakningen kan i praktiken ses som både en regleringsmyndighet och en brottsbekämpande myndighet. Regleringsmyndigheternas kompetens styrs av särskild lagstiftning.

Styrningsmässigt har alltså myndigheter utanför rättsväsendet fått polisiära uppgifter. Dessa regleringsmyndigheter har därmed närmat sig de brottsbekämpande myndigheterna i fråga om organisation, uppgifter, verktyg och mål.

Styrningsmässigt har alltså myndigheter utanför rättsväsendet fått polisiära uppgifter. Dessa regleringsmyndigheter har därmed närmat sig de brottsbekämpande myndigheterna i fråga om organisation, uppgifter, verktyg och mål. Eller rättare sagt, myndigheterna står på två ben, med inriktning på både service, övertalning, underrättelseverksamhet och sanktioner.

Samverkan mellan brottsbekämpande myndigheter och regleringsmyndigheter

En mycket tydlig utveckling under de senaste trettio åren är en ökad myndighetssamverkan. På ekobrottsområdet gäller det framför allt mellan EBM, polisen och Skatteverket samt med en rad myndigheter med tillsyns- och kontrollfunktioner. I vissa sammanhang kan även kommuner ingå.

Ett sätt att beskriva samverkan på är att fokus är avvikelser inom näringslivet som främst berör regleringsmyndigheter, men att problemen är av sådan omfattning och allvarlighetsgrad att det främst blivit en fråga för rättsväsendet. Regleringsmyndigheterna har dock stor betydelse i samverkan eftersom det är dessa som har möjlighet att upptäcka brotten och kompetens att genomföra kartläggningar.

Som Hörnqvist (2014) påpekat innebär denna dubbla utveckling av ***a) en allmän skärpning av regelverken*** och ***b) kampen mot organiserad brottslighet och terrorfinansiering***, att brottsbekämpning och styrning av näringslivet börjar likna varandra.

Brottsbekämpningens logik är att se tillbaka och hantera begångna brott, medan regleringsmyndigheterna ser framåt för att genom stöd och kontroll verka för regelefterlevnad. När de traditionella rollerna på detta sätt luckras upp i kanterna bidrar regleringsmyndigheterna till brottsbekämpningen. Däremot bidrar de brottsbekämpande myndigheterna i mindre grad till regleringsmyndigheternas arbete. Det beror på att de brottsbekämpande myndigheterna saknar regleringsmyndigheternas uppgift att ägna sig åt tillsyn och kontroll. Med andra ord är avståndet längre till verksamheter i vilka brotten begås jämfört med situationen för regleringsmyndigheterna. Följden har blivit att brottsbekämpningen utvecklats med stöd av regleringsmyndigheterna. Möjligen har det för regleringsmyndigheternas del skett på bekostnad av den del av det förebyggande arbetet som riktar in sig på stöd och framåtblickande kontroll med syfte att påverka framtida regelefterlevnad.

Brottsbekämpningens logik är att se tillbaka och hantera begångna brott, medan regleringsmyndigheterna ser framåt för att genom stöd och kontroll verka för regelefterlevnad.

En slutsats som borde kunna diskuteras är att denna utveckling, med fokus på brottsbekämpning – och där regleringsmyndigheterna mer och mer ställt sig i brottsbekämpningens tjänst – riskerar att inte nämnvärt påverka brottslighetens omfattning. På ytan kan det framstå som om myndigheterna i högre grad tacklar brottsproblemet, men under ytan kan det se annorlunda ut. Förklaringen skulle vara att regleringsmyndigheternas breda förebyggande arbete kan vara effektivare för att motverka fel och brott än regelrätt brottsbekämpning, framför allt på sikt. Om regleringsmyndigheterna fokuserade mer på brottsreducerande åtgärder skulle det alltså kunna minska brottsligheten, låt vara på bekostnad av att något färre gärningspersoner lagfördes. Frågan tål att undersökas närmare.

Fler kontrollanter och brottsanmälare hos regleringsmyndigheter och särskilda yrkesgrupper

En signifikant utveckling är att fler kontrollanter har rekryterats till att förebygga, upptäcka, anmäla och utreda ekobrott liksom organiserad brottslighet. Det gäller vissa yrkesgrupper med kontrollfunktioner som är skyldiga att under vissa omständigheter anmäla brottsmisstankar såsom konkursförvaltare och revisorer. Tullverkets Servicetrappa har tagit steget fullt ut och de företag som kommit upp några trappsteg förutsätts att till Tullverket lämna tips om indikationer.

En signifikant utveckling är att fler kontrollanter har rekryterats till att förebygga, upptäcka, anmäla och utreda ekobrott liksom organiserad brottslighet.

Kommunernas kontrollverksamhet har utvidgats och omfattar även tobaksvaror. Marknadsaktörer såsom fondmäklare, banker och börser är skyldiga att till Finansinspektionen anmäla misstankar om insiderhandel och annan marknadsmanipulation. Stora delar av näringslivet (verksamhetsutövare) är skyldiga att, inom ramen för penningtvättsregleringen, lära känna sina kunder och deras verksamhet och därmed ha insikt om bakgrunden till deras transaktioner. Verksamhetsutövarna är dessutom skyldiga att rapportera misstänkta transaktioner och får heller inte medverka till transaktioner som kan misstänkas vara penningtvätt.

Stora delar av näringslivet (verksamhetsutövare) är skyldiga att, inom ramen för penningtvättsregleringen, lära känna sina kunder och deras verksamhet och därmed ha insikt om bakgrunden till deras transaktioner.

Framför allt penningtvättsbrottslagen från 2014 har fört med sig ett stort antal brottsanmälningar om året. Plötsligt har penningtvättsbrottet blivit ett vanligt ekonomiskt brott genom att det riktar sig mot de personer som upplåter konton och på andra sätt hjälper förövare av ”förbrotten” (typiskt sett bedrägerier) att tillgodogöra sig brottsvinster. Det är dessa hjälpredor som är lätta att upptäcka till följd av spårbara transaktioner och konton (6.1). På det sättet har penningtvätt blivit en fråga för framför allt det reguljära polis- och åklagarväsendet. Samtidigt är de centrala delarna av penningtvättslagstiftningen av administrativ natur: det kontrollarbete som alla verksamhetsutövare genomför varje dag. Sammantaget är det mycket stora resurser som läggs ner. Förutom Finanspolisen berör denna administrativa reglering rättsväsendets myndigheter i ringa utsträckning. I stället är det vissa länsstyrelser och en rad myndigheter med kontroll- och tillsynsfunktioner som utövar tillsyn såsom Finansinspektionen, Fasighetsmäklarinspektionen och Revisorinspektionen.

Brottsutvecklingen och kriminalpolitiken

En rimlig utgångspunkt är att kriminalpolitiken påverkas av brottsutvecklingen. Ett intryck av genomgången av mer än fyra årtiondens ekobrottsbekämpning är snarare att de kriminalpolitiska initiativen har föga med brottsutvecklingen att göra. Med andra ord skulle den visserligen svårfångade verkligheten ha lite att göra med den betydligt tydligare kriminalpolitiken.

En rimlig utgångspunkt är att kriminalpolitiken påverkas av brottsutvecklingen. Ett intryck av genomgången av mer än fyra årtiondens ekobrottsbekämpning är snarare att de kriminalpolitiska initiativen har föga med brottsutvecklingen att göra.

Både ekonomisk och organiserad brottslighet blev en stor kriminalpolitisk fråga under 1970-talet och bakom uppvaknandet var en rad fall som bland annat medierna rapporterade om. I den meningen fanns en tydlig länk till den faktiska brottsligheten. Betoningen på just ekobrott under 1980-talet hade snarare politiska motiv och kritik hade riktats mot att hotet överdrevs, i alla fall sett till de gärningspersoner som upptäcktes. Under 1990-talet minskade ekobrottens politiska spänning och det blev ett större konsensus om att den ekonomiska brottsligheten hade blivit ett problem. Det har sannolikt bidragit till att olika styrningsformer

har kunnat införas med stor bredd. Politiskt har nästan allt varit möjligt. Ytterligare en förklaring till att ekobrott tappat sin politiska sprängkraft kan vara den ökade betoningen på organiserad brottslighet. Som framgått har myndigheterna inte varit sena med att nog en aning profitera på den organiserade brottslighetens särskilt dåliga rykte.

Vägen ut?

Frågan är om inte den beskrivna utvecklingen, med en allt större sammanblandning av brottsbekämpning och näringslivets styrning genom regleringsmyndigheter, tar väldigt stora resurser i anspråk. Lösningen kan vara ett kraftigt ökat brottsförebyggande fokus i kombination med brottsäkrare lagstiftning och näringslivets självreglering samt att åtgärder sätts in och att vi kan lita på identiteter och register (se avsnitt 9.6).

Lösningen kan vara ett kraftigt ökat brottsförebyggande fokus i kombination med brottsäkrare lagstiftning och näringslivets självreglering.

Risken för översanktionering

När rättsväsendet tar efter regleringsmyndigheterna och regleringsmyndigheterna tar efter rättsväsendet, när ”policing” och ”regulation” blandas, uppstår en välfylld verktygslåda som riskerar att leda till kraftiga sanktioner och andra följder för företag och deras företrädare. Särskild tydligt framstod denna effekt i fråga om å ena sidan straff för skattebrott och å andra sidan skattetillägg till följd av oriktig uppgift för samma undanhållna belopp vid beskattningen.

Enligt principen ”Ne bis in idem” får en person inte straffas för samma brott mer än en gång. Detta dubbelbestraffningsförbud finns i Europakonventionen och EU:s rättighetsstadga. Fram till 2009 kunde i Sverige personer både straffas och påföras skattetillägg för samma gärning. Detta dubbla sanktionssystem ansågs efter många turer vara oförenligt med förbudet mot dubbelbestraffning (NJA 2013 s. 502). Det fick till följd att många straffrättsliga domar undanröjdes i efterhand. Det gällde bland annat i det tidigare refererade insidermålet om Nordeamannen och Cevianmannen (6.10).

Enligt principen ”Ne bis in idem” får en person inte straffas för samma brott mer än en gång. Detta dubbelbestraffningsförbud finns i Europakonventionen och EU:s rättighetsstadga.

Det dubbla sanktionssystemet hade länge utsatts för kritik, och från ett styrningsperspektiv var det tydligt hur det straffrättsliga systemet och styrningen av näringslivet krockade, inte sällan med närliggande sanktioner, dagsböter och skattetillägg. Den styrningsmässiga utvecklingen har dock lett till mindre uppenbara följdverkningar än dubbelbestraffning enligt EU-rätten.

Brottsbekämpande myndigheter och regleringsmyndigheter samverkar, delar känslig information, genomför gemensamma aktioner och kan fatta beslut med omfattande rättsverkningar

såsom straff, administrativa sanktioner, beslag, betalningssäkring och indragna tillstånd. Lika svårt som det är att beskriva den styrningsmässiga utvecklingen, lika komplicerat är det att bedöma vilka samlade effekter brottsbekämpande och regleringsmyndigheters åtgärder kan få för enskilda företag. Denna fråga borde utredas, och för att parafrasera Lindgren (2016) borde det vara dags med lite mindre verkstad och mer snack.

Lika svårt som det är att beskriva den styrningsmässiga utvecklingen, lika komplicerat är det att bedöma vilka samlade effekter brottsbekämpande och regleringsmyndigheters åtgärder kan få för enskilda företag.

8.2. Lagstiftning åt fel håll?

Redovisningen hittills borde i huvudsak ha gett en bild av att myndigheter och lagstiftning hela tiden byggs på för att möta ekobrottsligheten, även om de synbara satsningarna under de senaste årtiondena gällt bekämpning av den organiserade brottsligheten. Utvecklingen kan emellertid också ha inneburit en avveckling av tidigare reformer.

En tidig tanke för att förebygga ekobrott var att enbart låta seriösa personer driva näringsverksamhet. Tanken var lockande, att det genom registerslagningar (vandelsprövning), utbildningskrav och andra trösklar gick att hålla oseriösa personer utanför. Som nämnts har sedan 1980-talet krav införts eller höjts för att etablera sig i olika näringsverksamheter och yrken (Brå 2015:15). Det gäller bland annat vandelsprövning. Denna utveckling med allt vidare och fler krav synes ha ägt rum närmast organiskt, utan någon bestämd plan eller strategi. Det finns också en generell möjlighet att förbjuda en person att formellt driva näring (näringsförbud) eller att vara verksam som rådgivare (rådgivningsförbud). Särskilt från fackligt håll har dock upprepade krav rests på generella näringstillstånd och företagarkörkort.

Det har också funnits andra idéer om att försvåra för oseriösa aktörer att börja driva näring. Ett exempel gäller krav på aktiekapitalets storlek som spärr mot att aktiebolagsformen används för oseriösa syften. Vid höjningen till 50 000 kronor 1973 påpekades att den låga gränsen om 5 000 kronor hade möjliggjort att aktiebolagsformen i betydande utsträckning hade använts på ett inte önskvärt sätt. Vid 1995 års höjning till 100 000 kronor anfördes vidare att en väsentlig höjning av aktiekapitalet skulle kunna bidra till att motverka missbruk av aktiebolagsformen för olika slag av ekonomisk brottslighet (prop. 1993/94:196 s. 82). Gränsen för lägsta tillåtna aktiekapital har därefter sänkts från 100 000 kronor till först 50 000 kronor och därefter till 25 000 kronor. Med tanke på penningvärdets förändring bör dagens aktiekapital betraktas som en återgång till vad som gällde före 1970-talets ökning (från 5 000 kronor). I själva verket skulle aktiekapitalet vara knappt 35 000 kronor om det skulle motsvara

Vid 1995 års höjning till 100 000 kronor anfördes vidare att en väsentlig höjning av aktiekapitalet skulle kunna bidra till att motverka missbruk av aktiebolagsformen för olika slag av ekonomisk brottslighet.

tiden före 1973. Bakgrunden till reformerna med ett allt lägre aktiekapital har förstås varit att få fart på företagandet. Kritik har också riktats mot denna utveckling som uppfattats som riskabel ur brottsförebyggande synvinkel.

Frågan är dock hur effektivt det är med trösklar för att få bedriva näringsverksamhet. De flesta ekobrottslingar hamnar trots allt aldrig i kriminalregistret, och att använda bulvaner är en verksam metod för dem som föredrar att verka i kulisserna. De branscher som länge haft tillståndskrav – såsom restaurang och taxi – har tydliga problem med ekonomisk brottslighet. Men det går alltid att argumentera för att problemen hade varit större om inte trösklar hade satts upp.

De flesta ekobrottslingar hamnar trots allt aldrig i kriminalregistret, och att använda bulvaner är en verksam metod för dem som föredrar att verka i kulisserna.

För mindre aktiebolag har en betydande kostnad varit revisorskravet. Sedan den 1 november 2010 gäller nya regler. Små aktiebolag får nu välja om bolaget ska ha en revisor eller inte (SOU 2008:32). Syftet var att aktiebolagen så långt som möjligt får avgöra vilka tjänster som bolagen behöver för sin organisation och förvaltning. Den nya valmöjligheten omfattade 250 000 aktiebolag eller 70 procent av bolagen.

Tidigare hade revisorernas betydelse för att motverka och upptäcka brott lyfts fram. (Lindgren 2016). Genom revisionsplikten granskade en utomstående fackman bokföringen, vilket satte ordentligt tryck på företagen att ha ordnad bokföring. Så sent som 1999 infördes till och med en skyldighet för revisorer att anmäla brottsmisstankar som de upptäckte i samband med uppdraget (Brå 2004:4). Att ta bort revisionsplikten för ett segment av mycket små aktiebolag, där många fel och brister finns i bokföringen, får därför anses vara ett radikalt steg av regeringen. På ett symbolmässigt plan kan politiken uppfattas gå i fel riktning från ett ekobrottsförebyggande perspektiv.

Att ta bort revisionsplikten för ett segment av mycket små aktiebolag, där många fel och brister finns i bokföringen, får därför anses vara ett radikalt steg av regeringen.

En aspekt kan dock vara att marknaden anpassar sig till de nya förhållandena och kompenserar avregleringen av den lagstadgade revisorskontrollen. Aktiebolag kan välja att ha kvar sin revisor, inte minst för att framstå som seriösa. Det förekommer att kreditgivare ställer krav på revision eller annan kontroll för att låna ut pengar eller göra affärer. Hårdare kreditkrav och bättre säkerhet kan också drabba företag som valt att stå utan revisor. Under alla omständigheter var EBM starkt kritisk till den slopade revisionsplikten, och efter en utvärdering konstaterades betydande problem efter reformen. Riksrevisionen ansåg i en utvärdering att reformen ”kostade mer än det smakade” medan Svenskt näringsliv hävdade motsatsen (Riksrevisionen 2018).

Ekobrottsmyndighetens granskning av 325 anmälningar under två månader 2015 avseende mindre aktiebolag

- Knappt hälften (45 procent) av de granskade bolagen bedömdes ha använts som brottsverktyg.
- Ungefär en tredjedel av de bolag som förekom i anmälningarna och som registrerats efter att revisorsplikten avskaffades, bedömdes ha bildats i syfte att begå brott. Av bolag som registrerats dessförinnan var andelen en fjärdedel.
- Av de bolag som registrerats efter att revisionsplikten avskaffades, hade drygt 80 procent valt bort revisor. Detta var en väsentligt högre andel jämfört med 33 procent för de bolag som registrerats dessförinnan och sedan valt bort revisorn.
- Andelen anmälda bolag som enbart hade anskaffats i syfte att begå brott, var nära dubbelt så hög bland de bolag som inte hade revisor jämfört med de bolag som hade valt att ha kvar revisorn.
- De aktiebolag som ingått i granskningen och som hade valt bort revisor, stod inte för en oproportionerligt stor andel oaktsamma brott. Enligt rapporten fanns det anledning att anta att mörkertalet för brott i bolag utan revisor hade ökat eftersom det var lättare att ”flyga under radarn”.
- Avskaffandet av revisionsplikten är en riskfaktor för att bolag används som brottsverktyg.

EBM (2016a)

Tidigare uppfattades F-skattsedel (möjligen illusoriskt) som ett bevis på att näringsverksamheten uppfyllde vissa minimikrav. De nya reglerna innebar att kraven sänktes.

I liberaliserande riktning går också att det numera är lättare att få F-skattsedel. Kriterierna ändrades för hur självständig en verksamhet skulle vara för att bedömas vara näringsverksamhet. Företagarens och uppdragsgivarens överenskommelse ges också större betydelse vid den skatterättsliga bedömningen av om det är en näringsverksamhet eller ett anställningsförhållande. Efter reformen kan fler bedriva näringsverksamhet med en eller ett fåtal uppdragsgivare. Tidigare uppfattades F-skattsedel (möjligen illusoriskt) som ett bevis på att näringsverksamheten uppfyllde vissa minimikrav. De nya reglerna innebar att kraven sänktes. Detta och andra nyss redovisade exempel talade för att utvecklingen gick i riktning mot att underlätta så att fler blev företagare. I stället sätts kontrollen in mot dem som redan driver näring. Av lagstiftningsmässiga skäl

kan det ta viss tid innan ett nytt företag går att kontrollera (moms efter tre månader, vissa skatter först efter beskattningsåret). Samtidigt kan det tolkas som att intresset har minskat för att förebygga ekonomisk brottslighet.

Förmodligen underlättade dessa liberaliseringar knappast för ”riktiga” ekobrottslingar. Deras profession är trots allt att åka slalom i regelmassan och kringgå hinder. Risken är nog större för att slarviga, inkompetenta och resurssvaga personer lockas in i företagarledet och sedan får lämna det med strafföreläggande och domar på bokföringsbrott.

Förmodligen underlättade dessa liberaliseringar knappast för ”riktiga” ekobrottslingar. Deras profession är trots allt att åka slalom i regelmassan och kringgå hinder.

Ekorevisor Henrik Lundin menar dock att penningtvättslagstiftningen numera ställer krav på att ”känna sin kund”, och det gäller även för revisorer. Det innebär i formell mening att revisorer under löpande år måste ha en viss uppsikt över kundbolagets förvaltning och företrädare. Kombinationen av revisorskrav, anmälningsskyldighet och penningtvättslagens krav på kundkännedom är ett kraftigt vapen mot ekobrott, menar han.

Näringslivets organisationer delar dock inte uppfattningen att revisorskravet minskar den ekonomiska brottsligheten eller problemet med penningtvätt.

Förmodligen har revisorers kontroll en viss brottsavhållande effekt samtidigt som avsaknaden av revisorer leder till ökade transaktionskostnader genom att affärspartner måste vara mer försiktiga när de gör affärer med företag utan revisorer. Samtidigt innebar revisorskravet stora kostnader för framför allt de mindre företagen. Om man skulle våga sig på en uppfattning innebar det slopade revisorskravet mer nackdelar än fördelar.

En mardröm för myndigheterna är när egna anställda från insidan bistår kriminella eller väljer att helt byta sida.

8.3. Insiderproblematiken

En mardröm för myndigheterna är när egna anställda från insidan bistår kriminella eller väljer att helt byta sida. Tidigare beskrev Lars Hammar hur resursstarka kriminella under 1980-talet fick en polis och skattetjänsteman att växla spår. Både Skatteverket och Försäkringskassan har drabbats av insiderproblematiken när stora belopp felaktigt betalats ut (moms respektive bidrag) eller när deklarationer klarmarkerats (Brå 2014:4).

Pensionerade kriminalkommissarien Hans Åkerlund, EBM, berättar om ett fall från 2006 där en skattehandläggare vid årets granskning ”bläddrade” igenom sin hög med deklarationer och började känna igen vissa siffror. Misstankarna ökade när även samma handstil återkom. Hon var på spåret det som internt på Skatteverket kom att kallas för ”Deklarationsfabriken”. Det visade sig att en tidigare anställd inom Skatteverket erbjöd personer

att slippa skatt. Ett vanligt förfarande vid deklarationskontrollen är att bestämma dess inriktning och särskilda granskningsnivåer. Exempelvis låter man avdrag under vissa belopp passera. Beslut om granskningsnivåer brukar fattas sent i processen och därför kan enbart en initierad insider känna till dem. Det var dessa granskningsnivåer som den tidigare anställde hade kunskap om och följaktligen hjälpte sina ”klienter” med genom att yrka avdrag för framför allt rese- och räntekostnader.

I detta fall erbjöd ”insidern” handgripligt bistånd, men det kan också handla om att förmedla kunskap om regelsystem, ansökningsrutiner och kontrollsystem (Brå 2014:4). Det kan också gälla att öppna dörren för oseriösa företag. Lars-Åke ”LÅE” Edlund erinrar sig ett fall i städbranschen där en insider som var anställd av kommunen bistod företag med att dra nytta av offentlig upphandling.

En återkommande argumentation är att företag i högre grad används i brottslig verksamhet till följd av det allt mer komplicerade .

En återkommande argumentation är att företag i högre grad används i brottslig verksamhet till följd av det allt mer komplicerade samhället. En rimlig framtidsspaning är att insiderproblematiken följer samma utveckling. Behovet av rådgivning lär bli större för att möta gärningspersonernas ökade behov av att orientera sig i en mer komplex värld, där tillfällena till brott samtidigt blir större – för dem som har tillräckliga insikter, vill säga.

En annan form av insiderproblematik gäller försvarare i brottmål som haft affärsförbindelser med sina klienter (von Sydow 2000). Det finns misstänkta fall där sådana affärsförbindelser innefattat del av den brottslighet för vilken klienten är misstänkt. Försvararna skulle därför ha ett eget intresse av att förordnas som offentliga försvarare för att på det sättet få insyn i målet och bevaka sina egna intressen.

En ytterligare grupp av ett slags insider är revisorer i aktiebolag. Från ett insiderperspektiv kan revisorn betraktas som en kontrollfunktion som klienten – bolaget – vill utnyttja för egen vinning. Det kan även vara att ”välja” rätt konkursförvaltare för att exempelvis få beslut om lönegaranti.

En viktig framtidsfråga som är knuten till brottsutvecklingen är följaktligen att slå vakt om det reguljära samhällets integritet, och särskilt gäller det myndigheter. Det gäller att stå emot otillåten påverkan, framför allt korruption.

8.4. Staten som bankomat och nya tillfällen till brott

Särskilt organiserad brottslighet är ute efter snabba pengar. All reglering som innebär utbetalningar ligger därför i farozonen för

kriminella aktörer. Genom EU-medlemskapet blev det möjligt att begå brott mot EU:s olika stödsystem (4.7). Det gjorde det även möjligt med karusellhandeln för att genomföra momsbedrägerier (4.5). Momsbedrägerierna har fortsatt och blivit allt avancerade. Ett exempel är VoIP-fallet som handlade om företag som påstods omsätta miljardbelopp och där den från staten utbetalande momsen uppgick till 230 miljoner kronor (7.3). Till det kommer raden av bidrag och ersättningar (6.3). De stora bidragen är riktade mot företag, och det ”drar till sig bedragartyper, skickliga personer, där det oftast är upplägg från första början”, som tidigare vice chefsåklagare Lennart Gollard uttrycker det.

De omfattande målen kring Falcon Funds (6.11) och Allra (7.6) var ytterligare bevis på reformer där gärningspersonerna kunde göra goda affärer med premiepensionssystemet, till nackdel för pensionsspararna.

När kreditrestriktionerna togs bort under 1980-talet, var det inte enbart en av orsakerna till finanskrisen 1990 utan även till att den lössläppta kreditgivningen utnyttjades till brott.

Lärdomen är att reformer skapar tillfällen till brott. Mest uppenbart drabbade är reformer som innebär stora utbetalningar från det allmännas sida. En mer komplicerad operation är att sälja dyrt till det allmänna såsom med premiepensionsfonderna.

Det är svårt att tro att framtiden innebär ett stopp för reformer. Dessvärre finns en uppenbar risk för att även dessa hittills okända reformer kommer att missbrukas. Reformivern väger ofta väsentligt tyngre än att konstruera regelverk och kontrollsystem som möter riskerna för brott. Ett illustrativt exempel är premiepensionssystemet (se avsnitt 7.6). Men som diskuteras nedan är tiden kanske mogen för att lägga lite större vikt vid de brottsförebyggande aspekterna (9.6). ”Vi har den brottslighet vi förtjänar”, konstaterar Sten Lindström, före detta polischef på EBM.

Genom EU-medlemskapet blev det möjligt att begå brott mot EU:s olika stödsystem. Det gjorde det även möjligt med karusellhandeln för att genomföra momsbedrägerier. Momsbedrägerierna har fortsatt och blivit allt avancerade.

Det är svårt att tro att framtiden innebär ett stopp för reformer. Dessvärre finns en uppenbar risk för att även dessa hittills okända reformer kommer att missbrukas.

Dan Magnusson:

Även om reformer och samhällsutvecklingen skapar nya tillfällen till brott är det förmodligen en överdrift att brottsligheten är under ständig omstöpning. Det ligger i kapitalismens gener att hela tiden utnyttja vinstmöjligheter, även om de inte alltid är lagliga. Det ligger också i kapitalismens gener att den tar död på sig själv genom kortsiktiga vinster och struntar i strukturella investeringar. Därför är det nödvändigt för det kapitalistiska systemet att det finns en reglering som håller upp det ekonomiska systemet.

Foto: Mikael Gustavsen

”Det tar lång tid för att få till stånd lagstiftning, sedan anpassar sig de kriminella på två månader”, säger chefsåklagare Anna Karin Hansen och menar att gärningspersonerna är flexibla och snabbt rättar sig efter förändrade förhållanden.

Chefsåklagare Anna Karin Hansen menar att gärningspersonerna är flexibla och rättar sig snabbt efter förändrade förhållanden. ”Det tar lång tid för att få till stånd lagstiftning, sedan anpassar sig de kriminella på två månader.” I takt med att myndigheterna blir bättre och flyttar fram positionerna svarar gärningspersonerna med mer komplicerade upplägg. Till det kommer att ekobrottslingar agerar över nationsgränserna, vilket försvårar myndigheternas arbete.

Ytterligare en aspekt är att gärningspersonerna kan agera flexibelt, och som professor Per Ole Johansen påpekat, ta ledigt en tid i Spanien eller Thailand för att sedan snabbt mötas för nya upplägg. Det ska jämföras med myndigheterna, där expertgrupper kan skingras, kontrollaktioner avbrytas och myndigheter omorganiseras, vilket medför desillusionerade medarbetare och att kraften går ur ekobrottsbekämpningen.

8.5. Gå på pengarna

Nyss uttryckte Hans Åkerlund besvikelse över att inga pengar kom till rätta i det stora guldmålet (4.6). På den tiden var måttet på framgång tämligen ensidigt inriktat på fällande domar och långa fängelsestraff. I en promemoria funderade Annette von Sydow (2000), som var åklagare i det stora guldmålet, på om man med spaningsinsatser i målet kanske hade kunnat ta över 20 kg guld i beslag. När ekorevisor Henrik Lundin arbetade operativt ”tänkte vi inte ens i dessa banor” och syftar på att komma åt vinningen av brott.

I dag finns ett helt annat ekonomiskt synsätt där brottsutbyte och annan egendom med anknytning till brott ska kartläggas och sedan återbördas genom beslag, förverkande, kvarstad och betalningssäkring. I den tillgångsinriktade brottsbekämpningens arsenal ingår också skadestånd, som kompensation för ekonomisk skada till följd av brott, företagsbot och administrativa sanktioner (Brå 2014:10, Brå 2015:15, Brå 2016).

I dag finns ett helt annat ekonomiskt synsätt där brottsutbyte och annan egendom med anknytning till brott ska kartläggas och sedan återbördas genom beslag, förverkande, kvarstad och betalningssäkring.

Frågorna om att å ena sidan ta brottsutbyte i beslag och å andra sidan att motverka penningtvätt, följer olika myndighetsmässiga spår. Förmodligen har det att göra med att tillgångsinriktad brottsbekämpning har rättsväsendet i fokus (Justitiedepartementet), medan penningtvättslagsstiftningen främst berör reglerings- eller kontrollmyndigheter såsom Finansinspektionen (Finansdepartementet).

På senare tid har mycket hänt på penningtvättsområdet, inte minst skärpta kontrollsystem och det nya penningtvättsbrottet. Jämfört med hur det var 1980- och 1990-talen är facit att brottsutvecklingen börjat analyseras från ett ekonomiskt perspektiv. Främst

handlar det om att redovisa hur mycket belopp som förverkats eller på annat sätt avhänts kriminella (Brå 2014:19). Det finns dock forskare som är kritiska till regleringens effektivitet (Halliday et al. 2014).

En framtidsspaning är att det tillgångsinriktade inslaget kommer att påverka brottsutvecklingen i betydelsen att brott prioriteras – både att upptäcka, utreda och lagföra – från ett ekonomiskt perspektiv. I första hand kommer myndigheterna att snegla på de brott där det finns ”något att ta”. På ett något mer sofistikerat plan kommer hänsyn tas till brott som påverkar de ekonomiska systemens legitimitet, från skatter och välfärdsbrott till finansiell brottslighet.

En framtidsspaning är att det tillgångsinriktade inslaget kommer att påverka brottsutvecklingen i betydelsen att brott prioriteras – både att upptäcka, utreda och lagföra – från ett ekonomiskt perspektiv.

8.6. EBM och välfärden

Som tidigare påpekats spelar regelöverträdelser som drabbar marknadsekonomins funktionssätt en mindre framträdande roll i Sverige jämfört med andra länder med en tydligare marknadsorientering (se 1.2). Det var därför logiskt att EBM fick ansvaret för att utreda skattebrott mot bakgrund av skattesystemets betydelse för att upprätthålla välfärdsstaten. De finansiella brottens betydelse kunde även ses i ljuset av pensionssystemets utveckling där ”alla” är beroende av börsen för pensionsutbetalningar.

Enligt ett nytt utredningsförslag ska ett system med administrativa sanktioner införas för mindre allvarliga överträdelser av välfärdssystemen (SOU 2022:37). Ytterligare ett förslag är att EBM ska ansvara för brottsutredningarna, det vill säga de brott och överträdelser som inte hanteras genom administrativa sanktioner. Det betyder att den aktuella brottsligheten och överträdelserna flyttas över från det reguljära polis- och åklagarväsendet till dels beslutande myndigheter på välfärdsområdet (administrativa sanktioner), dels till EBM (brottsutredningar).

Från kriminalpolitiska utgångspunkter bekräftar förslaget bilden av att svensk ekobrottsbekämpning framför allt tar sikt på brott som har betydelse för välfärdsstaten. Fortfarande ligger den allmänna bedrägeribrottsligheten utanför den svenska ekobrottsdiskursen med bidragsbrotten, som i grunden är bedrägeribrott, flyttas in till de andra ekobrotten av välfärdskaraktär.

Det betyder att den aktuella brottsligheten och överträdelserna flyttas över från det reguljära polis- och åklagarväsendet till dels beslutande myndigheter på välfärdsområdet (administrativa sanktioner), dels till EBM (brottsutredningar).

9. Efter fyra årtionden av ekobrottsutveckling:

Kvarstående problem och vart är vi på väg?

Mitt intresse är som du vet att pilla med olika bolag, konton och snickra på olika lösningar och hitta lösningar i olika system, tyvärr har jag inga pengar att bara ägna mig åt att leka med sånt, så därför måste jag (tyvärr) ha en massa olika kunder för att kunna betala räkningarna ibland …

Sms, från en förundersökning. Gärningspersonen tycktes dock leva på god fot.

9.1. Ekobrott handlar om lite eller mycket pengar

Beskrivningen av utvecklingen av ekobrottsligheten speglar i hög grad konjunkturutvecklingen. Åtskilliga traditionella brott förväntas öka vid dåliga tider och hög arbetslöshet. Förklaringen ligger i kombinationen av dålig ekonomi och de sociala problem som följer i spåren av arbetslöshet. Det motsatta gäller dock för många ekobrott eftersom tillfällena till brott ökar när ekonomin blomstrar (Box m.fl. 2016 refererar till Krüger 2011).

De på sin tid omfattande skalbolagsaffärerna hade inte enbart att göra med höga skatter utan det påverkade också att det hade gått bra för företagen. Det fanns vinstmedel, pengar som sedan mer eller mindre nogräknade personer ville komma över i stället för att de gick till beskattning.

Bokföringsbrotten visar en dubbel sida genom att åtskilliga brott upptäcks när företag försätts i konkurs.

Svartarbete kan givetvis ha sin grund i att företag går dåligt och att personer har en svag ställning på arbetsmarknaden till följd av att de har avtjänat fängelsestraff eller liknande (Alalehto 1999). Men de som klarar sig bra i den vita ekonomin klarar sig också bra i den svarta (RRV 1998:29). Förklaringen ligger i att de är eftertraktade till följd av upprätthållen kompetens och att de genom den vita arbetsmarknaden får kontakter som ger möjlighet till (nya) svartjobb.

Bokföringsbrotten visar en dubbel sida genom att åtskilliga brott upptäcks när företag försätts i konkurs. Om det inte är bolag som använts som regelrätta brottsverktyg, har konkursen givetvis sin grund i dålig ekonomi. Åtskilliga av dessa brott begås i små

sårbara företag med bristande resurser och rutiner. Det är snarare dessa tillkortakommanden som förklarar den bristande bokföringsstandarden än en utpräglad brottsplan. Sofia Magnusson, tidigare analytiker på EBM, menar att brotten i ungefär hälften av EBM:s ärendestock (mängdbrottsanmälningarna) bottnade i sjukdom, dåliga affärer, bristande rutiner och underlåtenhet att lämna in årsredovisning – för att inte tala om bristande kunskaper om de aktiebolags- och straffrättsliga regelverken. Det bör dock påpekas att det inom genusforskning kommit fram resultat som tyder på att män skyller på sjukdom eftersom det inte skulle kännas bra att medge bristande kontroll över den egna verksamheten (refererad i Benson och Simpson 2015).

Det bör dock påpekas att det inom genusforskning kommit fram resultat som tyder på att män skyller på sjukdom eftersom det inte skulle kännas bra att medge bristande kontroll över den egna verksamheten.

Flera av de grova bokföringsbrott som redovisats i samband med grova svindlerier (observera att flera fall lett till frikännande dom) rörde sig på en helt annan nivå. Det handlade inte om dålig ordning och bristande kunskaper eller om att intäkter utelämnats. Snarare har den rättsliga prövningen gällt det motsatta, ekonomiska värderingar, och när i tiden intäkter skulle redovisas. Frågan gällde om redovisning och bokslut hade ”blåsts upp” för att ge en alltför positiv bild av företagens verksamhet och ställning. Det var snarare företag i uppbyggnadsskeden, under snabb expansion och med pressen att attrahera investerare som begick grova bokföringsbrott än företag som sviktade under lågkonjunkturens ok. Även på stora företag fanns exempel på ”hål i balansräkningen”. Det gällde varulager som inte fanns och lån som inte redovisats för att man ville klara sig undan konkurs.

Chefsåklagare Annette Olsson har funderat mycket på de stora målen om grovt svindleri. Hon menar att det i framtiden kommer att bli fler Prosolviafall, med eller utan frikännande brottmålsdomar (se 5.8). Förutsättningarna kommer att vara desamma, med ett stort intresse för att investera i aktier i företag med spännande framtidsprodukter. Sedan försvinner pengarna lika snabbt som de kom. Det handlar om ”rätt” marknad och ”rätt” tid, menar hon.

Förutsättningarna kommer att vara desamma, med ett stort intresse för att investera i aktier i företag med spännande framtidsprodukter. Sedan försvinner pengarna lika snabbt som de kom.

Vice överåklagare Olof Kronlund håller med. Han anser att det är fråga om en klassisk brottslighet, som tar sig olika former beroende på tidsperiod. ”Med internet kan man blåsa upp värdet. Börsnotering underlättar och ger förtroende. Nu kommer det att handla om digitalisering, sociala plattformar och appar.”

Vad Annette Olsson och Olof Kronlund beskriver är att de finansiella marknadernas kraftigt ökade i betydelse sedan ett flertal årtionden tillbaka. Svindlerifallet med Fermenta och den falska doktorshatten under 1970-talet, var en brottslighet av sin tid med ett nymornat intresse för aktiesparande och många som sprang åt fel håll (3.6). Mäklaren på dåvarande Nordbanken som spelade bort hundratals miljoner på felaktiga aktieaffärer, var också ett

Stora delar av pensionspengarna finns i dag på börsen och särskilt tydligt har det blivit med det individuella premiepensionssystemet. Foto: Fredrik Persson / TT

barn av sin tid (4.2). Intresset för aktier och andra finansiella instrument har bara ökat och därmed utvecklas även tillfällena till brott. Det gäller även att utnyttja insiderinformation.

Med mer pengar i omlopp och fler som vill vara med, påverkas brottsligheten. Internet har skapat förutsättningar för manipulation av börskurser, och ett illustrativt fall gällde de båda läkarstudenterna som intog skepnaden av en rad investerare och experter samt gjorde olika utspel och köp i syfte att påverka börskurser (6.10). Stora delar av pensionspengarna finns i dag på börsen och särskilt tydligt har det blivit med det individuella premiepensionssystemet. Fallen med Falcon Funds och Allra illustrerade hur enkelt det var att dränera pensionsspararnas pengar genom att fonderna gjorde dåliga affärer (6.11 och 7.6).

Några intervjupersoner har talat om en s-kurva. Någon kommer på ett upplägg och en tid av inlärning följer. De kriminella upplägens värld är liten och ”innovationen” smittar när fler vill testa. Brottsmäklare och servicefunktioner sprider upplägget. Sedan kommer myndigheterna i kapp och en förflyttningseffekt kan noteras.

En intressant fråga är om det centrala är att få till stånd så många fällande domar som möjligt eller om det också är av betydelse att rättegången handlar om det ”verkliga” brottet, som återspeglar den tilltalades ”verkliga” intentioner.

9.2. Färre stora mål

En intressant fråga är om det centrala är att få till stånd så många fällande domar som möjligt eller om det också är av betydelse att rättegången handlar om det ”verkliga” brottet, som återspeglar den tilltalades ”verkliga” intentioner. En synpunkt är att en utveckling mot formella brister kan leda till att ekobrotten uppfattas som mindre allvarliga jämfört med traditionell brottslighet, där de faktiska omständigheterna kring gärningarna talar ett tydligare språk än för ekobrott.

Det finns en farhåga för att ekobrottsbekämpningen går från stora härvor med dramatiska övertoner till begränsade brottmål kring teknikaliteter. Åklagarna har haft svårt att styrka brott i uppmärksammade grova svindlerimål såsom HQ Bank och Prosolviafallet.

Diskussionen om vad som håller i rätten belyser två grundläggande aspekter av ekobrott. Den ena är att de påstådda brottsliga gärningarna ligger nära ett fullt legalt agerande (när ska intäkter redovisas, vilka är tillgångarnas korrekta värden?). Den andra är att brotten har begåtts i ”riktiga” företag, med högstatuspersoner i ledningen. Vi vänder åter till en EBM-promemoria om utvärderingen av Prosolvia och Ericsson (2009, s. 3):

Det är en generell svaghet hos ekoåklagare att man inte riktigt inser hur mycket bevisning som krävs för att oegentligheter ska anses styrkta i etablerade och seriösa verksamheter. I de flesta ekomål brukar det vara fråga om verksamheter som är helt oseriösa eller i vart fall har betydande sådana inslag. För ifrågasatta förfaranden i sådana verksamheter finns det en sorts presumtion för att agerandet också är brottsligt. (…) När det gäller åtal som avser i grunden seriösa verksamheter tror jag vidare att ekoåklagarna ofta överskattar värdet av den egna bevisningen och samtidigt underskattar värdet av den bevisning som de tilltalade som regel alltid tar fram i den typen av ekomål.

Mot denna utmaning är inte en djärv gissning att större försiktighet kommer att iakttas i framtiden; de begränsade resurserna sprids i högre grad ut på ärenden med en större bedömd framgångsfaktor i stället för att samlas mot de riktigt stora målen. Det gäller framför allt mål med kombinationen grovt bokföringsbrott och grovt svindleri, eller ”juridikens formel 1”, som en intervjuperson uttryckte det och citerade en försvarsadvokat.

I vissa situationer går det till följd av medial uppmärksamhet inte att undvika att ge sig i kast med brott i den högre skolan, och då leder riskminimeringsstrategin till att målen snarare kommer att gälla begränsade delar av en större brottsplan, ofta av en mer teknisk natur än brottslig skuld, exempel att åtalen gäller grov urkundsförfalskning och grovt osant intygande. Denna hypotes motsägs dock av att EBM 2016 väckte åtal mot tre före detta styrelseledamöter i Saab Automobile för bland annat grovt svindleri. Åklagaren gjorde gällande att företrädarna för Saab vilselett olika intressenter om bolagets ekonomi. Exempelvis skulle några betalningsproblem inte ha funnits trots 695 miljoner kronor i förfallna leverantörsfakturor till 905 olika leverantörer (Johansson och Arbman Hansing 2016). Åtal väcktes även mot bolagets revisorer.

Det finns en farhåga för att ekobrottsbekämpningen går från stora härvor med dramatiska övertoner till begränsade brottmål kring teknikaliteter.

I vissa situationer går det till följd av medial uppmärksamhet inte att undvika att ge sig i kast med brott i den högre skolan.

Inte heller denna gång gick det vägen för EBM i ett stort svindlerimål. Samtliga tre åtalade friades av Vänersborgs tingsrätt (Gustafsson 2017). Medan Saabs tidigare vd och chefsjurist kunde pusta ut väntade ytterligare en omgång i hovrätten för den tredje åtalade. Även han friades och slutresultatet blev att ingen dömdes för påstådda ekobrott, inte heller revisorerna.

EBM:s åklagare har dock inte gett upp utan har 2022 åtalat Swedbanks tidigare vd för bland annat grovt svindleri (efter frikännande dom i tingsrätten har EBM:s åklagare överklagat till hovrätten). Till det kommer fällande domar om finansiell brottslighet. Det motsäger ytterligare hypotesen om att myndigheten skulle bli mer och mer återhållsam med de ”stora” målen.

Ekobrott omsätter mycket stora belopp, men åtskilliga brott upptäcks aldrig i de kontrollsystem som finns.

9.3. Det handlar om mycket pengar

Ekobrott omsätter mycket stora belopp, men åtskilliga brott upptäcks aldrig i de kontrollsystem som finns (Korsell 2003). En stor del av EBM:s ärendestock består därför av tämligen triviala brott som ligger långt från föreställningarna om ekonomisk brottslighet. Ett skäl vid sidan av de stora mörkertalen, är att EBM:s instruktion framför allt är en uppräkning av brottsstadganden och inte de kriminalpolitiska fenomenbeskrivningar som tidigare generationer av ekobrottsstrateger utgick från (4.11). Som påpekats tenderar en sådan övergång till att definiera ekobrott efter brottsstadganden att fånga in mindre allvarlig brottslighet.

Särskilt tydligt är det med bokföringsbrotten, som samtliga hanteras av Ekobrottsmyndigheten enligt dess instruktion. I fråga om skattebrotten är de något mer kvalificerade i den meningen att stora mängder som i realiteten är skattebrott hanteras genom administrativa sanktioner. Det är Skatteverket som fattar beslut om skattetillägg, och sedan förbudet mot dubbelbestraffning började tillämpas blir det inte aktuellt med ett straffrättsligt förfarande om skattetillägg har meddelats.

I en uppgörelse med amerikanska myndigheter betalade Telia böter på 7,7 miljarder kronor efter att mutat dottern till dåvarande presidenten i Uzbekistan.
Foto: Jessica Gow/TT

Redan när EBM bildades undantogs korruptionsbrottsligheten som, med koppling till näringsverksamhet, både är fråga om mycket allvarlig brottslighet och samtidigt kan handla om mycket stora belopp. Det är förvånande eftersom det är få länder i samma storlek som har så stora och många internationellt verksamma företag som Sverige.

En rad avslöjanden bekräftar bilden av att svenska företag varit inblandade i allvarlig korruption. I en uppgörelse med amerikanska myndigheter betalade Telia böter på 7,7 miljarder kronor efter att ha mutat dottern till dåvarande presidenten i Uzbekistan (IMM 2021).

Telekomkoncernen Ericsson har varit inblandad i en rad mutaffärer. Senast betalade Ericsson 10,6 miljarder kronor i skadestånd till amerikanska myndigheter efter mutor i Kina. Aktuellt nu var mutor till terrororganisationen IS i Irak. Även Saabs försvarsindustriella gren har figurerat i korruptionssammanhang i Sydafrika.

Även en rad olagliga karteller har avslöjats, som stora företag varit inblandade i och som lett till att administrativa sanktioner på miljardbelopp har betalats ut till myndigheter i Sverige och utomlands (se 5.6).

9.4. Mångsysslare i brott: Ekobrott och organiserad brottslighet

Pensionerade kriminalkommissarien Hans Åkerlund menar att ”tidigare var man rånare, ekobrottsling eller narkotikabrottsling. Man höll sig inom sitt skrå. Nu jobbar man med allt.” Tidigare agerade inte ekobrottslingar tillsammans med andra. De var företagare, och begick brotten på egen hand. Ofta var det bara en misstänkt. I dag är det mycket samarbete mellan gärningspersoner, organisationsgraden har ökat och ett enda ärende kan ha tjugo misstänkta. Gärningspersonerna har sällan överblick över hela operationen, utan kan sin del. Målvakter, bulvaner och möjliggörare är viktiga (EBM 2013). Det finns en uppenbar förmåga till att se nya möjligheter.

Pensionerade kriminalkommissarien Hans Åkerlund menar att ”tidigare var man rånare, ekobrottsling eller narkotikabrottsling. Man höll sig inom sitt skrå. Nu jobbar man med allt.”

De nyss beskrivna brotten mot välfärdssystemen kan ses som en förhållandevis ny brottsarena. Företag kommer in i bilden och används i ökande grad för olika brottsupplägg. Bransch spelar inte så stor roll som tidigare utan valet handlar mer om gärningspersonernas bakgrund och kunnande samt, inte minst, var det finns pengar att hämta genom brott. För några år sedan var gärningspersonernas ”kassakor” att utnyttja flyktingkrisen med hem för vård eller boende (HVB-hem) för ensamkommande flyktingbarn. ”Det är långt från bygg, städ och taxi”, konstaterar Sofia Magnusson, och tillägger: ”De är skickliga omvärldsbevakare.”

Som tidigare nämnts beskrev pensionerade kriminalinspektör Lars Hammar hur gränsen mellan ekonomisk och organiserad brottslighet i vissa fall var florstunn redan under 1970-talet. Det ledde till blandbrottslighet, och EBM har vid upprepade tillfällen påtalat att den har ökat (EBM 2004:1, EBM 2013, EBM 2021). Storskaligt svartarbete är i hög grad organiserat och personer med våldskapital finns med i bilden vid sidan av traditionella ekobrottslingar med mer kameral inriktning. Samma sak gäller med de omfattande välfärdsbrotten. Till och med insiderbrott uppges ha kopplingar till organiserad brottslighet.

Kriminalinspektör Lars Rosander, EBM, är inne på samma spår och omtalar att blandbrottslighet även förekommer i anslutning till socialt accepterade företagare och personer med tydlig koppling till organiserad brottslighet. Han har exempel på företagare som varit politiskt engagerade, haft styrelseposter i en bank och ordförandeposter i etablerade idrottsföreningar. Det är en trend som han inte sett tidigare.

Frågan är vad som är gammalt och vad som är nytt. Det är möjligt att uppdelningen mellan ekonomisk och organiserad brottslighet gjorts för skarp, även om idealtyperna ligger långt ifrån varandra

Frågan är vad som är gammalt och vad som är nytt. Det är möjligt att uppdelningen mellan ekonomisk och organiserad brottslighet gjorts för skarp, även om idealtyperna ligger långt ifrån varandra: företagaren med konventionell livsstil som ändå begår brott i verksamheten kontra personen med kriminell livsstil utanför företagssektorn. Även om personer med kriminell livsstil i ökande utsträckning tycks använda företag i brottslig verksamhet. Ett sätt att uttrycka denna distinktion är att som Rolf Åbjörnsson skilja mellan ”etablissemanget” och ”rövarna”. Det finns dock forskare som alltid varit skeptiska till att dra en skiljelinje mellan ekonomisk och organiserad brottslighet (Ruggiero 1996).

Gråzonerna har alltid funnits och förmodligen blir de bredare, särskilt som företag är centrala för en rad brottsupplägg av bedrägerikaraktär. Sofia Magnusson menar också att det är lättare att driva företag i dag än tidigare. Det kostar lite att registrera ett företag eller köpa ett redan färdigregistrerat. På nätet finns mycket information. Tröskeln har sänkts när det gäller att gå in för ekobrott.

Förre chefsåklagare Kent Madstedt är inne på spåret att det borde vara dags att överge indelningen i ekonomisk brottslighet och organiserad brottslighet. Han menar att utgångspunkten i stället bör vara förekommande brottsliga tillvägagångssätt och deras effekter för individer (brottsoffer), samhällsekonomin och samhällets intressen i övrigt.

Det är anmärkningsvärt att några av de branscher som sedan decennier har stora problem med ekonomisk brottslighet samtidigt i stor omfattning har den offentliga sektorn som kund och beställare.

9.5. Offentlig upphandling borde få slut på svartarbetet

Det är anmärkningsvärt att några av de branscher som sedan decennier har stora problem med ekonomisk brottslighet samtidigt i stor omfattning har den offentliga sektorn som kund och beställare. Det gäller bygg och anläggning, städning av lokaler och delar av yrkestrafiken, framför allt färdtjänst. Återkommande skandaler har avslöjat hur svart arbete utförs på både skattekontor och polisstationer. Det var inte länge sedan det avslöjades att en kvinna med utvisningsbeslut skulle städa statsministerns bostad. ”Kriminella bolag letar sig in i både privata och offentliga upphandlingar och mjölkar staten på närmare hundra miljarder kronor”, skrev Dagens Arbetes arbetsmiljöreporter Elinor Torp (2022).

Olika modeller har tagits fram genom åren för att göra den offentliga upphandlingen säkrare. Ett problem har varit den prispress som kan bli resultatet av upphandlingssystemet samtidigt som oegentligheterna ofta döljs hos anlitade underentreprenörer. Det får anses vara angeläget att sammanställa raden av försök att öka säkerheten i offentlig upphandling och utveckla fungerande rutiner. Stora Branschgruppen, ett samarbetsorgan mellan myndigheter och näringslivets organisationer samt fackförbund, har vid olika tillfällen haft olika utbildningsinsatser som riktats mot offentliga upphandlare. Även Skatteverket, EBM och Konkurrensverket har denna typ av brottsförebyggande informationsmaterial. EBM arbetar även riktat och fokuserat mot offentlig upphandling som ett verktyg att förebygga ekonomisk brottslighet.

Det får anses vara angeläget att sammanställa raden av försök att öka säkerheten i offentlig upphandling och utveckla fungerande rutiner.

9.6. Ökat förebyggande fokus och självreglering inom näringslivet

Vi kommer ha uppnått just detta [samarbete], eller vara på god väg, eftersom det är den enda möjligheten att försöka möta utvecklingen jag beskriver.

Polis som bland annat betonat vikten av ett närmare samarbete med näringslivet.

Det finns två faktorer som talar för att det brottsförebyggande perspektivet kommer att få större betydelse, i kombination med en kraftsamlande brottsbekämpning. Förre chefsåklagaren Kent Madstedt, EBM, utvecklar den första faktorn: Ekobrotten genererar svindlande summor och mörkertalet är ohyggligt mycket större än vad myndigheterna kan åtgärda. Bara fragment av dessa gigantiska belopp rår rättsväsendet på. Den preventiva effekten fungerar därför inte på ett generellt plan. Däremot har det en preventiv effekt om myndigheterna kraftsamlar mot en viss bransch eller viss företeelse. Här skiljer sig ekobrotten från annan brottslighet, där ekobrottslingarna är mer kalkylerande.

Ekobrotten genererar svindlande summor och mörkertalet är ohyggligt mycket större än vad myndigheterna kan åtgärda. Bara fragment av dessa gigantiska belopp rår rättsväsendet på.

Den andra faktorn handlar om välfärdsstatens framtid. Sverige står inför stora utmaningar: en åldrande och vårdkrävande befolkningsutveckling, klimatförändringar som ställer krav på samhälleliga investeringar, i vart fall kortsiktigt ekonomiskt kännbara flyktingströmmar och en osäkrare omvärld med behov av satsningar på totalförsvaret, för att nämna några. Det kommer att ställa krav på att minska det ekonomiska läckaget och säkerställa ekonomins funktionssätt.

Mot den bakgrunden, och eftersom traditionell brottsbekämpning har sina begränsningar, återstår att i högre grad dels brottsäkra regleringar och system, dels stödja näringslivet i dess utveckling av självreglering.

Mot den bakgrunden, och eftersom traditionell brottsbekämpning har sina begränsningar, återstår att i högre grad dels brottsäkra regleringar och system, dels stödja näringslivet i dess utveckling av självreglering.

I fråga om brottsäkra regleringar och system är utgångsläget i Sverige förhållandevis gott genom kommittéväsendet och remissförfarandet. Det betyder att ny och ändrad lagstiftning på ett allmänt plan får en omfattande och allsidig belysning. De konsekvensanalyser som statliga utredningar ska genomföra enligt kommittéförordningen (1998:1474) tar sikte på förslagens inverkan på brottsligheten och det brottsförebyggande arbetet samt en rad andra politiskt gångbara frågor såsom sysselsättning, jämställdhet, integration och småföretagande. Det är inte svårt att förstå att utredningar som arbetar under tidspress som regel tar förhållandevis lätt på dessa analyser och riktar in sig på de mest relevanta för förslagen, framför allt vad förslagen innebär för kostnader. Undantag finns, men den allmänna bilden är dock att konsekvensanalyser för brottsligheten och det brottsförebyggande arbetet ofta är knapphändiga. En brist är att utredningarna saknar en metodik för att göra analyser av på vilket sätt ett lagförslag eller en organisationsförändring kan påverka brottsligheten.

Gång på gång har regeringen betonat vikten av att uppmuntra näringslivet till egenåtgärder och till att upprätta en dialog med näringslivet och arbetslivets organisationer. Det började med riktlinjepropositionen på 1980-talet, togs upp genom advokaten Claes Beyers uppdrag under 1990-talets samlade åtgärder och fick sin final med Förtroendekommissionen och Svensk kod för bolagsstyrning. Sedan dess har koden utvecklats och tagit fasta på bland annat hållbarhetsfrågor och att bedöma risker.

Intrycket är dock att det återstår mycket att göra för att värdesätta och uppmuntra näringslivets självreglering.

Intrycket är dock att det återstår mycket att göra för att värdesätta och uppmuntra näringslivets självreglering. En första åtgärd vore att kartlägga det som faktiskt skett inom näringslivet, för att sedan kunna gå vidare.

Frågan är om det förebyggande inslaget mot vilseledande bör breddas. Det handlar om att på olika sätt slå vakt om olika intyg och andra handlingars autenticitet, från läkarintyg till id-handlingar av olika slag (Brå 2015:8, Brå 2016:9). Likaså handlar det om att årsbokslut och registeruppgifter visar korrekta uppgifter. Vad som beskrivs är ett slags infrastruktur som har stor betydelse för samhället eftersom det utgör grunden för olika beslut och åtgärder, från myndigheter till investerare. Det gäller därför att i framtiden hitta lösningar som gör att denna infrastruktur blir säkrare.

9.7. Det lokala ekobrottsförebyggande arbetet

Från politiskt håll har det ekobrottsförebyggande arbetet ansetts vara viktigt. I 2004 års handlingsplan mot den ekonomiska brottsligheten hade det ekobrottsförebyggande arbetet till och med en egen rubrik (skr. 2003/04:178). Regeringen hyste stort hopp om en utvecklad dialog med näringslivet, inte minst inspirerad av det partnerskap mellan myndigheter och näringsliv som pågick inom ramen för ett EU-initiativ.

De som är närmast brotten har störst förutsättningar för att förebygga brott

Företag, kreditgivare, kunder, branschorganisationer, fackföreningar samt kontroll- och servicemyndigheter kan organiserat eller enskilt förebygga ekonomisk brottslighet på ett mer direkt sätt än de brottsbekämpande myndigheterna har möjlighet och befogenheter att göra. Att stimulera ett sådant förebyggande arbete är inte bara en uppgift för myndigheterna utan också en högt prioriterad fråga för regeringen i det fortsatta arbetet.

Regeringens handlingsplan 2004 mot den ekonomiska brottsligheten (skr. 2003/04:178, s. 33).

Återkommande hade regeringen betonat samordningen mot den ekonomiska brottsligheten genom Ekorådet på central nivå, och på regional nivå de regionala samverkansorganen mot ekonomisk brottslighet (SAMEB). Under 2000-talets första årtionden gick dock luften ur Ekorådets arbete och som tidigare nämnts tappade även de regionala samverkansorganen mark i takt med att myndigheterna regionaliserades.

Regeringen såg en ekobrottsförebyggande potential i de lokala brottsförebyggande råden som hade etablerats inom kommunerna. Dessa var inriktade på traditionell brottslighet och trygghetsfrågor där olika samhällsfunktioner såsom polis, skola, näringsliv och föreningar samverkade. Dessa lokala brottsförebyggande råd hade vuxit kraftigt i antal och räknas till nästan lika många som landets kommuner.

I 2004 års handlingsplan hade regeringen, vid sidan av det centrala och regionala perspektivet, betonat vikten av att berörda myndig-

Regeringen såg en ekobrottsförebyggande potential i de lokala brottsförebyggande råden som hade etablerats inom kommunerna.

heter och de lokala brottsförebyggande råden tillsammans utvecklade det lokala ekobrottsförebyggande arbetet. Argumentet var att ekonomisk brottslighet, liksom annan brottslighet, ofta hade en lokal dimension. Regeringen menade dock att det på lokal nivå egentligen enbart förekom myndighetskontroll, exempelvis den kommunala kontrollen av serveringstillstånd och samordnade kontrollaktioner mot fusk i taxibranschen.

Regeringen erinrade om att det på central nivå hade tagit kontakter mellan EBM och näringslivets och fackföreningsrörelsens organisationer, bland annat på yrkestrafikens område. Det borde därför ha funnits goda förutsättningar för att utveckla även det ekobrottsförebyggande arbetet på lokal nivå. Det borde ske i samverkan mellan EBM, Brå, de lokala brottsförebyggande råden och det lokala näringslivets organisationer såsom företagarföreningar, handelskammare och fackföreningar, menade regeringen.

Snart tjugo år senare kan konstateras att det lokala ekobrottsförebyggande arbetet aldrig kommit igång, även om vissa försök gjordes för ett femtontal år sedan.

Snart tjugo år senare kan konstateras att det lokala ekobrottsförebyggande arbetet aldrig kommit igång, även om vissa försök gjordes för ett femtontal år sedan. Däremot har förutsättningarna ökat för att utveckla det lokala arbetet. Kommunerna har fått ett större ansvar för tillstånd av och kontroll över försäljningen av tobaksvaror, efter mönster från serveringstillstånden av alkohol. Kunskapen har ökat om den organiserade brottslighetens lokala dimension, vilken till viss del överbryggar ekobrott.

Regeringen har nu tagit initiativ till att kommunerna fått ett lagstadgat ansvar för att förebygga brott (SOU 2021:49). EBM har i ett remissyttrande (2021-11-01, EBM202 l -520) riktat kritik mot betänkandet eftersom förslagen knappast hade bäring på ekobrott. Myndigheten bedömde att utredningens förslag sannolikt inte kommer att leda till att kommunerna börjar arbeta mot ekonomisk brottslighet i större utsträckning än de gör i dag. Skälet var att utredningen inte definierat vad som avses med brottsförebyggande arbete, att det i förslagen gavs ett stort utrymme åt kommunerna att själva utforma det brottsförebyggande arbetet och att det saknades tradition av att arbeta mot ekonomisk brottslighet inom ramen för kommunens brottsförebyggande arbete. EBM var även tveksam till att den typiskt sett dolda ekobrottsligheten skulle framträda i de lägesbilder som avsågs ligga till grund för det kommunala brottsförebyggande arbetet.

Däremot lyfte EBM fram kommunernas potential att till följd av lokal kännedom och närvaro kunna upptäcka och agera på brottslighet i ett tidigt skede.

Ur EBM:s remissyttrande över kommunernas brottsförebyggande ansvar

Genom sin lokala kännedom och närvaro har kommunen möjlighet att upptäcka exempelvis skattebrott via illegal tobaksförsäljning i butiker och på vattenpipskaféer, illegal uthyrning av fastigheter och oregistrerad näringsverksamhet. Vidare har kommunen möjlighet att upptäcka ekonomisk brottslighet vid sina olika övriga kontroller av t.ex. livsmedelshantering och alkoholtillstånd. Andra typer av kontroller kan gälla besök hos privata utförare av välfärdstjänster eller kontroller av hur kommunens fastigheter används. Kommunen har också möjlighet att förhindra egna och andras felaktiga utbetalningar från välfärdssystemet. Kommunen kan bl. a. verka för att beivra bidragsbrott genom kunskap om folkbokföringsadresser och motverka att föreningsbidrag utbetalas på felaktiga grunder genom sin lokala kunskap om föreningar. Genom att ställa krav i upphandlingar kan kommunen också styra vilka kommunen gör affärer med och vilka som får utföra tjänster på uppdrag åt kommunen.

Med andra ord återstår det att se om kommunerna till följd av reformen har förmåga att utnyttja sin egen ekobrottsförebyggande potential.

9.8. Utan spaning ingen aning

Det har inte varit något fel på myndigheternas ambitioner att komma åt den ekonomiska brottsligheten, men det har aldrig velat sig riktigt. Tid och krafter har gått åt för att utreda brott som anmäls av skattemyndigheterna, konkursförvaltare och andra. Den dolda brottsligheten har förblivit dold och det har inte funnits förutsättningar för att på ett tidigt stadium identifiera nya hot.

Det var förre riksåklagaren och rikspolischefen Holger Romander som för tjugo år sedan såg tillbaka på arbetet mot ekonomisk brottslighet (Romander 2000, s. 48). Hans bedömning har till stor del delats av EBM (2019) som för några år sedan konstaterade att ekobrott var ett väsentligt större samhällsproblem än vad brottsstatistiken visade. EBM upplyste om att de anmälda brotten främst var ett resultat av Skatteverkets kontroller och konkursförvaltarnas utredningar. En liten andel av ärendena initierades av EBM självt. Myndigheten menade att ”det finns en stor potential att förbättra samhällets möjligheter att upptäcka ekonomisk brottslighet i ett tidigare skede”.

Det var förre riksåklagaren och rikspolischefen Holger Romander som för tjugo år sedan såg tillbaka på arbetet mot ekonomisk brottslighet. Hans bedömning har till stor del delats av EBM som konstaterade att ekobrott var ett väsentligt större samhällsproblem än vad brottsstatistiken visade.
Foto: Hans T Dahlskog / TT

Holger Romander och EBM satte fingret på ett problem som AMOB-utredningen 1977 hade varit inne på. Som tidigare redovisat gjorde AMOB-utredningen bedömningen att den organiserade och ekonomiska brottsligheten var svårupptäckt och svårutredd. Det fanns därför ett stort behov av att sätta in stora spanings- och utredningsresurser. Regeringen menade att den rena utredningsverksamheten hade haft en sådan omfattning att det hade varit svårt att bereda utrymme för en aktiv spaningsverksamhet, något som regeringen ansåg vara en av de viktigaste uppgifterna i arbetet mot den ekonomiska brottsligheten (prop. 1984/85:32). En särskild utredning – SPANEK – fördjupade AMOB-utredningens syn på behovet av särskilda spaningsinsatser mot den ekonomiska brottsligheten (SPANEK 1979). Senare tids reformer för att motverka ekobrott tog mycket liten hänsyn till de klarsynta tankar som kännetecknade AMOB och SPANEK (Korsell 2000).

Brotten äger ofta rum i miljöer till vilka myndigheterna sällan har tillträde. Det är stor skillnad mot åtskilliga traditionella brott.

Brotten äger ofta rum i miljöer till vilka myndigheterna sällan har tillträde. Det är stor skillnad mot åtskilliga traditionella brott. Eftersom det är svårt att upptäcka ekobrotten till följd av den miljö i vilken de begås, kommer i grunden straffrättsliga kontrollsystem att ha svårt att vara framgångsrika. Bristande kontroll medför att upptäcktsrisken är liten. Dessutom kan brotten vara komplexa och därför svåra att utreda för arbetstyngda myndigheter. Reglering, kontroll och brottsbekämpning skulle därför inte till fullo vara anpassade till brottslighetens särskilda kännetecken, såsom att gärningarna är svåra att skilja från lagligt beteende.

Shapiro (1984:8) beskrev ekobrotten på följande klarsynt poetiska sätt:

[W]hite-collar […] criminals […] has perfected the modus operandi of pedestrian property crime. They have learned to rob without force or violence, to steal without break-in or trespass. They need not beat their victims senseless or threaten them. Rather, they convince their victims that, if entrusted with money and property, they can protect, enhance, or increase their victims' assets. They replace force with fraud, robbery with deception. Instead of refining mechanical technology to break into secured building, they develop social technology to become insiders in the organization. They replace trespass with trust, burglary with self-dealing.

Samverkan och underrättelseverksamhet

EBM kan sägas ha varit fånge i vilka brott som framför allt Skatteverket och konkursförvaltarna upptäcker och anmäler. Som nämnts påverkas vilka brott Skatteverket upptäcker av de kontrollresurser som sätts in och mot vad. Konkursförvaltarnas kontroll inskränks av förklarliga skäl till enbart konkursdrabbade företag. Men även ganska förslagna gärningspersoner hamnar under konkursförvaltarnas lupp, menar ekorevisor Anna Ericsson vid EBM i Stockholm.

EBM kan sägas ha varit fånge i vilka brott som framför allt Skatteverket och konkursförvaltarna upptäcker och anmäler.

Bristen som det innebär att vara beroende av hur kontrollfunktionerna arbetar, har statsmakterna försökt kompensera för på olika sätt. Både EBM och skattebrottsenheterna har numera egna underrättelseverksamheter. Det möjliggör ett visst inflöde av brott som annars inte hade upptäckts. Olika samverkansformer och regionala underrättelsecentrum (RUC) är ytterligare en kanal.

Tony Jacobsson är utredare på EBM i Linköping och har en bakgrund hos skattebrottsenheten. Han anser att polisen blivit bättre på att hämta in ekobrottsinformation. En möjlighet till förbättringar är att utredare tar kontakt med underrättelsepersonal och tvärtom. På det sättet kan fler brott upptäckas, men det krävs kontakter och energi. En outnyttjad potential utgörs av överskottsinformation i EBM:s egna utredningar. ”Vid grövre brottslighet finns det nästan alltid förgreningar. I den enskilda utredningen är det begripligt, men sett till helheten är det mycket som lämnas outrett.” För att understryka hur mycket överskottsinformation det finns som det vore möjligt att arbeta vidare med, menar han att EBM ”skulle kunna göda sig själv med ärenden”.

Slutsatsen är därför att större vikt bör läggas vid att upptäcka ekobrotten. Inte minst innehåller EBM:s egna ärenden ”överskottsinformation” som ger grund för spaning och utredning.

9.9. Vart tog konkurserna vägen?

En rad studier som Box m.fl. (2016) refererar till, visar att det bakom en mycket hög andel konkurser föreligger brott, i 30–90 procent av fallen, beroende på land och undersökning. Det är en iakttagelse som EBM:s ekoåklagare och ekopoliser i hög grad är medvetna om. Som tidigare nämnts är det också en fråga som professor Dan Magnusson tidigt förde fram i undersökningar på Brå. Ändå ser intervjupersonerna förhållandevis få brott mot borgenärer (oredlighet och vårdslöshet mot borgenärer och otillbörligt gynnande av borgenärer). Till brott mot borgenärer räknas inte här bokföringsbrott. Det totala antalet anmälningar ligger dock ganska högt, omkring 400 om året, men antalet domar eller strafföreläggande uppgår enbart till ett tiotal om året.

Bakom en mycket hög andel konkurser föreligger brott, i 30–90 procent av fallen, beroende på land och undersökning.

Det finns flera tänkbara förklaringar till det låga antalet lagföringar. Många gånger saknar konkursförvaltarna möjligheter att tränga tillräckligt djupt i brottsmisstankarna, vilket bör vara en försvårande faktor för polis och åklagare efter brottsanmälan. Det taxesystem med schablonersättning som arvoderar konkursförvaltarna brukar anges som en källa till att deras utredningar hålls inom fasta ramar och sällan medger utrymme för grundligare undersökningar, vilket även påpekats av ekorevisor Anna Ericsson vid EBM i Stockholm (jfr Korsell 2003). Konkursförvaltarna saknar som regel även de utredningsresurser som krävs för att exempelvis spåra vart egendom tagit vägen.

Den erfarne konkursförvaltaren Rolf Åbjörnsson har argumenterat för att konkursförvaltarna ska få utvidgade uppgifter och bli ett tydligare stöd i brottsutredningar. Hindret har varit bristande resurser.

Den erfarne konkursförvaltaren Rolf Åbjörnsson har argumenterat för att konkursförvaltarna ska få utvidgade uppgifter och bli ett tydligare stöd i brottsutredningar (Åbjörnsson 2016). Hindret har varit bristande resurser. Han menar att man i konkurrens mellan offentlig och privat verksamhet ofta pekar på höga kostnader inom den privata sektorn. Till skillnad mot myndigheternas arbete debiteras konkursförvaltarnas arvode på vanligt sätt och därmed blir kostnaderna synliga. Han pekar på en undersökning där Kronofogdens arbete med skuldsanering inte var billigare än kostnaderna för advokater som gode man.

En tillkommande komplikation för åklagarna vid oredlighetsbrottet är att det är svårt att visa när det aktuella företaget hamnat på obestånd. Den samlade effekten blir att åklagarna ofta nöjer sig med att yrka ansvar för grovt bokföringsbrott och näringsförbud, ibland även för skattebrott. Det är således olika hinder för konkursförvaltare, polis och åklagare som gör att brotten mot borgenärer selekteras bort.

Exemplet med de få lagförda brotten mot borgenärer, liksom den nyss beskrivna tveksamheten inför svindleribrotten, illustrerar ett ledord inom dagens ekobrottsbekämpning: snabbare genomströmning.

Exemplet med de få lagförda brotten mot borgenärer, liksom den nyss beskrivna tveksamheten inför svindleribrotten, illustrerar ett ledord inom dagens ekobrottsbekämpning: snabbare genomströmning. Pensionerade chefsåklagaren Kent Madstedt, EBM, förklarar att det är bättre att gärningspersonerna ”blir straffade för något, och det relativt snabbt”. Att försöka bevisa exempelvis ett oredlighetsbrott blir ofta för krångligt, och en sådan utredning ”äter upp flera bokföringsbrott”. Han talar om en ”överlevnadsstrategi” för att hantera trycket från anmälningar som kommer in. Det gäller att välja bort.

En tydlig illustration av behovet hos myndigheter att hålla näsan ovanför vattenytan, var det avarbetningsprojekt som genomfördes på Polismyndighetens ekorotlar under mitten av 1990-talet. På kort tid halverades antalet balanserade ekobrottsärenden från 10 239 till 5 548 (EBM 1998). Ungefär hälften av det minskade

antalet ärenden skedde genom avskrivning. För Stockholms del var det över 70 procent som skrevs av. Det var också i Stockholm som de största balanserna fanns.

Risken med att inte ta itu med konkursbrottsligheten är att den bara kommer att fortsätta, eller som en intervjuperson yttrade vid en framtidsspaning: ”Dominerande kommer vara ’konkursryttare’ som ostraffat går från bolag till bolag och lämnar skatter, leverantörsfakturor och arbetstagare på målvakter samtidigt som man konkurrerar ut seriösa företagare.”

9.10. Hur gör vi med miljöbrotten?

”Världen kommer nog inte att gå under på grund av bokföringsbrott, men kanske av miljöbrott.” Det var kommissarie Henrik Forssblads kommentar till Upsala Nya Tidning när han tillsammans med några andra miljöbrottsutredare började sin tjänst på polisens ekorotel (Forssblad 2016).

Som tidigare nämnts sågs miljöbrotten som en naturlig del av ekobrotten och höll på att tas med i det nybildade EBM:s brottskatalog (5.2). Det går naturligtvis att argumentera för att miljöbrott bör sorteras in under ekobrotten. Till övervägande del begås miljöbrotten av företag. Logiken är ofta densamma som för åtskilliga andra ekobrott, att man vill minska kostnaderna i verksamheten. Avfallshantering, miljökontroll och reningsanläggningar kostar pengar. En underrättelsehandläggare vid EBM i Linköping pekar på att företag måste sortera och betala för att bli av med exempelvis byggavfall. Oseriösa entreprenörer kan erbjuda konkurrenskraftiga priser genom att bryta mot miljölagstiftningen. Om företaget som inte hanterat avfallet på rätt sätt sedan går i konkurs, riskerar kommunen att få stå för notan.

Bristande resurser och kompetens kan även vara grunden för miljöbrott liksom för andra ekobrott. En annan likhet, sett tillbaka i tiden, var att både ekobrott och miljöbrott missköttes av polis- och åklagarväsendet (Forssblad 2016). En förklaring var att traditionella brott med tydliga brottsoffer ofta fick företräde och såväl ekobrott som miljöbrott prioriterades ner. Både ekobrott och miljöbrott ställer krav på hög kompetens och samverkan med andra myndigheter. En skillnad är dock att miljöbrotten förutsätter naturvetenskaplig kompetens och mer samverkan med andra myndigheter än som involveras vid traditionella ekobrott.

”Världen kommer nog inte att gå under på grund av bokföringsbrott, men kanske av miljöbrott.” Det var kommissarie Henrik Forssblads kommentar till Upsala Nya Tidning när han tillsammans med några andra miljöbrottsutredare började sin tjänst på polisens ekorotel.

Foto: Polisen

Logiken vid miljöbrott är ofta densamma som för åtskilliga andra ekobrott: att man vill minska kostnaderna i verksamheten. Avfallshantering, miljökontroll och reningsanläggningar kostar pengar.

I rapporten från regeringens ekobrottsberedning ”Effektivare ekobrottsbekämpning” (Ds 1996:1) sammanfattades de problem som präglade ekobrottsbekämpningen innan bildandet av Ekobrottsmyndigheten. En splittrad myndighetsstruktur, brist på samlad överblick, myndigheter som drar åt olika håll och som gör olika prioriteringar samt en invecklad samarbetsväv är rubriker i avsnittet ”Problembild”. Beskrivningen skulle väl kunna beskriva miljöbrottshanteringens problem i dag. Den nuvarande regionaliseringen av miljöbrotten, i kombination med inrättandet av den föreslagna nationella resursen skulle, som jag ser det, lösa merparten av de problem och utmaningar som miljöbrottsbekämpningen står inför. På samma sätt som införandet av en mer sammanhållen resurs på ekobrottsbekämpningens område löste många av de problem som på sin tid präglade det området.

Henrik Forssblad (2016, s. 210), kommissarie, ansvarig för miljö- och arbetsmiljöbrott, Polisregion Mitt.

Om vissa av ekobrotten fick en egen myndighet genom EBM har dock utvecklingen varit omfattande även på miljöbrottsområdet. Ett viktigt steg har varit att Åklagarmyndigheten bildat Riksenheten för miljö- och arbetsmiljömål (REMA). Polisutbildningen på miljöbrottsområdet har förbättrats och inom polisens Nationella operativa avdelning (NOA) finns en grupp som arbetar mot artskyddsbrott. Forssblad (2016) menar att mycket positivt har hänt på miljöbrottsområdet, men han efterlyser en nationell samordning av den operativa miljöbrottsbekämpningen och en samlad strategisk ledning av miljöbrottshanteringen inom polisen.

Frågan kvarstår: Ska miljö- och arbetsmiljöbrotten hanteras som ett eget spår eller finns det vinster om det området sorterades in under ekobrotten och EBM:s brottskatalog?

Frågan kvarstår: Ska miljö- och arbetsmiljöbrotten hanteras som ett eget spår eller finns det vinster om det området sorterades in under ekobrotten och EBM:s brottskatalog?

9.12. När ska det återigen våras för ekobrotten, eller är vi redan där?

Förre skattechefen Karl-Erik Nord har beskrivit hur engagemanget för ekobrotten, särskilt skattebrotten, haft sina vågtoppar och vågdalar (Nord 2000). Under senare delen av 1970-talet ökade det kriminalpolitiska intresset för ekobrotten för att nå sin kulmen runt 1982, när den nytillträdda regeringen tog initiativ till Eko-kommissionen. I bakgrunden fanns stödet från AMOB-utredningen och Brås, visserligen avbrutna, lagstiftningsöversyn. Eko-kommissionen var

dock inte särskilt framgångsrik utan ekobrottsfrågorna hamnade i en vågdal med det största djupet runt 1990. Sedan kom Riksdagens revisorers rapport 1994 följd av regeringens samlade strategi mot den ekonomiska brottsligheten. Vågtoppen infann sig omkring 2000. Då hade EBM och Skatteverkets skattebrottsenheter hunnit bildas och verka i några år. Karl-Erik Nords analys omfattade en tid av tjugofem år och avslutades med ett frågetecken efter 2000.

Det har snart gått ytterligare tjugofem år sedan Karl-Erik Nord satte upp sitt frågetecken. Hur har engagemanget varit på ekobrottsområdet sedan 2000? Har ekobrott på den kriminalpolitiska agendan fortsatt med sina vågtoppar och vågdalar?

Som redovisats i tidigare kapitel har den organiserade brottsligheten överflyglat den ekonomiska brottsligheten som kriminalpolitiskt högprioriterat område. Visserligen omfattar vissa ärenden hos EBM vad som i själva verket är organiserad brottslighet, såsom momskaruseller, punktskattebrott med cigaretter eller dieselolja och organiserade svartarbetshärvor, men de stora volymerna kan knappast räknas dit.

Karl-Erik Nords analys tyder på att det knappt går tjugo år mellan de kriminalpolitiska högkonjunkturerna för ekobrotten. Eftersom den senaste vågtoppen inföll 2000 borde det strängt taget redan ha varit dags för nästa. Eftersom en vågtopp inleds med en längre uppåtgående period, framstår nästa kriminalpolitiska högkonjunktur för ekobrotten som kraftigt försenad. En uppenbar förklaring kan vara raden av skjutningar och sprängningar. Dessa har av naturliga skäl tilldragit sig stor uppmärksamhet från politiker och brottsbekämpande myndigheter. Så länge samhället inte får bukt med denna exceptionella, våldsamma och synliga brottslighet, är det svårt att se något utrymme för andra prioriteringar.

Som redovisats i tidigare kapitel har den organiserade brottsligheten överflyglat den ekonomiska brottsligheten som kriminalpolitiskt högprioriterat område.

Foto: Johan Nilsson / TT

En uppenbar förklaring kan vara raden av skjutningar och sprängningar. Dessa har av naturliga skäl tilldragit sig stor uppmärksamhet från politiker och brottsbekämpande myndigheter.

Ekobrottsbekämpningens sinuskurva

Hur var då ”konjunkturen” för ekobrottsbekämpning, eller (…) vilken status hade ekobrottsbekämpningen hos berörda myndigheter och våra förtroendevalda politiker? (…) Det har varit lite som en sinuskurva, dvs. toppar och dalar. Vissa år var det ett förhållandevis stort intresse och budskap från statsmakterna, för att intresset efter något år skulle plana ut eller till och med sjunka kraftigt. Vad man dock började kunna märka i slutet av 80-talet var att kurvan tenderade att få allt färre dalar och toppar. I stället började (…) intresse(t) för ekobrottsbekämpning att ta formen av en svagt uppåtgående linje. Om än linjen inte gick brant uppåt inledningsvis började det ändå skönjas tecken på att våra förtroendevalda och deras företrädare i ledande ställning vid berörda myndigheter så småningom började få upp ögonen för att ekobrottsligheten kostar samhället mycket stora pengar. Även om man på den tiden inte så ofta talade i termer av finansiering av välfärden såsom man gör i dag, började man i vart fall andas lite i de termerna. Svartarbete, svarta löner, bolagsplundringar, falska kontrolluppgifter, oriktiga kontrolluppgifter med flera termer blev en allt vanligare vokabulär när man pratade ekobrottsbekämpning.

Stig Gabrielsson (2016, s. 134), tidigare skattedirektör och verksamhetsutvecklare.

Under 2006–2007 tillfördes Skatteverket extramedel för förstärkt skattekontroll, vilket motsvarade 400 nya medarbetare. I antal motsvarar det en ny myndighet. År 2013 utvidgades EBM:s geografiska ansvarsområde för hantering av ekobrott från den tre storstadsområdena till hela landet.

Den kriminalpolitiska brottsutvecklingen kan även betraktas som vågdalar och vågtoppar som äger rum i ett lugnare vatten än tidigare. Genom att EBM och skattebrottsenheterna finns på plats, får ekobrotten en kontinuerlig uppmärksamhet, låt vara utan större politiskt och medialt intresse. Trots den kriminalpolitiska vågdalen har större reformer ägt rum på ekobrottsområdet. Under 2006–2007 tillfördes Skatteverket extramedel för förstärkt skattekontroll, vilket motsvarade 400 nya medarbetare. I antal motsvarar det en ny myndighet. Inriktningen var internationella transaktioner och ekonomisk brottslighet (Wittberg och Solvinger 2015). År 2013 utvidgades EBM:s geografiska ansvarsområde för hantering av ekobrott från de tre storstadsområdena till hela landet (Håkansson 2015). Dessutom är det åtskilliga andra aktörer som lagt in en högre växel, vilket har betydelse för ekobrottsbekämpningen i vid mening. Det gäller Försäkringskassan och andra bidragsmyndigheter. Till åtgärderna mot ekobrott bidrar ett ökat fokus på de ekonomiska aspekterna av brottsligheten, genom åtgärder mot penningtvätt, i linje med tillgångsinriktad brottsbekämpning.

Det är möjligt att detta kontinuerliga fokus på ekobrotten jämnar ut vågtoppar och vågdalar. Kanske ger det en rättvisare bild om man ser tillbaka tjugo år. Även om ekobrotten inte fått den uppmärksamhet som många anser att de förtjänade, kunde situationen inte jämföras med mitten av 1970-talet, när ekobrott knappast var en fråga, eller runt 1990, när rättsväsendet inte klarade sin uppgift utan lät åtskilliga brott preskriberas. Denna typ av tydliga tillkortakommanden kommer sannolikt att vara ovanligare i framtiden, vilket skulle leda till ett mindre behov av ryckiga reformagendor med sina vågtoppar och vågdalar.

En annan viktig förklaring är att åtgärderna mot ekobrott tenderar att i högre grad äga rum utanför rättsväsendets domäner. Inom näringslivet har självreglering utvecklats. Genom lagstiftning har krav införts på tillstånd för att driva näringsverksamhet inom vissa sektorer eller krav på att tillhandahålla specifika varor och tjänster. Åtgärder på ekobrottsområdet har blivit mer differentierade och svåröverskådliga. Kriminalpolitiken i snäv mening har därmed i någon mån tappat initiativet till nya reformagendor på detta dynamiska område, och får i stället ägna sig åt mer tydliga inriktningar såsom fler poliser och strängare straff. Det har blivit mer av undanskymd ”regulation” och mindre uppseendeväckande ”policing”. Som Lindgren (2016, s. 222) konstaterat har ”ekobrottssnacket” till stor del upphört, men sedan mitten av 1990-talet har det förekommit ”rätt mycket verkstad”.

En annan viktig förklaring är att åtgärderna mot ekobrott tenderar att i högre grad äga rum utanför rättsväsendets domäner.

Utredaren Tony Jacobsson vid EBM i Linköping är inne på samma spår. Han menar att det visserligen inte är uttalat att ekobrott prioriteras, men i handling visar man att det är en problematisk brottslighet och ger resurser till ekobrottsbekämpningen. ”Riksdag och regering lyfter inte fram ekobrottsbekämpningen utan det är en politisk enighet kring detta. Den grova brottslingen ägnar sig även åt ekobrott. Det är en bredare brottsrepertoar i dag. Resurserna har ökat sedan jag började arbeta med detta. Man förstår att det är viktigt för en sund marknadsekonomi och konkurrens.”

Kommissarie Catherine Gävert, vid EBM i Stockholm menar att ”det har varit en fenomenal utveckling av EBM:s organisation” sedan hon började 2003. Hon förtydligar:

Vi arbetar i större utredningsteam där alla specialister ingår när vi utreder ett grovt brott vilket gör att utredningstiden minskat totalt sett. Den tekniska förmågan har ökat, både när det gäller IT-forensiken men även hemliga tvångsmedel. Detta gör att vi kan få en robust bevisning i förundersökningarna. En mer anpassad organisation med uppdelning på mängdbrott och grova brott gör att organisationen blivit mer vässad. Dessutom ger de Polisoperativa enheterna en förmåga att följa brottsligheten och hur den utvecklas över tid.

Men samtidigt menar hon att ”brottsligheten sedan dess utvecklats och gärningspersonerna ändrat modus. Mycket har blivit svårare att utreda och mycket är mer tidskrävande.”

9.13. Riksdagens revisorers kritik kvarstår

Som påpekats var det Riksdagens revisorers (RR 1994) kritiska rapport som fick stor betydelse för 1990-talets reformering av ekobrottsbekämpningen. Följande centrala passus har tidigare citerats (s. 1):

Den långvariga bristen på uppföljning, samlade analyser och konsekvent styrning av insatserna mot ekonomisk brottslighet ses av revisorerna som en huvudanledning till att missförhållandena har kunnat växa sig så stora.

Som diskuterats går det att ha synpunkter på revisorernas trosvissa uppfattning om att uppföljning, analyser och styrning skulle kunna råda bot på bristerna i ekobrottsbekämpningen, på samma sätt som revisorer brukar resonera kring varje samhällsproblem. Till följd av mörkertalens storlek och selektiva kontrollsystem, finns det skäl att visa stor ödmjukhet inför svårigheterna med att få en samlad bild av den ekonomiska brottsligheten. Till det kommer svårigheten att beskriva den ekonomiska brottsligheten i all dess bredd.

Till följd av mörkertalens storlek och selektiva kontrollsystem, finns det skäl att visa stor ödmjukhet inför svårigheterna med att få en samlad bild av den ekonomiska brottsligheten.

Mot bakgrund av Riksdagens revisorers analys av bristerna har diskussionen hittills pekat på ytterligare problem vid sidan av mörkertal och selektionen i kontroll- och rättskedjan. Det finns inte någon funktion i samhället som i enlighet med revisorernas budskap svarar för *uppföljning, samlade analyser och konsekvent styrning av insatserna mot ekonomisk brottslighet*.

Det finns inte någon funktion i samhället som i enlighet med revisorernas budskap svarar för uppföljning, samlade analyser och konsekvent styrning av insatserna mot ekonomisk brottslighet.

Till det kommer att EBM enbart ansvarar för en del av den ekonomiska brottsligheten. Stora fält ligger vid sidan av såsom bedrägerier, förskingring, trolöshet mot huvudman, korruption och kanske även miljö- och arbetsmiljöbrott samt en rad specialstraffrätt som är utspridda i åtskilliga regelverk som tar sikte på näringsverksamhet.

Det går givetvis att hävda att regeringen besitter denna efterfrågade uppföljning, analys och styrning, men det äger inte rum i ett ekobrottsperspektiv utan snarare som ett resultat av *osamlade* åtgärder mot en rad fenomen och problem som skulle ha kunnat karaktäriserats som åtgärder mot ekonomisk brottslighet. Styrningen är komplex. Fler och fler initiativ och åtgärder gäller snarare att hantera negativa sidor av näringsverksamhet (”regulation”) än att bekämpa brott (”policing”). Signifikant är

att kriminalstatistiken enbart är inriktad på just kriminalstatistik och att det inte finns någon samlad redovisning av exempelvis administrativa sanktioner, återkallelse av tillstånd eller andra åtgärder, vilket borde vara nödvändigt för att få en bild av samhällets reaktioner mot ekobrott. Inte heller finns några försök att få till stånd en bred kartläggning.

Sammanfattningsvis har visserligen frågor tagits om hand, men fortfarande saknas uppföljning, en samlad analys och konsekvent styrning. Följden är sannolikt att vi delvis styr resurserna fel och att vi svarar på problem med fel verktyg.

Fortfarande saknas uppföljning, en samlad analys och konsekvent styrning. Följden är sannolikt att vi delvis styr resurserna fel och att vi svarar på problem med fel verktyg.

Ansvaret för cyberförsvaret flyttades till Försvarsstaben i Stockholm vid årsskiftet. Syftet är att stärka den växande cyberförmågan väsentligt.
Foto: Försvarsmakten

10. Framtiden

Oavsett vilka brott det blir, kommer de självklart att ske i IT-miljön.

Expert om framtidens ekobrott.

I detta avslutande kapitel försöker vi blicka framåt i fem till tio år. Det sker med hjälp av en rad experter inom framför allt EBM, Skatteverket och Polisens Nationella bedrägericentrum samt privata säkerhetsföretag. De tillfrågades om hur brottsutvecklingen kan komma att se ut. Inom parentes hänvisas till tidigare avsnitt som beskriver likartade bedömningar som framtidsspanarnas.

Flera framtidsspanare betonade att dagens problem kommer att finnas kvar och i vissa fall till och med förvärras. Det beskrivs mer som en ”evolution” av nuvarande brottslighet än något i grunden nytt.

10.1. Vanliga framtida brottstillfällen och brottsproblem

Flera framtidsspanare betonade att dagens problem kommer att finnas kvar och i vissa fall till och med förvärras. Det beskrivs mer som en ”evolution” av nuvarande brottslighet än något i grunden nytt (jfr 9.1). Det gäller ”traditionella” ekobrottsområden såsom bidragsbrott, bedrägerier, momskaruseller, svart arbetskraft och annan skattebrottslighet. Bidragsbrotten, exempelvis assistansbedrägerierna, kommer fortfarande att vara attraktiva med tanke på gärningspersonernas ”vinstmaximering kontra riskminimering”.

På skattebrottsområdet har ändå flera svarande gett uttryck för förhoppningar om säkrare system. ”I den bästa av världar, kan Skatteverket bygga automatiserade kontrollfunktioner som mer eller mindre omöjliggör fullbordade brott, och då kanske vi kan göra helt andra saker” (jfr 8.1). Till det bör påpekas att svartarbete

och annat som är oredovisat kan vara svårt att fånga upp i automatiska kontroller. Det var därför som systemet med personalliggare och faktisk kontroll på fältet visat sig vara framgångsrikt (5.3).

Mängdbrotten fortsätter att dominera i antal, menade en annan svarande och pekade på att det från samhällets sida anses vara viktigare att det är enkelt att starta ett bolag, än att det görs bakgrundskontroller om att rätt förutsättning finns för att driva bolaget seriöst (jfr 8.2).

Nya typer av bidragsbrott kommer till i takt med att olika stöd införs (jfr 8.4). Det gäller politiska beslut som påverkar den organiserade brottsligheten genom att man exempelvis inför olika stöd som innebär nya tillfällen till brott. Kriminella aktörer drar nytta av sådana förändringar och gör det snabbt via bolag. Aktuellt på senare tid har varit raden av bidrag till följd av pandemin (jfr 7.7). Samtidigt som det finns en beredvillighet att införa nya bidrag och stöd följer inte kontrollen med för att motverka de nya tillfällena till brott (jfr 9.4). Ett viktigt steg är dock kontrollen över folkbokföringen eftersom var personer är skrivna har stor påverkan på olika bidragssystem.

Investeringsbedrägerierna kommer att fortsätta, frågan är bara om de fortsättningsvis kommer att vara inom virtuell valuta eller ha en ny inriktning (jfr 5.11). Det mer klassiska upplägget gick via aktier till investeringar i råvaror och valuta, till det som blev den nya tidens callcenterverksamhet med binära optioner och till rådande placeringar i bitcoin. Kreditbedrägerier bedöms vara ett fortsatt stort område.

Penningtvätt och annan penninghantering

Många befarar att penningtvätt innebär ett växande problem. Det har att göra med att olika aktörer bedöms få ett allt större behov av att tvätta pengar, inom både bank- och finansieringssektorn och i bolag med olika inriktningar (jfr 5.4). Aktörerna kommer att bestå av både traditionella ”ekobrottslingar” och olika gäng med mer eller mindre maffialiknande sammansättningar, menade en svarande.

Samtidigt finns det bedömare som påpekat att penningtvätt som fenomen har kommit att uppmärksammas allt mer. De internationella ansträngningarna går bland annat ut på att öka transparensen vad gäller överföring av pengar. En hel del har gjorts här och mer kommer att göras inom FATF (Financial Action Task Force) och EU.

Att pengar flyttas över nationsgränserna har alltid inneburit särskilda svårigheter. Det är därför som ökade krav ställts på

Många befarar att penningtvätt innebär ett växande problem. Det har att göra med att olika aktörer bedöms få ett allt större behov av att tvätta pengar, inom både bank- och finansieringssektorn och i bolag med olika inriktningar.

information som ska skickas tillsammans med överföringar och att särskilda kontroller ska göras när bland annat så kallade högrisktredjeländer är inblandade.

Flera har pekat på riskerna med att pengar flyttas på ett allt friare sätt. Europas betalsystem står inför att ta bort hindren mellan länder. När gränsöverskridande realtidstransaktioner kommer att införas inom Europazonen kan nya brottstillfällen uppkomma. Meningen är att den kommande e-legitimationen ska gälla fullt ut, oavsett i vilket land den har utfärdats, och att realtidsöverföringar ska kunna genomföras. En svarande bedömde att det kommer att underlätta för såväl större organiserade penningtvättsnätverk som regionala eller nationella upplägg, att låta penningflöden snabbt gå utomlands för att sedan ”studsa” tillbaka.

Flera har pekat på riskerna med att pengar flyttas på ett allt friare sätt. Europas betalsystem står inför att ta bort hindren mellan länder.

Flera är inne på digitala valutor såsom bitcoin och riskerna genom att de ”går utanför” vanlig valutahandel. När gärningspersoner använder kryptovaluta blir det svårare att utreda brott.

Branscher och sektorer

Arbetslivsskriminaliteten kommer säkert fortsatt vara aktuell inom främst bygg, städ, energi, vård, skönhetsvård, skola och omsorg (jfr 7.1), det vill säga branscher och sektorer där kontrollen generellt är svag och myndigheternas möjligheter att utbyta information i bästa fall blir bättre, men fortfarande kommer att vara små.

En svarande bedömde att hot och utpressning mot företag och deras affärssystem kommer att öka (jfr 7.7 i fråga om pandemin). Tekniska hinder som sätts upp i syfte att motverka ekonomisk brottslighet skapar ett behov av att kringgå systemen. Det innebär en ökad risk för korruption. Till det kommer en risk för att infiltration av och påverkan som är riktad mot både offentliga institutioner och näringslivet kommer att öka. Syftet är att skaffa information, påverka beslut eller tillgodogöra sig pengar. En svarande uttryckte detta hot på följande sätt: ”Det som i dag är realitet för företagare inom städ, bygg och nu senaste elektronikgrossister kommer gälla fler företagsgrupper och organisationer. De kommer att behöva förhålla sig till att ekobrottslingar i kombination med våldsbrottslingar har makt att påverka inköp, underleverantörer och direkt i organisationerna, såväl privata som offentliga.”

En annan svarande pekade på att vissa ekobrott förutsätter samarbete med personer i politisk, rättsskipande och ekonomisk beslutställning (jfr 8.3). Det finns därför en risk för korruption och påtryckningar.

En annan svarande pekade på att vissa ekobrott förutsätter samarbete med personer i politisk, rättsskipande och ekonomisk beslutställning. Det finns därför en risk för korruption och påtryckningar.

En svarande menade att olika varianter av skattebrott kommer att dominera till följd av bristande kontroll. Alla branscher och

skatteslag kommer att vara drabbade. Aktörerna kommer också att vara allt från manschettfolket till de multikriminella, eftersom de här brotten är så enkla att begå.

Bedrägerier genom social manipulation är redan i dag ett vanligt bedrägeri med god brottsvinst, påpekade en svarande. Att organiserad brottslighet skulle gå ifrån det som genererar vinst verkar inte troligt.

”Ransomware” och liknande utpressningsattacker mot företag och andra delar av samhället bedöms vara ett fortsatt hot, enligt flera svarande. Det tekniska kunnandet ökar hos olika aktörer.

"Ransomware" och liknande utpressningsattacker mot företag och andra delar av samhället bedöms vara ett fortsatt hot, enligt flera svarande. Det tekniska kunnandet ökar hos olika aktörer. Foto: Andrey Popov / Shutterstock

10.2. Vad innebär den tekniska och politiska utvecklingen?

Gamla brott i nya läglar

”Jag är inte helt säker på att det kommer att vara så väldigt annorlunda ekobrottslighet; den stora skillnaden tror jag kommer att ligga i att den tekniska utvecklingen kommer att skapa andra förutsättningar att bedriva ekobrottsligheten”, menar en bedömare (jfr 2.1). ”Mycket av det som sker är modus eller företeelser som redan existerar, men återkommer i lite ny skepnad, vartefter tekniken och kommunikationsytorna ändras”, ansåg en annan svarande. Det som sker inom exempelvis telefonbedrägerier i form av ”vishing”, finns runt om i världen och förändras lite i tillvägagångssätt beroende på vilken infrastruktur som finns eller är på väg att införas. En svarande såg en utveckling inom falska eller manipulerade mobilappar för att komma åt värdefull information.

Sociala medier utvecklas ständigt, påpekade en svarande som samtidigt ansåg att motståndskraften och vaksamheten är låg hos användarna (jfr 6.10). För varje utvecklingssteg inom teknik och applikationer kommer de kriminella vara de första som lär sig att nyttja produkten och vilseleda användare. Den äldre generationen kommer även fortsättningsvis vara sårbar och har svårare att förstå den nya tekniken.

En svarande oroade sig för den unga generationens ”höga risktagande”, och menade att det, om det följer med personerna högre upp i åldrarna, skulle öppna för nya typer av ekonomisk brottslighet. Antydningsvis riskerar företag och andra organisationer att användas som brottsverktyg.

Framtiden kommer att erbjuda nya intrång och vägar in digitala system. Det möjliggörs av säkerhetsbrister och social manipulation av anställda. Ett problem är att det tar alldeles för lång tid för organisationer att ställa om när en sårbarhet uppenbarat sig.

För varje utvecklingssteg inom teknik och applikationer kommer de kriminella vara de första som lär sig att nyttja produkten och vilseleda användare.

En stor andel av brotten genomförs med en tydlig brottsplan. Den tekniska utvecklingen skapar förutsättningar för att framgångsrika brottsupplägg i högre grad än i dag kommer att säljas mellan brottsnätverk. En svarande menade att det öppnar dörrarna för brottsmäklare (jfr 9.1).

10.3. Framtidens utmaningar

För att motverka framtidens ekobrott gäller det att fokusera på att identifiera sårbarheter, framför allt i digitala system och företrädesvis innan brottstillfällena utnyttjas.

För att motverka framtidens ekobrott gäller det att fokusera på att identifiera sårbarheter, framför allt i digitala system och företrädesvis innan brottstillfällena utnyttjas.

Förändrade kontrollförutsättningar

Nya företeelser ger upphov till fler uppgifter att kontrollera, vilket medför att kontrollverksamheten måste följa med samtidigt som allt det ”gamla” måste fortgå. Med andra ord ger minskade resurser mindre kontroll och fler möjligheter till fusk. Fler uppgifter kommer dock att hämtas automatiskt och leda till beskattningskonsekvenser utan att den skattskyldige kan påverka beslutet (jfr 8.1). Följden blir minskade möjlighet till avdrag för vissa kostnader. Exempelvis kommer momsredovisning att bli omvänd inom fler områden. Redovisning av skatter och avgifter kommer att flyttas från arbetsgivaren till auktoriserade redovisningsbyråer. Det är dessutom en utveckling som redan pågår, vilket reducerar risken för felaktigheter av det skälet att rena misstag minskar samtidigt som uppdragstagarna som regel saknar incitament att medverka till brott.

Exempelvis kommer momsredovisning att bli omvänd inom fler områden. Redovisning av skatter och avgifter kommer att flyttas från arbetsgivaren till auktoriserade redovisningsbyråer.

Nyss nämndes att den bitvis okontrollerade handeln och hanteringen med kryptovaluta redan i dag innebär stora möjligheter till brott för både privatpersoner och företag. Det bedöms ta många år att reglera det området, och att skapa kontrollorgan, om det ens är möjligt. En svarande menade att rättsväsendet kommer att vara beroende av molntjänster för att kunna komma åt bevis, vilket ställer krav på upparbetade kanaler och lagstöd. En svarande påpekade vikten av att vara extra vaksam vid husrannsakningar med att leta spår efter koder för kryptovaluta, både i datorer och på handskrivna lappar.

Att följa pengarnas väg mellan olika penningtvättare och återta brottsvinster, bedöms bli svårare i takt med att betalningar över nationsgränserna ökar (jfr 8.5). Gärningspersonerna kommer att använda sig av utländska banker och medbrottslingar utomlands (jfr 7.5). För att försvåra skuldfrågan används målvakter. Lagstiftningsförändringar har därför efterlysts, men ökade krav ställs på information som ska skickas tillsammans med överföringar och att särskilda kontroller ska göras när högrisktredjeländer är inblandade.

I och med kravet på utökad kundkännedom kommer bankerna att sträva efter att ”rensa upp” bland sina kunder. Det bedöms visserligen som positivt, men det kommer att påskynda utvecklingen av alternativa (olagliga) lösningar för dem som inte är önskvärda i det reguljära systemet. Som påpekats i en Brå-rapport finns en risk för misstro mot legala betalningssystem om laglydiga personer stängs ute till följd av alltför generella åtgärder mot penningtvätt (Brå 2021:6).

I och med kravet på utökad kundkännedom kommer bankerna att sträva efter att ”rensa upp” bland sina kunder.

Stiftelser brukar påtalas som en närmast kontrollfri associationsform (7.4). En svarande menade att ekonomiska föreningar kommer att driva verksamheter i större utsträckning då kontrollen minskar avsevärt för denna form av företag. Koncerner blir vanligare för ekonomiska föreningar för att ytterligare försvåra kontroll och uppföljning.

Kompetens- och resursfrågan

Knappast överraskande betonade flera svarande vikten av att myndigheterna följer med i den tekniska utvecklingen, både kunskapsmässigt och vad gäller utrustning.

Flera svarande föreslog att myndigheterna rekryterar specialister. Som en svarande påpekat: ”EBM och andra brottsutredande myndigheter måste hänga med i utvecklingen, inte minst inom den digitala världen. För att kunna förhindra och utreda framtidens ekobrott, är det en absolut nödvändighet att specialkompetenser i allt större utsträckning knyts till de rättsvårdande myndigheterna.”

EBM och andra brottsutredande myndigheter måste hänga med i utvecklingen, inte minst inom den digitala världen.

En annan svarande delar uppfattningen att det behövs specialister av olika slag, men lyfter fram behovet av beställarkompetens: De som agerar inom ett utredningsteam, vare sig medverkan sker kontinuerligt eller det gäller att utlåta sig om något specifikt, måste kunna ’tala’ med varandra. Det innebär att de måste ha så mycket kunskaper om de olika specialområdena att de kan ’göra beställningar’ och förstå det som framkommer. Kort sagt gäller det att kunna föra en dialog som utgår från att kompetenserna delvis överlappar varandra. Det finns en uppenbar risk (föreligger även i domstolarnas arbete) att man okritiskt överlämnar hela frågan till specialisten eller inte förmår att begära en åtgärd därför att beställaren helt enkelt inte förstår vad som är möjligt att beställa och vilka möjligheter och begränsningar som då finns.

Mängden data som kommer att behöva inhämtas och hanteras kommer att innebära stora utmaningar för verksamheten. ”Det går an i dag, men detta kommer öka och vi måste vara med på banan.” Vad som efterlyses är moderna program med bra sökfunktioner och smidiga arkiveringslösningar för att bli resurseffektiva.

En svarande efterlyste möjligheten att få ta del av kontoutdrag i underrättelsesyfte. Vidare har behovet påtalats av mer övergripande och effektiva register. Vad som efterfrågades var en större transparens mellan olika länder med informationsdelgivning och möjligheter till digital övervakning, husrannsakan på distans och mer progressiv infiltration.

Rättsväsendets myndigheter beskrevs som trögrörliga och därför förväntades inte stora förändringar. En svarande efterlyste dock att man organisatoriskt lägger ihop det process- och brottsförebyggande arbetet för internetrelaterade brott i en tajtare organisation. Dessa brott passar inte riktigt i den traditionella organisationen.

Om vi ska kunna förhindra dessa brott kommer vi att behöva mer specialiserad personal, mer resurser och utvecklade utredningsmetoder. Vi måste också på ett enklare sätt kunna samarbeta med till exempel Polisen, Tullverket, Försäkringskassan utan en massa byråkrati. Att utbyta information och samverka tillsammans måste vara enklare både nationellt och internationellt.

Utöver detta krävs också att de murar i form av lagstiftning och sekretess som finns mellan olika myndigheter, och som på allt för många sätt ”gynnar” brottslingarna, ses över och anpassas till de behov som kommer att krävs för att utreda framtidens ekobrott.

Ytterligare en svarande efterlyste ett utökat gränsöverskridande samarbete mellan polis- och åklagarorganisationer inom EU. Det gällde även ett ökat samarbete med den privata marknaden (Private-Public-Partnership, P3). Större delen av expertisen och kunskapen om det aktuella läget finns inom näringslivet och inte hos myndigheterna. Samtidigt är det inte ovanligt att näringslivet rekryterar experter från myndigheterna. Ett ökat utbyte bör gynna båda sidor för att minska brottsligheten.

Större delen av expertisen och kunskapen om det aktuella läget finns inom näringslivet och inte hos myndigheterna. Samtidigt är det inte ovanligt att näringslivet rekryterar experter från myndigheterna. Ett ökat utbyte bör gynna båda sidor för att minska brottsligheten.

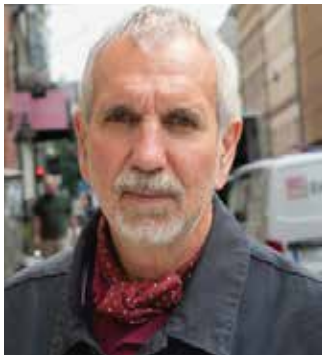

Rapporten är skriven av forsknings- och utredningsrådet Lars Korsell vid Brottsförebyggande rådet (Brå).

Lars Korsell är jurist, docent i kriminologi och forskare vid Brottsförebyggande rådet. Han var tidigare chef för myndighetens enhet för forskning om ekonomisk och organiserad brottslighet och har varit medförfattare till ett flertal kriminologiska fackböcker, bland annat om kulturarvsbrott och SÄPO:s kontraspionage. Foto: Per Asplund

Referenser

Alalehto, T. (1999). *Motiv eller tillfälle? Ekonomisk brottslighet i restaurangbranschen*. Stockholm: Atlas.

Alalehto, T. (2003). *Fiffelstrategier vid ekonomisk brottslighet*. Lund: Barrs förlag.

Almgren, J., Ståhle, M. och Forsberg, B. (2020). "Swedbank får miljardböter." *Svenska Dagbladet* den 19 mars,

AMOB (1977).*Organiserad och ekonomisk brottslighet i Sverige.Ett åtgärdsförslag*. Arbetsgruppen mot organiserad brottslighet (AMOB): Rikspolisstyrelsen: Stockholm.

Arbetsmiljöverket et al. (2019). *För det myndighetsgemensamma arbetet mot fusk, regelöverträdelser och annan brottslighet i arbetslivet. Lägesrapport 2019*. Stockholm: Arbetsmiljöverket et al.

Axberger, H-G. (1988). *Eko-brott, eko-lagar och eko-domstolar. En rättspolitisk utvärdering av lagstiftningen mot ekonomisk brottslighet*. Brå Forskning 1988:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Baldwin, Robert, Cave, Martin & Lodge, Martin (2011*). Understanding Regulation. Theory, Strategy, and Practice*. Oxford: Oxford University Press.

Beck, U. (1992). *Risk Society: Towards a new modernity*. London: Sage.

Benson, M. L., Madensen, T. D. och Eck, J. E. (2009). "White-Collar Crime from an Opportunity Perspective." I: Simpson, S., S. och Weisburd, D. (red.). The Criminology of White-Collar Crime. New York: Springer.

Beyer, C. (1998). *Näringslivets egenåtgärder mot ekonomisk brottslighet*. 20 mars. Stencil. Justitiedepartementet

Bohm, P. (1983). *Den ekonomiska brottslighetens inverkan på konkurrensen*. Stencil. Stockholm: Eko-kommissionen.

Braithwaite, J. (2022). *Macrocriminology and Freedom*. Canberra: Australian National University Press.

Brown, M. K. (1988). *Working the Street. Police Discretion and the Dilemmas of Reform*. New York: Russel Sage.

Brännström, L. (2017). "Bodström styrelsekollega med misstänkte grundaren." *Expressen* den 12 oktober 2017.

Bergqvist, M. (2007). *Räkna med den ekonomiska brottsligheten. Om det kvantitativa studiet av ekonomisk brottslighet*. Stockholm: Kriminologiska institutionen vid Stockholms universitet.

Bergvall, A. (2016). "Hur har vi nått vår höga nivå av skattebrottsbekämpning och kan vi behålla den? I: Korsell, L. och Blomqvist, B. (red.). *Nitton röster om tjugo års ekobrottsbekämpning*. Antologi. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Black, D. J. (1970). "The Production of Crime Rates". *American Sociological Review,* 35:733—748.

Blumberg, A. S. (1967). *Criminal Justice*. New York: New Viewpoints.

Blomqvist, B. och Korsell, L. (2016). "Alla ska med", men hur? I: Korsell, L. och Blomqvist, B. (red.). *Nitton röster om tjugo års ekobrottsbekämpning*. Antologi. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Boström, J. och Nilsson, J. (2006). *Lagen om marknadsmissbruk. Ett verktyg för att motverka ekonomisk brottslighet*. Avdelningen för rättsvetenskap vid Luleå tekniska högskola.

Box, M., Gratzer, K. och Xiang, L. (2016). "Destructive Entrepreneurship: Bankruptcy and Bankruptcy Crime in Sweden, 1830-2010." Paper submitted to Workshop on Bankruptcy institutions, corporate insolvency and Entrepreneurship, Nanterre, 13 maj 2016.

Braithwaite, J. (1997). "On Speaking Softly and Carrying Big Sticks: Neglected Dimensions of a Republican Separation of Powers". In: *Regula-*

tion, Crime, Freedom (2000). Aldershot: Ashgate Dartmouth.

Brå 1999:7. *Forskning om ekonomisk brottslighet*. En översikt. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brå (2002:1). *Ekobrott: utvecklingen av några centrala brottstyper*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brå (2005:10. *När olyckan inte är framme. Bedrägerier mot allmän och privat försäkring*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brå (2005:18). *Otillåten påverkan riktad mot myndighetspersoner*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brå (2007:4). *Vart tog alla pengarna vägen? En studie av narkotikabrottslighetens ekonomihantering*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brå (2007:23). *Fusk med a-kassa. Motiv, omfattning och åtgärder*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brå (2007:27). *Organiserat svartarbete i byggbranschen*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brå (2009:19). *Polisens satsning mot organiserad brottslighet. En utvärdering av 43 projekt*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brå (2011:4). *Penningtvätt. Rapportering och hantering av misstänkta transaktioner*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet. Brottsförebyggande rådet.

Brå (2011:7). *Storskaliga skattebrott. En kartläggning av skattebrottslingens kostnader*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brå (2011:12). *Bidragsbrott och skattebrott. Välfärdens dubbla kriminalitet*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet och Inspektionen för socialförsäkringen.

Brå (2011:20). *Bekämpning av organiserad brottslighet. En utvärdering av den myndighetsgemensamma satsningen mot grov organiserad brottslighet*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brå (2014:4). *Korruption i myndighetssverige. Otillåten påverkan mot insider*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brå (2014:10). *Gå på pengarna. En antologi om tillgångsinriktad brottsbekämpning*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brå (2014:13). *Operationerna Alfred och Selma. Myndighetssamverkan mot organiserad brottslighet i Malmö 2012–2014*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brå (2014:19). *Frågan om en sammanhållen resultatredovisning för tillgångsinriktad brottsbekämpning*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brå (2015:8). *Intyget som dörröppnare till välfärdssystemet. En rapport om välfärdsbrott med felaktiga intyg*. Stockholm. Brottsförebyggande rådet.

Brå (2015:15). *Administrativa åtgärder mot ekonomisk och organiserad brottslighet. Del 1. Tillstånd att bedriva verksamhet*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brå (2015:22). *Penningtvätt och annan penninghantering. Kriminella, svarta och grumliga pengar i legal ekonomi*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brå (2016). *Nitton röster om tjugo års ekobrottsbekämpning. Antologi*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brå (2016:9). *Bedrägeribrottsligheten i Sverige. Kartläggning och åtgärdsförslag*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brå (2016:10). *Kriminell infiltration av företag*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brå (2016:12). *Kriminella nätverk och grupperingar. Polisers bild av maktstrukturer och marknader*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brå (2019:17). *Penningtvättsbrott – en uppföljning av lagens tillämpning*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brå (2021:6). *Finansiering av terrorism. En studie av motåtgärder*. Brå 2012:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brå (2022:1). *Välfärdsbrott mot kommuner och regioner*. Brå 2022:1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brännström, L. (2018). ”Anställd på regeringskansliet i karantän – kopplas till Allra. *Expressen* den3 juli 2018.

Brännström, L. (2021). ”Det stora pensionsrånet och pengarna ingen hittar.” *Expressen* den 2 juni 2021.

Calavita, K., Pontell, H. N. och Tillman, R. H. (1997). *Big Money Crime. Fraud and politics in the savings and loan crisis*. Berkeley: University of California Press.

Carlén, L. (2016). Magdalena Andersson om skattehärvan: ”Uppseendeväckande.” *Aftonbladet* den 3 april.

Cederblad, J. (2016). ”Alla frias helt i HQ-härvan.” *Svenska Dagbladet*, 22 juni 2016.

Cederlund, G. (2002). ”Han fällde direktören för Sparbanken Väst.” *JUSEK-tidningen*.

Clark, M. (1990). *Business Crime. Its Nature and Control*. Oxford: Polity Press.

Clarke, M. (2000). *Regulation. The Social Control of Business between Law and Politics*. London: Macmillan Press.

Clinard, M. B. och Quinney, R. (1973). *Criminal Behavior Systems: a Typology*. New York: Holt McDougal.

Coleman, J. (2001). *The Criminal Elite: Understanding White-Collar Crime*. New York: Worth Publishers.

Cristiansson, T. (2009). ”Grova brott kan bekämpas med Al Capone-metoden.” *Expressen* den 4 november 2009.

Croall, H. (2004). *Lurad och förgiftad. Att avslöja utsatthet för brott*. Brå 2004:1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Dahlberg, J. (2020). ”Ernstbergers lyxbåt togs – men inte hans helikopter.” *Svenska Dagbladet* den 31 januari 2020.

Dahlberg. J. (2021). ”Allra-domen är en seger för spararna.” *Svenska Dagbladet* den 23 juli 2021.

Dir. 1982:101. *Åtgärder mot ekonomisk brottslighet*. Regeringens direktiv.

Dir. 2021:74. *En nationell delegation mot arbetslivskriminalitet*.

Ds 1996:1. *Effektivare ekobrottsbekämpning*. Stockholm: Fritzes.

Ds 1997:23. *Skattekriminal*. Stockholm: Fritzes.

Ds 1997:51. *Internationella ekobrott*. Stockholm: Fritzes.

Ds 2008:38. *Nationell mobilisering mot den grova organiserade brottsligheten*. Stockholm: Regeringskansliet.

Ds 2020:1. *Myndigheter i samverkan mot arbetslivskriminalitet*. Stockholm: Regeringskansliet.

Ds 2022:13. *Utökat informationsutbyte*. Stockholm: Regeringskansliet.

EBM (1998). *Avarbetning av arbetsbalanser. Utvärdering och analys av uppdraget angående avarbetning av arbetsbalanser (Ju95/4597)*. Rapport 1998:2. Stockholm: Ekobrottsmyndigheten.

EBM (1999). *Ekonomisk brottslighet och dess bekämpning. Lägesrapport för myndighetsgemensamma riktlinjer inför 2000*. Stockholm: Ekobrottsmyndigheten.

EBM (2000). *Ekonomisk brottslighet och dess bekämpning*. Rapport 1999:2. Stockholm: Ekobrottsmyndigheten.

EBM (2000b). *Ekobrottsmyndighetens rapport om den ekonomiska brottsligheten under 1999*. Stockholm: Ekobrottsmyndigheten.

EBM (2001). *Ekonomisk brottslighet och dess bekämpning. Rapport om den ekonomiska brottsligheten under 2000 samt underlag för myndighetsgemensamma riktlinjer inför år 2002*. Stockholm: Ekobrottsmyndigheten.

EBM (2003). *Lagerbolag och ekonomisk brottslighet*. Rapport 2003:3. Stockholm: Ekobrottsmyndigheten.

EBM (2005). *Ekobrottsligheten och ekobrottslingarna i ett framtidsperspektiv*. Stockholm: Ekobrottsmyndigheten.

EBM (2009). *Prosolvia och Ericsson, några reflektioner* över *två ogillade* åtal. Aktuella rättsfrågor. ARF 2009:1. Stockholm: Ekobrottsmyndigheten.

EBM (2009a). *Omvärlds- och hotbildsanalys 2009. Fortsatta strategier mot organiserad brottslighet och brottsvinster*. Stockholm: Ekobrottsmyndigheten.

EBM (2007). *Rapport om den ekonomiska brottsligheten*. Rapport 2007:1. Stockholm: Brottsförebygganderådet.

EBM (2013). *Ekobrottsmyndighetens lägesbild 2013*. Extern version. Stockholm: Ekobrottsmyndigheten.

EBM (2014). *Ekobrottsmyndighetens lägesbild 2014*. Stockholm: Ekobrottsmyndigheten.

EBM (2016). Årsredovisning 2015. EBM A-2016/0138. Stockholm: Ekobrottsmyndigheten.

EBM (2016a). *Effekter på den ekonomiska brottsligheten efter avskaffandet av revisionsplikten för mindre aktiebolag*. Stockholm: Ekobrottsmyndigheten.

EBM (2019). *Ekobrottsmyndighetens lägesbild 1016–2018 om ekonomisk brottslighet i Sverige*. Stockholm: Ekobrottsmyndigheten.

EBM (2020). *Penningtvättspraxis – en genomgång av penningtvättsdomar 2016–2020*. Stockholm: Ekobrottsmyndigheten.

EBM (2021). *Ekobrottsmyndighetens lägesbild 2020*. Stockholm: Ekobrottsmyndigheten.

EBM (2021a). *Ekobrottsmyndighetens årsredovisning 2020*. Stockholm: Ekobrottsmyndigheten.

EBM-utredningen (1997). *Ekobrottsmyndigheten och den nya organisationen för bekämpning av ekonomisk brottslighet*. Stencil, Justitiedepartementet, 1997-06-14.

Eisenstein, J. och Jabob, H. (1977). *Felony Justice. An Organizational Analysis of Criminal Courts*. Boston: Little, Brown and Company.

Ekblom, J, (2020). ”Se upp för aktiefusket som sprids i sociala medier.” *Svenska Dagbladet* den 13 oktober.

Ekblom, J. (2021). ”Blod, lögner och miljarder i tidernas bedrägerifall.” Svenska Dagbladet den 31 augusti.

Elmqvist, L. (2003). ”En deskriptiv artikel om PEK, Preventiv Ekonomisk Kontakt. I: Korsell, L. (red.). *Förebyggande metoder mot ekobrott. En antologi*. Brå 2003:10. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Erixon, G. (2016). ”Kronofogdemyndighetens roll inom tillgångsinriktad brottsbekämpning.” I: Korsell, L. och Blomquist, B. (red.). *Nitton röster om tjugo års ekobrottsbekämpning. Från 1996 års samlade åtgärder till dagens samverkan. En antologi.* Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Erlandsson, Å: (2022). *Terrordådet på Drottninggatan. Ett reportage.* Stockholm: Mondial.

Finansdepartementet (2021). *Ytterligare stimulanser på hyberområdet: En ny skattereduktion för reparationer och skattefri uthyrning av personliga tillgångar.* Stockholm: Finansdepartementet.

Forssblad, H. (2016). ”Vad hände med miljöbrotten?”. I: Korsell, L. och Blomquist, B. (red.). *Nitton röster om tjugo års ekobrottsbekämpning. Från 1996 års samlade åtgärder till dagens samverkan. En antologi.* Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Friedrichs, D. O. (1996). *Trusted criminals in contemporary society.* Belmont: Wadsworth.

Fällhed, P. (2022). *Etterforskning – ikke kun for politiet? En dokumentstudie om argumenter for og imot å gi kontrolletatene lovmessig etterforskningskompetanse*. Masteruppsats. Oslo: Politihøgskolen.

Garland, D. (2001). *The Culture of Control.* Oxford: Oxford University Press.

Gripenklinga, M. (2023). ”Illegala trafikskolor”. I. Korsell, L., Sjöquist-Högberg, A. och Lundin, H. (red.). *Reducera tillfällena till ekobrott*. Under utgivning.

Gustafsson, D. (2017). ”Tingsrätten: Inget brottsligt begicks på Saab.” Göteborgs-Posten, 6 april 2017.

Halliday, T., Levi, M. och Reuter, P. (2014). *Global Surveillance of Dirty Money: Assessing Assessment of Regimes to Control Money-Laundering and Combat the Financing of Terrorism*. Center on Law and Globalisation.

Hansson, I. (1985). *Beräkning av skatteundandragandet i Sverige*. RSV rapport 1984:5. Stockholm: Riksskatteverket.

Hansson, I. (1981). *Beräkning av skatteundandragandet i Sverige*. Stencil. Stockholm: Riksskatteverket.

Hansson, A. (1998). ”Finansmannen Seth-Roland Arnér dömd till sex års fängelse.” *TT*.

Hansson, B. och Rauscher, D. (2014). *Mille Markovic, Biografin*. Malmö: Bokfabriken.

Hechter, M. (1987). *Principles of group solidarity*. Berkely: University of California Press.

Hellekant, J. (2016). ”Åklagaren tvekar om överklagandet.” *Svenska Dagbladet*, 22 juni 2016.

Henricsson, K. E. (2021). ”Hon fick hjälp att blåsa banken: Oj vad bra!” *Svenska Dagbladet* den 15 oktober 2021.

Holmquist, R. (2017). *Brotten i näringsverksamhet*. Stockholm: Wolters Kluwer.

Holmquist, R. (2020). *Skatt och skattebrott*. Stockholm: Norstedts juridik.

Håkansson, E. (2015). ”Mot vuxenvärlden.” I: Korsell, L. och Blomquist, B. (red.). *Nitton röster om tjugo års ekobrottsbekämpning. Från 1996 års samlade åtgärder till dagens samverkan. En antologi*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Höjer, H. (2009). *Al Capone: gangstern och den amerikanska drömmen*. Stockholm: Bonnier.

IMM (2021). ”Friande dom i hovrätten för Telias toppchefer.” *Institutet mot mutor* den 9 februari 2021.

ISF (2011:12), *Bidragsbrott och skattekriminalitet. Välfärdens dubbla kriminalitet*. Stockholm: Inspektionen försocialförsäkringen.

Jacobson, H., Magnusson, D., Romare, J., Sjögren, H. och Thörn Berggren, I, (2012). *Svart, grått, vitt. En lärobok om ekonomisk brottslighet*. Lund: Studentlitteratur.

Johansen, P. O. (1994). *Markedet som ikke ville dø. Forbudstiden og de illegale alkoholmarkedene i Norge og USA*. Oslo: Rusmiddeldirektoratet.

Johansen, P. O. (1996). *Nettverk i gråsonen. Et perspektiv på organisert kriminalitet*. Oslo: ad Notam, Gyldendal.

Johansen, P. O. (2004). *Den illegale spriten. Fra forbudstid til polstrejk*. Oslo: Unipub.

Johansson, I. och Arbman Hansing, S. (2016). ”Nytt åtal mot tre av Saabs toppchefer.” *Göteborgs-Posten* den 6 augusti.

Johnson, B. (2010), *Kampen om sjukfrånvaron*. Lund: Arkivförlag.

JuU 1980/81:21. *Justitieutskottets betänkande om den ekonomiska brottsligheten*.

Katz, J. (1979). Legality and Equality: Plea Bargaining in the Prosecution of White-Collar and Common Crime”. *Law & Society Review,* 13(2):431-459.

Kinberg, O. (1955). ”Kritiska reflexioner över den differentiella associationshypotesen. Återgiven i Alalehto, T. , Larsson, P. och Korsell, L. (red.), 2014. *Ekonomisk brottslighet. En nordisk reader.* Lund: Studentlitteratur.

Kod för svensk bolagsstyrning (2020). Stockholm: Kollegiet för svensk bolagsstyrning.

Korsell, L. (1999). ”Ekobrottsforskning i Sverige.” I: Korsell, L. (red.). *Ekobrottsforskning, en översikt*. Brå 1999:7. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Korsell, L. (2000). ”Ekobrott, liksom!”. *Svensk Juristtidning*, s. 933–965.

Korsell, L. (2000a). ”Fyra borttappade recept och en förlorad oskuld.” I: Korsell, L. (red.). *Perspektiv på ekobrottsligheten. Antologi.* Brå-Rapport 2000:10. Stockholm: Brottsförebyggande rådet, Fritzes.

Korsell, L. och Nilsson, M. (2003). *Att förebygga fel och fusk. Metoder för reglering och kontroll.* Stockholm: Norstedts Juridik.

Korsell, L. (2003). *Bokföringsbrott – en studie i selektion*. Akademisk avhandling. Stockholm: Kriminologiska institutionen vid Stockholms universitet.
Korsell, L. (2004). *Bokslut. Sammanfattning av forskning om ekonomisk brottslighet*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Korsell, L. (2006). ”Ekonomisk och organiserad brottslighet. Ett kriminalpolitiskt drama i sju akter.” *Nordisk Tidskrift for Kriminalvidenskab*, s. 249-273.

Korsell, L. (2012). ”Ekonomiskbrottslighet tur och retur.” *Nordisk Tidskrift for kriminal–videnskab*, s. 293-315.

Korsell, L. (2012). ”Fiffel och fusk i slott och koja.” I: Pettersson, L. och Pettersson, T. (red.). *Kontrollens variationer.* Lund: Studentlitteratur.

Korsell, L. (2015). ”Mäta brott eller omsättning.” I: Korsell, L., Larsson, P. och Christophersen, J. G.(red.). *Extraordinära tider. Per Ole Johansen 70 år.* Oslo: Novus.

Korsell, L. (2015). ”The difficulty of measuring economic crime.” I: van Erp, J., Huisman, W. och Vande Walle, G. *The Routledge Handbook of White-Collar Crime and Corporate Crime in Europe*. Abingdon: Routledge.

Korsell, L. (2017). ”Ekonomisk brottslighet.” I: Wallin, L. (red.). *Brottsutvecklingen i Sverige fram till 2015*. Brå 2017:5. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Korsell, L. (2020). ”Fraud in the 20th century.” *The European Journal for Criminal Policy and Research*.

Korsell, L. (2023). ”Skriptanalys inom utredningsverksamheten”. I. Korsell, L., Sjöquist-Högberg, A. och Lundin, H. (red.). *Reducera tillfällena till ekobrott*. Under utgivning.

Korsell, L., Skinnari, J. och Vesterhav, D. (2009). *Organiserad brottslighet i Sverige*. Lund: Liber.

Korsell, L., Hagstedt, J. och Skinnari, J. (2008). ”Från kelgrisar till styvbarn.” *Nordisk Tidskrift for Kriminalvidenskab*, s. 21-38.

Korsell, L. och Örnemark Hansen, H. (2014). ”Vad är tillgångsinriktad brottsbekämpning?” I: Örnemark Hansen, H. (red.). *Gå på pengarna. En antologi om tillgångsinriktad brottsbekämpning.* Brå 2014:10. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Kramsjö, B. och Erlandsson, Å. (2020). ”27 gängmord efter beslutet om Rimfrost.” *Svenska Dagbladet* den 11 juni 2020.

Kring, C. (2016). ”En strategi för samhällets samlade åtgärder mot ekonomisk brottslighet.” I: Korsell, L. och Blomqvist, B. (red.): *Nitton röster om tjugo års ekobrottsbekämpning. En antologi.* Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Lapidus, A. (2014). ”Mille Markovic liv av skandaler.” *Expressen* den 24 januari 2014.

Larsson, B. (2001). *Bankkrisen, medierna och politiken. Offentliga tolkningar och reaktioner på 90-talets bankkris.* Göteborg: Sociologiska institutionen vid Göteborgsuniversitet.

Larsson, B. (2004). *Revisorernas anmälningsskyldighet*. Brå 2004:4. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Larsson, P. (2012). ”Regulating Corporate Crime, from penal punishment to self regulation.” *Journal of Scandinavian Studies in Crime and Crime Prevention*, 13, s. 31–46.

Laurin, U. (1986). *På heder och samvete*. Stockholm: Norstedts.

Lerner, T. (1195a). ”Njords styrelse frikänd. Svindleri och grov trolöshet mot huvudman kunde inte styrkas.” *Dagens Nyheter* den 11 januari 1995.

Lerner, T. (1995b). ”Låneyra sänkte försäkringsbolag.” *Dagens Nyheter* den 11 januari 1995.

Levi, M. (2013). *Drug law enforcement and financial investigation strategies*. London: International Drug Policy Consortium.

Lindgren, S-Å. (1999). ”Prioriterade och negligerade brottsoffer. Reflektioner över den ekonomiska brottslighetens viktimologi.” *Nordisk Tidskrift for Kriminalvidenskab*, s. 81–104.

Lindgren, S.-Å. (2000). *Ekonomisk brottslighet. Ett samhällsproblem med förhinder.* Lund: Studentlitteratur.

Lindgren, S.-Å. (2006). ”Socialt kapital, bolagsstyrning och självreglering.” I: Sjöstrand, G. *Fiffel-Sverige. Sociologiska perspektiv på skandaler och fusk*. Malmö: Liber.

Lindgren, S-Å (2016). ”Mycket verkstad, men lite snack” – åtgärder mot ekobrott sedan 1995.” I: Korsell, L. och Blomquist, B. (red.). *Nitton röster om tjugo års ekobrottsbekämpning. Från 1996 års samlade åtgärder till dagens samverkan. En antologi.* Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Lindgren, S-Å (2016a). ”AB Volvo måste rensa upp efter sin kriminella kartell.” *Göteborgs-Posten* den 20 juli 2016.

Lindkvist, G. och Lyhagen, C. (2014). *Skatte- och brottmål i kontantbranschen. Prövning och bevisprövning i mål om oredovisade löner och intäkter. Stockholm*: Norstedts.

Lindstedt, G. (2000). *Svindlande affärer: Historien om Trustor*. Stockholm: Bokförlaget DN.

Lindstedt, G. (2002). *Boo.com och IT-bubblan som sprack*. Stockholm: Forum.

Lindstedt, G. (2017). ”Varför vill en engelsk lord med plastklocka köpa Trustor.” *Svenska Dagbladet* den 23 september 2017.

Lindström, Lars (2010). ”Nordeamannen kan lägga tillbaka sina 490 000 kr i bilbarnstolen.” *Expressen* den 2 juni 2010.

Lindström, S. (2016). ”Det nya med poliser i en åklagarmyndighet – erfarenheter, möjligheter och svårigheter.” I: Korsell, L. och Blomquist, B. (red.). *Nitton röster om tjugo års ekobrottsbekämpning. Från 1996 års samlade åtgärder till dagens samverkan. En antologi.* Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Luyendijk, J. (2016). *Simma med hajar: en resa mot finansvärldens innersta*. Stockholm: Natur och kultur.

Länsstyrelsen *(2015). Krisberedskap – för social hållbarhet. En vägledning för att inkludera social hållbarhet inom krisberedskap*. Länsstyrelserna i Stockholm och Västra Götaland.

Magnusson, D. (1981). *Ekonomisk brottslighet vid import och export*. Brottsförebyggande rådet 81:2. Stockholm: Allmänna förlaget.

Magnusson, D. (1985). *Företagskonkurser och ekonomisk brottslighet*. Brå forskning 1985:1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Magnusson, D. (1985a). *Den grå lånemarknaden.* Kansli-PM 1985:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Magnusson, D. (1987). *Fel och oegentligheter i tulldeklarationer: ekonomisk brottslighet vid import till Sverige.* Brottsförebyggande rådet. Stockholm: Allmänna förlaget.

Magnusson, D. och Wikström, P. (1992). *Skatterevision i sju branscher. En studie i ekonomisk brottslighet.* Brå-PM 1992:2. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Magnusson, D. (1996). *Effekterna av vidgad vandelsprövning inom restaurangbranschen*. Brå-PM 1996:4. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Magnusson, D. (2007). ”Olika typer av momsbrott i samband med gränsöverskridande handel inom EU”. I: Magnusson, D. och Sjögren, H. (red.). *Skatteundandragande, penningtvätt och organiserad brottslighet.* Stockholm: Handelshögskolan i Stockholm.

Malmer, H., Persson, A. och Tengblad, Å. (1994). *Århundradets skattereform. Effekter på skattesystemets driftskostnader, skatteplanering och skattefusk. Uppföljning av skattereformen 1990–1991.* Stockholm: Fritzes.

Mann, K. (1986). *Defending White-Collar Crime. A Portrait of Attorneys at Work*. Yale: Yale University Press.

Mars, G. (2001). "Introduction."*Occupational Crime*. Dartmouth: Ashgate.

Myers, M. A. och Hagan, J. (1979). "Private and Public Trouble: Prosecutors and the Allocation of Court Resources". *Social Problems*, 26:439-451.

Neurath, C. (2011). *Den stora bankhärvan. Finansparet Hagströmer och Qvibergs uppgång och fall.* Stockholm: Norstedts.

Neurath, C. (2016). "Snart börjar allvaret på nytt för HQ-topparna." *Svenska Dagbladet*, 22 juni 2016.

Nilsson, PM (2020)."Årets viktigast bok." *Dagens Industri* den 18 oktober 2020.

Nord, K-E (2000). "Bekämpning av ekonomisk brottslighet och bekämpning av ekonomisk brottslighet om skatteområdet." I: Korsell, L. (red.).
Perspektiv på ekobrottsligheten. Antologi. Brå-Rapport 2000:10. Stockholm: Brottsförebyggande rådet, Fritzes.

Nordström, J. B. (2020). *Det stora pensionsrånet. Miljardsvindeln i Falcon funds*. Stockholm: Lind & Co.

Normark, M., Ranstorp, M. och Ahlin, F. (2017). *Finansiella aktiviteter kopplade till personer från Sverige och Danmark som anslutit sig till terrorgrupper i Syrien och Irak mellan 2013 – 2016.* Stockholm, SE: Swedish Defence University.

Olsson, D. och T. Mossige-Norheim (2022). "Abdirizak Waberi döms för förskingring på Römosseskolan i Göteborg." *Expressen* den 29 april 2022.

Pensionsmyndigheten (2020). *Utvärdering av de skärpta kraven på fonder och fondförvaltare i premiepensionssystemet*. Stockholm: Pensionsmyndigheten.

Persson, L. G. W. (1980). *Hidden Criminality – theoretical and methodological problems, empirical results*. Stockholm: University of Stockholm.

Persson, L. G. W. (1986). *Kampen mot ekobrotten. Del 1, Polisen*. Brå 1986:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Pettersson, C. (1987). *Refaet och spelet kring Fermenta*. Stockholm: Gedins.

Polismyndigheten (2019). *Människohandel för sexuella och andra ändamål.* Lägesrapport 20. Stockholm: Polismyndigheten.

Posener, J. (2004). Internationellt efterlyst: mitt liv efter Trustor. Stockholm: TV3 reportage.

Prins Pierre (1898). *Stockholmsdetektiven*. Stockholm: F. C. Askerbergs. Faksimil utgåva av Lokalhistoriska sällskapet i norra Södermanland, 2008.

Prop. 1984/85:32. *Regeringens proposition om riktlinjer för det framtida arbetet mot ekonomisk brottslighet m.m.*

Prop. 1998/99:69. *Regeringens proposition. Särskilda mervärdesskatteregler för investeringsguld.*

Prop. 2001/02:165. *Regeringens proposition. Skatteregler mot handel med skalbolag.*

Reiss, A. J. jr. (1971). *The Police and the Public*. New Haven: Yale University Press.

Reiss, A. J. jr. och Tonry, M. (1993). "Organizational Crime." Återgiven i Shover, N. och Wright, J. P. (red.) *Crimes of the privilege. Readings in white-collar crime*. Oxford: Oxford University Press, 2001.

Riksdagens revisorer (1994). *Den ekonomiska brottsligheten och rättssamhället*. Stockholm: Riksdagens revisorer 1993/94.6.

Riksdagens revisorer (1997). *Resursförstärkning till skattemyndigheternas kontrollverksamhet.* RR 1997/98:6. Stockholm: Riksdagens revisorer.

Riksrevisionen (2017). *Avskaffandet av revisionsplikten för små aktiebolag _ en reform som kostar mer än den smakar*. RiR 2017:35. Stockholm: Riksrevisionen.

Riksrevisionen (2020a). *Rut-avdraget. Konsekvenser av reformen*. RiR 2020:2. Stockholm: Riksrevisionen.

Riksrevisionen (2020b). *Statens insatser för att komma åt vinster i brottslig verksamhet*, RiR 2020:26. Stockholm: Riksrevisionen.

Riksrevisionen (2020). *Statens insatser mot exploatering av arbetskraft – regelverk, kontroller samt information och stöd till de drabbade*. RiR 2020:27. Stockholm: Riksrevisionen.

Riksrevisionen (2022). *Den statliga lönegarantin – Förekomst av missbruk och myndigheternas kontrollarbete*. RiR 2022:4. Stockholm Riksrevisionen.

Ronge, J. och Brännström, L. (2017). ”Var med och delade ut tjugo extra miljoner till Allras ägare.” *Expressen* den 9 oktober

Romander, H. (2000). ”Lagstiftningsöversynen och dess bakgrund.” I: Korsell, L. (red.). *Perspektiv på ekobrottsligheten. Antologi*. Brå-Rapport 2000:10. Stockholm: Brottsförebyggande rådet, Fritzes.

Rubicon (1994). *Rubicon. Rutiner, brottsutredningar i konkurs*. Stockholm: Riksskatteverket och Riksåklagaren.

Ruggiero, V. (1996). *Organized and Corporate Crime in Europe: offers that can´t be refused*. Aldershot: Dartmouth.

RRV (1995). *Fusk – systembrister och fusk i välfärdssystemen*. RRV 1995:32. Stockholm: Riksrevisionsverket.

RRV (1998:28), *Svartarbete, del 2, Omfattning*. Stockholm: Riksrevisionsverket.

RRV (1998:29), *Svartarbete, del 3, Struktur*. Stockholm: Riksrevisionsverket.

RSV 1983:1. *Skatter och skattekontroll. Förutsättningar för en effektiv kontrollverksamhet*. Plan-projektet. Riksskatteverket. Stockholm: Liber.

RSV 1995:9. *Skattemyndigheternas medverkan i en effektivare ekobrottsbekämpning*. Stockholm: Riksskatteverket.

Röcklinger, K. (2001). *Guldmålet – en rättsfallsanalys*. Juridiska fakulteten vid Stockholms universitet.

SCB (2016). *Rekordår och kriser – så har BNP ökat och minskat*. SCB:s hemsida publicerad den 1 januari 2016.

Schüllerqvist, L. (1994). ” Hårdare tag mot ekobrott. Riksåklagaren vill inrätta ett specialkommando.” *Dagens Nyheter* den 7 september 1994.

Shapiro, S. (1985). ”The Road Not Taken: The Elusive Path to Criminal Prosecution for White-Collar Offenders”. *Law & Society Review,* 19:179-217.

Shapiro, S. (1990). ”Collaring the Crime, Not the Criminal. Reconsidering the Concept of White-Collar Crime”. *American Sociological Review*, 55:346-365.

Sjöstrand, M. (2009). *Smugglingsbrott som ekonomisk och organiserad brottslighet. Rättspolitik – rättstregler – rättstillämpning*. Stockholm: Santérus.

Skr. 1994/95:217. *Samlade åtgärder mot den ekonomiska brottsligheten*. Regeringens skrivelse.

Skr. 2002/03:137. *Kontrollfunktionen i staten.* Regeringens skrivelse.

Skr. 2003/04:178. *Handlingsplan mot den ekonomiska brottsligheten*. Regeringens skrivelse.

Skatteverket (2008). *Skattefelskarta över Sverige. Hur togs den fram och hur kan den användas?* Solna: Skatteverket.

Skatteverket (2011). *Skatter i Sverige. Skattestatistisk årsbok 2011*. Solna: Skatteverket.

Skatteverket (2011). *Om ROT och RUT och VITT och SVART*. Rapport 2011:1. Solna: Skatteverket.

Skatteverket (2014). *Skattefelets utveckling i Sverige 2007-2012*. Rapport. Solna: Skatteverket.

Skatteverket (2021). *Skattefelsrapport 2020, Underlagsrapport till årsredovisningen avseende skattefelets storlek och utveckling*. PM 2021-02-19. Stockholm: Skatteverket.

Slapper, G. och Tombs, S. (1999). *Corporate Crime*. Harlow: Pearson.

Smith, D. A. och Visher, C. A. (1981). ”Street-Level Justice: Situational Determinants of Police Arrest Decisions”. *Social Problems*, 29:167–177.

SOU 1983:75. *Företagens uppgiftslämnande för beskattningsändamål*. Delbetänkande av EKO-kommissionen. Stockholm: Fritzes.

SOU 1984:15. *Ekonomisk brottslighet i Sverige*. Slutbetänkande av Kommissionen mot ekonomisk brottslighet. Stockholm: Liber.

SOU 1992:30. *Kreditförsäkring. Några aktuella problem*. Stockholm: Allmänna förlaget.

SOU 1997:111. *Branschsanering och andra åtgärder mot ekonomisk brottslighet*. Stockholm: Fritzes.

SOU 2007:8. *Nya förutsättningar för ekobrottsbekämpning*. Stockholm: Fritzes.

SOU 2007:45. *Utökat elektroniskt informationsutbyte*. Stockholm: Fritzes.

SOU 2008:74. *Åtgärder mot felaktiga utbetalningar från välfärdssystemen*. Stockholm: Fritzes.

SOU 2011:47. *En samlad ekobrottsbekämpning*. Stockholm: Fritzes.

SOU 2012:6. *Åtgärder mot fusk och felaktigheter med assistansersättning*. Stockholm: Fritzes.

SOU 2014:16. *Det ska vara lätt att göra rätt – Åtgärder mot felaktiga utbetalningar inom den arbetsmarknadspolitiska verksamheten*. Stockholm: Fritzes.

SOU 2015:67. *För att brott inte ska löna sig*. Stockholm: Fritzes.

SOU 2016:8. *Ytterligare åtgärder mot penningtvätt och finansiering av terrorism. Fjärde penningtvättsdirektivet – samordning – ny penningtvättslag – m.m. Del 1 och 2*. Stockholm: Fritzes.

SOU 2017:37. *Kvalificerad välfärdsbrottslighet – förebygga, förhindra, upptäcka och beivra*. Stockholm: Fritzes.

SOU 2017:94. *Beräkning av skattetillägg – en översyn av reglerna*. Stockholm: Wolters Kluwers.

SOU 2019:59. *Samlade åtgärder för korrekta utbetalning från välfärdssystemen*. Stockholm: Norstedts juridik.

SOU 2020:35. *Kontroll för ökad tilltro – en ny myndighet för att förebygga, förhindra och upptäcka felaktiga utbetalningar från välfärdssystemen*. Stockholm: Norstedts juridik.

SOU 2020:74. *En europeisk åklagarmyndighet*. Stockholm: Norstedts juridik.

SOU 2021:49. *Kommuner mot brott*. Stockholm: Elanders.

SOU 2021:99. *Rätt mottagare. Granskning och integritet*. Stockholm: Elanders.

SOU 2021:100. *Ny förverkandelagstiftning*. Stockholm: Elanders.

SOU 2022:36. *Arbetslivskriminalitet, en definition, en inledande bedömning av omfattningen, lärdomar från Norge*. Stockholm: Elanders.

SOU 2022:37. *Stärkt arbete med att bekämpa bidragsbrott. Administrativa sanktioner och effektivare hantering av misstänkta brott*. Stockholm: Elanders.

SPANARK (1980). *Narkotikaspaning och underrättelseförfarandet*. SPANARK-gruppen. Rikspolisstyrelsen rapport 1980-06-12.

SPANEK (1979). *Några synpunkter på spaningsmetoder. Arbetsgruppen angående spaning mot ekonomisk brottslighet (SPANEK)*. Stockholm: Rikspolisstyrelsen. Rapport 1979-05-25.

SR (2015). *Trustorhärvan*. P3-dokumentär. Sveriges radio den 16 augusti 2015.

Statskontoret (2002). *Utvärdering av kontrollfunktionen i staten.* Rapport 2002:15. Stockholm: Statskontoret.

Stockholms stad (1983). *Förslag till åtgärdsprogram för att motverka social utslagning, organiserad och ekonomisk brottslighet.* Stencil. Uti. 1983:116 RVI. Stockholms stad.

Steffensmeier, D.J. och Ulmer, J.Y. (2005). *Confessions of a Dying Thief: Understanding Criminal Careers and Illegal Enterprise*. New Brunswick, N.J: Transaction Publishers.

Stinchcombe, A. L. (1963). "Institutions of Privacy in the Determination of Police Administrative Practice". *American Journal of Sociology*, 69:150-160.

Sundqvist, S.-I. (1987). *Refaet & Fermenta. Dramat och aktörerna*. Stockholm: Författarförlaget.

Sutherland, E. H. (1949). *White-Collar Crime*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Svensson, B, (1982). "De ekonomiska brotten." Brottsförebyggande rådets tidskrift *Apropå* 3:25.

Svensson, B. (2014). Prosolvia – skadeståndpågrundav revision. NTS 2014:2.

von Sydow, A. (2000). *Promemoria avseende handläggning av ett stort ekomål.* Stockholm: Ekobrottsmyndigheten.

Tengblad, Å. (1994). "Beräkning av svart ekonomi och skatteundandragandet i Sverige." I: Malmer, H., Persson, A. och Tengblad, Å. (red.). *Århundradets skattereform. Effekter på skattesystemets driftskostnader, skatteplanering och skattefusk. Uppföljning av skattereformen 1990–1991*. Stockholm: Fritzes.

Tham, H. (2001). "Brottsoffrets uppkomst och framtid." I: Åkerström, M. och Sahlin, I. (red.) *Det motspänstiga offret*. Studentlitteratur, Lund.

Tham, H. (2006). "Brottsoffret, kriminalpolitiken och kriminologin." *Nordisk Tidskrift for Kriminalvidenskab.*

Tham, H. (2018). *Kriminalpolitik: Brott och straff i Sverige sedan 1965*. Stockholm: Stockholms universitet: Kriminologiska institutionen.

Tobaksleverantörsföreningen (2018). *Marknadsrapporten om obeskattade cigaretter i Sverige. 2018 års undersökning*. Stockholm: Tobaksleverantörsföreningen.

Torp, E. (2022). "Statsministerns städerska smygs ut, skurkbolaget blir kvar." *Dagens arbete. Industriarbetarnas tidning*, den 1 mars 2022.

Träskman, P-O (1977). "Ekonomins kriminalitet." Återgiven i Alalehto, T. , Larsson, P. och Korsell, L. (red.), 2014. *Ekonomisk brottslighet. En nordisk reader*. Lund: Studentlitteratur.

TT (2017). "Scania får kartellböter från EU på 8,4 miljarder." *TT* den 27 september 2017.

Tuvhag, E. (2017). "De förlorar mest på HQ-domen." *Svenska Dagbladet* den 14 december 2017.

Vettori, B. (2006). *Tough on criminal wealth: exploring the practice of proceeds from crime confiscation in the EU*. Dordvecht: Springer.

Vänje, A. och Ottosson, J. (2020). *Slutrapport avseende följeforskningsuppdrag om metodutveckling för myndighetsgemensam kontroll för att motverka fusk, regelöverträdelser och brottslighet i arbetslivet*. Uppsala universitet och KTH.

Wahlund, R. (1991). *Skatter och ekonomiska beteenden: en studie i ekonomisk psykologi om främst skattefusk och sparande utifrån 1982 års skatteomläggning*. Akademisk avhandling. Stockholm: Handelshögskolan.

Walker, S. (1993). *Taming the System: The Control of Ciscretion in Criminal Justice, 1950–1990.* Oxford: Oxford University Press.

Weisburd, D. m.fl. (1991). *Crimes of the Middle Classes. White-Collar Offenders in the Federal Courts*. New Haven: Yale University Press.

Wesser, E. (2001). *"Har du varit ute och shoppat, Jacob?" En studie av Finansinspektionens utredning av insiderbrott under 1990-talet.* Lund: Lunds universitet.

Wittberg, L. och Solvinger, M. (2016). ”Utvecklingen av skattekontrollen.” I: Korsell, L. och Blomquist, B. (red.). *Nitton röster om tjugo års ekobrottsbekämpning. Från 1996 års samlade åtgärder till dagens samverkan. En antologi.* Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Ånnerud, A. (1997). Överåklagare kritiska: Ekobrottsmyndigheten får kritik. ”Annan brottsbekämpning blir lidande.” *Dagens Nyheter* den 24 maj 1997.

Öberg, N. (2020). ”Låt Försäkringskassan själv utreda bidragsbrott.” DN debatt. *Dagens Nyheter* den 4 november.

Örnemark Hansen, H. (2014). *Gå på pengarna. En antologi om tillgångsinriktad brottsbekämpning.* Brå 2014:10. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

TRUSTORAFFÄREN, FERMENTA, LA REINE-HÄRVAN OCH NU SENAST FALCON FUNDS OCH ALLRA

Bolagsnamn som alla förknippas med allvarliga ekobrott. I denna kunskapsöversikt får vi följa utvecklingen av den ekonomiska brottsligheten sedan 1980-talet. Samtidigt fördjupas bilden genom att även den kriminalpolitiska utvecklingen analyseras, där den ekonomiska brottsligheten tidvis legat överst på den politiska dagordningen.

Brottsutveckling och kriminalpolitik har satt sina spår i brottsbekämpning och kontrollsystem. Ytterligare ett tema är myndigheternas utveckling och näringslivets självreglerande åtgärder.

Kunskapsöversikten vänder sig i första hand till brottsbekämpande myndigheter, myndigheter med tillsyns- och kontrollfunktioner, konkursförvaltare, revisorer, säkerhetspersonal inom näringslivet, medier och andra aktörer med ett intresse i frågan. Rapporten kan även användas som introduktion till nyanställda, vid internutbildning och som kurslitteratur.

ISBN 978-91-88599-61-2 URN:NBN:SE:BRA-1130

Brottsförebyggande rådet/National Council for Crime Prevention
BOX 1386/TEGNÉRGATAN 23, SE-111 93 STOCKHOLM, SWEDEN
TELEFON +46 (0)8 527 58 400 ▪ E-POST info@bra.se ▪ www.bra.se